

निर्णय नं. ८७२५

सर्वोच्च अदालत, विशेष इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
रिट.नं. ०६७-WS-००६८
आदेश मिति: २०६८।१०।१५
विषय: उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत।

निवेदक: जिल्ला काठमाडौं, महाकाल गा.वि.स.वडा
नं. ८ मण्डिखाटार बस्ने जानकी अधिकारी
(कटुवाल) समेत

विरुद्ध

विपक्षी: प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय
समेत

- कसैको स्वास्थ्य बनेकी छोरी मान्छे वा कुनै महिलाले आफ्नो पतिको पैतृक सम्पत्तिबाट अंश पाउने हुनाले विवाह भैसकेकी छोरीको लागि निजको बाबुतर्फको पैतृक सम्पत्तिको अंशबण्डा गर्न नपर्ने।

(प्रकरण नं.३)

- सामाजिक संरचना, परम्परा र समाजको बनावटको दृष्टिकोणबाट विवाहित र अविवाहित दिदीवहीनीहरूकै बीच सम्पत्तिको असमान अवस्थाको सिर्जना गर्ने स्थितिलाई प्रश्रय दिने गरी अदालतले कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्नु न्यायपूर्ण हुन नसक्ने।
- विवाहित र अविवाहिता छोरीहरू दुवैले आफ्नो बाबुको अंश पनि पाउने र विवाहिताले पतितर्फबाट पनि अंश पाउने गरी कानूनी व्यवस्थामा सुधार गर्नुपर्ने विषय न्यायिक दायराबाट निश्चित हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.६)

- विशेष इजलासबाट एक पटक निरोपण भैसकेको विवादित कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा पटक पटक प्रश्न उठाउँदै जाने र यस अदालतले पनि हरेक पटक फरक फरक दृष्टिकोण राखी अन्यथा व्याख्या गर्दै जाने हो भने एउटै कानूनी व्यवस्थाको फरक-फरक व्याख्या हुने र अन्ततः त्यस्तो कार्यले न्यायमा एकरूपता कायम गर्न असहज स्थिति उत्पन्न हुने मात्र नभई त्यसबाट अदालतप्रतिको जनआस्थामा नै नकारात्मक असर पर्न जाने।

(प्रकरण नं.१०)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू मीरा हुंगाना
र सुष्मा गौतम

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता
प्रेमराज कार्की एवं विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
राजेशकुमार कटुवाल एवं विद्वान अधिवक्ता
सविता भण्डारी बराल, वालमुकुन्द श्रेष्ठ
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५२, नि.नं. ६०१३, पृष्ठ ४६२
- नेकाप २०६२, नि.नं. ७५७७, पृष्ठ ९३१
- नेकाप २०६५, नि.नं. ८०३१, पृ. १३०६

सम्बद्ध कानून:

- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, धारा २०(१) र २०(४)
- अंशबण्डाको १, १क, १६ नं.

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(१) बमोजिम दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य एवं निर्णय यस प्रकार रहेको छ :-

निवेदक संस्था महिला वर्गको हित, महिला सशक्तिकरण, महिला उत्थान, विकास एवं कानूनी हक अधिकारको रक्षा एवं समग्र मानव अधिकारको प्रबर्द्धन गर्ने उद्देश्यले स्थापना भई सोही क्षेत्रमा क्रियाशील रहिआएको छ। निवेदकमध्येकी म जानकी

(कटुवाल) अधिकारीको बुवा स्व. गोविन्दबहादुर कटुवालका तीनजना श्रीमतीहरू मध्ये जेठी स्व. चिनीमैयाँ कटुवालबाट मेरो जन्म भएको हो । तत्पश्चात् बुवाले प्रमिला भन्ने कालीकुमारी (बानियाँ) कटुवालसँग विवाह गर्नुभयो । निजबाट ३ छोरी जन्मेकोमा किशोरीसिंह कटुवाल मात्र जीवित हुनुहुन्छ । वहाँको पनि विवाह भैसकेको छ । मेरा पिताको कान्छी श्रीमती विजया कटुवालको गर्भबाट एक छोरा मुरारीको जन्म भएकोमा दुर्घटनामा परी २०३७ सालमै मृत्यु भएको थियो । यस प्रकार, मेरा पिताको हामी दुई छोरीहरू मात्र जीवित छौं । हाम्रो पालनपोषण २ वटी आमाहरूबाट हुँदै आएकोमा मेरो विवाह २०२७ सालमै दीपक अधिकारीसँग भएको र किशोरी कटुवालको विवाह २०३७ सालमा पूर्णबहादुर सिंहसँग भयो । जीवित आमाहरूको हेरचाह म समेतले गर्दै आएको थिएँ । आमाहरूले मेरा बुबाको पैतृक सम्पत्ति बिक्री गर्ने तथा एउटी छोरीलाई मात्रै बकस दिने कार्य गरेको भन्ने जानकारी भई बुझ्दा जि.मकवानपुर, हेटौँडा न.पा.वडा नं. १० को कि.नं. १९०, १९१ र १९२ को सम्पूर्ण जग्गा र सोमा बनेको घर समेत बहिनी किशोरी कटुवाल (सिंह) लाई मिति २०५८।०८।२९ मा हा.ब.गरी दिएको कुरा २०६६।११।३ मा लिखतको नक्कल सारी थाहा पाउँ । यसका साथै नामटार गा.वि.स.भैँसेखानीमा भएका जग्गाहरू समेत बिक्री गरी सो रूपैयाँ पनि बहिनी किशोरी सिंहलाई मात्रै दिनु भएछ । यसरी मेरो समेत हक लाग्ने पितापुर्खाको पालाको पैतृक सम्पत्ति आफूखुशी बिक्री गर्दै मनपर्ने एउटी मात्र छोरीलाई दिने र मलाई पैतृक सम्पत्तिबाट वञ्चित गर्ने कार्य भएको हुँदा मैले २०६८।२।११ मा अंशचलन मुद्दाको फिराद दर्ता गराउन मकवानपुर जिल्ला अदालतमा गएकी थिएँ । तर उक्त जिल्ला अदालतले "गोविन्दबहादुर कटुवालको ३ श्रीमतीहरूमध्ये आफू चिनीमैयाँको विवाहिता छोरी भएको सानी आमा उर्मिला भन्ने कालीकुमारी र विजया कटुवालले विवाहिता छोरी किशोरी सिंहलाई आफूखुशी बकस दिएको, फिरादी स्व. गोविन्दबहादुर र चिनीमैयाँको विवाहिता छोरी भन्ने देखिँदा अंशबण्डाको १क नं. बमोजिम फिराद नलाग्ने हुँदा दरपीठ गरिएको छ " भन्ने उल्लेख गर्दै मेरो फिरादपत्र दर्ता गर्न इन्कार गर्‍यो ।

अंशबण्डाको १क नं. ले छोरीहरूको बीच वैवाहिक स्थितिको आधारमा भेदभाव गरेको हुँदा मैले मेरो बुबाको पैतृक सम्पत्तिमा बहिनी किशोरी सिंह बराबरको हक प्राप्त गर्न सकिन । त्यसैले अंशबण्डाको १क नं. को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(४) सँग प्रत्यक्ष बाभिएको हुँदा ऐ. धारा १(१) बमोजिम अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० मा महिला हकको व्यवस्था भई उपधारा (४) मा पैतृक सम्पत्तिमा छोरा र छोरीलाई समान हक हुने व्यवस्था छ । महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (UN Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women, 1979) को धारा १ ले पनि लिङ्गको आधारमा गरिने भेदभावलाई निषेध गरेको छ । वैवाहिक स्थितिको आधारमा भेदभाव गर्न नपाईने व्यवस्था विपरीत अंशबण्डाको १क नं.को कानूनी प्रावधान रहिरहेकोले सोही कानूनका कारण मेरा पिताको सम्पत्तिमा मेरो हक स्थापित हुन सकेको छैन । यसका साथै मानव अधिकार सम्बन्धी विश्वव्यापी घोषणा पत्र १९४८ को धारा १,२,७, नागरिक तथा राजनीतिक अधिकार सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र १९६६ को धारा २ र ३, आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकार सम्बन्धी प्रतिज्ञापत्र १९६६ को धारा २ र ३ मा गरिएको व्यवस्था अनुसार प्रत्येक पक्ष राष्ट्रहरूले लिङ्गको आधारमा भेदभाव गर्न नपाईने स्पष्ट छ ।

मुलुकी ऐन, २०२० मा भएको एघारौँ संशोधनबाट अंशबण्डाको १ नं. मा संशोधन भई छोरा सरह छोरीले पनि पैतृक सम्पत्तिबाट अंश पाउने व्यवस्था भएको छ । लैङ्गिक समानता कायम गर्न केही नेपाल ऐन संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०६३ ले अपुतालीको १ नं. मा संशोधन गर्दै हकवाला भन्नाले व्यक्तिको सातपुस्तासम्मको सबैभन्दा नजिकको व्यक्तिलाई जनाउने व्यवस्था भएको छ । अपुतालीको २ नं. मा- "अपुताली पर्दा मर्नेको लोग्ने स्वास्नी, छोरा, अविवाहिता छोरी, छोराका छोरा वा निजको अविवाहिता छोरी भएसम्म अरुले अपुताली पाउँदैन । मर्नेको छोरा नभई विधवा बूहारी भएमा निजले छोरा सरह अपुताली पाउँछे । त्यस्ता कोही नभएमा विवाहिता छोरीले पाउँछे

भन्ने व्यवस्था छ। यी सबै व्यवस्था अनुसार मेरा स्व. पिताको पैतृक सम्पत्तिमा मेरो पनि हक लाग्ने स्वतः प्रष्ट नै छ। तर एउटै बाबुको छोरीहरू भएपनि मेरा आमा स्वर्गे भएको कारण मैले अपुताली नपाउने तर विपक्षी किशोरीको आमा जीवितै भएको भन्ने मात्र आधारमा निजले मेरो पिताको सबै पैतृक सम्पत्ति पाउने भेदभावपूर्ण कानून बढरयोग्य रहेको छ। अतः अंशबण्डाको १क नं. मा रहेको विवाह गरिसकेकी छोरीको अंशबण्डा गर्नुपर्ने छैन भन्ने व्यवस्था अमान्य र बढर घोषित गरिपाउँ।

सम्मानित अदालतबाट लिली थापा विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको २०६१ सालको रिट नं. ३४, अधिवक्ता मीरा ढुंगाना वि. श्री ५ को सरकार भएको २०५९ सालको रि.नं. ११० मा भएका निर्णयहरूबाट विवाहको कारणले अपुताली सम्पत्ति फिर्ता गर्नु भन्नु कानून र परम्पराको समेत विपरीत हुनुको साथै विवाह गरी जीवन यापन गर्न पाउने नैसर्गिक मानव अधिकार सम्बन्धी सिद्धान्तको विपरीत हुन्छ भनी सिद्धान्त कायम भएको छ। सो फैसलाहरू प्रमाण लगाई पाउँ। साथै म निवेदक मध्येकी जानकी कटुवाल (अधिकारी) को स्व. पिताको पैतृक सम्पत्ति विपक्षीहरूले बिक्री गरी मैले हक प्राप्त गर्ने बेलासम्म बाँकी नै नरहने सम्भावना रहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदनमा अन्तिम किनारा नभएसम्म मेरा आमाहरूको नाममा रहेको मेरो समेत हक लाग्ने पैतृक सम्पत्ति बिक्री, वितरण, दान, दातव्य र हक हस्तान्तरण नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मिति २०६६।३।१० को रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि अग्रधिकार दिई पेश गर्नु भन्ने २०६६।३।१२ को आदेश।

यस विभागको के कस्तो र कुन कामकारवाहीबाट निवेदिकाको के-कुन हक अधिकारमा आघात पुगेको भन्ने नखुलाई विनाकारण यस विभागलाई विपक्षी बनाइएको देखिँदा यस विभागको हकमा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको लिखित जवाफ।

अंशबण्डाको १क नं. को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २० को उपधारा

(४) सँग अमिल्दो भएको भन्ने आधारमा उक्त अंशबण्डाको १क नं. को व्यवस्थालाई खारेज गर्ने गरी नेपाल सरकारले लैङ्गक समानता कायम गर्ने केही नेपाल ऐन संशोधन गर्ने ऐन, २०६८ को विधेयक व्यवस्थापिका संसदमा प्रस्तुत गरिसकेको हुँदा सो विधेयक पारीत भएपछि रिट निवेदकहरूको माग सम्बोधन हुने नै हुँदा रिट जारी गरिरहनु नपर्ने भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत कानून तथा न्याय मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

अंशबण्डाको १क नं. को कानूनी व्यवस्थाबमोजिम विवाह गरेकी र विवाह नगरेकी छोरीको हैसियत समान नभई असमान हुने भन्ने बारेमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट समेत सिद्धान्त कायम भैसकेको छ। कानून निर्माण गर्ने अधिकारप्राप्त निकाय व्यवस्थापिका संसदबाट निर्माण भएको कानून असमान भयो भन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन, सो कुरा तथ्यपरक रूपमा पुष्टि गर्नु पर्दछ। निवेदकहरूले अंशबण्डाको १क नं.को व्यवस्था के आधारमा बढर गर्नुपर्ने भन्ने बारेमा कुनै कुरा खुलाएको छैन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ।

यस मन्त्रालयको के-कुन कामकारवाहीबाट निवेदकहरूको हकमा के कस्तो आघात पुगेको भन्ने कुरा रिट निवेदनमा उल्लेख नगरी बिना कारण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

रिट निवेदक जानकी अधिकारीको २०२७ सालमा विवाह भएको, सो अवस्थामा साविक अंशबण्डाको १, २ र १६ नं. बमोजिम अंश पाउने स्थिति थिएन। साविकदेखि नै विवाहिता महिलाले माईती पक्षबाट अंश पाउने वा अंशको दावी गर्न पाउने कानूनी प्रावधान नभएको अवस्थामा अंशबण्डाको १ क.नं. संविधानसँग बाभिएको भनी दावी गर्ने कार्य खारेजभागी छ। तसर्थ आधारहीन रूपमा दर्ता गराएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी किशोरी सिंह, उर्मिला भन्ने कालीकुमारी कटुवाल र विजया कटुवालको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ।

रिट निवेदनमा उल्लेख भएको उर्मिला भन्ने कालीकुमारी कटुवाल र विजया कटुवालको नाममा रहेको हेटौडा नगरपालिका वडा नं. १० को कि.नं. १९०, १९१ र १९२ का जग्गाहरू मिति २०५८।१।२ मा हालैको बकसपत्र पारीत भई किशोरी सिंहका नाममा मोठस्रेस्ता कायम भएको, निजहरूकै नाममा रहेको बसामडी गा.वि.स.वडा नं. १ को कि.नं. १२५, ३७५, ६९९, ७०१ र नामाटार गा.वि.स.वडा नं. ७ कि.नं. ४९३, ६४४ र ६४५ का जग्गाहरू हालसम्म यथावत छ। लिखत पारीत गर्ने र मोठस्रेस्ता अद्यावधिक गर्ने यस कार्यालयको काम कर्तव्य र अधिकारान्तर्गत नै हालैको बकसपत्र पारीत भएका हुन्। तसर्थ रिट निवेदन खारेजभागी छ भन्ने मालपोत कार्यालय मकवानपुरको लिखित जवाफ।

अंशबण्डाको १ क.नं. को कानूनी व्यवस्था हाम्रो सामाजिक संरचनालाई ध्यानमा राखी व्यवस्था भएको हो। यो व्यवस्था संविधान र नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताको प्रतिकूल छ भन्ने लागेमा सम्माननीय अदालतले सरोकारवाला पक्षलाई छलफल गराई उपयुक्त निर्णयमा पुग्न उपयुक्त हुन्छ भन्ने भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू मीरा हुंगाना र सुष्मा गौतमले अंशबण्डाको १ क.नं. मा रहेको विवाह भएकी छोरीको अंशबण्डा गर्नुपर्ने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा २०(४) को प्रतिकूल छ। विवाह गरेको कारणले छोरीछोरीको बीचमा नै विभेद सिर्जना गर्नु महिला विरुद्ध हुने सबै भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि (CEDAW) १९७९ को धारा, १, २, ३, ४ समेतको बर्खिलाप हुन्छ। सो महासन्धिलाई नेपालले अनुमोदन गरेको हुँदा सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९(१) ले मान्यता दिई प्रचलित नेपाल कानून सो महासन्धिको प्रावधानसँग बाभिएमा सन्धि कै व्यवस्था लागू हुने गरी सुरक्षित पनि गरिएको छ। यस्तै विवाहित र अविवाहित छोरीहरू बीचमा असमान व्यवहार गर्ने गरी विवाहवारीको ९ र ९क नं. मा रहेको व्यवस्थाको सम्बन्धमा परेको रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाट मिति २०६५।५।२६ मा सो व्यवस्थालाई

CEDAW सँग सामञ्जस्यता कायम हुने गरी विवाहवारीको ९ र ९क नं. को व्यवस्था सुधार गर्नु भनी निर्देशात्मक आदेश जारी भएको छ। अंशबण्डाको १क नं. को विद्यमान कानूनी व्यवस्थाबाट विवाह भएकी र नभएकी छोरीका बीच विभेद सिर्जना भएको हुँदा सो विभेदकारी कानून कायम रहिरहनु उपयुक्त हुँदैन। तसर्थ निवेदकको मागबमोजिम अंशबण्डाको १क नं. मा रहेको विवाह भएकी छोरीको अंशबण्डा गर्नुपर्ने छैन भन्ने व्यवस्था अमान्य र बदर घोषित गरिपाउँ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद्को कार्यालय समेतको तर्फबाट विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की एवं विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री राजेशकुमार कटुवालले निवेदिका जानकी अधिकारी कटुवाललाई अंशबण्डाको १क नं. को कानूनी व्यवस्थाबाट विभेद भएको भन्ने देखिदैन। निवेदिकाको बहिनी पनि विवाहित नै हो भन्ने निवेदन लेखाईवाट देखिन्छ। यस अवस्थामा निवेदिकाले विवाह भएको कारणले नभई आमाबाटै विभेदजन्य व्यवहार भएको कारण बाबुको अंश नपाएको मान्नुपर्दछ। अंशबण्डाको समग्र कानूनी व्यवस्था हिन्दू विधिशास्त्रबाट निर्देशित छ। विवाह भएकी छोरीको अंशबण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था हाम्रो सामाजिक संरचनाको विशिष्टता ले निर्धारण गर्ने कुरा हो। त्यस्तो कानून संविधानसँग बाभियो भन्नु मात्र पर्याप्त छैन। साँच्चिकै विभेद गरेको भए सोको सप्रमाण पुष्टि गर्नुपर्दछ। विवाह भएको र नभएको छोरीको वर्ग एउटै वा समान हुनै सक्तैन। विवाह भएकी छोरीले अंशबण्डाको १ नं. अन्तर्गत अंशबण्डा पाउने निश्चित छँदैछ। फेरि विवाहिता छोरीले बाबु पट्टिको पनि अंश पाउने हो भने एउटै बाबुका विवाहिता र अविवाहिता छोरी बीचको अंशको अनुपातमा नै असमानता उत्पन्न हुन जान्छ, जो समानताको सिद्धान्तविपरीत हुन्छ। त्यसैले अंशबण्डाको १क नं. कुनै विभेदकारी व्यवस्था होइन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

विपक्षी उर्मिला भन्ने कालीकुमारी कटुवाल समेतको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री सविता भण्डारी बराल र श्री बालमुकुन्द श्रेष्ठले अंशबण्डाको

१क नं. को व्यवस्था बदर गर्दा विवाहिता छोरीले बाबुपट्टि र लोगनेपट्टिबाट पनि दोहोरो अंश पाउने अवस्था आउँछ जो समानता प्रतिकूल हुन्छ। अरु अंशियार नभएमा विवाहिता छोरीले बाबुपट्टिको सम्पत्ति अपुतालीबाट प्राप्त गर्ने व्यवस्था छँदैछ। अंशवण्डाको १क नं. समेतलाई बदर गर्न माग गरी दायर भएको रिटमा यसै अदालतबाट एक पटक अन्तिम व्याख्या भै रिट जारी नहुने भनी फैसला भइसकेको छ। यस अवस्थामा सोही कानूनी प्रावधानलाई बदर गर्न माग गरी दर्ता भएको प्रस्तुत रिट निवेदन आधारहीन देखिँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो।

उपर्युक्त बमोजिम विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी मिसिल अध्ययन गरियो। यसमा मूलतः देहायका प्रश्नहरूको निरोपण हुनुपर्ने देखियो।

१. अंशवण्डाको १क नं. को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०(१) र २०(४) समेतसँग बाभिएको छ, वा छैन ?
२. निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. प्रस्तुत निवेदनमा अंशवण्डा महलको १क नं. को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, धारा २०(१) र २०(४) को व्यवस्था र नेपालले हस्ताक्षर गरी अनुमोदन गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेजसँग बाभिएको भन्ने जिकीर लिएको हुँदा विवादित अंशवण्डाको १क नं. को व्यवस्था अवलोकन गर्नु बाञ्छनीय देखिन्छ- मुलुकी ऐन, अंशवण्डाको १क नं. मा- “यस महलको १ नं. मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि विवाह गरिसकेकी छोरीको अंशवण्डा गर्नुपर्ने छैन” भन्ने व्यवस्था देखिन्छ। सो व्यवस्थाको वाक्य संरचना र उद्देश्य हेर्दा उक्त १क नं. को व्यवस्था सोही महलको १ नं. को कानूनी व्यवस्थालाई अपवादित गर्ने उद्देश्यले राखिएको र सो अनुसार विवाह भएकी छोरीलाई निजको बाबुपट्टिको पैतृक सम्पत्तिको अंशवण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने देखिन्छ। उक्त १क नं. ले सोही महलको १ नं. लाई अपवादित गरेको अवस्था हुँदा सो १क नं. भन्दा अगाडि रहेको १ नं. को व्यवस्था पनि हेरिनु पर्ने हुन आयो। उक्त १ नं.

मा- “यो नम्बर प्रारम्भ भएपछि अंशवण्डा गर्दा यस महलका अन्य नम्बरहरूको अधिनमा रही बाबु, आमा, लोगने, स्वास्नी, छोरा, छोरीहरूको जीयजीयैको अंश गर्नुपर्छ” भन्ने कानूनी प्रावधान रहेको पाइन्छ। उक्त १ नं. को व्यवस्थाअनुसार अंशवण्डा गर्दा जसको पैतृक सम्पत्ति वण्डा गर्ने हो सो व्यक्तिको बाबु, आमा, लोगने स्वास्नी, छोरा, छोरी रहेसम्म त्यस्ता व्यक्तिहरू अंशियार हुने र निजहरू प्रत्येकले जीय जीयै अंश पाउने हुँदा सोही बमोजिम निजहरू प्रत्येकलाई जीयजीयै अर्थात् एक-एक भागका दरले अंशवण्डा गर्नुपर्ने देखिन्छ। सो १ नं. को व्यवस्था सामान्य व्यवस्थाको रूपमा रहेको र त्यसले प्रत्येक व्यक्तिको पैतृक सम्पत्तिमाथि निजको अंश भाग रहने गरी अंशको हकलाई सुरक्षित गरेको अवस्था देखिन्छ। अंशवण्डा गर्दा बाबु, आमा, लोगने, स्वास्नी, छोरा, छोरीहरूको जीयजीयैको अंशवण्डा गर्नु भन्ने व्यवस्थाले छोरीलाई पनि बाबुको पैतृक सम्पत्तिमाथि समान अंशको हकदार कायम गरिरहेको स्थिति देखिन्छ।

३. प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकहरूले विवादमा ल्याउनु भएको अंशवण्डा महलको १क नं. को व्यवस्था सोही महलको १ नं. पछि रहेको र त्यसमा प्रयुक्त भाषा र वाक्य संरचनाबाट विवाहिता छोरीको हकमा मात्र निजको बाबुको पैतृक सम्पत्ति अंशवण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने देखिन्छ। यसरी सरसरती हेर्दा अंशवण्डाको १ नं. ले छोरीलाई पनि छोरासरह पैतृक सम्पत्तिमाथिको अंशहक स्थापित गरेको तर त्यसपछिको १क नं. ले विवाह भैसकेको छोरीको अंशवण्डा गर्नु नपर्ने भन्ने व्यवस्था गर्दा विवाह कै आधारबाट छोरीहरू कै बीचमा विभेद गरेको हो कि भन्ने जस्तो पनि प्रतित हुन्छ। तर उक्त १क नं. को व्यवस्थालाई १ नं. को व्यवस्थासँग सादृश्यता कायम गरी विवादित व्यवस्थाको आशय र त्यसको मर्म बुझनुपर्ने हुन्छ। यसरी हेर्दा अंशवण्डाको १ नं. मा अंशका हकदारमा बाबु, आमा, लोगने, स्वास्नी, छोरा, छोरी समान रूपमा रहेका देखिन्छन्। विवाहिता छोरीलाई अंशवण्डा गरिरहनु नपर्ने भन्ने विवादित १क नं. को व्यवस्था निरपेक्ष व्यवस्था नभई सो भन्दा अगाडि रहेको १ नं. को व्यवस्थाको अपवाद स्वरूप राखिएको थप व्यवस्था भएको हुँदा विवाहित छोरी विवाह भैसकेपछि

हाम्रो सामाजिक संरचना अनुसार आफ्नो पतिको घरमा जाने र निजको स्वास्थ्यको हैसियतमा एक अंशियारको रूपमा स्थापित हुने देखिन्छ। त्यसरी कसैको स्वास्थ्य बनेकी छोरी मान्छे वा कुनै महिलाले आफ्नो पतिको पैतृक सम्पत्तिबाट अंश पाउने हुनाले विवाह भैसकेकी छोरीको लागि निजको बाबुतर्फको पैतृक सम्पत्तिको अंशबण्डा गर्नुपर्ने छैन भनी अंशबण्डाको १क नं. मा थप व्यवस्था भएको देखियो।

४. अंशबण्डा महलको १क नं. को उक्त कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकताका बारेमा यस अदालतले निरोपण गर्दा मुलुकी ऐन अंशबण्डा महलको समग्र बनावट, त्यसको समग्र भावना र उद्देश्यलाई हेर्नु आवश्यक छ। मुलुकी ऐन, २०२० मा भएको एघारौँ संशोधनले छोरीलाई पनि अन्य अंशियार सरह मान्यता प्रदान गरी अंशबण्डाको १ नं. र १क नं. समेतमा परिमार्जन गर्दै महिलालाई पनि पुरुष सरह पैतृक सम्पत्ति माथि समान अधिकार स्थापित गरेको हो। सो एघारौँ संशोधनको पृष्ठभूमि वा पूर्वाधारको रूपमा विभिन्न रिट निवेदनहरूको रोहबाट यस अदालतले यस अघि जारी गरेका निर्देशानात्मक आदेश नै रहेको कुरा पनि विशेष उल्लेखनीय हुन आउँछ। तत्कालीन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ द्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हक एवं मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र १९४८, महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने महासन्धि १९७९ समेतद्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हक समेतसँग अंशबण्डाको तत्कालीन १ र १क नं. समेतका व्यवस्थाहरू बाभिएको र तिनले लिङ्गका आधारमा छोरा र छोरीबीच पैतृक सम्पत्तिमा विभेद सिर्जना गरेको भनी दायर भएको अधिवक्ता मीराकुमारी हुंगाना समेत निवेदक र कानून न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय समेत विपक्षी भएको २०५० सालको रिट नं. ३३९२ को रिट निवेदनमा यस अदालतको वृहद विशेष इजलासबाट जारी भएको निर्देशनात्मक आदेश (नेकाप २०५२, नि.नं. ६०१३, पृष्ठ ४६२) बमोजिम अंशबण्डाको महलमा विद्यमान रहेका विभिन्न असमान प्रावधानहरूमा संशोधन गर्ने सिलसिलामा नै मुलुकी ऐन, २०२० को एघारौँ संशोधन भएको र सोही संशोधनले नै विद्यमान अंशबण्डा

महलको १ र १ क नं. समेतमा सुधार गर्दै हालको व्यवस्था राखेको देखिन्छ।

५. हाल कायम रहन आएको अंशबण्डा महलको विवादित १क नं. को व्यवस्थाले छोरीलाई निजको बाबु पट्टिको पैतृक सम्पत्तिबाट विमुख गरेको भन्ने नभई विवाह भैसकेकी छोरीको हकमा मात्र बाबुको पैतृक सम्पत्ति बण्डा गर्नु नपर्ने भनी विवाह भएपछि त्यस्तो महिलाले आफ्नो पतितर्फबाट अंश पाउने हुँदा पतिको पनि अंश पाउने र बाबुको तर्फबाट पनि अंश पाउने अवस्थाममा रोकी एउटै बाबुका छोरीहरूमा विवाहितले दुईतर्फबाट अंश पाउने तर अविवाहिता छोरीले बाबुको तर्फबाट मात्रै अंश पाउने स्थिति आउन नदिई समान हैसियत प्रदान गर्न खोजेको भन्ने स्पष्ट देखिन आउँछ। हाम्रो समाजको बनावट एवं सामाजिक अन्तरसम्बन्धहरूलाई विचार नगरी अंश हक जस्तो कुरामा महिलाको विवाहित र अविवाहित स्थितिको आधारमा भिन्न भिन्न आधारबाट हक स्थापित हुने गरी गरिएको कानूनी व्यवस्थालाई विना आधार असमान भयो भन्नु मात्र पर्याप्त हुँदैन। विवादित कानूनी व्यवस्थाले अविवाहित छोरीलाई बाबुको सम्पत्तिबाट अंश प्राप्त गर्न कुनै बन्देज लगाएको देखिँदैन। विवाहित छोरीको हकमा बाबुको पैतृक सम्पत्तिबाट अंशबण्डा गर्नु नपर्ने भनी गरिएको व्यवस्थाले त्यस्तो सम्पत्ति माथिको महिलाको अधिकारलाई सन्तुलित अवस्थामा राख्न खोजेको मात्र देखिन्छ। किनभने आफ्नो समाजको प्रचलित सामाजिक परम्परा र सम्पत्ति सम्बन्धी अधिकारको ऐतिहासिक, सामाजिक पृष्ठभूमि र तदनुरूप हालसम्म विकसित हुँदै आएका ऐन कानूनहरूका प्रभावलाई मूल्याङ्कन नगरी सतही रूपमा कुनै अमुक व्यवस्था असमान भयो भन्ने हो भने अंशसम्बन्धी विद्यमान सामाजिक संरचनामा असन्तुलन पैदा हुन जान्छ। प्रचलित कानूनको परिधिभित्रबाट एउटी विवाहिता महिलाले आफ्नो पतितर्फबाट अंश हक प्राप्त गर्ने र अविवाहिता छोरीले आफ्नो बाबुतर्फबाट अंश प्राप्त गर्ने विद्यमान संरचनाले अंश हकमा विवाहित र अविवाहित महिला बीचमा असमानता कायम गर्ने नभई सन्तुलन कायम गर्न खोजेकोसम्म देखिन आउँछ। त्यसैले अंशबण्डाको १क.नं. मा रहेको विवाह गरिसकेकी छोरीको अंशबण्डा

गर्नुपर्ने छैन भन्ने व्यवस्थाले विवाहित छोरीले बाबुको अंश पनि पाउने र आफ्नो पतिको अंश पाउने अर्थात् दोहोरो अंशको स्थितिलाई सम्म रोकेको देखिन आउँछ। समग्रमा यस्तो व्यवस्थाबाट अंशसम्बन्धी व्यवस्थाको सामाजिक सन्तुलन कायम गर्ने र कसैले एक पटक मात्र अंश प्राप्त गर्ने र कसैले दोहोरो अंश प्राप्त गर्ने असमान मापदण्डलाई नियन्त्रित गरेको भन्ने देखियो।

६. निवेदकहरूले अंशबण्डाको १क.नं. ले एउटै बाबु आमाका छोरीहरू बीच विवाह भएको र नभएको आधारमा भेदभाव गरेको र त्यो व्यवस्था समानताको सिद्धान्तविपरीत रहेको भन्ने जिकीर लिएको भए तापनि समानताको विषयलाई केवल निरपेक्ष दृष्टिबाट हेर्नु उपयुक्त हुँदैन। समानताको सिद्धान्त समान स्थिति, समान हैसियत र समान अवस्थामा रहेका व्यक्तिहरूबीच कुनै पनि आधारले असमान व्यवहार वा भेदभाव गर्न मिल्दैन भन्ने सन्दर्भमा लागू हुने विषय हो। त्यसैले यो निरपेक्ष अवधारणा पनि होइन। यदि हरेक अवस्था र परिस्थितिमा समानताको विषयलाई निरपेक्ष ढंगबाट लिइने हो भने त्यसले वास्तविकतामा समानता होइन असमानतालाई नै प्रश्रय दिने हुन्छ। निवेदकहरूले भने भैं अंशबण्डाको विवादित १क.नं. को व्यवस्थालाई निरपेक्ष रूपमा लिई त्यसले विवाहित र अविवाहित महिलाबीच भेदभाव गरेको मान्ने हो भने हाम्रो सामाजिक संरचना, परम्परा र समाजको बनावटको दृष्टिकोणबाट पनि विवाहित र अविवाहित दिदीवहीनीहरूकै बीच सम्पत्तिको असमान अवस्थाको सिर्जना गर्दछ। यस्तो स्थितिलाई प्रश्रय दिने गरी अदालतले कुनै पनि कानूनी व्यवस्थाको व्याख्या गर्नु न्यायपूर्ण हुन सक्दैन। यदि विवाहित र अविवाहिता छोरीहरू दुवैले आफ्नो बाबुको अंश पनि पाउने र विवाहितले पतिवत्तबाट पनि अंश पाउने गरी हाम्रो कानूनी व्यवस्थामा सुधार गर्नु नै पर्ने भए पनि त्यस्तो विषय न्यायिक दायराबाट निश्चित गरिने विषय हुन सक्दैन। किनभने यो विषयमा आर्थिक, सामाजिक एवं समाजशास्त्रीय महत्वका अन्य कतिपय अन्तर्विषयहरू पनि जोडिएका हुन्छन्। ती सबै पक्षलाई अनदेखा गरी यस अदालतले बोल्न पनि न्यायको रोहबाट आवश्यक र उपयुक्त देखिँदैन। त्यस्ता यावत् विषयहरू माथि गहिरो अनुसन्धान र अध्ययन गरी

सुधार गर्नुपर्ने देखिएमा तदनुरूपको सुधार वा परिमार्जन गर्ने कुरा व्यवस्थापिकाको नीतिगत क्षेत्रभित्रको विषय हुन्छ। त्यसमा अदालतले यही गर्नु पर्दछ भनी निर्दिष्ट गर्न पनि मिल्दैन।

७. प्रस्तुत रिट निवेदनमा उठाइएको अंशबण्डाको १क.नं. को कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा यसभन्दा अगाडि पनि पटक पटक रिट निवेदनहरू दर्ता भएका र सो कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०(१) र २०(४) समेतसँग बाभिएको हुँदा अमान्य र बदरघोषित गरिपाउँ भन्ने माग गरिएको देखिन्छ। त्यसरी दर्ता भएका रिट निवेदनहरूमा यस अदालतबाट यसभन्दा अगाडि भएका निर्णयहरूबाट अंशबण्डाको विवादित १ क.नं.को कानूनी व्यवस्थाको वैधता र संवैधानिकताको विषयमा निरोपण भैसकेको देखिएको र पुनः प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि सोही प्रश्न उठाइएको अवस्था छ।

८. मुलुकी ऐनमा भएको एघारौँ संशोधनबाट संशोधन भएको अंशबण्डाको १क नं. समेत असंवैधानिक रहेको भन्दै परेको २०६१ सालको रिट नं. ३१ निवेदक प्रकाशमणी शर्मा विरुद्ध मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको रिट निवेदनमा अंशबण्डाको १क नं. को उक्त संशोधित प्रावधान समानताको सिद्धान्तविपरीत नदेखिएको र तत्कालिन नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा ११ समेतसँग बाभिएको मान्ने नमिल्ने भनी यस अदालतको विशेष इजलासबाट निर्णय निरोपण भएको देखिन आउँछ (नेकाप २०६२, नि.नं. ७५७७, पृष्ठ ९३१)। तत्पश्चात पनि अंशबण्डा महलको हाल विद्यमान रहेको १क कै व्यवस्था र अपुतालीको २ नं. को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३ धारा २०(१) र २०(४) समेतसँग बाभिएकोले बदर घोषित गरिपाउँ भनी निवेदक महिला, कानून र विकास मञ्चको तर्फबाट समेत अधिवक्ता सपना प्रधान मल्ल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत विपक्षी भएको रिट नं. ०६३-WS-००३० को रिट निवेदनमा यस अदालतको विशेष इजलासबाटै उक्त अंशबण्डाको १क नं. को व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १३, २०(१) र २०(४) तथा समानताको सिद्धान्त समेतको विपरीत नदेखिएको भन्दै रिट निवेदन खारेज भएको देखिन आउँछ (नेकाप २०६५, नि.नं. ८०३१ पृ.

१३०६)। यसरी मुलुकी ऐन, २०२० मा भएको एघारौँ संशोधनबाट संशोधन भई हाल कायम रहन आएको विवादित अंशबण्डाको १क नं. को संवैधानिकताको विषयमा यस अदालतमा पटक पटक रिट निवेदन परी सो सम्बन्धमा यस अदालतको विशेष इजलासबाटै संविधानको सम्बद्ध प्रावधान, नेपालले अनुमोदन गरेका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरू लगायतका दस्तावेजहरूद्वारा प्रत्याभूत गरिएको समानताको हक र समानताको सिद्धान्त लगायतका विविध पक्षहरूमा विस्तृत एवं विशद व्याख्या र विश्लेषण भई विवादित कानूनी प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधानसँग बाभिएको नदेखिने भनी अनेक पटक निरोपण गरिसकिएको अवस्था देखियो।

९. नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(१) मा प्रचलित नेपाल कानूनको कुनै व्यवस्था संविधानसँग बाभिएको देखिएमा सो कानूनलाई प्रारम्भदेखि नै वा निर्णय भएको मितिदेखि अमान्य र बदर घोषित गर्ने असाधारण अधिकार यस अदालतलाई प्रदान गरी संवैधानिक सर्वोच्चताको सिद्धान्तलाई आत्मसात गरिएको छ। सोही अनुरूप यस अदालतले अनेकौँ रिट निवेदनको रोहमा प्रचलित विभिन्न नेपाल कानूनको प्रावधानहरूको सम्बन्धमा संवैधानिकता परीक्षण गरी आवश्यकता अनुसार संविधानसँग बाभिएका कानूनहरू परिमार्जन वा संशोधन गर्न सम्बन्धित निकायलाई निर्देशन दिने वा त्यस्तो असंवैधानिक कानून अमान्य र बदर घोषित गर्ने कार्य पनि गर्दै आएको छ। यसै अनुरूप विवादित अंशबण्डाको १क नं. को विद्यमान कानूनी प्रावधानको विषयलाई लिएर यस अदालतमा परेका उपरोक्त रिट निवेदनहरूबाटै यस अदालतले पटक पटक व्याख्या र विश्लेषण गरी उक्त व्यवस्था संविधानको प्रावधानसँग बाभिएको नदेखिएको भनी निरोपण गरिसकेको अवस्थामा पुनः सोही कानूनी प्रावधान संविधानसँग बाभिएको भनी प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता गराएको विषयप्रति यस इजलासको विशेष ध्यानाकर्षण भएको छ। साथै प्रस्तुत रिट निवेदन र यस अधि दायर गरिएका माथि उल्लिखित रिट नं. ०६३-WS-००३० को रिट निवेदन समेतका निवेदकहरू महिला कानून तथा विकास मञ्च नामक संस्थासँग आवद्ध रहेको अर्थात् एउटै संस्थामा आवद्ध निवेदकहरूबाट विवादित अंशबण्डा १क नं. को सम्बन्धमा

एक पटक निरोपण गरिसकिएको संवैधानिकताको प्रश्नलाई बारम्बार उठान गर्दै यस अदालतसमक्ष प्रवेश गराएको देखिएको छ।

१०. निवेदकमध्येका महिला कानून तथा विकास मञ्च नामक संस्था लैङ्गिक न्याय, समानता, महिला सशक्तिकरण र महिलाको कानूनी हक अधिकारको संरक्षणका क्षेत्रमा क्रियाशील रहेको आधारमा महिलाको हकमा वा समानताको दृष्टिकोणबाट विभेदकारी कानूनको विषयलाई लिएर यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत त्यस्तो असमान कानूनी व्यवस्था बदरको माग गरी उपचार माग गर्न सक्षम रहेको कुरामा विवाद गर्ने ठाउँ छैन। सोही अनुरूप सो संस्थामा आवद्ध निवेदकहरू लगायत अन्य व्यक्तिले अनेकौँ रिट निवेदनहरू दर्ता गराई विभिन्न विभेदजन्य कानूनको परीक्षणमा यस अदालतलाई सहयोग गर्दै आएको तथ्य पनि निर्विवाद छ। तर यसको साथसाथै यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत प्रवेश गर्नु पूर्व सोही अधिकारक्षेत्रबाट एक पटक यस अदालतले परीक्षण गरिसकेको एउटै कानूनी व्यवस्थाको विषयमा बारम्बार प्रश्न उठाउन नहुने र त्यसरी एकपटक व्याख्या भइसकेको कानूनी व्यवस्थामा संशोधन वा परिमार्जन भई परिस्थिति परिवर्तन भएको कारणले त्यस्तो कानूनको संवैधानिकताको विषयमा पुनः प्रश्न उठाउन सान्दर्भिक हुन आएको अवस्था भएमा पनि पहिले उठाइएको त्यस्तो कानूनी व्यवस्थाको संवैधानिकताको प्रश्नमा यस अदालतबाट भएको निर्णयको वास्तविक तथ्यसमेत खुलाउने तर्फ पनि निवेदक संस्था र सोसँग सम्बद्ध व्यक्तिहरू उत्तिकै सजग रहनु आवश्यक छ। यस अदालतको विशेष इजलासबाट एक पटक निरोपण भैसकेको विवादित कानूनी व्यवस्थाको सम्बन्धमा पटक पटक प्रश्न उठाउँदै जाने र यस अदालतले पनि हरेक पटक फरक फरक दृष्टिकोण राखी अन्यथा व्याख्या गर्दै जाने हो भने एउटै कानूनी व्यवस्थाको फरक-फरक व्याख्या हुने र अन्ततः त्यस्तो कार्यले न्यायमा एकरूपता कायम गर्न असहज स्थिति उत्पन्न हुने मात्र नभई त्यसबाट अदालत प्रतिको जनआस्थामा नै नकारात्मक असर पर्न जान्छ। त्यसैले समानस्तरको इजलासबाट एक पटक निरोपण गरिसकेको विषयमा यस इजलासले छुट्टै व्याख्या गरी फरक धारणा बनाउनु पर्ने कुनै तर्कसंगत आधार र कारण देखिँदैन।

११. प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकहरूले अंशबण्डा महलको १क नं. को विवादित व्यवस्थाको सम्बन्धमा जुन संवैधानिकताको प्रश्न उठाएको हो सो बारेमा यस अदालतबाट यसभन्दा अगाडि नै परीक्षण भै सो व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधानसँग बाभिएको नदेखिने भनी निरोपण भइसकेको तथ्यलाई उल्लेखसम्म पनि नगरी एउटै विषयमा पटक पटक संवैधानिकताको प्रश्न उठाई रिट निवेदन दर्ता गराएको देखिएको र विवादित कानूनी व्यवस्था संविधानसँग के कति कारणले बाभिएको हो भन्ने सन्दर्भमा वस्तुगत आधारमा उल्लेख गरेको अवस्था पनि नदेखिँदा केवल संविधानसँग बाभियो वा समानताको सिद्धान्तविपरीत भयो भन्ने मनोगत आधारमा मात्र सो व्यवस्थालाई संविधानसँग बाभिएको मान्न सकिदैन । विवादित कानूनी व्यवस्थाको बारेमा एक पटक निरोपण भैसकेको र त्यसमा सो पछि संशोधन वा परिवर्तन पनि नभएको यस स्थितिमा पुनः त्यसै व्यवस्थालाई पटक-पटक परीक्षण गर्नुपर्ने कुनै आवश्यकता र औचित्य समेत नरहेको र रिट निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदनमा जिकीर लिएको अंशबण्डाको १क नं. मा प्रयुक्त “विवाह गरिसकेकी छोरीको अंशबण्डा गर्नुपर्ने छैन” भन्ने प्रावधान नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, २०(१) र २० (४) सँग बाभिएको मान्न मिलेन भनी पहिला यस अदालतबाट कायम भएको रायमा असहमत हुनुपर्ने वा अन्यथा राय राख्नु पर्ने अवस्था समेत देखिन आएन ।

१२. तसर्थ माथि विवेचना गरिएका आधारमा निवेदकहरूको मागबमोजिम अंशबण्डाको १ क नं. को कानूनी व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ नेपालले अनुमोदन गरेका अन्तर्राष्ट्रिय अभिलेखहरू एवं समानताको सिद्धान्तसँग बाभिएको वा सोको विपरीत भन्ने नदेखिँदा निवेदन माग बमोजिमको आदेश जारी हुने अवस्था देखिएन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा हामी सहमत छौं ।

न्या.प्रेम शर्मा

न्या.प्रकाश वस्ती

संवत् २०६८ साल माघ ५ गते रोज ५ शुभम् ।

इजलास अधिकृत: विदुर कोइराला

निर्णय नं. ८७२६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय प्रधान न्यायाधीश श्री खिलराज रेग्मी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती

फौ.पु.नं. ०६५-CR-०१६७

फैसला मिति: २०६८।१।५

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान ।

पुनरावेदक वादी: डिलबहादुर सुनारको जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: रुपन्देही जिल्ला, सेमलर गा.वि.स.
वार्ड नं. ४ बस्ने मनकुमारी नेपाली समेत
शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री हरिप्रताप के.सी.

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री जगदीश शर्मा पौडेल

मा.न्या.श्री शारदाप्रसाद घिमिरे

- कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा वैज्ञानिक परीक्षणले स्थापित गरेको तथ्यभन्दा बाहिर गएर मौखिक कथनका भरमा कसैलाई दोषी किटान गर्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.५)

- कसैले कसैलाई हत्या गरेको भनिएको अवस्थामा हत्या भएको भनिएका व्यक्तिको शव नै सबैभन्दा ठूलो प्रमाणका रूपमा रहन्छ । शव फेला परेको अवस्थामा मृत्यु अघि (Postmortem) र मृत्यु पछि (Antemortem) का घाउ चोटहरू र अवस्था समेतको परीक्षण गर्न सकिने र त्यसले मृतकको मृत्युको कारणका बारेमा यथार्थ जानकारी प्राप्त हुने अवस्था रहन्छ । शव फेला पर्न नसकेको अवस्थामा हत्याको अभियोग लागेका व्यक्तिले के कसरी र कहिले हत्या गरेको हो भन्ने तथ्य अन्य स्वतन्त्र

प्रमाणबाट पुष्टि गर्ने दायित्व वादी पक्षले वहन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- कुनै व्यक्ति विशेषको अप्रमाणित कथनलाई नै सर्वोत्तम प्रमाण मानेर अनुसन्धान कार्यलाई त्यत्तिमै सीमित राख्ने हो भने सत्य कहिल्यै उद्घाटित नहुने अवस्थाको सिर्जना हुन जाने ।
- सुनी थाहा पाएको भन्ने जस्ता अत्यन्त कमजोर प्रमाणलाई आधार बनाएर अन्य प्रमाणको खोजी नगर्ने हो भने अनुसन्धानको कुनै अर्थ रहँदैन र त्यसले अपराध र अपराधीका बारेमा सत्य तथ्यको खुलासा गर्न पनि नसकिने ।
(प्रकरण नं.८)
- कसैलाई दोषी ठहर्‍याउन वयानलगायतका मौखिक प्रमाणबाहेकका अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूको सूखला जोडिनु पर्दछ र प्रमाणहरूको मालाकार कडीबाट त्यस्तो वयान व्यहोरा समर्थित नहुँदासम्म सावित्री वयानले कुनै प्रामाणिक महत्व राख्दैन भन्ने कुरालाई अनुसन्धान र अभियोजन पक्षले बुझ्नु जरुरी हुने ।
(प्रकरण नं.९)
- कुनै व्यक्ति हराएकै आधारमा निजको हत्या भएको निष्कर्ष निकाल्दा भोलि त्यो व्यक्ति जीवितै समाजमा फर्केर आयो भने समस्त न्याय नै कलंकित हुन पुग्दछ । नौ जना अपराधी छुटे पनि एकजना निरपराधी पनि सजायको भागी नहोस् तथा शंकाको लाभ अभियुक्तले पाउँछ भन्ने मान्यताको अनुयायी कानूनी प्रणालीमा शवको प्रत्यक्षीकरण बिना कर्तव्य ज्यानको अभियोगमा कसैलाई सजाय गर्दा अत्यन्त सतर्कता अपनाउन पर्ने ।
- पानीमा बगाइएको र आगोले डढाइएको जस्ता विषम परिस्थितिमा लास फेला नपर्न पनि सक्दछन् । लाशको अवशेष

समेत लोप गराउने अभियुक्तको भगीरथ प्रयत्न पनि हुन सक्दछ । तर यस्ता क्रियाकलाप भएको वादीले पुष्टि गर्न सक्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.१०)

- सावित्रीमा अभिव्यक्त तथ्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन त आवश्यक छ नै, ती स्वाभाविक र मानव आचरण अनुकूल पनि देखिनु पर्ने ।

(प्रकरण नं.११)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: अवलम्बित नजीर: सम्बद्ध कानून:

फैसला

न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६५।२।१३ को फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

मिति २०६२।२।२८ गते मेरो भाई चन्द्रबहादुर सुनार घरबाट निस्की हिँडेको, घरमा फर्की नआएकोले खोजतलास गर्दै रहेको अवस्थामा खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपालीले भाईलाई कर्तव्य गरी मारी मल्खादमा गाडेका छन् भन्ने कुरा खुल्न आएको हुँदा निजहरूलाई समेत दाखिला गरेको छु, कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको डिलबहादुर सुनारको जाहेरी दरखास्त ।

२०६२ सालको मंसिर महिनाको अन्तिम हप्तातिर चन्द्रबहादुर सुनार मेरो घरमा आई खाटमा सुतेका थिए । खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपाली घरबाहिर गएका थिए । राति आई खड्कबहादुर नेपालीले चन्द्रबहादुर सुनारलाई समाई मलाई जेल हाल्ने यही हो भन्दै कुटपीट गर्न थाले । मनकुमारी नेपालीले पनि कुटपीट गर्ने र यसलाई मार भन्दै रहिनु, लताउँ आँगनमा

लगी कुटपीट गरे। मैले नपिट भन्दा ज्यान मारी दिन्छौं भनी धम्काए। निज चन्द्रबहादुर सुनारलाई कुटपीट गरी मारी मल्खादमा लगी गाडेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको बसन्ती नेपालीको कागज।

२०६२ साल मंसिर महिनाको अन्तिम हप्तामा हो, चन्द्रबहादुर सुनार ससुरा खड्कबहादुर नेपालीको घरमा आई सुतेका थिए। बसन्ती नेपाली घरमा थिइन्। खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपाली गाउँमा गएका थिए। निजहरू राति आई चन्द्रबहादुर सुनारलाई कुटपीट गरी आँगनमा ल्याए। खड्कबहादुर नेपालीले यसले गर्दा म जेलमा परेको हुँ भन्ने र मनकुमारी नेपालीले यसलाई मार्ने हो भन्दै लात्ताले हान्ने गरिन्। खड्कबहादुर नेपालीले लौराले हाने, मैले नपिटनुहोस् भन्दा धम्क्याए। घाँटी च्यापी मारी मल्खादमा लगी गाडे। कसैलाई भनेमा ज्यान मारी दिन्छौं भनेकाले भनिन भन्ने समेत व्यहोराको सुकमाया नेपालीको कागज।

२०४२ सालमा सेमलार गा.वि.स.का उपप्रधानपञ्च ओमप्रसाद भुसाललाई कर्तव्य गरी मार्नमा मेरो पनि संलग्नता रहेको भनी चन्द्रबहादुर सुनारले पोल गरेकाले म थुनामा परी २०५३ सालमा छुटो। निज चन्द्रबहादुर सुनारलाई फेला पारे ज्यान मार्ने समेतको दावा राखेको थिएँ। मिति २०६२।८।२८ गते मनकुमारी नेपाली र म खेतमा गयौं, बेलुका घरमा फर्किने क्रममा थकाई लागेकोले रक्सी किनी श्रीमती र मैले खायौं। श्रीमतीलाई खाना पकाउन अगाडि पठाएँ। म पछि घरमा जाँदा चन्द्रबहादुर सुनारलाई खाटमा सुतेको देखे। मेरो शत्रु आज घरमा आएछ भनी कुटपीट गर्दै आँगनमा ल्याएँ, बुहारीहरूले नलडनुहोस् भन्दै थिए। लौरो र हुंगाले हानी मारे पछि मल्खादमा लगी गाडेको हुँ। श्रीमतीले कुटपीट गरेकी हैनन्, पिटसम्म भनेकी हुन्। पछि मल्खादमा हड्डी उठाई घरदेखि पूर्वपट्टि रहेको खोल्सामा लगी गाडेको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको खड्कबहादुर नेपालीको वयान कागज।

मिति २०६२।८।२८ गते श्रीमान खड्कबहादुर नेपाली र म भई खेतमा गई दिनमा काम गरी बेलुका घरमा फर्किने क्रममा थकाई लागेकोले एक पाउ रक्सी मैले खाएँ। श्रीमानले पनि रक्सी खानुभयो। म अगाडि घरमा आएँ, खाटमा चन्द्रबहादुर सुनार सुतेको

देखी कहाँबाट आएको भनी भन्दा भैँभगडा भई निजले मलाई ठेलिँदा आँगनमा पल्टी बायाँ गालामा चोट लाग्यो। श्रीमान खड्कबहादुर नेपाली आई चन्द्रबहादुर सुनारलाई लतादै आँगनमा लगी कुटपीट गर्न थाले। मैले पिट भनो, श्रीमानले कुटपीट गरी मारे। चन्द्रबहादुर सुनारको लाशलाई श्रीमानले मल्खादमा लगी गाडेका रहेछन्। मैले कुटपीट गरेकी हैन, बचनसम्म दिएकी हुँ भन्ने समेत व्यहोराको मनकुमारी नेपालीको वयान।

जिल्ला रुपन्देही, सेमलार गा.वि.स. वडा नं. ४ केदाली गाउँ स्थित पूर्व खड्कबहादुर नेपालीको आवादी खेत, पश्चिम सरस्वती भुसालको घर, उत्तर दलबहादुर नेपालीको घर, दक्षिण चन्द्रबहादुर क्षेत्रीको घर यति चारकिल्लाभिन्न रहेको उत्तर मोहडाको पालीसहितको प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीको घर, सो घरको उत्तरतर्फ रहेको आँगनमा मिति २०६२।८।२८ गते खड्कबहादुर नेपालीले चन्द्रबहादुर सुनारलाई कर्तव्य गरी मारेको स्थान, घरको पालीको पूर्वतर्फ वारदातमा प्रयोग गरेको हुंगा थान १ फेला परेको, सो घरको पूर्व १५ फीटमा फुसले छाएको घर रहेको, सो घरको पूर्वतर्फको बलेनी तल गोबर फाल्ने मल्खाद रहेको, सोही मल्खादमा मृतक चन्द्रबहादुर सुनारलाई प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीले गाडेको स्थान, उक्त स्थानदेखि १५० मीटर पूर्व खोल्सा रहेको, सो खोल्साको पश्चिम किनारमा मृतकका अस्थिपञ्जरहरू वगरमा यत्रतत्र छरालिएको अवस्थामा फेला परेका, उक्त हड्डीमध्ये मानिसको टाउको जस्तो खोपडी थान-१, नली हाड थान-३ र करङ्ग थान-१ समेत बरामद गरी बाँकी हाडखोर मृतकको आफन्तलाई सतगतका लागि जिम्मा लगाइएको भन्ने समेत व्यहोराको घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्का।

मिति २०६२।८।२८ गते मेरो बाबु चन्द्रबहादुर सुनार प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीको घरमा आएको अवस्थामा खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपाली मिली कुटपीट गरी मारी मल्खादमा गाडेका हुन् भन्ने थाहा पाएको हुँ भन्ने समेत व्यहोराको सुनील सुनारले गरेको कागज।

घटनास्थलबाट बरामद भएको हुंगाले चन्द्रबहादुर सुनारलाई हानी मारेको हुँ भन्ने समेत

व्यहोराको प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीको सनाखत कागज ।

मिति २०६२।८।२८ गते राति खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपालीले आफ्नै घरमा चन्द्रबहादुर सुनारलाई पूर्व रिसइवीको कारण कुटपीट गरी कर्तव्य गरी मारी मल्खादमा गाडेका हुन् । उक्त कुरा २०६३ साल जेठ महिनामा खुल्न आएको हो भन्ने समेत व्यहोराको सावित्री पोखरेलले गरेको कागज ।

प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपाली (सार्की) र मनकुमारी नेपाली (सार्की) ले जाहेरवालाको भाई चन्द्रबहादुर सुनारलाई कर्तव्य गरी मारेको हुँदा मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(३) नं. को कसूरमा ऐ. १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुन मागदावीसहितको अभियोग पत्र ।

जाहेरीबमोजिम चन्द्रबहादुर सुनारलाई मेरो लोग्ने खड्कबहादुर र मैले मारेको होइन । कसले कर्तव्य गरी मारे, सो मलाई थाहा छैन । मैले कसैलाई नमारेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मनकुमारी नेपालीले अदालतसमक्ष गरेको वयान ।

जाहेरीबमोजिम मैले चन्द्रबहादुरलाई मारेको होइन । दाजु तिलबहादुर र चन्द्रबहादुरका बीचमा जग्गासम्बन्धी झगडा थियो । के कसरी मरे मलाई थाहा भएन । जाहेरी भूठा हो, अभियोग दावीबमोजिम मैले कसैलाई नमारेकाले सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीले अदालतसमक्ष गरेको वयान ।

अदालतको आदेशअनुसार जाहेरवाला डिलबहादुर सुनार, प्रहरीमा कागज गर्ने गौतम सापकोटा तथा प्रतिवादीका साक्षी कृष्णबहादुर नेपाली समेतको बकपत्र भई मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादीहरूले अदालतमा वयान गर्दा आरोपित कसूरमा इन्कार रही वयान गरे पनि अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष वयान गर्दा कसूरमा सावित रहेका छन् । जाहेरवाला र बुभिएका गौतम सापकोटाले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा मृतकलाई मारेको कुरा तत्काल प्रतिवादीले स्वीकार गरेको हुँदा प्रहरीमा बुझाएको हो भनी लेखाएका छन् । तसर्थ, पूर्व रिसइवीका कारण प्रतिवादी खड्कबहादुरले मृतकलाई लाठी ढुङ्गाले

हानी कर्तव्य गरी मारेको देखिँदा प्रतिवादी खड्कबहादुरलाई ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वश्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । प्रतिवादी मनकुमारी नेपालीको हकमा विचार गर्दा निजको चोटले मृतकको मृत्यु भएको नदेखिएता पनि वारदातस्थलमा उपस्थित रही मृतकका जीउमा हात हाली मार भनी बचन दिएको देखिँदा निजलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १३ (४) नं. बमोजिम जन्मकैद हुने ठहर्छ भन्ने शुरु रूपन्देही जिल्ला अदालतको मिति २०६४।२।२६ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा मृतक भनिएका व्यक्ति चन्द्रबहादुर जीवितै छन् वा मृत्यु भएको हो पुष्टि हुन सकेको छैन । वादी पक्षले बरामद गरेको भनिएको अस्थिपञ्जर र टाउको मान्छेकै हो भनी प्रमाणित हुन सकेको छैन । अर्कोतर्फ ती हाडखोर मृतक चन्द्रबहादुरकै हुन् भन्ने कुरा पनि कहिँ कतैबाट देखिएको छैन । प्रस्तुत मुद्दाको उठान गर्ने बसन्ती र सुकमाया नेपालीले अदालतमा उपस्थित भै मौकाको कागजलाई प्रमाणित गर्न बकपत्र नगरेसम्म प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ ले उक्त कागज प्रमाणमा लिन मिल्दैन । जाहेरवाला र गौतम सापकोटाले अदालतमा बकपत्र गर्दा सोही बसन्ती र सुकमायाको कागजलाई आधार मानी बकपत्र गरेका छन् । त्यसकारण निजहरूको भनाई हामीहरूका विरुद्ध प्रमाणमा लाग्नै सक्तैन । यस स्थितिमा ज्यान जस्तो फौजदारी अपराधमा कसूरदार ठहराई भएको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी भूठा दावीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने प्रतिवादी मनकुमारी नेपाली र खड्कबहादुर नेपालीको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालाले जाहेरी दरखास्तमा “बुभुदै जाँदा” भन्ने बोली पारी प्रतिवादीहरूलाई शंकाको आधारमा पोलसम्म गरेका देखिएको, मृतकको लास बरामद नभएको र सनाखत पनि हुन नसकेको, बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख गरिएका केही हड्डी अस्थिपञ्जर आदि मानिसकै हुन् वा अन्य कुनै जनावरका हुन् भन्ने परीक्षण नगरिनुका साथै सो बरामदी वस्तुहरू मृतक चन्द्रबहादुरकै हुन् भनी यकीन नभएको, वारदात देखे भनेका बसन्ती नेपाली र सुकमाया नेपालीलाई वादी पक्षले बकपत्रको लागि अदालतमा उपस्थित गराउन नसकेको र शुरु अदालतले अ.वं. ११५ नं. को

प्रक्रियाअनुसार भिकाउँदा पनि निजहरू साक्षी परीक्षणका लागि उपस्थित हुन नसकेको यस्तो स्थितिमा अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो अधीनमा राखी गराइएको मौकाको ठाडो कागजको आधार र शंकाको भरमा मात्र कसूरदार ठहराई गरेको शुरुको फैसलामा फरक पर्न सक्ने हुँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम छलफलका लागि विपक्षी भिकाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत बुटवलको आदेश।

विश्वासको आधारमा जाहेरी दरखास्त परेको देखिनु, अदालतमा वयान गर्दा डरत्रासको कारणले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष त्यस्तो व्यहोरामा सहिछाप गरेको हुँ, मृतकलाई हामीले कर्तव्य गरी मारेको होइन भनी प्रतिवादीहरू दुवैजना आरोपित कसूरमा पूर्ण रूपमा इन्कार भएको देखिनु, वरामद भएका हड्डी अस्थिपञ्जर मृतकको हो होइन भन्ने तर्फ जाँच नभएकोले मृतकको हो भनी यकीन गर्न मिल्ने अवस्था नहुनु, वारदातमा मौजुद प्रत्यक्ष व्यक्तिहरू अदालतमा उपस्थित भै आफ्नो मौकाको व्यहोरालाई समर्थन गरी वकपत्र गर्न नसकेवाट निजहरूको मौकाको भनाई व्यहोरा प्रमाणको लागि योग्य नहुनु, भेटिएको हड्डी १६-३० वर्ष उमेरको देखिने भनी विशेषज्ञबाट राय प्रतिवेदन प्राप्त भएकोले ४६ वर्षका मृतकको भनी भन्न मिल्ने नदेखिनु समेतका आधार प्रमाणहरूले प्रतिवादीहरू आरोपित कसूरमा कसूरदार हुन् भनी भन्न मिल्ने देखिन आएन। गम्भीर प्रकृतिको यस्तो फौजदारी मुद्दामा आरोपित कसूर प्रत्यक्ष शंकारहित ठोस प्रमाणहरूद्वारा पुष्टि भएको हुनुपर्छ। प्रस्तुत मिसिलका सन्दर्भमा प्रतिवादीहरूले आरोपित कसूर गरेको भनी भन्नलाई प्रत्यक्ष शंकारहित ठोस प्रमाणको अभाव हुँदा शंका र विश्वासकै भरमा कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन। प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपालीले आरोपित कसूरबाट सफाई पाउने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालत बुटवलको मिति २०६१।२।१३ को फैसला।

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको प्रतिवादीहरूको साविती वयान, प्रतिवादीले देखाएको ठाउँबाट वरामद भएका हड्डीहरू र मौकामा कागज गर्ने सुकमाया नेपाली र वसन्ती नेपालीको कागज व्यहोरा समेतका घटना सृंखला समेतबाट प्रतिवादीहरूले

नै चन्द्रबहादुर सुनारको हत्या गरेको भन्ने यकीन भएको हुँदा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकाले उल्टी गरी शुरु फैसला सदर गरी पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट यस अदालतमा दायर हुन आएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादीहरू अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मौकामा सावित भएको र सो साविती वयानमा उल्लेख भएअनुसार मृतकलाई हानेको हुंगा प्रतिवादी स्वयंले देखाएको र मलखादको खाल्डोबाट लाशको अस्थिपञ्जर वरामद भएको, आफ्नो मलखादको खाल्डोबाट वरामद भएको अस्थिपञ्जर मृतकको होइन भनी प्रतिवादीले जिकीर समेत लिन नसकेको यस अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कन नगरी अस्थिपञ्जर लाशको अनुमानित उमेरसम्म नमिलेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने ठहर गरेको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको फैसला नमिली फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई भिकाई पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७।७।३० को आदेश।

नियमबमोजिम पेशी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सुनुवाईका सिलसिलामा नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले प्रतिवादीहरू अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कसूरमा साविती रहेको र मलखादमा अस्थिपञ्जर समेत फेला परेको अवस्थामा सफाई दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेकोले उल्टी हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो। मुद्दाको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा मिति २०६१।८।२८ मा चन्द्रबहादुर सुनार घरबाट निस्केकोमा फर्की नआएकोले खोजतलास गर्दा प्रतिवादीहरू खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपालीले मारी मलखादमा गाडेको भन्ने खुल्न आएको हुँदा कानूनबमोजिम गरी पाऊँ भनी मिति २०६३।२।२० मा जाहेरी परेकोमा प्रतिवादीहरूले अदालतसमक्ष कसूरमा इन्कार रही वयान गरेको देखिन्छ। शुरु अदालतबाट प्रतिवादीमध्येका खड्कबहादुरको हकमा

ज्यान सम्बन्धीको १३(३) नं बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र अर्का प्रतिवादी मनकुमारी नेपालीको हकमा ज्यान सम्बन्धीको १३(४) बमोजिम जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भएको पाइन्छ। पुनरावेदन अदालतबाट प्रत्यक्ष शंकारहित ठोस प्रमाणको अभाव रहेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरी फैसला भएको देखिन्छ। सो फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट पुनरावेदन परी पेश हुँदा मौकाको सावित्री र मलखादको खाल्डोबाट वरामद भएको लाशको अस्थिपञ्जर र सो अस्थिपञ्जर मृतकको होइन भनी प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको अवस्था समेतलाई आधार बनाएर प्रत्यर्थी भिकाउने आदेश भएको रहेछ।

उल्लिखित तथ्यगत अवस्था समेतलाई दृष्टिगत गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा परीक्षण गरिएका मानव अस्थिपञ्जर चन्द्रबहादुर सुनारकै हुन् भनी प्रत्यक्ष शंकारहित तवरले पुष्टि हुन नसकेको भन्ने आधारमा प्रतिवादीहरूलाई सफाइ दिने गरेको पुनरावेदन अदालत बुटवलको फैसला मिले नमिलेको के रहेछ भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन्छ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रथमतः वारदात भएको लामो समयपछि जाहेरी परेको अवस्था र प्रत्यर्थी भिकाउने आदेशमा उल्लेख भएजस्तो प्रतिवादीको घर नजिकको मलखादको खाल्डोबाट लाशको अस्थिपञ्जर वरामद भएको नभई प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीको घरभन्दा करीब १५० मीटर पूर्वतर्फको खोल्साबाट वरामद भएका हड्डीहरू मृतक भनिएका चन्द्रबहादुर सुनारको हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा नै स्पष्ट हुनु जरुरी देखिन्छ। जाहेरी व्यहोरालाई हेर्दा मृतक चन्द्रबहादुरका दाजु डिलबहादुर सुनारले जाहेरी दिएको र सो जाहेरीमा आफ्ना भाई मिति २०६२।८।२८ तिर घरबाट निस्की हिँडेकोमा घरमा फर्की नआएको, खोजतलास गर्दै रहेकोमा खड्कबहादुर नेपाली र मनकुमारी नेपालीले कर्तव्य गरी मारी मलखादमा गाडेको भन्ने कुरा खुल्न आएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। त्यसरी एकातर्फ निज चन्द्रबहादुर हराएको भनिएको मिति नै यकीन हुन सकेको देखिँदैन भने अर्कोतर्फ मिति २०६२।८।२८ मा भएको भनिएको घटनाका सम्बन्धमा मिति २०६३।२।२०

मा अर्थात् करीब ६ महिनापछि मात्र जाहेरी परेको अवस्था छ। मृतक चन्द्रबहादुर सुनारलाई प्रहार गरिएको भनिएको हुंगामा मृतकको रगत लागेको वा अन्य कुनै प्रमाण भेटिएको भन्ने पनि छैन, गाउँमा यत्रतत्र पाइने खालको हुंगा वरामद हुँदा त्यसलाई घटनासँग जोडेर हेर्न मिल्ने अवस्था रहँदैन। चन्द्रबहादुरलाई मारी मलखादमा गाडेको र लास गलिसकेपछि हड्डीहरू खोल्सामा फालेको भनी प्रतिवादीमध्येका खड्कबहादुरको वयानका आधारमा खोजी गर्दा खोल्साको बगरमा यत्रतत्र छरलिएको अवस्थामा मानिसको टाउको जस्तो खोपडी थान १, नली हाड थान ३ र करङ्ग थान १ समेतका हड्डीहरू फेला परेको भन्ने घटनास्थल तथा लाशजाँच मुचुल्काबाट देखिएको छ। त्यसरी वरामद भएका मानव हड्डीहरू वैज्ञानिक परीक्षणको लागि पठाइएकोमा Kathmandu Autopsy Center/ Department of Forensic Medicine मा गरिएको परीक्षणका आधारमा देहायको राय पेश हुन आएको देखिन्छ :

- The skeletal remains are of human origin,
- They are more likely from male person,
- Age of the person from skull and the other long bones is in between 16-30 yrs.,
- Corelation with past history of trauma in deceased left leg is necessary for confirmation of positive identification as there is evidence of healed fracture in left leg below knee joint.

३. उल्लिखित रायलाई आधार बनाउँदा वरामद भएका हड्डी मानव अंगका हड्डीहरू भएको कुरामा विवाद देखिँदैन। तर वैज्ञानिक परीक्षणले ती हड्डी १६ वर्षदेखि ३० वर्ष उमेरबीचको व्यक्तिको हड्डी भन्ने देखाएको छ। जबकि मृतक भनिएका चन्द्रबहादुर सुनारको उमेर करीब ४६ वर्ष रहेको भन्ने कुरा जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरिएको छ। प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको वयानमा मलखादमा शव गाडेको भनी उल्लेख गरेको भए पनि केही मानव हड्डीहरू प्रतिवादीको मलखादबाट वरामद भएको नभई प्रतिवादीको घरभन्दा करीब १५० मीटर पूर्वमा अवस्थित खोल्साको बगरबाट वरामद भएको भन्ने देखिन्छ।

अभियोग पत्रमा प्रतिवादीहरूको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको वयान र अनुसन्धानका सिलसिलामा कागज गरिदिने बसन्ती नेपाली र सुकमाया नेपालीको कथनलाई नै मुख्य प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । तर, घटनाको प्रत्यक्षदर्शी भनिएका बसन्ती र सुकमायालाई अदालतसमक्ष उपस्थित गराई अनुसन्धानका क्रममा गरिएको कागजलाई पुनर्पुष्टि गराउन सकेको पाइँदैन । घटनास्थलको अवस्थितिका सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरवाला डिलबहादुर, मृतक भनिएका चन्द्रबहादुर र प्रतिवादीहरू सबै सेमलर गा.वि.स. वार्ड नं ४ स्थित केदली गाउँका वासिन्दा भएको कुरामा पनि विवाद छैन । घटनास्थल तथा लास प्रकृति मुचुल्काअनुसार प्रतिवादी खड्कबहादुर नेपालीको घरको पूर्वतर्फ निजकै आवादी खेत, पश्चिमतर्फ सरस्वती भुसालको घर, उत्तरतर्फ दलबहादुर नेपालीको घर र दक्षिणतर्फ चन्द्रबहादुर क्षेत्रीको घर रहेको भन्ने देखिन्छ । त्यसरी एउटै गाउँभित्र विभिन्न व्यक्तिहरूको घरको बीचमा अवस्थित रहेको एउटा घरको मलखादमा मानव लास गाडेर राखी लास सडेगलेपछि हड्डीहरू मात्र भिकी खोल्सामा फालिएको भन्ने कथन आफैँमा विश्वसनीय र प्रतीतलायक देखिँदैन । किनभने मलखादमा मानव लास गाडिएको अवस्थामा त्यसको कुहिने प्रक्रिया, त्यसबाट निस्कने गन्ध र त्यसको प्रभाव समेतलाई त्यति लामो समयसम्म लुकाएर राख्न सकिने अवस्था रहँदैन ।

४. अनुसन्धानका क्रममा कागज गर्ने गौतम सापकोटाले अदालतसमक्ष बकपत्र गर्दा सासू बुहारी अर्थात् मनकुमारी र बसन्ती नेपालीबीच भगडा भएपछि बुहारीले मृत्युको कुरा बाहिर ल्याएकोले थाहा भएको भनी उल्लेख गरेको व्यहोराले घटनालाई पुष्टि गर्नुको सट्टा सासू बुहारी बीचमा भएको भगडा र रिसइवीको कारणबाट सासू ससुरालाई दोषी देखाउन खोजेको हो कि भन्ने आशंकाको स्थितिलाई उजागर गर्दछ । निज गौतम सापकोटा घटनाका प्रत्यक्षदर्शी पनि होइनन् । निजले आफ्नो कथनको स्रोतका रूपमा बसन्ती नेपालीलाई देखाएका छन् । निजको कथनलाई पुष्टि गर्ने अन्य वस्तुनिष्ठ प्रमाणको अभावमा अदालतसमक्ष परीक्षण नै हुन नपाएकी बसन्ती नेपालीले भनेको भन्ने आधारमा त्यस्तो बकपत्रलाई नै प्रमाण मानेर दोषी ठहर गर्न मिल्ने पनि हुँदैन ।

५. प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष सावित रहे पनि अदालतसमक्ष इन्कारी वयान गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको वयानकै आधारमा मलखादमा लास गाडिएको भनिए पनि त्यसरी लास गाडिएको ठाउँको वस्तुस्थिति र सो स्थानमा फेला पर्न सक्ने मानव लाशका अंशहरू वा त्यससम्बन्धी ठोस प्रमाणहरूको खोजी गरेको पनि पाइँदैन । त्यसरी वैज्ञानिक रूपबाटै पुष्टि हुने प्रकृतिका प्रमाणहरू जुटाउनुको सट्टा प्रतिवादीहरूको सावित्री वयानलाई मुख्य प्रमाणका रूपमा प्रस्तुत गरिएको देखिएको छ । त्यसबाट पनि खोल्सामा फालिएको भनी बगरमा यत्रतत्र छरलिएको अवस्थामा फेला परेका भनिएका मानव हड्डीहरू मृतक चन्द्रबहादुरकै हुन् भन्ने तथ्य स्थापित हुन सक्दैन । साथै ती हड्डीहरू प्रतिवादीहरूको मलखादबाट भिकी फालिएका हुन् भन्ने तथ्यलाई अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित गराउन सकेको अवस्था पनि देखिँदैन । कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी अभियोगमा वैज्ञानिक परीक्षणले स्थापित गरेको तथ्यभन्दा बाहिर गएर मौखिक कथनका भरमा कसैलाई दोषी किटान गर्न मिल्ने पनि हुँदैन ।

६. प्रस्तुत मुद्दामा मृतक भनिएका चन्द्रबहादुर सुनारको शव फेला परेको अवस्था छैन । प्रतिवादीको घर नजिकको खोल्सामा भेटिएका केही मानव हड्डीलाई नै चन्द्रबहादुरको मृत शरीरको हड्डीका रूपमा अनुमान गरी अभियोग लगाइएको देखिन्छ । त्यसरी चन्द्रबहादुर हराएको र केही मानव हड्डी फेला परेको अवस्थालाई नै चन्द्रबहादुरको मृत्यु भएको कुराको प्रमाणका रूपमा ग्रहण गरिएको कारणले गर्दा हराएका चन्द्रबहादुरको खोजी गर्ने तर्फ कुनै प्रयत्न नै नभएको अवस्था छ । कुनै व्यक्ति हराउँदा निजको मृत्यु नै भएको मान्न सकिँदैन । चन्द्रबहादुर सुनार २०६२।८।२८ तिर देखि हराएको भन्ने देखिएको छ, तर निज हराए पछि लामो समयसम्म निजको खोजी गरिएको भन्ने देखिँदैन । निजको खोजीको सिलसिलामा प्रतिवादीले कर्तव्य गरी निजलाई मारेको तथ्य खुलासा भएको भन्ने पनि प्रस्तुत मुद्दाको समग्र अध्ययनबाट देखिँदैन ।

७. चन्द्रबहादुर हराएको भनिएको मिति भन्दा करीब छ महिनापछि प्रतिवादीकै बुहारी बसन्ती नेपालीले

चन्द्रबहादुरको हत्या आफ्ना सासू ससुराले गरेको भनी बताएको भन्ने आधारमा चन्द्रबहादुरका दाजु डिलबहादुरले दिएको जाहेरीबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको पाइन्छ। त्यसरी हराएका व्यक्तिको खोजी पनि नगरिएको, निजको शव पनि फेला नपरेको र केवल केही मानव हड्डी फेला परेकोलाई चन्द्रबहादुरको शव फेला परे सरह मानी अनुसन्धानलाई अत्यन्त सीमित पारिएको देखिन्छ। कसैले कसैलाई हत्या गरेको भनिएको अवस्थामा हत्या भएको भनिएका व्यक्तिको शव नै सबैभन्दा ठूलो प्रमाणका रूपमा रहन्छ। शव फेला परेको अवस्थामा मृत्यु अधि (Postmortem) र मृत्यु पछि (Antemortem) का घाउ चोटहरू र अवस्था समेतको परीक्षण गर्न सकिने र त्यसले मृतकको मृत्युको कारणका बारेमा यथार्थ जानकारी प्राप्त हुने अवस्था रहन्छ। शव फेला पर्न नसकेको अवस्थामा हत्याको अभियोग लागेका व्यक्तिले के कसरी र कहिले हत्या गरेको हो भन्ने तथ्य अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि गर्ने दायित्व वादी पक्षले वहन गर्नु पर्दछ, जुन प्रस्तुत मुद्दामा हुन सकेको छैन।

८. प्रत्यक्षदर्शी बाहेकका कुनै व्यक्ति विशेषको अप्रमाणित कथनलाई नै सर्वोत्तम प्रमाण मानेर अनुसन्धान कार्यलाई त्यत्तिमै सीमित राख्ने हो भने सत्य कहिल्यै उद्घाटित नहुने अवस्थाको सिर्जना हुन जान्छ। कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अभियोगको अनुसन्धान पक्ष पनि उत्तिकै गम्भीरतापूर्वक गरिनु पर्दछ। त्यो जिम्मेवारी व्यक्ति विशेषले वहन गर्न नसक्ने भएकै कारणबाट यस्ता अभियोगको अनुसन्धानको जिम्मेवारी सरकारको प्रमुख सुरक्षा संयन्त्रका रूपमा रहेको प्रहरीलाई प्रदान गरिएको हो। सुनी थाहा पाएको भन्ने जस्ता अत्यन्त कमजोर प्रमाणलाई आधार बनाएर अन्य प्रमाणको खोजी नगर्ने हो भने अनुसन्धानको कुनै अर्थ रहँदैन र त्यसले अपराध र अपराधीका बारेमा सत्य तथ्यको खुलासा गर्न पनि सक्दैन। अभियोग लगाउनु मात्र पर्याप्त हुँदैन, अभियोग पुष्टि गर्ने खालका प्रमाणहरूको संकलन पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन्छ। कर्तव्य ज्यानको अभियोग लगाउने तर शवको अस्तित्व देखाउन पनि नसक्ने र अन्य प्रमाणहरूबाट हराएका व्यक्तिको हत्या प्रतिवादीले नै गरेको भनी पुष्टि गर्ने ढंगले प्रमाणहरू जुटाउन पनि

नसक्ने अवस्थाले प्रस्तुत अभियोगलाई केवल अनुमानमा आधारित बनाएको छ। तर, कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको मुद्दामा अनुमानका भरमा कसैलाई दोषी ठहर्‍याउन मिल्दैन।

९. हराएका व्यक्तिलाई अनुमानका भरमा मृत मानेर अभियोग लगाउँदा त्यस्ता व्यक्ति जीवितै भेटिन पनि सक्दछन् भन्ने कुराको हेक्का राखिनु पर्दछ। यस्तो अवस्थामा मृत्यु भएको वा जीवितै रहेको दुवै सम्भावना रहँदा रहँदै मृत्यु भएको निष्कर्षमा पुग्नका लागि अन्य बलिया प्रमाणहरूको खोजी अपरिहार्य हुन आउँछ। प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा फेला परेको भनिएका केही मानव हड्डीहरू चन्द्रबहादुर सुनारकै हो भनी पुष्टि हुन सकेको छैन। वादी पक्षबाट चन्द्रबहादुरको हत्या प्रतिवादीहरूले गरेको भनी जे जस्ता कथनलाई आधार बनाइएको छ, ती कथनलाई न्यायिक प्रक्रिया पूरा गरेर प्रमाणको स्वरूप ग्रहण गर्न सकेको पनि पाइँदैन। अनुसन्धानका सिलसिलामा प्रतिवादीहरूलाई सावित गराउनुलाई नै अनुसन्धानको पूर्णता मान्ने प्रवृत्तिले गर्दा हराएका चन्द्रबहादुर सुनारको वास्तविक अवस्थाका बारेमा र फेला परेका मानव हड्डीका बारेमा यथार्थ उद्घाटित हुनै पाएन। फलतः त्यति गम्भीर विषयवस्तु रहस्यको गर्भमा बिलाउन पुगे। सावित्री वयान हुँदा कसैलाई दोषी ठहर गर्न सकिँदैन भन्ने कुराको हेक्का वादी पक्षले राखेको पाइएन। कसैलाई दोषी ठहर्‍याउन वयानलगायतका मौखिक प्रमाणबाहेकका अन्य स्वतन्त्र प्रमाणहरूको सुंखला जोडिनु पर्दछ र प्रमाणहरूको मालाकार कडीबाट त्यस्तो वयान व्यहोरा समर्थित नहुँदासम्म सावित्री वयानले कुनै प्रामाणिक महत्व राख्दैन भन्ने कुरालाई अनुसन्धान र अभियोजन पक्षले बुझ्नु जरुरी हुन्छ। त्यसैले भनिन्छ— Without first showing independent corroboration that a crime happened, the prosecution may not introduce evidence of the defendant's statement. तर प्रस्तुत मुद्दामा चन्द्रबहादुर सुनार हराएको, खोल्सामा केही मानव हड्डी फेला परेको र चन्द्रबहादुर सुनार हराएको करीब छ महिनापछि, चन्द्रबहादुरको हत्या भैसकेको भनी कसैले अभिव्यक्ति दिएको जस्ता कुरालाई आधार बनाएर तिनै कुरालाई प्रतिवादीको वयान व्यहोरामा समावेश

गरी त्यसैलाई साविती वयानको संज्ञा दिई अभियोग लगाइएको छ र अभियोजनका सिलसिलामा पनि त्यसैको पुनरावृत्ति गर्ने बाहेक थप प्रमाण प्रस्तुत गरिएको छैन । शव नै फेला नपरेको अवस्थामा प्रत्यक्षदर्शी बाहेकका अन्य व्यक्तिको कथनलाई आधार बनाएर हराएका व्यक्तिको मृत्यु नै भएको छ र फेला परेका मानव हड्डी हराएका चन्द्रबहादुरकै मृत शरीरका हड्डी हुन् र निज चन्द्रबहादुरलाई यी प्रतिवादीले नै हत्या गरेका हुन् भन्ने निष्कर्षमा पुग्न सक्ने स्थिति देखिँदैन । प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ ले तहकिकात वा जाँचबुझको सिलसिलामा प्रचलित कानूनबमोजिम तयार भएका लिखतमा उल्लेख भएका कुराका सम्बन्धमा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिलाई साक्षीको रूपमा अदालतमा उपस्थित गराएर बयान गराएमा त्यसले प्रामाणिक महत्व ग्रहण गर्ने भनी स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा पनि अनुसन्धान र अभियोजन पक्षले अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको प्रतिवादीकै साविती वयानलाई मात्र आधार बनाउन नहुने, त्यससम्बन्धी थप भौतिक प्रमाणहरू जुटाउनु पर्ने भन्ने नै देखिन्छ । तर, त्यस्ता प्रमाणहरूको अभाव देखिएवाट श्रुतानुश्रुत प्रमाणको भरमा प्रतिवादीहरूउपरको अभियोग स्थापित हुन सक्ने देखिएन ।

१०. Corpus Delicti सम्बन्धी सिद्धान्तले पनि मृत भनिएका व्यक्तिको शव फेला नपर्दासम्म कसैलाई दोषी ठहर गर्न नहुने (not to convict until the dead body has been found) मान्यता ग्रहण गरेको पाइन्छ । कर्तव्य ज्यान मुद्दामा कसैलाई दोषी ठहर्‍याई सजाय गर्नु पूर्व कोही व्यक्ति मरेको कुरा स्थापित हुनै पर्दछ, भन्ने नै यस सिद्धान्तको मूल दर्शन हो । शव फेला पर्नु र त्यसको वैज्ञानिक परीक्षणबाट कर्तव्य भएको पुष्टि हुनुबाट न्यायकर्ताका लागि निष्कर्ष निकाल्न सहज हुन्छ । कुनै व्यक्ति हराएकै आधारमा निजको हत्या भएको निष्कर्ष निकाल्दा भोलि त्यो व्यक्ति जीवितै समाजमा फर्केर आयो भने समस्त न्याय नै कलंकित हुन पुग्दछ । नौ जना अपराधी छुटे पनि एकजना निरपराधी पनि सजायको भागी नहोस् तथा शंकाको लाभ अभियुक्तले पाउँछ, भन्ने मान्यताको अनुयायी कानूनी प्रणालीमा शवको प्रत्यक्षीकरण बिना कर्तव्य ज्यानको अभियोगमा कसैलाई सजाय गर्दा अत्यन्त

सतर्कता अपनाउन पर्ने हुन्छ । पानीमा बगाइएको र आगोले डढाइएको जस्ता विषम परिस्थितिमा लास फेला नपर्न पनि सक्दछन् । लाशको अवशेष समेत लोप गराउने अभियुक्तको भगीरथ प्रयत्न पनि हुन सक्दछ । तर यस्ता क्रियाकलाप भएको वादीले पुष्टि गर्न सक्नु पर्दछ । यी सब कारणबाट Corpus Delicti सम्बन्धी सिद्धान्तलाई निरपेक्ष रूपमा ग्रहण गर्न नसकिने भएपनि प्रस्तुत मुद्दामा संकलन गरिएका अन्य प्रमाणहरूका आधारमा समेत हराएका भनिएका चन्द्रबहादुरको हत्या यी प्रतिवादीहरूले नै गरेको भन्ने स्थापित हुन सकेको छैन । यस स्थितिमा मौकाको साविती, प्रतिवादी स्वयंले मृतकलाई हानेको भनी देखाएको ढुंगा र मलखादको खाल्डोबाट वरामद भएको लाशको अस्थिपञ्जर र सो अस्थिपञ्जर मृतकको होइन भनी प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको भनी आधार बनाइएको यस अदालतको प्रत्यर्थी भिकाउने आदेशसँग पनि सहमत हुन सकिएन ।

११. यति मात्र नभई अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको सावितीलाई नै मूल आधार बनाइएको अभियोगपत्रमा कतिपय प्रश्नहरू अनुत्तरित छन् । मृतक भनिएको व्यक्तिकै पोलका कारणबाट प्रतिवादीमध्ये खड्कबहादुर नेपाली २०४२ सालदेखि २०५३ सालसम्म थुनामा परेका छन् । अब, त्यही पोलकर्ता हराएको चन्द्रबहादुर घटनाका दिन प्रतिवादीको घरको खाटमा गएर सुतेको भन्ने सावितीको अंशलाई मानवीय स्वभावका दृष्टिकोणबाट सहजै विश्वास गर्न कठिन पर्दछ । घटनास्थल मुचुल्काबाट वारदात भएको भनिएको स्थान वरिपरि नजिकै विभिन्न व्यक्तिका घरहरू छन् । मानिसलाई कुटी कुटी मार्ने, मार्न आदेश दिने र नपिट्न आग्रह गर्ने जस्ता कार्यहरू भएको भनी त्यसलाई नै अभियोगको आधार बनाइएको छ । तर त्यति धेरै क्रियाहरू हुँदा समेत छिमेकीले थाह पाएको अवस्था छैन । यसर्थ पनि प्रतिवादीहरूको साविती वयानमा उल्लेख भएका कुराहरू स्वाभाविकताको कसीमा खरो उत्रन सकेका छैनन् । सावितीमा अभिव्यक्त तथ्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि हुन त आवश्यक छ, नै, ती स्वाभाविक र मानव आचरण अनुकूल पनि देखिनु पर्दछ । जुन प्रस्तुत मुद्दाका समग्र तथ्यबाट देखिन सकेको छैन ।

१२. तसर्थ माथि गरिएको विश्लेषण समेतका आधारमा खोल्साको बगरबाट बरामद भएका मानव हड्डीहरू चन्द्रबहादुर सुनारको मृतक शरीरका अवशेष हुन् भन्ने तथ्य वस्तुनिष्ठ रूपमा पुष्टि हुन नसकेको, ती हड्डीहरू प्रतिवादीकै मलखादबाट भिकी खोल्सामा फालिएका हुन् भन्ने तथ्य वादी पक्षले स्थापित गराउन नसकेको र लास गाडिएको भनी उल्लेख भएको मलखादको वस्तुस्थिति र त्यहाँको रसायनिक परीक्षण समेत नगरिएको अवस्थामा २०६२ साल मंसिर २८ गते तिर घरबाट हिँडेको र फर्की नआएका भनिएका चन्द्रबहादुर सुनारको हत्या भएको हो र सो हत्या यिनै प्रतिवादीहरूले गरेका हुन् भनी अनुमान गरी निजहरूलाई दोषी मान्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबाट सफाइ दिने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, बुटवलको मिति २०६५।२।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन। प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदियो।

उक्त रायमा म सहमत छु।
प्र.न्या.खिलराज रेग्मी
इति संवत् २०६८ साल पुस ५ गते रोज ३ शुभम् ..
इजलास अधिकृत: उमेश कोइराला

निर्णय नं. ८७२७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६८ सालको रिट नं. WO-०१९६
आदेश मिति: २०६८।८।१४।४
विषय: उत्प्रेषण परमादेश समेत।
निवेदक: सर्लाही जिल्ला मलंगवा न.पा. वडा नं. १०
घर भई मलंगवा न.पा. को नगररक्षक पदमा
स्थायी नियुक्ति पाई कार्यरत रहँदै आएको
राजेशकुमार साह

विरुद्ध

विपक्षी: पुनरावेदन अदालत जनकपुर, जनकपुरधाम
धनुषा समेत

- न्यायिक अर्धन्यायिक निकायबाट भएको निर्णयमा खास गरी प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको उल्लंघन (Breach of Principles of Natural Justice), अधिकारक्षेत्र नाघेको (Excess of Powers), कार्यविधिको त्रुटि (Errors of Procedure), कानूनको त्रुटि (Errors of Law), पदिय दायित्व पूरा नगरेको (Failure to Perform a Duty), वदनीयत राखेको वा अधिकारको दुरुपयोग गरेको (Badfaith or Abuse of Power) मध्ये सबै वा ती मध्ये कुनै एक विद्यमान रहेको पाइएमा त्यस्तो निर्णय स्वच्छ रूपमा भएको मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं.५)

- सुनुवाईको मौकाभित्र विवादका पक्षले आफू विरुद्ध भैरहेको न्यायिक कारवाहीको बारेमा यथासक्य छिटो र स्पष्ट रूपमा सूचना (Notice) पाउने, आफ्नो कुराहरू राख्ने र भन्ने उचित र पर्याप्त अवसर पाउने, आफ्नो तर्फबाट कानून व्यवसायीमार्फत् प्रतिवाद गर्ने अवसरको सुनिश्चितता तथा आधार र कारणसहितको निर्णय जस्ता विषयवस्तुहरूमा हरेक न्यायकर्ताले न्याय निरोपण गर्दा हेक्का राख्नु पर्ने।

(प्रकरण नं.६)

- कुनै पनि व्यक्तिको कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुग्ने प्रबल आशंकाको विद्यमानता रहेको अवस्थामा त्यसलाई रोक्न निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी व्यक्तिको त्यस्तो कानून प्रदत्त हक अधिकारउपर आघात पुग्न नदिनु निषेधाज्ञाको मूल उद्देश्य हो। त्यस्तै

कुनै सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानूनबमोजिम आफूलाई तोकिएको दायित्व र जिम्मेवारी पूरा नगरेको कारणबाट कसैको कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगेको अवस्थामा त्यस्तो सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीलाई कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा गर्न लगाई व्यक्तिको त्यस्तो कानून प्रदत्त हक अधिकारको प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश जारी हुने ।
(प्रकरण नं.७)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती र जगदेव चौधरी
पुनरावेदन तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रमेश शर्मा पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:

आदेश

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

म निवेदक मिति २०६६।१।१६ देखि मलंगवा नगरपालिकाको नगररक्षक पदमा करार सेवामा नियुक्ति पाई कामकाज गर्दै आएकोमा मिति २०६७।३।३२ को नियुक्ति पत्रबमोजिम सोही पदमा स्थायी नियुक्ति पाई आफ्नो पदअनुसारको जिम्मेवारी पूरा गर्दै आएकोमा मिति २०६८।३।३१ मा मेरो परीक्षणकालको अवधि समेत समाप्त भई मिति २०६८।३।३२ देखि स्वतः स्थायी हुन पुगेको कुरामा किञ्चित पनि विवाद छैन । मैले स्थायी नियुक्ति पत्र पाई कार्यरत रहन शुरु गरेपछि विपक्षीमध्येका वैद्यनाथ पण्डितले मलंगवा नगरपालिका, ऐ. का कार्यकारी अधिकृत लक्ष्मीनारायण महतो, ऐ. का ईञ्जिनियर रामकपुर महतो र जिल्ला प्रशासन कार्यालयका कार्यालय प्रमुखलाई विपक्षी बनाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा गैरकानूनी किसिमले करारमा नियुक्ति भएका कर्मचारीहरूलाई हाजिर

नगराउनु, काम नलगाउनु, तलव भत्ता नदिनु भनी आदेश गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको माग दावी लिई पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा निषेधाज्ञामिश्रित परमादेशको निवेदन दायर गरेका रहेछन् । सो निवेदनको सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट मिलुवा किसिमको लिखित जवाफ पेश भई मिति २०६८।२।२४ मा सो पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट आदेश हुँदा विपक्षीहरूबाट प्राप्त भएको मिति २०६८।२।१६ को विवरण पत्रमा जीतेन्द्रकुमार महतो, राजदेव राउत, प्रकाशकुमार दाहाल, रुपकान्त साह, राजेशकुमार साह, धर्मेन्द्र राय, गायत्रीदेवी समेतका व्यक्तिहरू विपक्षी कार्यालयमा कार्यरत रहेको र निजहरूको नियुक्ति पत्र कार्यालयमा नरहेको भनी विवरण पत्रमा उल्लेख भएको देखिँदा करारमा गैरकानूनी किसिमले नियुक्ति भएको देखिन्छ, भन्ने व्यहोरा उल्लेख गर्दै स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २१७(३) तथा मिति २०५९ असार मसान्तपश्चात् करारमा नियुक्ति भएका कर्मचारीहरू स्वतः खारेज हुने भनी मिति २०६७।७।१२ मा विभागीय निर्देशन भएको देखिँदा उपरोक्त उल्लिखित नियम र विभागीय निर्देशनविपरीत नियुक्त भएका कर्मचारीलाई विपक्षी कार्यालयमा हाजिर नगराउनु काममा नलगाउनु, तलव नदिनु साथै गैरकानूनी किसिमले करारमा नियुक्ति गरिएका कर्मचारीको तलव तथा सुविधावापत निकास गरिएका जम्मा रकम त्यस्तो नियुक्ति गर्ने मलंगवा नगरपालिकाको कार्यकारी अधिकृत लक्ष्मीनारायण महतो र ऐ. नगरपालिकाका ईञ्जिनियर राजकपुर महतोबाट असूल गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निषेधाज्ञामिश्रित परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको आदेश भएको रहेछ ।

तत्पश्चात पुनरावेदन अदालत, जनकपुरबाट सो आदेश भएपछि विपक्षी मलंगवा न.पा. कार्यालयका कार्यकारी अधिकृतले मलाई हाजिर गर्न नदिने भनी मिति २०६८।४।२ देखि हाजिर हुन रोक लगाएकोमा रिट निवेदक जीतेन्द्रकुमार महतो विरुद्ध पुनरावेदन अदालत जनकपुर समेत ०६८-WO-००१२ को उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा अन्तरिम आदेश भएकोमा मलाई पनि केही दिन हाजिर गराई हाल रोक लगाएको निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेश मुद्दा दायर भएको दुई

महिना पछिदेखि म निवेदकलाई तलब समेत खान नदिई ५/६ महिनाको तलब एकै पटक दिने भन्दै हाल आएर हाजिर गराउनै रोक लगाएपछि मैले पकाएको तलब नदिने निश्चित भएको छ ।

विपक्षी मध्येका वैद्यनाथ पण्डित निवेदक र अन्य विपक्षीहरू भई चलेको निषेधाज्ञा परमादेश मुद्दामा मलाई विपक्षी नबनाएको हुनाले त्यस मुद्दाका बारेमा तत्काल मलाई केही थाहा जानकारी भएन । हाल आएर हाजिर गराउन रोक लगाएपछि किन रोक लगाएको भनी सोधपुछ गर्दै जाँदा उक्त निवेदनमा भएको आदेशबमोजिम सो कार्य गरेको भन्ने विपक्षीहरूबाट जवाफ पाएकोले सो मुद्दाको बारेमा हालसालै मात्र थाहा जानकारी हुन आयो । मैले प्राप्त गरेको नियुक्ति पत्रलाई बदर गर्ने क्षेत्राधिकार त्यसवखत पुनरावेदन अदालतलाई हुँदै नभएको अवस्थामा उक्त कामकारवाही बदर नगरी निषेधाज्ञामिश्रित परमादेश जारी गर्ने गरी भएको आदेश देखादेखी रूपमा प्रथमदृष्टि (Prima facie) त्रुटिपूर्ण रहेको देखिन्छ । स्थायी रूपमा पदपूर्ति गर्ने गरी प्रकाशित विज्ञापनबमोजिम मैले प्रतिस्पर्धा गरी नियुक्ति पाएको कुरा विपक्षी वैद्यनाथ पण्डितलाई थाहा जानकारी हुँदाहुँदै मलाई विपक्षी नै नबनाई करारमा गरिएको नियुक्तिपत्रलाई गैरकानूनी भनी निवेदकको हक सरोकारको नै नभएको विषय उठाई दायर गरेको उक्त निवेदन दर्ता गर्न नै नमिल्नेमा उक्त आदेश जारी गर्ने गरी भएको आदेश कानूनी त्रुटिपूर्ण छ । उक्त मुद्दामा निवेदकले स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीको नियम २१७(३) तथा २०६७।७।१२ को विभागीय निर्देशनको विपरीत भएको करारको नियुक्तिलाई चुनौती दिएको भएपनि स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीको नियम २१७(३) को व्यवस्था र मिति २०६७।७।१२ को विभागीय निर्देशनको व्यवस्था खुल्ला प्रतियोगिताबाट स्थायी नियुक्ति पाउने म निवेदकको हकमा आकर्षित नै हुँदैन । अर्थात् मलाई ज्यालादारीको नियुक्तिबाट स्थानीय निकायको दरवन्दीको पदमा मिलान वा परिणत गरिएको होइन । स्थानीय निकायको रिक्त दरवन्दीमा खुला प्रतियोगिताबाट छनौट गरी नियुक्ति दिएको हो । त्यसरी नै मिति २०६७।७।१२ को विभागीय निर्देशनले समेत मेरो उक्त स्थायी नियुक्तिलाई असर पुऱ्याउने कुनै आधार कारण छैन ।

मिति २०६८।३।३१ मा मेरो परीक्षणकालको अवधि समाप्त भई मेरो नियुक्तिले स्थायी स्वरूप लिई सकेको अवस्थामा सुनुवाईको मौका समेत नदिई, कुनै हक सरोकार नभएको व्यक्तिले दिएको त्रुटिपूर्ण निवेदनको भरमा मलाई हाजिर हुन नदिने कामकाज गर्न नदिने, तलब, भत्ता, खान नदिने गरी रोक लगाउने अधिकार विपक्षीहरू कसैलाई पनि छैन । मैले स्थायी नियुक्ति पाउनु भन्दा अगाडि गरेको करारसेवाको नोकरीले उक्त पदपूर्तिसम्बन्धी प्रक्रियामा कुनै असर पार्न सक्ने अवस्था पनि छैन र पारेको समेत छैन । नभएको गलत कुरा लेखेर कथित निवेदन दिएकै भरमा मेरो विरुद्धमा निर्णय आदेश गर्न मिल्ने होइन ।

उल्लिखित तथ्य र कानूनको आधारमा विपक्षीहरूको उक्त कामकारवाही र निर्णयबाट मलाई अन्तरिम संविधानको धारा १२(३)(च), १३(१)(२) र १९(१) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक एवं माथि उल्लिखित स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावलीद्वारा प्रदत्त कानूनी हकहरूको समेत हनन हुन गएको र ती हकहरू प्रचलन गराउने अन्य कुनै वैकल्पिक एवं प्रभावकारी उपचारको बाटो समेत नभएको हुनाले अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालतसमक्ष उपस्थित भएको छु । तसर्थ सम्मानीत अदालतबाट अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) बमोजिम असाधारण अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट भएको मिति २०६८।१।२४ को आदेश र त्यसको अधिपछि मेरो हकहित विपरीत हुने गरी विपक्षीहरूलाई भए गरेका यावत कामकारवाही निर्णय, पत्राचार सूचना आदि समेतलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकलाई साविकबमोजिम नै कामकाज गर्न दिनु र निवेदकले नियमानुसार पाउने तलब भत्ता लगायतका अन्य सुविधा समेत दिनु दिलाउनु भन्ने परमादेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाऊँ । साथै विपक्षीहरूले मलाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट जारी भएको मिति २०६८।१।२४ को आदेशकै आधारमा हाजिर भई कामकाज गर्न रोक लगाई रहने र तलब भत्ता समेत रोकी रहने भएकोले जीविकोपार्जनमा नै समस्या हुन गई मलाई अपूरणीय क्षति हुने हुँदा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा नलागेसम्म

पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४ को आदेश कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु निवेदकहरूलाई साविकबमोजिम हाजिर भई कामकाज गर्न दिनु र नियमानुसार पाउने तलवभत्ता समेत अविलम्ब भुक्तानी दिनु भन्ने विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत निवेदकको निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी पुनरावेदन अदालत जनकपुर समेतको नाममा सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु र निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफू वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी मलंगवा नगरपालिका समेतका अन्य विपक्षीलाई सम्बन्धित जिल्ला अदालतमार्फत् सूचना पठाई लिखित जवाफ आए पछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु ।

साथै प्रस्तुत रिट निवेदनमा माग भएको अन्तरिम आदेशको सम्बन्धमा विचार गर्दा निवेदक प्रकाशकुमार दाहाल विपक्षी पुनरावेदन अदालत जनकपुर समेत भएको ०६८-WO-००१२ निवेदक जीतेन्द्रकुमार महतो विपक्षी पुनरावेदन अदालत जनकपुर समेत भएको ०६८-WO-००२५ र निवेदक गायत्रीदेवी विपक्षी पुनरावेदन अदालत जनकपुर समेत भएका ०६८-WO-०११४ का यस अदालतमा विचाराधीन उत्प्रेषण मुद्दाहरूमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विवादित विषयमा अन्तरिम आदेशसम्बन्धी छलफलको मिति सम्मको लागि अल्पकालिन अन्तरिम आदेश जारी भई अन्तरिम आदेश सम्बन्धमा छलफल गर्न विपक्षीहरूलाई सूचना दिने भनी आदेश भएको देखिन्छ ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा समेत अन्तरिम आदेशसम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गर्नु उपयुक्त देखिएको र अन्तरिम आदेश जारी हुने/नहुने सम्बन्धमा छलफलको लागि पेश हुने मिति सम्मका लागि यी निवेदकको हकमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४ को फैसला कार्यान्वयन गर्नु उपयुक्त नदेखिएकोले सो फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी अल्पकालिन अन्तरिम आदेश जारी गरी दिएको छ । यसको सूचना समेत विपक्षीहरूलाई दिई उल्लिखित ०६८-WO-००१२, ०६८-WO-००२५ र ०६८-WO-०११४ का यस अदालतमा विचाराधीन उत्प्रेषण विषयका रिट निवेदनहरू साथै राखी अन्तरिम आदेश जारी हुने, नहुने सम्बन्धमा छलफलका लागि मिति २०६८।५।२९ मा नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।५।१९ को आदेश ।

यसमा लगाउ गरी चढेका WO-००१२, WO-००२५ र WO-०११४ का निवेदनहरूका तारिख पर्चामा पेसी चढेको नदेखिदा उक्त मुद्दाहरूमा सुनुवाई हुन सक्ने अवस्था देखिन आएन । यस अदालतको मिति २०६८।५।१९ को आदेशानुसार उक्त निवेदनहरूका मिसिल मात्र राखी पेश गर्नुपर्नेमा पेसी नै नदिएको निवेदनहरू पेसी चढाई पेश भएको हुँदा आजको पेशीबाट हटाई दिएको छ । अब उक्त WO-००१२, WO-००२५ र WO-०११४ का मिसिल साथै राखी अन्तरिम आदेशको प्रयोजनलाई यो निवेदन असोज ३ गते नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।५।२९ को आदेश ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली, २०५६ को नियम २१७(३) तथा मिति २०५९ असार मसान्तपश्चात् करारमा नियुक्ति भएका कर्मचारीहरू स्वतः खारेज हुने भनी मिति २०६७।७।१२ मा विभागीय निर्देशन भएको देखिदा उपरोक्त उल्लिखित नियम र विभागीय निर्देशनविपरीत नियुक्ति भएका कर्मचारीलाई विपक्षी कार्यालयमा हाजिर नगराउनु काम नगराउनु तलव नदिनु साथै गैरकानूनी किसिमले करारमा नियुक्ति गरिएका कर्मचारीको तलव तथा सुविधावापत निकास गरिएका जम्मा रकम त्यस्तो नियुक्ति गर्नेबाट असूल गर्नु भनी विपक्षीहरूको नाममा निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ भन्ने यस

अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६८।२।२४ मा कानूनबमोजिम आदेश भएको मिसिल संलग्न कागजातबाट देखिँदा यस अदालतउपर विना कारण रिट निवेदन परेकोले खारेजयोग्य हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत जनकपुरको लिखित जवाफ ।

यसमा विपक्षीमध्येका मलंगवा नगरपालिका र वैद्यनाथ पण्डितले लगाउको रिट नं. ०६८-WO-००१२ को रिट निवेदनमा लिखित जवाफ फिराई तारिखमा बसेको देखिँदा प्रस्तुत निवेदनमा समेत निजहरूका नाउँको म्याद निजहरू वा निजहरूको प्रतिनिधिलाई अड्डाको रोहवरमा तामेल गरी अन्तरिम आदेशका सम्बन्धमा छलफल निमित्त तारिख तोकी नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।७।२२ को आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चठी अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा पेश हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदक तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती र जगदेव चौधरीले निवेदक विपक्षी मलंगवा नगरपालिकाबाट विज्ञापन भई रीतपूर्वक दरखास्त दिई व्यवहारिक परीक्षा (Practical Exam) समेतबाट उत्तीर्ण भई नगरपालिकाको निर्णयानुरूप नियुक्ति भएका स्थायी कर्मचारी हुन् । यसरी सम्पूर्ण कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी स्थायी नियुक्ति भएका निवेदकको नियुक्तिसम्बन्धी निर्णय र नियुक्ति कायमै रहेको अवस्थामा विपक्षीमध्येका मलंगवा नगरपालिका कर्मचारी एशोसियसनका अध्यक्ष समेत रहेका वैद्यनाथ पण्डितले निवेदक करारका कर्मचारी हुन् भनी भूठा व्यहोरा उल्लेख गरी दिएको निवेदन तथा विपक्षी मलंगवा नगरपालिकाले आफ्नै कार्यालयमा रहने निवेदकको स्थायी नियुक्ति सम्बन्धी निर्णय फाइल सो कार्यालयमा नरहेको भनी पुनरावेदन अदालतमा नपठाई दिएको मिल्नुवा, अस्पष्ट एवं कपटपूर्ण लिखित जवाफको आधारमा निवेदकलाई सुनुवाईको मौका नै नदिई निजलाई असर पर्ने गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principles of Natural Justice) विपरीत भएको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४ को फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । निवेदकको विरुद्धमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा विपक्षीबाट

२०६७।८।१५ मा निवेदन परेको र सो समयमा पुनरावेदन अदालतलाई उत्प्रेषणको रिट जारी गर्ने अधिकार समेत नरहेको र निवेदक स्थायी नियुक्ति भइसकेको अवस्थालाई ख्यालै नगरी निवेदकलाई करारमा गैरकानूनी किसिमले नियुक्ति भएको भनी निवेदकलाई कार्यालयमा हाजिर नगराउनु काम नलगाउनु तलव नदिनु भनी निवेदकलाई बुझ्दै नबुझी निजलाई असर पर्ने गरी निषेधाज्ञा मिश्रित परमादेश जारी गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तविपरीत हुँदा सो उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकलाई यथावत् काममा लगाउन विपक्षी मलंगवा नगरपालिकाको नाममा परमादेश समेत जारी हुनुपर्दछ । निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४ को फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको वहस सुनियो । विपक्षीहरू मध्ये पुनरावेदन अदालत जनकपुर तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रमेश शर्मा पौडेलले पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण नरहेकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी गर्नु भएको वहस समेत सुनियो ।

उपर्युक्त बमोजिम पक्ष विपक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले गर्नु भएको वहस सुनी निवेदन पत्र तथा यस अदालतको आदेशबमोजिम प्राप्त पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४।३ को फैसलासहितको मिसिल समेत अध्ययन गरी हेर्दा प्रस्तुत विवादमा केही विपक्षीहरूका तर्फबाट लिखित जवाफ प्राप्त हुन बाँकी नै रहेको देखिए तापनि प्रस्तुत विवादमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ को उप नियम १(४) बमोजिम अन्तिम निर्णय हुनु नै उपयुक्त देखिएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो होइन ? सो विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा साविकमा मलंगवा नगरपालिकाको नगर रक्षक पदमा करार सेवामा कार्यरत रही आएकोमा नगरपालिकाको स्थायी पदपूर्ति गर्ने गरी भएको विज्ञापनमा दरखास्त दिई आवश्यक सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी सोही पदमा मिति २०६७।३।३२ देखि स्थायी नियुक्ति लिई सकेपछि मिति २०६७।८।१५

मा विपक्षीमध्येका उनाउ व्यक्ति वैद्यनाथ पण्डितले मलाई विपक्षी नै नबनाई पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा दिएको भूठा निवेदन र विपक्षी मलंगवा नगरपालिकाले दिएको मिल्वा लिखित जवाफको आधारमा मलाई बुझ्दै नबुझी सो पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट विपक्षी नगरपालिकाको नाममा मलाई समेत हाजिर नगराउनु तलव भुक्तानी नदिनु भन्ने आदेश भएकोले सो आदेशबाट मलाई असर पर्न गएको र सो आदेश प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तविपरीत हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मलाई कार्यरत पदमा यथावत काममा लगाउनु र तलव भत्तालगायत अन्य सुविधा समेत भुक्तानी दिनु भनी विपक्षी मलंगवा नगरपालिकाको नाममा परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकीर रहेको देखियो ।

३. यस अदालतको आदेशानुसार प्राप्त यी निवेदकले मलंगवा नगरपालिकामा पेश गरेको स्थायी नियुक्ति प्रक्रिया सम्बन्धी दरखास्त फाईलको अवलोकन गर्दा सो नगरपालिकाबाट मिति २०६७।१।२१ मा प्रकाशित ३० दिने सूचनाअनुरूप नगर रक्षक पदमा स्थायी पदपूर्ति गर्ने गरी भएको विज्ञापनमा यी निवेदकले लाग्ने दस्तूर बैंक दाखिला गरेको भौचरसहित दरखास्त दर्ता गरेको देखिन्छ । तत्पश्चात आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी सो मलंगवा नगरपालिकाले यी निवेदकलाई स्थायी नियुक्ति गर्ने निर्णय गरी नगर रक्षक पदमा स्थायी नियुक्ति दिएको भन्ने निवेदन संलग्न मिति २०६७।३।३२ मा सो नगरपालिकाबाट जारी स्थायी नियुक्ति पत्रबाट देखियो । निवेदक तर्फबाट विद्वान कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा निवेदकका नामको कर्मचारी सञ्चयकोष परिचयपत्र समेत इजलाससमक्ष पेश गरेको देखिदा यी निवेदक सो मलंगवा नगरपालिकाको नगर रक्षक पदका स्थायी कर्मचारी हुन भन्ने देखिन आउछ ।

४. उपर्युक्त बमोजिम मिति २०६७।३।३२ देखि मलंगवा नगरपालिकाको नगर रक्षक पदमा स्थायी रूपमा नियुक्त भइसकेका यी निवेदकलाई गैरकानूनी रूपमा नियुक्त करारका कर्मचारी हुन् भनी विपक्षीमध्येका मलंगवा नगरपालिका कर्मचारी एशोसिएशनका अध्यक्ष वैद्यनाथ पण्डितले यी निवेदक समेतलाई सो नगरपालिकामा हाजिर नगराउनु र

निज समेतलाई तलव भुक्तानी नगर्नु नगराउनु भनी निषेधाज्ञामिश्रित परमादेश समेत जारी गरिपाउँ भनी यी निवेदकले स्थायी नियुक्ति पाएको भण्डै ६ महिनापछि मिति २०६७।१।२८ मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा निवेदन गरेको पाइयो । निवेदकको हितविपरीत हुने गरी परेको सो निवेदनमा यी निवेदकलाई विपक्षी बनाएको देखिदैन । यसरी निवेदकलाई असर पर्ने गरी परेको निवेदन तथा सो निवेदनमा विपक्षी बनाइएका मलंगवा नगरपालिकाले यी निवेदक समेतको स्थायी नियुक्ति पत्र र सो सम्बन्धी अभिलेख सो कार्यालयमा नरहेको भनी दिएको वदैनियतपूर्ण जवाफको आधारमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट यी निवेदक समेतलाई गैरकानूनी किसिमले करारमा नियुक्ति गरेको देखिन्छ, भन्ने ठहराई यी निवेदक समेतलाई मलंगवा नगरपालिकामा हाजिर नगराउनु, काममा नलगाउनु, तलव भत्ता नदिनु भन्ने समेत निषेधाज्ञामिश्रित परमादेश मिति २०६८।२।२४ मा जारी भएको देखिन्छ । यी निवेदकको हकहितमा असर पर्ने गरी ठहर निर्णय गर्नु अगाडि पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट यी निवेदकलाई बुझेको, सूचना दिएको वा आफ्नो कुरा राख्ने उचित अवसर दिएको भन्ने देखिन आउँदैन । यस्तो अवस्थामा पुनरावेदन अदालतबाट यी निवेदकलाई सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरी फैसला भएको देखियो । यसरी पुनरावेदन अदालतबाट निवेदकको हकहित विपरीत निर्णय हुनु अगाडि यी निवेदकलाई सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरिएको भन्ने समेतका आधारमा सो अदालतको उक्त मिति २०६८।२।२४ को निर्णय यस अदालतको असाधारण क्षेत्राधिकारअन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी आफूलाई यथावत आफ्नो पदाधिकारमा काममा लगाउनु र नियमानुसार पाउने तलव भत्ता र सुविधा भुक्तानी दिनु भनी विपक्षी मलंगवा नगरपालिका कार्यालयका नाममा परमादेश समेतको आदेश जारी गरिपाउँ भनी प्रस्तुत निवेदन परेको पाइयो ।

५. न्यायिक अर्धन्यायिक निकायबाट भएको निर्णयमा खास गरी प्राकृतिक न्यायका सिद्धान्तको उल्लंघन (Breach of Principles of Natural Justice), अधिकारक्षेत्र नाघेको (Excess of Powers), कार्यविधिको त्रुटि (Errors of Procedure), कानूनको

त्रुटि (Errors of Law), पदिय दायित्व पूरा नगरेको (failure to perform a duty), वदनियत राखेको वा अधिकारको दुरुपयोग गरेको (Badfaith or Abuse of Power) मध्ये सबै वा ती मध्ये कुनै एक विद्यमान रहेको पाईएमा त्यस्तो निर्णय स्वच्छ रूपमा भएको मान्न नमिल्ने भएकोले यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्ने गरिन्छ ।

६. प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principles of Natural Justice) लाई नेपालको न्याय प्रणालीले प्राथमिक र मूलभूत सिद्धान्तको रूपमा न्याय निरोपणको सन्दर्भमा अपनाई आएको छ । यो नै स्वच्छ सुनुवाई (Fair Trail) को मूल मर्म र आधार पनि हो । यस भित्र पूर्वाग्रह रहित, सक्षम र कानूनी रूपमा अख्तियारप्राप्त न्यायकर्ताबाट विवादको निरोपण गरिने तथा विवादका सबै पक्षलाई उचित र पर्याप्त सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित नगरिने जस्ता कुराहरू मूलभूत रूपमा आउने गर्दछन् । सुनुवाईको मौकाभित्र विवादका पक्षले आफू विरुद्ध भैरहेको न्यायिक कारवाहीको बारेमा यथासक्य छिटो र स्पष्ट रूपमा सूचना (Notice) पाउने, आफ्नो कुराहरू राख्ने र भन्ने उचित र पर्याप्त अवसर पाउने, आफ्नो तर्फबाट कानून व्यवसायी मार्फत् प्रतिवाद गर्ने अवसरको सुनिश्चितता तथा आधार र कारणसहितको निर्णय जस्ता विषयवस्तुहरू पर्दछन् । यी कुराहरू हरेक न्यायकर्ताले न्याय निरोपण गर्दा हेक्का राख्नु पर्ने विषय हुन् ।

७. कुनै पनि व्यक्तिको कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुग्ने प्रबल आशंकाको विद्यमानता रहेको अवस्थामा त्यसलाई रोक्न निषेधाज्ञाको आदेश जारी गरी व्यक्तिको त्यस्तो कानून प्रदत्त हक अधिकारउपर आघात पुग्न नदिनु निषेधाज्ञाको मूल उद्देश्य हो । त्यस्तै कुनै सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीले कानूनबमोजिम आफूलाई तोकिएको दायित्व र जिम्मेवारी पूरा नगरेको कारणबाट कसैको कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगेको अवस्थामा त्यस्तो सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीलाई कानूनबमोजिमको दायित्व पूरा गर्न लगाई व्यक्तिको त्यस्तो कानून प्रदत्त हक अधिकारको प्रचलन गराउन परमादेशको आदेश जारी गर्ने गरिन्छ । तर पुनरावेदन

अदालत जनकपुरमा दायर भएको विवादित २०६७ सालको ०५४५९ को निषेधाज्ञामिश्रित परमादेश मुद्दामा निवेदन दिने यी विपक्षी मध्येका वैद्यनाथ पण्डितलाई के कुन कानूनद्वारा प्रदत्त हक अधिकारउपर आघात पुग्ने आशंकाको विद्यमानता रहेको अवस्थामा वा सार्वजनिक निकाय वा पदाधिकारीको के कुन कानूनी दायित्व परिपालना नभएको कारणबाट निजको के कुन कानून प्रदत्त हक अधिकारमा आघात पुगेको कारणले सो परिपालना गराउन निजको सो निवेदन दायर भएको हो भन्ने कुरा सो मुद्दाको मिसिल अध्ययनबाट देखिदैन । यस्तो अवस्थामा कुनै कानूनी हक अधिकार र हकदैया नै नभएको उनै व्यक्तिले यी निवेदकलाई विपक्षी नै नबनाई दिएको निवेदनको आधारमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा सो मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । यी निवेदक समेतको स्थायी नियुक्ति प्रक्रिया तथा नियुक्ति पत्रको अभिलेख राख्ने जिम्मेवार निकाय मलंगवा नगरपालिकाले सो पुनरावेदन अदालतले उक्त मुद्दामा माग गरेअनुरूप निवेदकको स्थायी नियुक्ति सम्बन्धी अभिलेख सो अदालतमा पठाउनु पर्नेमा नपठाई सो नगरपालिका कार्यालयमा सो सम्बन्धी अभिलेख नै नरहेको भनी कपटपूर्ण रूपमा दिएको जवाफलाई नै आधार लिई निवेदकको स्थायी नियुक्ति कायमै रहेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत जनकपुरले यी निवेदक समेतलाई गैरकानूनी रूपमा करारमा नियुक्त भएको भन्ने ठहराई निजलाई निजको स्थायी नियुक्तिबमोजिम काम गर्न नदिने गरी निजको हकहितमा असर पर्ने गरी फैसला भएको देखियो । पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट फैसला गर्नु पूर्व यी निवेदकलाई निज विरुद्ध उल्लिखित मुद्दा परेको सम्बन्धमा सूचना दिएको, निजलाई बुझेको वा आफ्नो कुरा राख्ने उचित अवसर दिएको भन्ने देखिन नआएकोले यी निवेदकलाई सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरी प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त (Principle of Natural Justice) को विपरीत सो अदालतबाट मिति २०६८।२।२४ मा निर्णय भएको देखियो ।

८. अतः यी निवेदक विपक्षी मलंगवा नगरपालिका कार्यालयमा कार्यरत नगर रक्षक पदका स्थायी बहालवाला कर्मचारी रहेको भन्ने देखिएको,

निवेदक विरुद्ध कुनै हकद्वैया नै नभएका उनाउ व्यक्ति विपक्षी वैद्यनाथ पण्डितले दिएको निवेदनमा यी निवेदकलाई विपक्षी नै नबनाइएको, निवेदकको स्थायी नियुक्ति प्रक्रियासम्बन्धी अभिलेख राख्ने जिम्मेवार निकाय विपक्षी मलंगवा नगरपालिका कार्यालयले मागबमोजिम पुनरावेदन अदालत जनकपुरमा सोसम्बन्धी अभिलेख पठाउन पर्नेमा नपठाई सो कार्यालयमा अभिलेख नै नरहेको भनी कपटपूर्ण तरिकाले दिएको जवाफको आधारमा यी निवेदकको स्थायी नियुक्ति कायमै रहेको अवस्थामा सो विपरीत निजलाई असर पर्ने गरी पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट फैसला हुनुपूर्व निजलाई सो सम्बन्धमा बुझ्ने सूचना दिने वा निजलाई आफ्नो भनाई राख्ने उचित अवसर समेत नदिई सुनुवाईको मौकाबाट वञ्चित गरी भएको सो पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६८।२।२४ को निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भई स्वरूपबाट नै त्रुटिपूर्ण (Error on the face of the record) देखिएकोले सो कायम रहन सक्ने अवस्था नदेखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी दिएको छ । अब निवेदकको नियुक्ति अभिलेखअनुसार कायम राखी निजलाई यथावत आफ्नो पदमा हाजिर गराई काममा लगाउनु तथा निवेदकले नियमानुसार पाउने तलब भत्ता र सुविधा समेत निजलाई भुक्तानी दिनु भनी विपक्षी मलंगवा नगरपालिका कार्यालयको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु । साथै अब आइन्दा यस्तो त्रुटि हुन नदिने आवश्यक व्यवस्था मिलाउनु भनी आदेशको प्रतिलिपि सहित स्थानीय विकास मन्त्रालयलाई लेखी पठाई दायरीको लगत कट्टा गरी नियमानुसार मिसिल बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या. अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६८ मंसिर १४ गते रोज ४ शुभम् ....

इजलास अधिकृत: रामप्रसाद शर्मा

निर्णय नं. ८७२८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
फौजदारी पु. नं.०६६-CR-०२०५,०२६२, ०३०१

फैसला मिति: २०६८।३।२८।३

मुद्दा:- लागू औषध (खैरो हेरोइन) ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: भापा जिल्ला, लखनपुर गा.वि.स.,
वडा नं. ३ घर भै काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका, वडा नं. ३५ बस्ने हाल
जिल्ला कारागार कार्यालय, सदरखोर,
डिल्लीबजार थुनामा रहेको शेरबहादुर थापा
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: प्र.नि.किरणजंग थापासमेतको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: धादिङ जिल्ला, बसेरी गा.वि.स.,
वडा नं. २, मसिरे स्थायी घर भई काठमाडौं
जिल्ला, फुटुङ गा.वि.स., वडा नं. ९, टुसाल
बस्ने हाल कारागार कार्यालय (सदरखोर)
डिल्लीबजार, काठमाडौंमा बन्दी जीवन
बिताइरहेको रामबहादुर लामा घले
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: प्र.नि.किरणजंग थापासमेतको प्रतिवेदनले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: धादिङ जिल्ला, गुम्दी गा.वि.स.,
वडा नं. ४ घर भई हाल जिल्ला प्रशासन
कार्यालय, कारागार शाखा, काठमाडौंअन्तर्गत
सदरखोर डिल्लीबजारमा थुनामा रहेको
माहिला भन्ने मिलन गुरुङ्ग
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.जि.न्या.श्री शिवनारायण यादव

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री मोहनप्रसाद घिमिरे
मा.न्या.श्री दिनेशकुमार कार्की

- ठूलो सजायबाट बच्ने उद्देश्यले अपुष्ट जिकीर लिनु नै कसूर र सजाय परिवर्तन गर्ने आधार हुन नसक्ने ।
(प्रकरण नं.५)
- फरक स्थानमा बसोबास गर्ने र वारदात समयमा सँगसाथमा नभएका साक्षीहरूको अनुमानमा आधारित बकपत्र तर्कसंगत नहुने ।
- अभियोग दावी समर्थित प्रमाण रहेको र सो प्रमाण अन्यथा भन्ने पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा अपुष्ट रुपमा इन्कारी बयान गर्नु मात्र कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने आधार बन्न नसक्ने ।
(प्रकरण नं.८)
- लागू औषधको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट मात्र लागू औषध बरामद हुनु र अन्य सँगसाथका व्यक्तिबाट बरामद नहुनुले खास असर नपार्ने ।
- लागू औषधसम्बन्धी अपराध निरपेक्ष दायित्वअन्तर्गत पर्ने अपराध भएको हुनाले जसबाट लागू औषध बरामद भएको छ, निजसँग सो लागू औषधको कारोवार गर्न आफू नहिँडेको वा निजको समूहमा सामेल नभएको भन्ने तथ्य स्पष्ट रुपमा पुष्टि नभएसम्म समूहगत रुपमा पक्राउ परेको देखिए पछि प्रतिवादीहरू मध्ये कसैको सो लागू औषधको कारोवार गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरिरहनु नपर्ने ।
- लागू औषध छ भन्ने थाहा पाई लागू औषध बोक्नेसँग वा निजको समूहसँग सोको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट लागू औषध बरामद नभएकै आधारमा सिर्जित दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने वा लागू औषध बरामद

नभएको भन्ने आधारमा दायित्वमा भिन्नता नहुने ।

(प्रकरण नं.९)

- लागू औषध नै नभएको अवस्थामा पनि लागू औषध हो भनी विश्वासमा पारी अन्य पदार्थको कारोवार गर्नेलाई समेत अपराध गरेवापत हुने सजायको आधा सजाय हुने लागू औषध ऐन, २०३३ को दफा १७क मा व्यवस्था भैरहेको अवस्थामा लागू औषध हेरोइन भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा हेरोइनको अगाडि खैरो भन्ने शब्द उल्लेख गर्न छुट हुँदा तात्त्विक असर नपर्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान वैतनिक अधिवक्ता बविता उप्रेती, विद्वान अधिवक्ता लवकुमार मैनाली, माधव वास्कोटा, सुरज अधिकारी र मेजर थापा

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३, ४(घ) र (च), १४(१) (छ), र (२), १७

फैसला

न्या.दामोरप्रसाद शर्मा: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ग) बमोजिम पुनरावेदन अदालत, पाटनको फैसलाउपर पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

प्रतिवादी शेरबहादुर थापा समेतले अवैध लागू औषध ब्राउन सुगरको कारोवार गर्दछन् भन्ने प्राप्त सूचनाको आधारमा खोज तलास गर्दै जाने क्रममा शेरबहादुर थापा, मिलन गुरुङ्ग, रामबहादुर लामा घलेलाई ३७ ग्राम ब्राउन सुगर र सो तौल गर्ने सानो तराजुसहित पक्राउ गरी बरामदी मुचुल्कासहित दाखिल गरेका छौं, कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्ने प्र.नि.किरणजंग थापा समेतको प्रतिवेदन ।

रामबहादुर घले र शेरबहादुर थापाको साथमा कुनै अपराधजन्य चीजवस्तु फेला नपरे तापनि निजहरूसँग बसेका मिलन गुरुङ्गको दायाँ हातमा बोकेको कालो प्लाष्टिकको पोकाभित्र सेतो कागजमा बेरिएको अवस्थामा सानो स्टील तराजु र सेतो प्लाष्टिकको मुखतर्फ रातो किनारा भएको सानो थैलीमा ब्राउन सुगर जस्तो देखिने धुलो पदार्थ फेला परेको र सो पदार्थ प्लाष्टिकसहित तौल गर्दा ३७ ग्राम भएको, लागू औषध हेरोइनलाई प्लाष्टिकबाट हटाई तौल गर्दा ३४ ग्राम ३०० मिलिग्राम भएको भन्ने मुचुल्का ।

वैदेशिक रोजगारको सिलसिलामा विदेशमा जाने भनी २ वर्ष अगाडिदेखि रू.१,००,०००/- लिई काठमाडौँ आएको र शेरबहादुर थापासँग चिनाजानी भयो । निजले रोजगारको लागि मानिस जर्मन पठाउने भन्ने थाहा पाई तत्काल एक लाख चाहिन्छ, भनेकोले शेरबहादुर थापालाई एक लाख रूपैयाँ दिए । निजले विदेश पठाउन नसक्दा पटक-पटक मैले दिएको रूपैयाँ माग्दा रू.५०,०००/- फिर्ता दिएको र अन्य रूपैयाँ नदिई मानिस भागी हिँडेको थियो । यही २०६२।५।२० गते निजलाई भेटी रूपैयाँ माग्दा मसँग हेरोइन छ, प्रतिग्राम ७, ८ सय पर्दछ । त्यही बेची तपाईंको रूपैयाँ असूल गर्नुहोस् भनी बालाजु पुल नजिक भेट गरौला भनेकोले अर्को दिन भेट गर्दा ४० ग्राम छ, २८ हजार पर्दछ भनी शेरबहादुरले दियो । सो हेरोइन रामबहादुर घलेलाई बिक्री गरिदेऊ भन्दा एकैचोटी हुन सक्दैन, १।१ ग्राम बिक्री गरी दिउंला, प्रति ग्रामको रू.६००/- ले बिक्री हुन्छ भनी भनेकोले सोहीअनुसार बिक्री गर्ने सहमति भै रामबहादुर घलेलाई दिए । दुई तीन दिनपछि एक ग्राम बिक्री भयो भनी रू.६००/- दिएका थिए । ठमेलको दीपक मल्ल भन्ने व्यक्तिले स्याम्पुल स्वरूप १ ग्राम लगेको र अरू पछि लिन आउँछ भनेकोले शेरबहादुरले ४० ग्राम छ, भनेकोमा निजकै सामुन्नेमा रामबहादुर घले र मसमेत बसी खैरो हेरोइन बिक्री गर्ने कुराकानी गरिरहेको अवस्थामा राति गाडीमा स्याम्पुल लैजाने दिपक मल्लसहित केरकार शाखाका प्रहरी आई ३७ ग्राम हेरोइनसहित तराजु बरामद गरेका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले मौकामा गरेको बयान कागज ।

बरामदी लागू औषध परीक्षणको लागि प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालामा पठाएकोमा हेरोइन पाइएको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदन प्राप्त भएको ।

मिलन गुरुङ्गबाट रू.१,००,०००/- लिएको ठीक हो । सोमध्ये १७ हजार जति निजलाई दिन बाँकी छ । मैले हेरोइनको कारोवार गरेको छैन । प्रहरीले कुटपीट गरी डरत्रासमा पारी आफैले तयार गरेको कागजमा मलाई जबरजस्ती सहिछाप गराएका हुन् । मैले निजलाई ४० हजारमा बिक्री गरेको भन्ने कुरा सत्य होइन । निजको बाँकी पैसा नदिएको कारणबाट बरामद भएको खैरो हेरोइन मैले बिक्री गरेको भनी बयान गरेको हुनु पर्दछ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले मौकामा गरेको बयान कागज ।

पक्राउ पर्नुभन्दा १० दिन अगाडि मिलन गुरुङ्गले मसँग खैरो हेरोइन छ, बिक्री गर्नु पर्‍यो, सबै बिक्री भए चित्त बुझाई दिउंला भनेकोले आर्थिक प्रलोभनमा परी दीपक मल्ल भन्ने व्यक्तिसँग सम्पर्क गरी पहिला स्याम्पुल स्वरूप १ ग्राम रू.६३२। मा बिक्री गरी दिएको हुँ । जसमध्ये रू.६००/- मिलन गुरुङ्गलाई दिए रू.३२। मैले खाई मासे । मिति २०६२।५।३० गते मिलन गुरुङ्ग खैरो हेरोइन र तराजु लिई बसेको अवस्थामा पक्राउ परेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्र.रामबहादुर लामा घलेको अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान कागज ।

मिति २०६२।५।३० गते काम विशेषले चक्रपथ गएको अवस्थामा सादा पोसाकका प्रहरी कर्मचारीहरूले मिलन गुरुङ्गको साथबाट लागू औषध खैरो हेरोइन ३७ ग्राम र तौल गर्ने तराजु फेला पारेको देखेको हुँ । निजको साथमा अन्य २ जना पछि नाम थर थाहा भएको शेरबहादुर थापा र रामबहादुर घले भन्ने व्यक्ति पनि थिए । निजहरूलाई प्रहरीले नियन्त्रणमा लिई मुचुल्का लेख्दै थिए भन्ने समेत व्यहोराको गोपाल विष्ट र लोकनाथ खतिवडाले मौकामा गरेको अलग-अलग व्यहोराको कागज ।

अनुसन्धानको क्रममा संकलित प्रहरी प्रतिवेदनसहितको बरामदी मुचुल्का, पक्राउमा परेका प्रतिवादीहरूले मौकामा गरेको बयान कागज, परीक्षण प्रतिवेदन, प्रत्यक्षदर्शी गोपाल विष्ट समेतले मौकामा लेखाई दिएको कागज समेतका मिसिल संलग्न आधार प्रमाणबाट विरुद्ध खण्डका प्रतिवादीहरू मिलन गुरुङ्ग,

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, चैत

काले भन्ने शेरबहादुर थापा, रामबहादुर घले लामा समेतले लागू औषध खैरो हेरोइन बिक्रीसमेतको लागि आफ्नो साथमा राखी खरीद गर्ने ग्राहकको प्रतिक्षामा रहेको अवस्थामा दशी सबूदसहित पक्राउ परेकोबाट निजहरूको उक्त कार्य लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ द्वारा परिभाषित एवं ऐ. दफा ४(घ) र (च) द्वारा निषेधित कार्य गरेको पुष्टि हुँदा सो कसूर अपराधमा सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम सजाय हुन अनुरोध छ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

म ६७ महिना अगाडिदेखि लागू औषध सेवन गर्थे । त्यही क्रममा मिति २०६२।१।२८ गते रामबहादुर लामाको घर छेउमा पक्राउ परेको हुँ । लागू औषध शेरबहादुर थापाकोबाट मैले ल्याई रामबहादुरकहाँ मोलतोल गर्न गएको बेला पक्राउ परेको हुँ । मसँग १५ ग्राम मात्र थियो, ढक तराजु थिएन । मलाई पक्राउ गरेको बेला शेरबहादुर थिएन । मैले लागू औषध कारोवार गर्ने गरेको छैन । सेवन गरेकोमा सजाय हुनपर्ने हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६२।१।२९ गतेतिर आफ्नै घरमा सुतिरहेको बेलामा मलाई काले थापा भन्ने तैं होस्, सोधपुछ गर्नुछ भनी ल्याई पिटियो । मैले प्रतिवादीहरूलाई भेटेको हिरासतमा हो । म उक्त वारदातसँग सम्बन्धित छैन । मलाई केही थाहा छैन । मैले मिलन गुरुङ्गलाई जर्मन पठाई दिन्छु भनी १ लाख लिएको थिएँ । कारणबस पठाउन नसकेपछि पटक-पटक गरी रू. ८३ हजार फिर्ता दिई सकेको छु । बाँकी मैले दिनपर्ने पैसा दिन नसकेको रिसईविले मिलन गुरुङ्गले मेरो नाम पोलेका हुन् । मसँग लागू औषध बरामद समेत भएको छैन । म घरमा सुतिरहेको मानिसलाई ल्याई फसाएको हुँदा मलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय हुने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६२।१।२८ गते विहान साना छोरसँग हिँडिरहेको बेला प्रहरीले तपाईसँग एकछिन काम छ भनी लगेका हुन् । उक्त वारदातमा म संलग्न छैन । प्रहरीले कुटपीट गरी त्रासमा पारी आफैँले तयार गरेको

कागजमा सहिछाप गर्न लगाएका हुन् । मेरो कुनै किसिमको गल्ती नभएकोले अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर घलेले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवेदक किरणजंग थापा, प्र.ना.नि. रामबहादुर कार्की, प्र.ह.राजु थापा र विशेषज्ञ प्र.नि.प्रभात हुंगाना, प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गको साक्षी सुब्बा लामा, प्रतिवादी शेरबहादुर थापाको साक्षी देवी अधिकारी र केदार आचार्य, प्रतिवादी रामबहादुर घलेको साक्षी उत्तमराज के.सी.को बकपत्र भै मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गबाट ३७ ग्राम खैरो हेरोइन र तौल गर्ने तराजु बरामद भएको, अन्य प्रतिवादीहरूबाट बरामद नभए पनि तीनैजना सँगसाथ पक्राउ परेको देखिँदा निज मिलन गुरुङ्गले आरोपित कसूर गरेको पुष्टि हुन आएकोले लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (च) को कसूर गरेकोमा सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम १० वर्षकैद र रू.१,००,०००।- (एकलाख) जरीवाना हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रामबहादुर लामा घलेले मुख्य अभियुक्तलाई दुरुत्साहन गर्ने कार्य गरेको र प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले मतियार भै कार्य गरेको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूले लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १७ बमोजिम कसूर गरेको ठहर्छ । सो कसूरमा निजहरूलाई पाँच वर्ष कैद र रू.५०,०००।- जरीवाना हुने ठहर्छ भन्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१।२५ को फैसला ।

विवादित एवं शंकास्पद बरामदी मुचुल्कालाई आधार मानी कसूरदार ठहर गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी महिला भन्ने मिलन गुरुङ्गको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादीहरू शेरबहादुर थापा र रामबहादुर लामा घलेको हकमा माग दावी परिवर्तन गरी दफा १७ बमोजिम मात्र सजाय ठहर भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरी अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकारको मिति २०६४।४।८ मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

म निर्दोष व्यक्तिलाई कसूरदार ठहर गर्ने गरी भएको शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको गैरकानूनी

तथा हचुवाको भरमा भएको फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ दिलाई पाऊँ भन्ने प्रतिवादी शेरबहादुर थापाको मिति २०६४।४।२२ मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

प्रमाणको यथोचित मूल्याङ्कन नगरी न्यायिक मनको प्रयोग नगरी ५ वर्ष कैद गर्ने गरी शुरु अदालतबाट भएको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर गरी सफाइ दिलाई न्याय पाऊँ भन्ने प्रतिवादी रामबहादुर घलेको मिति २०६४।५।२९ मा पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको स.वा. फौ.पु.नं. १३३, १९९३ र १७२ समेतको मुद्दामा नेपाल सरकारको पुनरावेदन यी प्रतिवादी रामबहादुर घलेलाई भिकाउने आदेश भएको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दामा समेत पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालय, पाटनलाई छलफलको लागि भिकाई पेशीको सूचना दिई लगाउका मुद्दाहरू समेत साथै राखी नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६५।१।१९ मा भएको आदेश ।

प्रतिवादीले गरेको बयान अनुरूप नै तीनै जनाको रोहवरमा लागू औषध बरामद भएको देखिएबाट प्रतिवादीहरूको कसूर प्रमाणित भैरहेको पाइयो । प्रतिवादीहरूको रोहवरमा भएको बरामदी एवं प्रतिवेदकहरूको अदालतमा भएको बयान एवं प्र. मिलन गुरुङ्ग एवं रामबहादुरको शुरुको साविती बयान समेतको आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीहरू समान कसूरका सहभागी देखिँदा शुरुले प्र. रामबहादुर घले र प्र. शेरबहादुर थापालाई घटी सजाय गरेको सम्म मिलेको देखिएन । काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६३।१२।२५ को फैसला घटी सजाय गरेको हदसम्म केही उल्टी भै प्र. शेरबहादुर थापा र प्र. रामबहादुर घलेलाई पनि लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (च) को कसूरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम १० वर्ष कैद र रू.१,००,०००।- जरीवाना हुने ठहर्छ । प्र. मिलन गुरुङ्गका हकमा शुरुको फैसला सदर हुन्छ । निज प्रतिवादीहरू एवं प्र. मिलन गुरुङ्गको सजायबाट छुटकारा हुनुपर्छ भन्ने जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।२।४ को फैसला ।

म पुनरावेदकले मिलन गुरुङ्गलाई विदेश जर्मन पठाउन एक लाख लिएकोमा निजलाई रू.८३,०००।-

फिर्ता दिई बाँकी रू.१७,०००।- बुझाउन नसकेकाले सोही रिसइविले पोल गरेकै कारण मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन । लेनदेन भएको कुरा स्वीकार गरेकोमा अपराध स्वीकार गरेको होइन । अभियोग पुष्टि गर्न सक्ने मेरो विरुद्धको प्रमाण पेश भएको छैन । सहअभियुक्तको पोलको आधारमा मलाई कसूरदार ठहर गर्न मिल्दैन । मिलन गुरुङ्ग, अन्य व्यक्ति र म पुनरावेदक एकै समयमा पक्राउ परेको होइन । बरामदी मुचुल्कामा म पुनरावेदक समेतबाट लागू औषध खैरो हिरोइन बरामद भएको उल्लेख भएको छैन । सहअभियुक्त मिलन गुरुङ्गलाई मैले रकमको सट्टा लागू औषध खैरो हिरोइन उपलब्ध गराएको होइन । प्रतिवादी मिलन गुरुङ्ग र प्रतिवादी रामबहादुर लामा घलेले प्रहरीसमक्ष गरेको बयान समेतले सो कुरा पुष्टि गर्दछ । म निर्दोष व्यक्तिले आफ्नो सफाइ दिने स्थान समेत प्राप्त गर्न नसक्नु र मैले दिएको बयान कागजलाई पुष्टि गर्ने प्रमाणहरू मैले यथेष्ट रूपमा देखाउँदा देखाउँदै गैरकानूनी तवरबाट सहअभियुक्तको पोलको आधारमा मलाई दोषी ठहर गरेको गैरकानूनी भै बदर हुनुपर्नेमा उल्टो कैद र जरीवाना थप गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट भएको फैसला बदर गरी अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने प्रतिवादी शेरबहादुर थापाको कारागार कार्यालय, सदरखोर डिल्लीबजार, काठमाडौँमार्फत् यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र ।

कथित अपराधमा मेरो संलग्नता छैन । मुचुल्कामा लेखिएको व्यहोरा भूठा हो । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान भूठा हो । मैले लागू औषधको कारोवार गरेको होइन । मलाई किन अभियोग लगाइयो, थाहा छैन । म माथि लगाएको आरोप शंकाका आधारित छ । कथित बरामदी मुचुल्का मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको ७२ नं., सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा ८ र लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ८ बमोजिमको कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी भएको छैन । सो मुचुल्कालाई मात्र भर गरी सजाय गर्न मिल्ने होइन । मबाट लागू औषध बरामद भएको छैन । म पुनरावेदकले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान विपक्षीहरूले बनावटी रूपमा खडा गरेका हुन् । मिलन गुरुङ्गको काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा भएको बयान भूठा हो । निजबाट

तराजु बरामद भएको परिस्थितिमा म कहाँ लागू औषध तौल जोख गर्न आउने प्रश्न आउँदैन। निजले लागू औषध सेवन गर्ने गरी बयान दिएका छन्। सह-अभियुक्तको पोलको आधारमा सजाय गर्न मिल्दैन। वारदात स्थलमा मौकामा म हुँदै नभएको, बिनाकारण जबरजस्ती पक्राउ गरी भूठा मुद्दामा फसाएको हो। शंका र अनुमानको आधारमा कुनै व्यक्तिसँग कुराकानी गर्दैमा सो अपराधमा संलग्नता छ भन्ने अर्थ लगाइनु हुन्न। शुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतको फैसला कानूनसम्मत नभएकोले बदर गरी पुनरावेदकलाई सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी रामबहादुर लामा घलेको मिति २०६६।८।१० मा यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

म प्रतिवादीबाट प्लास्टिक सहित बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख गरेको ३७ ग्राम लागू औषध र तौल गर्ने तराजु बरामद भएको छैन। काल्पनिक तथ्य उल्लेख गरी बरामदी मुचुल्का खडा गरेको हो। बरामद गरिएको लागू औषध महिला भन्ने मिलन गुरुङ्गसहितका प्रतिवादीबाट के कुन ठाँउबाट बरामद गरेको हो, बादीले फिटान गर्न सकेको छैन। म प्रतिवादीबाट बरामद १५ ग्राम लागू औषध प्रतिवादीमध्येको शेरबहादुर थापाबाट खरीद गरी रामबहादुर घलेकोमा तौल गर्न जाँदा बरामद गरेको भनी अदालतमा बयान गरेकोमा प्रमाणको रूपमा लिइएको छैन। मैले लागू औषध बिक्री वितरण गर्न खरीद गरी बिक्री वितरण गर्नको लागि लिई हिँडेको होइन। मैले गरेको अपराध कार्यअनुसार सजाय गर्नुपर्नेमा हचुवाको आधारमा दावीबमोजिम सजाय गरिएको छ। अदालतले संकलित प्रमाणको आधारमा कसूर यकीन गर्नुपर्दछ। लागू औषधको परिमाणलाई आधार मानी कसूर यकीन गर्न मिल्दैन। म पुनरावेदकबाट सेवन गर्नको लागि लिएको १५ ग्राम लागू औषध बरामद भएकोले मलाई सेवनमा सजाय गर्नुपर्नेमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(घ)(च) को कसूर कायम गरी सो ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम सजाय गर्ने गरी काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गरी मलाई हराई गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला बदर गरी प्रस्तुत अभियोगबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने प्रतिवादी महिला भन्ने मिलन गुरुङ्गको

२०६६।८।२३ मा यस अदालतमा दर्ता भएको पुनरावेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष र अदालतमा समेत आरोपित कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ। निजबाट लागू औषध बरामद भएको भन्ने पनि मिसिलबाट देखिँदैन। प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले अदालतमा बयान गर्दा लागू औषध आफूबाट बरामद भएको अवस्थामा प्रतिवादी शेरबहादुर थापा थिएनन् भनी बयान गरेको देखिन्छ। प्रतिवादी शेरबहादुर थापा र मिलन गुरुङ्गबीच लेनदेन कारोवार भएको र प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले निज प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई रूपैयाँ बुझाउन बाँकी रहेको भन्ने समेत मिसिलबाट देखिन्छ। यसरी प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले रूपैयाँ तिर्न नसकेको प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गको भनाइकै भरमा प्रतिवादी शेरबहादुर थापालाई सजाय गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला विचारणीय देखिँदा छलफलका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई पेशीको सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७।२।१९ को आदेश।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकहरू रामबहादुर थापाको तर्फबाट वैतनिक कानून व्यवसायी विद्वान अधिवक्ता बविता उप्रेतीको, प्रतिवादी शेरबहादुर थापाको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू लभकुमार मैनाली, माधव बास्कोटा र सुरज अधिकारीको, प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता मेजर थापा र प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता रेवतीराज त्रिपाठीको बहस सुनियो।

प्रतिवादी रामबहादुरको तर्फबाट वैतनिक कानून व्यवसायीले प्रतिवादी रामबहादुरलाई प्रलोभनमा पारेको भन्ने देखिन्छ। निजको पृष्ठभूमि आपराधिक नभएको र निजको साथबाट लागू औषध बरामद भएको पनि छैन। निजले कसूर स्वीकार गरेको पनि छैन। प्रहरीमा बयान गर्दा आर्थिक प्रलोभनमा परी एक ग्राम बेचनसम्म सहयोग गरेको भन्ने देखिँदा निजलाई सजाय गर्नु परेको खण्डमा पनि मतियारसम्मको सजाय गर्न सकिने हो। निजको हकमा भएको फैसला मिलेको

छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । प्रतिवादी शेरबहादुर थापाको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरूले प्रतिवादीलाई मिलन गुरुङ्गले पोलेको आधारमा मुद्दा चलाइएको छ । सहअभियुक्तको पोललाई प्रमाणमा लिन मिल्दैन । पोल गर्ने व्यक्तिको भनाई पनि विरोधाभाषपूर्ण छ । ३७ ग्राम लागू औषधको दावी गरिए पनि प्रतिवादीबाट लागू औषध बरामद भएको छैन । बरामदी मुचुल्का पनि कानूनी रीत पुगेको छैन । बरामद भएको वस्तु खैरो चीज भए पनि हेरोइन होइन भन्ने जाँचबाट पुष्टि हुन्छ । लागू औषध बरामद गर्दा प्रतिवादी मौजूद रहेको भन्ने आधारमा मुद्दा चलाइएको भए पनि बरामद हुँदा शेरबहादुर थिएनन् भनी मिलन गुरुङ्गले बयान गरेका छन् । प्रतिवादी शेरबहादुरबाट तराजु समेत बरामद भएको नहुँदा निज लागू औषध बिक्री गर्न हिँडेको भन्ने नै पुष्टि नभएको अवस्थामा सजाय गरेको मिलेको छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

त्यस्तै प्रतिवादी माहिला भन्ने मिलन गुरुङ्गको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताले लागू औषध बरामद गर्दा कानूनले तोकेको प्रक्रिया पूरा भएको छैन । प्रतिवादीबाट तराजु बरामद भएको छैन । तराजु बरामद भएको भए भोलिपल्ट जोख्न लानुपर्ने अवस्था आउने थिएन । बरामद भएको लागू औषध १५ ग्राम हो र सो सेवन गर्न लिई हिँडेको अवस्थामा पक्राउ परेको हुँदा प्रतिवादीलाई सजाय गर्नु परे पनि सेवनसम्ममा सजाय गर्नुपर्नेमा बिक्री वितरणमा सजाय गरेको मिलेको छैन भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ताले लागू औषध मुद्दाको घटना बरामदबाट स्थापित हुने भएको हुँदा लागू औषध बरामद गर्दा सम्बन्धित प्रहरी तथा प्रतिवादीहरूलाई रोहवरमा राखिएको छ । बरामद गरेको नदेखेलाई रोहवरमा राख्नुको औचित्य हुँदैन । यी प्रतिवादीहरूलाई बिना अपराध राज्यले फसाउनु पर्ने कारण छैन । यी प्रतिवादीहरूलाई लागू औषध बरामद गर्दा कै अवस्थामा पक्राउ गरिएको नभए बरामद गर्दाको अवस्थामा प्रतिवादीहरू कहाँ थिए भन्ने कुरा सप्रमाण पुष्टि गर्नु पर्दछ । प्रतिवादी शेरबहादुर लागू औषध बिक्री वितरणमा संलग्न नभए निज बरामद स्थलमा आउनु पर्ने कारण पनि छैन । तीनैजना प्रतिवादीहरूको अभियोग दावीअनुसारको कसूर

अपराधमा समान संलग्नता रहेको हुँदा पुनरावेदन अदालतले सजाय गरेको मिलेको छ भन्ने समेत गर्नुभएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी बहसनोट अध्ययन गरी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गर्दा आज निर्णय सुनाउन तोकिएको प्रस्तुत मुद्दामा इन्साफतर्फ विचार गर्दा यी तीनैजना पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको भनी सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको इन्साफ मिलेको छ वा छैन भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा, पुनरावेदक प्रतिवादीहरू मिलन गुरुङ्ग, काले भन्ने शेरबहादुर थापा र रामबहादुर घले (लामा) समेतले लागू औषध खैरो हेरोइन बिक्री समेतको लागि आफ्नो साथमा राखी खरीद गर्ने ग्राहकको प्रतिक्षामा रहेको अवस्थामा लागू औषध तथा नापनका लागि प्रयोग हुने तराजुसहित बरामद गरेकोले लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३ द्वारा परिभाषित एवम् ऐ. दफा ४(घ) र (च) द्वारा निषेधित कार्य गरेको भनी यी तीनैजना पुनरावेदक प्रतिवादीहरू उपर सोही ऐनको दफा १४(१) र (२) बमोजिम सजायको माग गरी अभियोग दायर भएको देखियो । शुरु जिल्ला अदालतले प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले आरोपित कसूर गरेको पुष्टि भएको भनी निजलाई लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम १० वर्ष कैद र १ लाख जरीवाना तथा प्रतिवादीहरू रामबहादुर घले र शेरबहादुर थापाले सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम कसूर गरेको भनी निजहरू दुवै जनालाई जनही ५ वर्ष कैद र रू.५०,०००/- जरीवाना गरेकोमा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गको हकमा शुरु फैसला सदर गरी प्रतिवादीहरू रामबहादुर घले र शेरबहादुर थापाको हकमा भएको शुरु फैसला केही उल्टी गरी निजहरूलाई समेत प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई सजाय गरिए सरह १० वर्ष कैद र रू.१ लाखका दरले जरीवाना गरेको रहेछ । पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसलाउपर प्रतिवादीहरूको अलग-अलग पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको अवस्था छ ।

३. मिसिल अवलोकन गर्दा, प्रतिवादीहरू रामबहादुर घले, मिलन गुरुङ्ग र शेरबहादुर थापासमेत तीनजना कुराकानी गरी काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ स्थित चक्रपथ सडकको पश्चिम किनारा फुटपाथ पसल छेउमा बसिरहेको अवस्थामा पक्राउ गरी निजहरूको शरीर तलासी लिँदा मिलन गुरुङ्गले बोकेको कालो प्लास्टिकको पोकाभित्र सेतो कागजमा बेरिएको अवस्थामा सिक्री चुँडिएको अवस्थाको सानो स्टील तराजु र ब्राउन सुगर जस्तो देखिने धुलो पदार्थ ३७ ग्राम बरामद गरिएको भन्ने मिति २०६२।१।३० को बरामदी मुचुल्का देखिन्छ। उक्त बरामदी पदार्थको नमूना भित्री केन्द्रीय प्रहरी वैज्ञानिक प्रयोगशालामा परीक्षण गर्न पठाउँदा “भौतिक सबूद नं. १ मा हेरोइन पाइएको छ” भन्ने मिति २०६२।६।१० को परीक्षण प्रतिवेदन रहेछ। उक्त बरामद गरिएको पदार्थ परीक्षण गर्ने विशेषज्ञ प्र.नि. प्रभात ढुंगानाले अदालतमा बकपत्र गर्दा परीक्षण गर्न पठाइएको नमूनामा लागू औषध हेरोइन पाइएको भनी उल्लेख गरेको समेत पाइँदा बरामद गरिएको पदार्थ लागू औषध हेरोइन नै भएको भन्ने तथ्य परीक्षण प्रतिवेदनबाट देखिएको र त्यसलाई परीक्षण गर्ने विशेषज्ञको बकपत्रबाट समर्थन भएको अवस्था देखिन आयो।

४. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको हकमा विचार गर्दा, प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयानमा बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएबमोजिम ३७ ग्राम खैरो हेरोइन र तौल गर्ने तराजु आफ्नो साथबाट बरामद भएको स्वीकार गर्दै मिति २०६२।१।३० गते विहान ८ बजेको समयमा आफू, शेरबहादुर थापा र रामबहादुर घले काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १६ स्थित फुटपाथमा पसल नजिक बसी खैरो हेरोइन बिक्री गर्ने कुराकानी गरिरहेको अवस्थामा एउटा रातो गाडी आएको र त्यसमा केरकार शाखाका प्रहरी टोली र खैरो हेरोइन खरीद गर्ने भन्ने दीपक मल्ल प्रहरीको सुराकी रहेछ, आफूले बोकेको कालो प्लास्टिकको भोलामा राखी बोकेको ३७ ग्राम खैरो हेरोइन र तौल गर्ने स्टीलको सानो तराजुसहित फेला पारेको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पाइयो। निजको अदालतमा भएको बयान हेर्दा लागू औषध शेरबहादुर कहाँबाट आफैँले खानको लागि १५ ग्राम

ल्याई रामबहादुर कहाँ तौल गर्न गएको बेला पक्राउ परेको र बालाजुसम्म पुऱ्याउन शेरबहादुर पनि गएका भनी बयान गरेको देखियो।

५. यी प्रतिवादीको साथबाट ३७ ग्राम लागू औषधसहित तौल गर्ने तराजु समेत बरामद भएको भन्ने मौकाको बरामदी मुचुल्का देखिएको र सोही परिमाणको लागू औषध र सो जोख्ने तराजु बरामद गरेको भनी बरामद गर्ने प्रहरी कर्मचारीहरू प्र.नि. किरणजंग थापा, प्र.ना.नि.रामबहादुर कार्की र र.प्र.ह.राजु थापाको बकपत्रबाट देखिन्छ। आफूले सेवनको लागि १५ ग्राम बोकेको भनी अदालतको बयानमा उल्लेख गरेको अवस्था भए पनि निजको सो बयानलाई समर्थन गर्ने प्रमाणको अभाव देखिएको छ। ठूलो सजायबाट बच्ने उद्देश्यले अपुष्ट जिकीर लिनु नै कसूर र सजाय परिवर्तन गर्ने आधार हुन सक्तैन। निज प्रतिवादीले लागू औषध खैरो हेरोइन आफूबाट बरामद भएको स्वीकार गरिरहेको र बरामदी मुचुल्काबमोजिम बरामद भएको तथ्य बरामद गर्ने प्रतिवेदकहरूको बकपत्र अन्यथा भन्ने देखिन आएको छैन।

६. पुनरावेदक प्रतिवादी रामबहादुर घलेको मौकाको बयान कागज हेर्दा, मिति २०६२।१।३० गते मिलन गुरुङ्गको साथबाट ३७ ग्राम लागू औषध र स्टीलको सानो तराजु फेला पारी प्रहरीले बरामद गरी मिलन गुरुङ्ग, आफू र शेरबहादुर थापा समेतलाई पक्राउ गरेको हो। उक्त लागू औषध खैरो हेरोइन दीपक मल्ल भन्नेले खरीद गर्छु भनेकाले बिक्री गर्न मिलन गुरुङ्गले बोकेको अवस्थामा दीपक मल्लकै सुराकमा आफू पनि पक्राउ परेको हो। आर्थिक लोभमा परी ठमेल यरियामा बस्ने दीपक मल्ल भन्ने व्यक्तिसँग सम्पर्क गर्दा पहिला स्याम्पल स्वरूप रु.६३२ मा एक ग्राम खरीद गरी बाँकी खरीद गर्न २०६२ साल भाद्र ३० गते आउँछु भनी भनेकाले सोहीअनुसार बिक्री गर्न खैरो हेरोइन र तौल गर्ने तराजु मिलन गुरुङ्गले साथमा राखेको अवस्थामा पक्राउमा परेका हौं भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ। निजले अदालतमा बयान गर्दा मौकाको बयान आफूले नगरेको र कसूर अपराधमा संलग्न नरहेको भनी इन्कार गरेको देखियो। तर मौकामा आफूले गरेको बयान स्वेच्छाले नगरेको कुराको समर्थनमा यी प्रतिवादीले प्रमाण पेश गरेको देखिन

आएन । यिनै प्रतिवादीबाट सो बरामद भएको लागू औषध आफूले ल्याएको भनी प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले अदालतमा बयानमा लेखाई यी प्रतिवादीको लागू औषधको कारोवारमा संलग्नता रहेको भनी देखाएको अवस्था छ भने प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई लागू औषध र तराजुसहित पक्राउ गर्दाकै अवस्थामा यी प्रतिवादीलाई पनि लागू औषध विक्री गर्ने कुराकानी गरिरहेको अवस्थामा पक्राउ गरेको भन्ने प्रतिवेदकहरूको बकपत्रबाट स्पष्ट हुन आउँछ ।

७. पुनरावेदक प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले मौकामा र अदालतमा कसूरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । निजको बयानमा निजले प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई विदेश जर्मनी पठाउन भनी निजबाट एक लाख रूपैयाँ लिएकोमा विदेश पठाउन नसकी रू.१६,०००/- फिर्ता दिन बाँकी भएको र पैसा नभएकोले बुझाउन नसक्दा पोलेको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गले निज शेरबहादुरबाट रू.५०,०००/- लिन बाँकी भएको र निज कहाँबाट लागू औषध ल्याएको र निज आफूलाई बालाजुसम्म पुऱ्याउन आएको भनी अदालतमा बयान गरेको अवस्था छ । यी प्रतिवादी समेत सबै प्रतिवादीहरूलाई एकैपटक पक्राउ गरेको र मिलन गुरुङ्गको साथबाट लागू औषध र तराजु बरामद गरेको भन्ने माथि उल्लिखित प्रतिवेदकहरूले अदालतमा बकपत्र गरेको अवस्था छ । आफ्नो इन्कारी बयानलाई समर्थन गराउन यी प्रतिवादीले उपस्थित गराएका साक्षीहरू हेर्दा देवी अधिकारी काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ३४ मा बस्ने र अर्का साक्षी केदार आचार्य जोरपाटी गा.वि.स. वडा नं. २ मा बसोबास गर्ने देखिन्छन् । निजहरू दुवैजनाले यी प्रतिवादीको चालचलन आफूहरूलाई थाहा भएसम्म राम्रो भएको र निजले लागू औषधको कारोवार नगरेको भनी बकपत्रमा उल्लेख गरेको देखिन्छ ।

८. यी प्रतिवादी शेरबहादुर थापाले अदालतमा गरेको बयानअनुरूप सुतिरहेको ठाउँबाट पक्राउ गरेको भनी जिकीर लिएको कुरालाई निजका साक्षीहरूको बकपत्रद्वारा समर्थन भएको देखिन आएन । यी प्रतिवादी काठमाडौँ महानगरपालिका वडा नं. ३५ कोटेश्वरमा बसोबास गर्ने गरेको निजको

बयानबाट देखिँदा फरक स्थानमा बसोबास गर्ने र वारदात समयमा संगसाथमा नभएका साक्षीहरूको अनुमानमा आधारित बकपत्र तर्कसंगत देखिन आउँदैन । मौकामा र अदालतमा इन्कारी बयान दिए पनि आफ्नो निर्दोषिताको जिकीरलाई समर्थित गराउने प्रमाण पेश गरेको पाइँदैन । मिसिलबाट अभियोग दावी समर्थित प्रमाण रहेको र सो प्रमाण अन्यथा भन्ने पुष्टि हुन नसकेको अवस्थामा अपुष्ट रूपमा इन्कारी बयान गर्नु मात्र कसूरबाट उन्मुक्ति पाउने आधार बन्न सक्ने हुँदैन ।

९. यी प्रतिवादीहरू तीनैजनालाई समूहगत अवस्थामा पक्राउ गरेको भन्ने प्रतिवेदकहरूको प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदनलाई समर्थन गर्दै प्रतिवेदकहरूले बकपत्र गरेको देखिन आउँछ । निज प्रतिवेदकहरूको भनाई व्यहोरा मिथ्या हो भन्ने पुष्टि भएको देखिएको छैन भने अभियोग दावीबमोजिम कसूर नगरेको सम्बन्धमा प्रतिवादीहरूबाट निश्चयात्मक प्रमाण पेश भएको समेत पाइँएन । प्रतिवादीहरूमध्ये एकजनाबाट ३७ ग्राम लागू औषध र सो जोख्ने तराजु बरामद भएको र अन्य दुई जना प्रतिवादीहरूलाई पनि सँगै पक्राउ गरेको भन्ने मिसिलबाट देखिन्छ । लागू औषधको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा कसैबाट मात्र लागू औषध बरामद हुनु र अन्य संगसाथका व्यक्तिबाट बरामद नहुनुले खास असर पार्ने हुँदैन । कानूनबमोजिम लागू औषध प्राप्त गर्न वा राख्न पाउने अवस्था पुष्टि भएमा बाहेक लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १२ मा उक्त ऐनबमोजिमको कसूर गरेको मानिने व्यवस्था छ । लागू औषध सम्बन्धी अपराध निरपेक्ष दायित्व अन्तर्गत पर्ने अपराध भएको हुनाले जसबाट लागू औषध बरामद भएको छ, निजसँग सो लागू औषधको कारोवार गर्न आफू नहिँडेको वा निजको समूहमा सामेल नभएको भन्ने तथ्य स्पष्ट रूपमा पुष्टि नभएसम्म समूहगत रूपमा पक्राउ परेको देखिएपछि प्रतिवादीहरू मध्ये कसैको सो लागू औषधको कारोवार गर्ने मनसाय थियो वा थिएन भनी विचार गरिरहनु पर्ने हुँदैन । लागू औषध छ भन्ने थाहा पाई लागू औषध बोक्नेसँग वा निजको समूहसँग सोको कारोवार गर्न सँगै हिँडेको अवस्थामा

कसैबाट लागू औषध बरामद नभएकै आधारमा सिर्जित दायित्वबाट उन्मुक्ति पाउने वा लागू औषध बरामद नभएको भन्ने आधारमा दायित्वमा भिन्नता हुने भन्न मिल्ने हुँदैन। लागू औषध जसबाट बरामद भएको हो, निज मात्र जवाफदेही हुने प्रचलित कानूनमा व्यवस्था नपाईदा सो कारोवारमा संलग्न रहेका अन्य व्यक्तिहरू पनि समान रूपमा जवाफदेही हुने देखिन्छ।

१०. पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीहरूले बहसमा तथा बहसनोटमा बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वक नभएको र बरामद गरिएको वस्तु हेरोइनको सम्बन्धमा मुद्दा नचलाई खैरो हेरोइन सम्बन्धमा मुद्दा चलाई सजाय गरिएको नमिलेको भनी जिकीर लिनु भएको हुँदा त्यसतर्फ पनि विवेचना गर्नुपर्ने देखिन आयो।

११. बरामदी मुचुल्काको सम्बन्धमा हेर्दा, प्रस्तुत मुद्दा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ अन्तर्गत दायर भएको देखिन्छ। मुलुकी ऐन, प्रारम्भिक कथनको महलको ४ नं. बमोजिम विषयगत रूपमा छुट्टाछुट्टै बनेका कानूनमा लेखिए जतिमा सोही कानूनबमोजिम र सो कानूनमा नलेखिएकोमा यही मुलुकी ऐनबमोजिम गर्नुपर्छ भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। जसअनुसार लागू औषध कब्जा वा बरामद सम्बन्धमा उक्त ऐनमा कुनै व्यवस्था नभएमा मात्र मुलुकी ऐनको प्रावधान आकर्षित हुने देखिन्छ। लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ८(१) मा सो ऐन अन्तर्गतको कुनै अपराध भइरहेको छ र तुरुन्त केही कारवाही नगरेमा अपराधी भागी जाने वा अपराधको प्रमाण गायब हुने सम्भावना देखेमा लागू औषध नियन्त्रण अधिकारी वा कम्तिमा प्रहरी सहायक निरीक्षक दर्जासम्मको प्रहरी कर्मचारीले सो दफाको देहायमा उल्लिखित अपराधसँग सम्बन्धित लागू औषध र अन्य सामानहरू तथा प्रमाणको लागि काम लाग्ने जुनसुकै कागजपत्र कब्जा गर्ने, अपराध गरेको भनी शंका लागेको जुनसुकै व्यक्तिलाई रोक्न, खानतलासी लिन र आवश्यक देखेमा निजलाई गिरफ्तार गर्ने समेतका कामहरू पर्चा खडा गरी गर्न सक्ने देखिन्छ। सोही दफाको उपदफा (२) अनुरूप खानतलासी गर्दा समयले भ्याएसम्म सम्बन्धित नगरपालिका वा गाउँ

विकास समितिको सदस्य वा त्यस ठाउँको एक जना भलादमी वा अर्को कुनै सरकारी कार्यालयका एकजना कर्मचारीलाई साक्षी राख्नुपर्ने व्यवस्था छ। यो प्रक्रिया समयले भ्याएको अवस्थामा पालना गर्नुपर्ने भनी ऐनले नै स्पष्ट पारेको अवस्था हुँदा समयले नभ्याउने अवस्थामा सो प्रक्रियाको पालना बाध्यात्मक भन्ने देखिन आएन। सो उपदफाको प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति वा वडा समितिका सदस्य वा त्यस ठाउँका भलादमी वा कुनै अर्को सरकारी कार्यालयका कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्ने प्रयास गर्दागर्न पनि त्यस्ता व्यक्तिहरू उपलब्ध नभएको उचित आधार भएमा कम्तिमा दुईजना औषध अनुसन्धान अधिकारी वा कम्तिमा दुईजना प्रहरी सहायक निरीक्षक दर्जासम्मको कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्न सकिने देखिन्छ। यो कानूनी व्यवस्थाले स्थानीय निकायका प्रतिनिधि वा सरकारी कार्यालयका कर्मचारी वा स्थानीय भलादमी सम्बन्धित स्थानमा उपलब्ध हुन नसकेको अवस्थामा कानूनले तोकेको दर्जा र संख्याका प्रहरी कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्न नसकिने भन्न मिल्ने भएन। मिसिल संलग्न बरामदी मुचुल्का हेर्दा उक्त मुचुल्कामा प्र.नि. किरणजंग थापा, प्र.ना.नि. रामबहादुर कार्की, प्र.स.नि. दुखन यादव र उमाकान्त अर्याल तथा प्र.ह. राजु थापा संलग्न रहेको र सो अवस्थामा त्यहाँ उपलब्ध भएका देख्ने पाँचजना अन्य व्यक्तिहरू समेत राखिएको पाइन्छ। लागू औषध (नियन्त्रण) ऐनमा उल्लेख भएबमोजिम नै बरामदी मुचुल्का तयार भएको देखिन आएकोले बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वक नभएको भन्न मिल्ने भएन।

१२. पुनरावेदक तर्फका विद्वान कानून व्यवसायीले बरामद वस्तु हेरोइन भएको भनिए पनि त्यसमा मुद्दा नचलाई खैरो हेरोइनमा मुद्दा चलाई सजाय गरिएको नमिलेको भनी बहस जिकीर लिएको अवस्था छ। बरामद भएको वस्तुमा हेरोइन पाइएको भन्ने तथ्य परीक्षणबाट देखिएको र सो तथ्यलाई परीक्षण गर्ने विशेषज्ञले बकपत्रबाट पुष्टि गरी दिएको देखिन्छ। हेरोइन तथा खैरो हेरोइनलाई लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ मा फरक-

फरक प्रकृतिको लागू औषध भनी फरक-फरक सजायको व्यवस्था गरिएको समेत पाइँदैन । लागू औषध नै नभएको अवस्थामा पनि लागू औषध हो भनी विश्वासमा पारी अन्य पदार्थको कारोवार गर्नेलाई समेत अपराध गरेवापत हुने सजायको आधा सजाय हुने उक्त ऐनको दफा १७क मा व्यवस्था भैरहेको अवस्थामा लागू औषध हेरोइन भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा हेरोइनको अगाडि खैरो भन्ने शब्द उल्लेख गर्न छूट हुँदा तात्विक असर पर्ने अवस्था हुँदैन ।

१३. अतः माथि उल्लेख गरिएबमोजिम पुनरावेदक प्रतिवादीहरू माहिला भन्ने मिलन गुरुङ्ग, रामबहादुर लामा घले र शेरबहादुर थापाको अभियोग दावीबमोजिम अवैध लागू औषधको कारोवारमा समान रूपमा संलग्नता देखिएकोले शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (च) को कसूरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम १० वर्ष कैद र रू.एक लाख जरीवाना गरी प्रतिवादी रामबहादुर घले लामा र शेरबहादुर थापालाई सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम कसूर गरेको भनी ५ वर्ष कैद र पचास हजार जरीवाना गर्ने गरेको मिति २०६३।१२।२५ को फैसला प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गको हकमा सदर गरी अन्य प्रतिवादीहरू रामबहादुर लामा घले र शेरबहादुर थापाको हकमा केही उल्टी गरी निज प्रतिवादीहरूलाई समेत प्रतिवादी मिलन गुरुङ्गलाई सजाय गरिए सरह कसूरदार ठहराई १० वर्ष कैद र रू.एक लाख जरीवाना गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६६।२।१४ को फैसला मिलकै देखिँदा सदर हुन्छ । तीनैजना प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्तैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी फैसलाको जनाउ पुनरावेदक प्रतिवादीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल असार २८ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृतः दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं.८७२९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दामोदरप्रसाद शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री कमलनारायण दास

२०६७-CR-०२०१

फैसला मिति: २०६८।३।२७

मुद्दा:- निर्णय बदर ।

पुनरावेदक वादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. ९ स्थित पशुपति
गौशाला धर्मशालाको अख्तियारप्राप्त अध्यक्ष
ऐ.ऐ.बस्ने विश्वम्भरलाल अग्रवाल समेत

विशेष अदालत फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की

मा.न्या.श्री ओमप्रकाश मिश्र

मा.न्या.श्री केदारप्रसाद चालिसे

- आफ्नो स्वामित्वअन्तर्गतको सम्पत्तिको स्याहार, सम्भार तथा व्यवस्थापन उचित रूपमा गर्ने दायित्व भएको संस्थाले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न नसकेमा वा अनुचित वा बदनियतपूर्वक प्रयोग वा परिचालन गर्न दिएमा सोको जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने पदाधिकारी कानूनबमोजिम जवाहफेही हुनुपर्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- परम्परागत ढंगबाट सञ्चालन भई आएको विषयलाई सम्झौताको रूप दिई व्यवस्थित गरिएको पृष्ठभूमिमा सम्झौताको स्वरूप र त्यसमा भएका प्रमुख प्रावधानहरू प्रत्यक्षरूपमा पहिलो पक्षको हितविपरीत नदेखिएको अवस्थामा रकम र समयवधि किटानी गर्ने जस्ता विषयहरू सम्झौता कार्यान्वयनमा गएपछिको अवस्थामा संशोधन परिमार्जन हुनसक्ने अवस्था हुँदाहुँदै उक्त

सम्झौता कार्यान्वयनमा आउँदा आउँदैको अवस्थामा सम्झौताको अन्तर्निहित उद्देश्यलाई नहेरी सम्झौतामा उल्लिखित शर्तहरू अनुचित भएको अर्थ गरी सम्झौता बदर गर्ने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दिएको आदेशलाई उचित र मनासिव मान्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.८)

वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता शंकरबहादुर राई

प्रत्यर्थी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्तात्रय वसन्तराम भण्डारी, हरिहर दहाल र बन्नीबहादुर कार्की एवं विद्वान अधिवक्ताद्वय शरदप्रसाद कोइराला र रत्नेश्वर शर्मा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (दोस्रो सशोधन) ऐन, २०४८ को दफा १२ख

फैसला

न्या.दामोदरप्रसाद शर्मा: विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६७।०।२३१ को फैसलाउपर वादीको तर्फबाट यस अदालतसमक्ष परेको पुनरावेदनपत्र न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्र भित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

पशुपतिक्षेत्रका साँढे चरनको लागि जुनेलो घाँस लगाउन ६४ वर्षअघि बेचबिखन, दान दातव्य र मोही कायम गर्न नपाउने गरी गौशालाको १ रोपनी ८ आना जग्गा दिइएकोमा अनियमित तवरले विस्तार गरेर झण्डै १० रोपनी पुऱ्याएको र मारवाडी सेवा समितिले नक्कली लालपूजा बनाएर संस्थागत रूपमा सो जग्गा दर्ता गर्न खोजेको तथा मापदण्डविपरीत भौतिक पूर्वाधार निर्माण गरेको भन्ने समेत व्यहोराको समाचार मिति २०६३ साउन १३ को कान्तिपुर दैनिकमा प्रकाशित भएको सो सम्बन्धमा प्रतिक्रिया सहित सम्बन्धित कागजात पठाउन अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगबाट पशुपति विकास कोषलाई पत्रचार गरिएको र पशुपतिक्षेत्रमा सञ्चालित गौशाला धर्मशाला र सोले चर्चेको जग्गा भगवान पशुपतिनाथको भई श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी कार्यालयको नाममा रहेको जग्गा हो । तत्कालीन राणा प्रधानमन्त्री जुद्धशम्शेरले दूध कटुवा साँडेको संरक्षण गर्नका लागि बेचबिखन, हक भोग नलाग्ने गरी रामकुमार अग्रवाल भन्ने व्यक्तिलाई १ रोपनी ८ आना जग्गा दिएको र हाल उक्त गौशाला धर्मशालाले ९ रोपनी जति जग्गा चर्चेको छ । पशुपति क्षेत्र विकास कोषको स्वीकृति नलिई नक्सा पास नगरी भवनको तल्ला थप्ने कार्य पूरा भएको देखिन्छ । धर्मशालाको सन्दर्भमा पशुपति क्षेत्र विकास कोष सञ्चालक परिषदको मिति २०६०।२।९ को निर्णयले मारवाडी सेवा समितिबाट वार्षिक रु. ५१,०००। बुझाउने गरी निर्णय भएको र अमालकोट कचहरीबाट मारवाडी सेवा समितिसगै मिति २०६०।१।२२ मा सम्झौता भएको भन्ने पशुपतिक्षेत्र विकास कोषबाट लेखी आएको देखिन्छ ।

शुरुमा नाप नक्सा हुँदाका अवस्थामा वडा नं. २क कि.नं ८३ मा ४-१५-२ र वडा नं २क कि.नं ८५ मा ४-१०-० नापी हुँदाका अवस्थामा जग्गाधनी श्री पशुपति अमालकोट कचहरी जनिएको र मोही दर्ता प्रमाणपूजामा दर्तावाला मोहीमा श्री पशुपति गौशाला धर्मशाला भन्ने उल्लेख भएको । त्यस्तै नापी कार्यालय ढिल्लीबजारको मिति २०६५।१०।१९ को पत्रमा साबिक पशुपति वडा नं २क कि.नं ८३ र ८५ मा जोताहाको नाम, थर, वतनमा गौशाला भन्ने उल्लेख भएको पत्र साथ प्राप्त फिल्डबुक उतारबाट देखिएको छ ।

वि.स. १९९७ सालदेखि नै तत्कालीन सरकारले गौशालामा रहेको जग्गामा नै गौशाला धर्मशाला सञ्चालन गर्न दिएकोले सोही समयदेखि मारवाडी समाजले धर्मशाला सञ्चालन गरी आएको हो । उक्त धर्मशाला मारवाडी समुदायद्वारा सञ्चालित मारवाडी सेवा समिति नेपालअन्तर्गत रहेको छ । हाम्रो समाजबाट चन्दा उठाएर गौशाला तथा धर्मशाला निर्माण गरिएको हो । त्यसबेलाभन्दा जग्गा घटेको छ, बढेको छैन । हामीले कुनै पनि जग्गा मिचेको छैनौं । पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी तलसिंग भई अरु त्यस क्षेत्रका बासिन्दा मोही कायम भएर खड्ग निसाना लालपूजा

जारी भएको छ । हामीले पनि त्यहीअनुसार लालपूजा पाएका हौं । हामीले उल्लिखित जग्गा १९९७ सालमै प्राप्त गरी भू बहाल बुझाउदै आएका छौं भन्ने समेत व्यहोराको पशुपति गौशालाका अध्यक्ष विश्वम्भरलाल अग्रवालले अनुसन्धानको क्रममा गरेको बयान ।

पशुपति क्षेत्र विकास कोषका सदस्य सचिव परमानन्द शाक्यले अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागज मिसिल संलग्न रहेको छ ।

अनुसन्धानको क्रममा प्राप्त हुन आएको पशुपति विकास कोषको मिति २०६०।२।१९ को निर्णयअनुसार अमालकोट कचहरी र मारवाडी सेवा समिति बीच मिति २०६२।२।१२ मा भएको सम्झौता हेर्दा दुई पक्षबीच भएको सम्झौतामा समयावधि उल्लेख भएको नदेखिएको हुँदा समयावधि किटान नगरी अनन्तकालसम्म कुनै संस्थालाई प्रचलन गर्न दिई रहनु न्यायोचित नदेखिएकोले मनासिव माफिकको अवधि किटान गरी सम्झौता गर्न उचित हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख अनुसार सो दुस्कृति सच्याउनु भनी श्री पशुपति विकास कोषलाई लेखी पठाउनु मिति २०६२।२।१२ को सम्झौताबमोजिम पशुपति विकास कोषले मारवाडी सेवा समितिबाट पाउने भनिएको वार्षिक रु ५१ हजार हालसम्म बुभेबुभाएको नदेखिएको हुँदा सो रकम अविलम्ब बुभेबुभाउने र वार्षिक रु ५१,०००। मात्र दिने गरी भएको सम्झौतामा उल्लिखित रकम अत्यन्त न्यून भई समय सापेक्ष नदेखिएकोले मनासिव माफिकको रकम लिने दिने गरी सम्झौता गर्नु गराउनु भनी श्री पशुपति क्षेत्र विकास कोषलाई लेखी श्री संस्कृति तथा राज्य पुर्नसंरचना मन्त्रालय समेतलाई निर्णयको प्रति राखी जानकारी दिनु भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।१।२।३० को निर्णय ।

विवादास्पद जग्गामा पशुपति गौशाला धर्मशाला गुठी मोही भएकोमा विवाद छैन । गुठीबाट हुदै आएका सामाजिक एवं धार्मिक कार्य यथास्थानमा हुदैछ । सोको अलावा पशुपति गौशाला धर्मशाला गुठीलाई पहिलेदेखि सहयोग उपलब्ध गराउदै आएको मारवाडी सेवा समितिले स्वेच्छिक रुपमा पशुपतिक्षेत्र विकास कोषलाई थप सहयोग उपलब्ध गराउने गरी

भएको सहमतिलाई दुष्परिणाम भन्न मिल्ने होइन । स्वेच्छिक रुपमा गरिने सहयोगलाई कुनै कानून वा अधिकारीले बाध्यात्मक भन्न मिल्ने होइन । स्वेच्छिक रुपमा गरिने सहयोगलाई कुनै कानून वा अधिकारीले बाध्यात्मक गराउन र त्यसमा कुनै निर्देशात्मक आदेश जारी गर्न मिल्ने होइन । मारवाडी सेवा समितिसँग भएको सम्झौता सम्बन्धमा गरिएको निर्णय वा निर्देशन कानूनसम्मत नहुँदा मिति २०६५।१।२।३० मा भएको निर्णय क्षेत्राधिकारविहीन र कानून प्रतिकूल समेत भएकोले उक्त निर्णय उल्टी गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विश्वम्भरलाल अग्रवाल समेतको विशेष अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन ।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६५।१।२।३० मा भएको निर्णय विचारणीय हुँदा छलफलका निमित्त विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने व्यहोराको विशेष अदालतबाट भएको आदेश ।

दुवै पक्ष बीच भएको सम्झौताको विषयवस्तु करारिय दायित्वभिन्न पर्न जाने र आपसी सहमतिबाट करारका शर्तहरू परिवर्तन गर्न पक्षहरू सक्षम नै रहेको देखिएकोले सो करारलाई अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन । तसर्थ, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।१।२।३० को निर्णय कानूनसम्मत नदेखिंदा बदर हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको विशेष अदालतको फैसला ।

मिति २०६०।२।१२ को सम्झौतामा कारार अवधि किटान नभएको र सहयोगस्वरूप प्रदान गर्नुपर्ने वार्षिक रकम रु ५१,०००। अत्यन्त न्यून देखिएको कुरालाई औल्याई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ अनुरूप अनुचित कार्य एवं दुष्कृति सच्याउनको लागि सार्वजनिक सम्पत्तिको विषयमा कानूनसम्मत निर्णय भएको हो । सम्झौता बमोजिम हुन आउने रकम बुभाएको भनी प्रतिवादीले जिकीर लिन नसकेको समेत अवस्थामा विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी यस आयोगको निर्णय सदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतमा परेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पुनरावेदन पत्र ।

पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी र माडवारी सेवा समितिबीच भएको मिति २०६०।२।१२ को

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, पृष्ठ

सम्झौतामा करार अवधि किटान नभएको र सहयोगस्वरूप प्रदान गर्नुपर्ने वार्षिक रकम रु.५१,०००। अत्यन्त न्यून देखिएको कुरालाई औल्याई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ अनुरूप अनुचित कार्य सच्याउनको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सार्वजनिक सम्पत्तिको विषयमा गरेको निर्णयलाई बदर गर्ने गरेको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई आएपछि वा अवधि भुक्तान भएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत बेहोराको यस अदालतको आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री शंकरबहादुर राईले मिति २०६०।२।१२ को सम्झौतामा अवधि किटान नभएको र सहयोगस्वरूप प्रदान गर्नुपर्ने वार्षिक रकम रु.५१,०००। अत्यन्त न्यून देखिएको कुरालाई औल्याई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ अनुरूप दुष्कृति सच्याउनको लागि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सार्वजनिक सम्पत्तिको विषयमा गरेको उक्त निर्णय कानूनसम्मत रहेकोले विशेष अदालतको फैसला उल्टी गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय सदर होस् भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

त्यसैगरी, प्रत्यर्थी प्रतिवादी पशुपति गौशाला धर्मशाला र मारवाडी सेवा समिति समेतको तर्फबाट विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बसन्तराम भण्डारी, श्री हरिहर दहाल र श्री बन्नीबहादुर कार्की, एवं विद्वान अधिवक्ताहरू श्री शरदप्रसाद कोइराला, र श्री रत्नेश्वर शर्मा समेतले वि.स.१९९० सालको भूकम्पमा माडवारी सेवा समितिले सहयोग गरेबापत सो समाजलाई गौशाला धर्मशाला क्षेत्रलाई उपलब्ध गराइएको हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६५।१२।३० मा भएको निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख को विपरीत रहेको छ । विवादको सम्झौताको विषयवस्तु अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३ अन्तर्गत पर्ने विषय समेत होइन । उक्त सम्झौता Commercial

प्रकृतिको नभई Charitable प्रकृतिको भएकोले रकम न्यून वा बढी भयो भन्ने प्रश्न गर्न नै मिल्दैन । प्रस्तुत विषय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको क्षेत्राधिकारभित्र समेत पर्ने विषय होइन । सो सम्झौतामा अवधि नलेखिएकोले भन पशुपति विकास कोषले चाहेमा जुनसुकै समयमा पनि भङ्ग गर्न सक्ने अवस्था रहेको समेत कारण विशेष अदालतको फैसला सदर होस् भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

उपरोक्तबमोजिमको बहस सुनी मिसिल संलग्न पुनरावेदन पत्र समेतका सम्पूर्ण कागजात अध्ययन गरी हेर्दा विशेष अदालतको फैसला मिलेको हो वा होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा, पशुपतिक्षेत्र विकास कोषको मिति २०६०।२।१९ को निर्णयानुसार अमालकोट कचहरी र मारवाडी सेवा समितिबीच मिति २०६०।२।१२ मा भएको सम्झौतामा समयावधि उल्लेख भएको नदेखिएकोले समयावधि किटान नगरी अनन्त कालसम्म कुनै संस्थालाई प्रचलन गर्न दिइरहनु न्यायोचित नदेखिएकोले मनासिव माफिकको अवधि किटान गरी दुष्कृति सच्याउन पशुपतिक्षेत्र विकास कोषलाई लेखी पठाउने भन्ने र सम्झौताबमोजिम पशुपति विकास कोषले मारवाडी सेवा समितिबाट पाउने भनिएको रकम बुभेबुभाएको नदेखिएकोले अविलम्ब बुभेबुभाउने र पशुपतिक्षेत्र विकास कोषले मारवाडी सेवा समितिबाट वार्षिक रुपमा पाउने भनिएको रु.५१,०००। (एकाउन्त हजार रुपैया मात्र) दिने गरी भएको सम्झौतामा उल्लिखित रकम अत्यन्त न्यून भई समयसापेक्ष नदेखिएकोले मनासिव माफिकको रकम लिने दिने गरी सम्झौता गर्नु गराउनु भनी श्री पशुपतिक्षेत्र विकास कोषलाई लेखी श्री संकृति तथा राज्य पुन संरचना मन्त्रालय समेतलाई जानकारी गराउनु भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६५।१२।३० मा निर्णय भएको र सो निर्णयउपर चित्त नबुझी पुनरावेदक प्रतिवादी पशुपति गौशाला धर्मशाला र माडवारी सेवा समितिबाट विशेष अदालत काठमाडौंमा पुनरावेदन गरेकोमा सो अदालतबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त मिति २०६५।१२।३० को निर्णय बदर हुने ठहरेउपर अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन परेको देखिन्छ ।

३. प्रस्तुत मुद्दामा श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी र श्री पशुपति गौशाला धर्मशाला सञ्चालन गर्ने मारवाडी सेवा समिति नेपालका बीचमा मिति २०६०।२।१२ मा भएको सम्झौतासँग सम्बन्धित देखिन्छ । उक्त सम्झौतामा मुख्य गरेर सम्झौताको अवधि किटान नगरिएको तथा सम्झौताअनुसार बुझाउने भनिएको रकम रु. ५१,०००।- अत्यन्त न्यून भई समय सापेक्ष नभएको भन्ने आधारमा सम्झौताको समयावधि किटान गरी मनासिव माफिकको रकम लिने दिने गरी सम्झौता गर्नु गराउनु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख अनुसार दुस्कृति सच्याउन पशुपति विकास कोषलाई लेखी पठाउने निर्णय गरिएको देखिन्छ ।

४. उल्लिखित सम्झौता गर्ने पक्षहरू श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी र मारवाडी सेवा समिति करार वा सम्झौता गर्नका लागि सक्षम रहेकोमा विवाद देखिएन । साथै उक्त सम्झौताको प्रकृति हेर्दा करारीय दायित्वसँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । करार गर्न सक्षम पक्षहरूको बीचमा प्रचलित कानून अन्तर्गत रही स्वतन्त्र सहमतिबाट भएको करार र करारअनुसार पक्षहरूले स्वीकार गरेका अधिकार र दायित्वहरू अन्यथा नदेखिएसम्म करार गर्ने पक्षहरूका लागि बन्धनकारी हुन्छन र त्यसलाई अदालतले समेत मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ । तर प्रस्तुत मुद्दामा सार्वजनिक संस्थाको रूपमा रहेको पशुपति विकास कोष अन्तर्गत रहेको श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरीको स्वामित्वमा रहेको जग्गाहरू र त्यसको भौतिक संरचनाको परिचालनको विषय भएकोले सो सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजूर परी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले परेको उजूरीमाथि छानवीन गरी सम्झौतामा उल्लिखित शर्तहरूको मूल्याङ्कन विश्लेषण गरी सम्झौताका शर्तहरू समय सापेक्ष नभएको भन्ने आधारमा दुस्कृति सच्याउनका लागि पशुपति विकास कोषलाई लेखी पठाउने निर्णय गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा सार्वजनिक अधिकारीले सार्वजनिक वा सरकारी सम्पत्तिको प्रयोग र सञ्चालन गर्दा बदनियत राखी

अख्तियारको दुरुपयोग गरी भ्रष्टाचार गरेको भन्ने नभएकोले सो सम्बन्धमा विचार गरिरहन परेन । तर सम्झौताका शर्तहरू समय सापेक्ष र उचित नभएको भन्ने आधारमा दुस्कृति सच्याउन लेखी पठाउने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट निर्णय भएको देखिँदा उल्लिखित सम्झौताका शर्तहरू अनुचित छन् छैनन् भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्नुपर्ने देखिन आयो ।

५. विवादित सम्झौताको पृष्ठभूमि हेर्दा पशुपति क्षेत्रका दूध कटुवा साढेको संरक्षणको लागि जुनेलो घाँस लगाउने समेतका कार्यका लागि वि.स. १९९९ सालको पूर्जिबाट मारवाडी समुदायका रामकुमार अग्रवाललाई केही जग्गा दिइएकोमा सो जग्गामा गौशाला धर्मशालाबाट परिचित भवन बनाइएको तथा गाईहरू पाल्ने गरिएको भन्ने मिसिलबाट देखिन आउँछ । उक्त जग्गाहरू पशुपति विकास कोषअन्तर्गत रहेको श्री पशुपति अमालकोट कचहरीको नाममा भई गौशाला र धर्मशालाको रूपमा मारवाडी समुदायले सञ्चालन गरी आएको भए तापनि सो सम्बन्धमा कुनै औपचारिक सम्झौता नभएको र उक्त जग्गा र सम्पत्तिहरू सञ्चालनको लागि कुनै व्यवस्था नभई रहेको पृष्ठभूमिमा पशुपति क्षेत्र विकास कोष, सञ्चालक परिषद्को मिति २०६०।२।१९ को निर्णयअनुसार प्रस्तुत सम्झौता भएको देखिन्छ । सम्झौताका शर्तहरू निम्नानुसार देखिन्छन्:-

१. प्रथम पक्षका नाममा मालपोत कार्यालयमा दर्ता स्रेस्ता कायम भई रहेको साविक पशुपति वडा नं. २(क) कि.नं. ८३, क्षे.फ. ४-१५-२-०, ऐ.ऐ. कि.नं. ८५ को क्षे.फ. ४-१०-०-० जग्गा र सो दुवै कित्तामा गौशाला धर्मशालाको उद्देश्यअनुसार द्वितीय पक्ष आफैले वा आफू अन्तर्गतका महानुभावहरू रहेको सञ्चालक समितिमाफर्त साविक बमोजिम गौशाला धर्मशालाका नामबाट पूर्ण जिम्मेवारी द्वितीय पक्षले लिई सञ्चालन गर्नेछ ।
२. गौशाला धर्मशाला सञ्चालन भई आएको कि.नं. ८३ र ८५ पशुपति गुठीको जग्गा तथा सो जग्गामा बनेको धर्मशाला समेतका स्थायी संरचना कुनै व्यक्तिको निजी सम्पत्ति नहुने, बेचबिखन, दानदातव्य आदि गैह्र हक छाडा

गर्न नपाईने, निषेध गरिएको मांस, मदिरा आदि कुनै बिक्री वितरणका पसलमा राख्न नपाउने एवं गौशाला धर्मशाला सञ्चालन गरेवापत निर्धारित गरेको भू-बहाल गौशाला धर्मशालाकै नामबाट तिर्नुपर्ने समेतका आज अघि भै आएका व्यवस्थालाई सोहीबमोजिम निरन्तरता दिई गौशाला धर्मशाला सञ्चालन गर्न गराउन हामी दुवै मञ्जूर छौं ।

३. गौशाला धर्मशाला आफ्नो उद्देश्यअनुसार सञ्चालन हुनुपर्ने र सञ्चालन नभई बन्द भएमा गौशाला धर्मशालाको सम्पूर्ण भौतिक संरचनाहरू जग्गाधनी प्रथमपक्ष पशुपति क्षेत्र विकास कोषअन्तर्गतको अमालकोट कचहरीको हुनेछ ।
४. गौशाला धर्मशाला सञ्चालन गर्दा प्रचलित ऐन, नियम तथा स्वीकृत मापदण्डविपरीत हुने कुनै कार्य द्वितीय पक्षले गर्ने छैन ।
५. यो सम्झौता भएपछि द्वितीय पक्षले प्रथम पक्षलाई प्रत्येक आर्थिक वर्षमा रु.५९,००० (एकाउन्न हजार रुपैयाँ मात्र) सहयोग रकम उपलब्ध गराउनु जान्छ । उक्त रकम दुवै पक्षको सहमतिमा संशोधन गर्न सकिनेछ ।
६. श्रीपशुपतिनाथमा पर्व पर्वमा छाडिएका साँढेहरूलाई परम्पराअनुसार संरक्षण गर्न द्वितीय पक्षले सहयोग गर्नेछ ।
७. गौशाला धर्मशालाको तल्ला थप तथा अन्य निर्माण सम्बन्धमा संरक्षित क्षेत्रमा तोकिएको मापदण्डअनुकूल हुने गरी मात्र निर्माण गर्नु पर्नेछ ।
८. यस सम्झौतामा उल्लिखित कुराहरू द्वितीय पक्षले उल्लंघन गरेमा सम्झौता रद्द गरी प्रथम पक्षले छुट्टै व्यवस्था गर्न सक्नेछ ।
९. दुवै पक्षको पूर्ण सहमतिमा यो सम्झौता कुनै पनि बेला रद्द गर्न सकिनेछ ।

६. उल्लिखित सम्झौताको शर्तहरू हेर्दा श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरीको स्वामित्वमा भएको साविक पशुपति वडा नं. २क कि.नं. ८३ क्षेत्रफल ४-१५-२-० र ऐ.ऐ. कि.नं. ८५ को क्षेत्रफल ४-१०-०-० जग्गा र सो जग्गामा बनेको धर्मशाला समेतका स्थायी संरचना कसैको निजी सम्पत्ति नहुने, बेचबिखन दान

दातव्य आदि गर्न नपाउने तथा धर्मशाला सञ्चालन नभई बन्द भएमा गौशाला धर्मशालाको सम्पूर्ण भौतिक संरचनाहरू जग्गाधनी पशुपति क्षेत्र विकास कोषअन्तर्गतको अमालकोट कचहरीको हुने र सम्झौताको द्वितीय पक्ष मारवाडी सेवा समितिले प्रथम पक्ष पशुपति अमालकोटलाई सोवापत बार्षिक रु.५९,०००- उपलब्ध गराउने र सम्झौताको शर्तहरू आपसी सहमतिमा संशोधन गर्न सक्ने देखिन्छ । त्यसको साथै सम्झौताको शर्तहरू उल्लंघन गरेमा प्रथम पक्षले सम्झौता रद्द गर्ने अधिकार समेत उक्त सम्झौताअनुसार प्रथम पक्षमा निहित रहेको पाइन्छ । उल्लिखित शर्तहरूबाट उल्लिखित कि.नं. ८३ र ८५ को जग्गाहरू र सोमा निर्माण भएका घर जग्गालगायतका भौतिक संरचनाहरू माथि पशुपति अमालकोट कचहरीको पूर्ण स्वामित्वलाई सम्झौताको अर्को पक्ष मारवाडी सेवा समितिले स्वीकार गरेकोमा समेत विवाद देखिएन ।

७. यसरी सम्झौतामा उक्त जग्गा र घरहरूको बहालस्वरूप बुझाउने भनिएको रकम समय सापेक्ष नभई न्यून हो होइन भन्ने विषयलाई त्यसको वस्तुनिष्ठ आधार नभई आत्मगत रूपले मूल्याङ्कन गर्न मिल्ने हुँदैन । सम्झौता अनुसार निर्धारण गरिएको बहाल रकम उचित र पर्याप्त हो होइन भन्ने विषय सम्झौता हुँदाको अवस्था, परिस्थिति, स्थानीय प्रचलन, सम्झौताका पक्षहरूले एक अर्कालाई गरेको सहयोग, योगदान आदिमा समेत निर्भर हुन्छ । यस्ता विषयवस्तुहरूलाई सम्झौताका पक्षहरूले नै राम्ररी बुझ्न र आत्मसात गर्ने अवस्था रहन्छ । विगतमा उल्लिखित जग्गा तथा भौतिक संरचनाहरूको सञ्चालन व्यवस्थापनको लागि कुनै सम्झौता वा व्यवस्था नभई परम्परागत ढंगले सञ्चालन भई रहेको पृष्ठभूमिमा उक्त शर्तहरूमा दुवै पक्षहरूबीच सहमति भई सम्झौता भएको देखिन्छ । सम्झौताअनुसार द्वितीय पक्षले बुझाउन कबुल गरेको रकम प्राप्त गर्ने, साँढेहरूको संरक्षण गर्ने लगायतका सम्झौतामा उल्लिखित शर्तहरूको कार्यान्वयन गराउने तथा आफ्नो स्वामित्वमा भएको घर जग्गा लगायतका सम्पत्तिहरूको समयसापेक्ष बहाल रकम निर्धारण गर्न तथा सम्झौताको अवधि निर्धारणका लागि पहल गर्ने एवं भइरहेको सम्झौतालाई सहमति कायम गरी संशोधन गर्ने र सम्झौताको पालना नभएमा वा

समयसापेक्ष सम्झौतालाई संशोधन गर्न सहमति हुन नसकेमा सम्झौता रद्द गरी उक्त जग्गाहरू र भौतिक संरचनाको सञ्चालन व्यवस्थापनको लागि अर्को सम्झौता वा अन्य कानूनबमोजिमको वैकल्पिक व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकार सम्झौताअनुसार पशुपति क्षेत्र विकास कोष र सो अन्तर्गत रहेको पशुपति अमालकोट कचहरीमा निहित रहेको देखिन्छ । पशुपति अमालकोट कचहरीले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप पशुपति नाथको शास्त्रीय र धार्मिक मान्यताअनुसार गर्नुपर्ने सेवा कार्यमा कमी कमजोरी हुन नदिनेतर्फ दत्तचित्त भइरहनु पर्ने एवं आफ्नो स्वामित्वअन्तर्गतको जग्गा, भवन लगायतको भौतिक सम्पत्तिको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन विवेकपूर्ण ढंगले जिम्मेवारीका साथ गर्नुपर्ने हुन्छ । आफ्नो स्वामित्वअन्तर्गतको सम्पत्तिको स्याहार, सम्भार तथा व्यवस्थापन उचित रूपमा गर्ने दायित्व भएको संस्थाले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न नसकेमा वा अनुचित वा बदनियतपूर्वक प्रयोग वा परिचालन गर्न दिएमा सोको जिम्मेवारी निर्वाह गर्ने पदाधिकारी कानूनबमोजिम जवाहफेही हुनुपर्ने कुरा समेत प्रष्ट छ । त्यसैगरी सम्झौताको अर्को पक्ष मारवाडी सेवा समितिले धार्मिक तथा व्यापारिक दृष्टिकोणले समेत महत्वपूर्ण स्थानमा रहेको पशुपति गौशाला धर्मशालाको जग्गा तथा भवनहरू लगायतको भौतिक सम्पत्तिहरूबाट प्राप्त गरिरहेको आर्थिक लाभको अनुपातमा उचित र आवश्यक अंश पशुपति अमालकोट कचहरीलाई बुझाउनु पर्ने दायित्व समेत रहेको देखिन्छ ।

८. तसर्थ उल्लिखित सम्झौतामा रहेका सम्झौताको अवधि र बहाल रकम जस्ता समयसापेक्ष संशोधन, परिमार्जन गर्न सकिने विषयहरू समसामयिक रूपमा परिवर्तन संशोधन गरी स्वायत्त र संगठित संस्थाको रूपमा रहेको पशुपति क्षेत्र विकास कोष र सो अन्तर्गत रहेको पशुपति अमालकोट कचहरीले आफ्नो सम्पत्तिको संरक्षण गर्न कानूनबमोजिम सक्षम रहेको देखिन्छ । त्यस्तो सम्पत्तिको उचित र विवेकपूर्ण रूपमा व्यवस्थापन सञ्चालन गर्ने उक्त संस्थाको दायित्व समेत रहेको छ । परम्परागत ढंगबाट सञ्चालन भई आएको विषयलाई सम्झौताको रूप दिई व्यवस्थित गरिएको पृष्ठभूमिमा माथि विवेचना गरिएअनुसार सम्झौताको स्वरूप र त्यसमा भएका प्रमुख प्रावधानहरू

प्रत्यक्षरूपमा पहिलो पक्षको हितविपरीत नदेखिएको अवस्थामा रकम र समयावधि किटानी गर्ने जस्ता विषयहरू सम्झौता कार्यान्वयनमा गएपछिको अवस्थामा संशोधन परिमार्जन हुन सक्ने अवस्था हुँदाहुँदै उक्त सम्झौता कार्यान्वयनमा आउँदा आउँदैको अवस्थामा सम्झौताको अन्तरनिहित उद्देश्यलाई नहेरी सम्झौताका उल्लिखित शर्तहरू अनुचित भएको अर्थ गरी विवादित सम्झौता बदर गर्ने गरी पुनरावेदक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले दिएको आदेशलाई हालको अवस्थामा उचित र मनासिव मान्न मिल्ने देखिएन ।

९. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग (दोस्रो सशोधन) ऐन, २०४८ को दफा १२ख मा भएको व्यवस्था अवलोकन गर्दा "सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको अनुचित कार्यबाट उत्पन्न दुष्परिणाम प्रचलित कानूनबमोजिम सच्याउनका लागि आयोगले सम्बन्धित अधिकारी वा निकायलाई लेखी पठाउन सक्नेछ । तर सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले गरेको निर्णयउपर प्रचलित कानूनबमोजिम पुनरावेदन लाग्ने रहेछ भने आयोगले त्यस्तो निर्णय प्रभावित हुने गरी लेखी पठाउने छैन" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । सो दफा अकर्षित हुनको लागि अनुचित कार्य हुनु नितान्त आवश्यक देखिन्छ । अनुचित कार्यको कारण कुनै दुष्परिणाम उत्पन्न भएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो दुष्परिणाम सच्याउन आदेश गर्न सक्ने देखिन्छ । तर श्री पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरी र श्री पशुपति गौशाला धर्मशालाका सञ्चालक माडवारी सेवा समितिका बीच मिति २०६०।२।१२ मा भएको सम्झौता माथि विश्लेषण गरिएअनुसार अनुचित कार्यको परिणाम हो भन्ने तथ्य वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि हुनसकेको देखिन आएन ।

१०. अतः प्रस्तुत विवादको सम्झौताको विषयवस्तु करारीय दायित्वसँग सम्बन्धित रहेको देखिएको र आपसी सहमतिबाट करारका शर्तहरू परिवर्तन गर्न सम्झौताका पक्षहरू सक्षम रहेको एवं पशुपति क्षेत्र विकास कोषअन्तर्गतको पशुपतिनाथ अमालकोट कचहरीको भौतिक सम्पत्तिको संरक्षणको दायित्व भएको निकायले आफ्नो दायित्व निर्वाह गर्न नसकेमा कानूनबमोजिम हुने नै हुँदा विवादित

सम्झौतामा भएका शर्तहरू अनुचित भएको अर्थ गरी तत्काल बदर गरिरहनु पर्ने अवस्था देखिन आएन । तसर्थ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६५।१२।३० को निर्णय बदर हुने ठहर गरी विशेष अदालत काठमाडौंबाट भएको फैसला मुनासिब देखिदा सदर हुने ठहर्छ । वादीको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.कमलनारायण दास

इति संवत् २०६८ साल असार २७ गते रोज २ शुभम्
इजलास अधिकृत:- रमेशप्रसाद रिजाल

निर्णय नं. ८७३०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री रामकुमारप्रसाद शाह
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीशचन्द्र लाल
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं ८६०३
फैसला मिति: २०६८।७।२३
मुद्दा : करारको दायित्व पूरा गराई पाऊँ ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं ३३ घर भई हाल
जिल्ला सुनसरी इटहरी नगरपालिका वडा नं
१ बस्ने रविविक्रम शाह

विरुद्ध

प्रत्यर्था प्रतिवादी: जिल्ला भूपा, गौरादह गा.वि.स. वडा
नं ७ घर भई हाल जिल्ला सुनसरी इटहरी
नगरपालिका वडा नं १ बस्ने हरिप्रसाद दंगाल

शुरु फैसला गर्ने:

मा.न्या.श्री उदयप्रकाश चापागाई
पुनरावेदन फैसला गर्ने:
मा.न्या.श्री श्यामबहादुर प्रधान
मा.न्या.श्री केशवप्रसाद मैनाली

- घरसारमा करारनामाको कागज गरी अदालतबाट प्रमाणित अधिकृत वारेसनामाद्वारा प्राप्त अधिकारलाई नियन्त्रित वा संकुचित गर्नुभन्दा अधिकृत वारेसनामा बदर गराउन सक्ने अधिकार हुँदाहुँदै कानूनबमोजिम सो नगरी करारनामाको कागज खडा गरी अधिकृत वारेसनामालाई निस्तेज गर्नु एवं सो करारनामाको आधारमा मात्र फिराद दावी गर्नु कानूनसम्मत नहुने ।
- करारनामाको कागजले अधिकृत वारेसनामाको कागजलाई नियन्त्रण, संकुचन र निस्तेज गराउन सक्ने कुनै कानूनी प्रावधान नरहे नभएको अवस्थामा कानूनको परिधिभित्र रही अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त अधिकारअन्तर्गत जग्गा विक्री गरेका कामकारवाहीलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- अरु व्यक्तिबाट करारको दायित्वको परिपालनाको अपेक्षा गर्नेले सर्वप्रथम आफूले सो करारबाट सिर्जित दायित्व पूरा गर्नुपर्ने भएकाले जग्गा फिर्ता समेतको माग दावी लिई फिराद दायर गर्दा आफूले बुझी लिएको रकम फिर्ता वा धरौट राख्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता
यज्ञमूर्ति बन्जाडे एवं अधिवक्ताहरू गुरुप्रसाद
बराल, बोर्णबहादुर कार्की, माधवप्रसाद
बास्कोटा, बालकृष्ण नेउपाने र कमलमणि
निरौला

प्रत्यर्था प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
श्यामप्रसाद खरेल, हरिहर दाहाल एवं विद्वान
अधिवक्ताहरू शिवप्रसाद रिजाल र रत्नकुमार
खरेल

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अ.वं ७१ग
- करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१)

फैसला

न्या.रामकुमारप्रसाद शाह: पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१)(क) बमोजिम दोहोच्याउने निस्सा प्रदान भै पुनरावेदनको रुपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार रहेको छ :

म वादीका नाममा दर्ता सेस्ता कायम भएको जिल्ला सुनसरी इटहरी नगरपालिका वडा नं १(ग) कि.नं ११४८ को १-४-३ जग्गा विपक्षी हरिप्रसाद दंगालसँग मिति २०५४।३।१९ मा रु.५५,००,०००।- बुझी निजलाई सो कि.नं ११४८ को जग्गा बिक्री गर्ने प्रयोजनका लागि अधिकृत वारेसनामा गरी दिएकोमा सो जग्गा सम्बन्धमा निज प्रतिवादी हरिप्रसाद र म वादीबीच मिति २०५४।३।२० मा करारनामा सम्पन्न भएको थियो । सो करारनामाअनुसार म वादीले विपक्षी हरिप्रसादलाई कि.नं ११४८ को जग्गा निजबाट रु.५५,००,०००।- बुझी अधिकृत वारेसनामा गरी दिने र २०५४ कात्तिक मसान्तभित्र म वादीले निज प्रतिवादीलाई उक्त रु.५५,००,०००।- बुझाए मलाई मेरो कि.नं ११४८ को जग्गा जस्ताको त्यस्तै फिर्ता गरी दिने सो रुपैयाँ बुझाउन नसके उक्त जग्गाको प्रतिकट्टा रु.३,००,०००।-कायम गरी जम्मा हुने रु.७२,४५,०००।- मा रु.५५,००,०००।- कट्टा गरी म वादीलाई बाँकी रु.१७,४५,०००।- बुझाउने शर्त थियो । सो करारको शर्तबमोजिमको दायित्व म वादीले पूरा गर्न नसकेको अवस्थामा मात्र उक्त जग्गाको भोग चलन गर्न पाउने व्यवस्था करारमा उल्लेख थियो । यसै बीच रुपैयाँ बुझी जग्गा फिर्ता गरी दिनुहोस् भनी मैले विपक्षीसँग आग्रह गर्दा जग्गा फिर्ता गर्दिन जे गर्नुछ गर्नुहोस् भनी जवाफ दिनुभएकोले र म बाट प्राप्त अधिकृत वारेसनामाको गलत ढंगबाट प्रयोग गर्ने दुराशययुक्त भावनाबाट अभिप्रेरित भै मेरो उपरोक्त कि.नं ११४८ को जग्गा कब्जामा लिने विपक्षीको कार्य गैरकानूनी, अन्यायिक अव्यवहारिक एवं न्यायका मान्य सिद्धान्तको समेत सर्वथा विपरीत भएकोले विपक्षी

प्रतिवादीलाई यस अदालतबाट भिकार्ई मसँग जोडी म वादीबाट रुपैयाँ पैसा बुझी लिई मेरो कि.नं ११४८ को जग्गा समेत फिर्ता गराई विपक्षी प्रतिवादीबाट करारको दायित्व पूरा गराई पाऊँ भन्ने फिरोदपत्र ।

विपक्षी वादीले मिति २०५४।३।१९ मा जिल्ला सुनसरी इटहरी नगरपालिका वडा नं १(ग) कि.नं ११४८ को १-४-३ जग्गा निजका नामबाट अन्य व्यक्तिका नाउँमा राजीनामा गरी हक हस्तान्तरण गर्न सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा उपस्थित हुन घरायसी काम विशेषले नभ्याउने भै म प्रतिवादीलाई अ.वं ७१ख र रजिष्ट्रेशनको ११क नं. बमोजिम काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट अधिकृत वारेस गरी दिनुभएको कुरा निज स्वयले फिरोदमा स्वीकार गर्नु भएको छ । अधिकृत वारेसनामा बमोजिमको जग्गामध्ये मिति २०५४।३।२२ मा रु.५,००,०००।- (पाँचलाख) मा राजकुमार दंगाललाई ०-५-० जग्गा मिति २०५४।३।२३ मा पश्चिमबाट ०-१३-० जग्गा मोल रु.१३,००,०००।- (तेह्र लाख) मा र मिति २०५४।४।१९ मा ०-६-३ जग्गा मोल रु.६,१५,०००।- (छ लाख पन्ध्र हजार)मा प्रेम बस्नेत र किसनकुमारलाई संयुक्त रुपमा राजीनामाको लिखत पारीत गरी दिएको हुँ । वादीले मबाट रु ५५,००,०००।- बुझी लिएको कुरामा वादी स्वयं नै सहमत हुनुहुन्छ । सो रुपैयाँ बुझी लिए पछि करारबमोजिमको कि.नं ११४८ को जग्गाको अधिकृत वारेसनामा बदर गराउनु पर्नेमा सो समेत वादीले गर्नु भएको छैन । करार ऐन, २०२३ को दफा ८(१)(ड) तथा (ज) बमोजिम मिति २०५४।३।२० को उल्लिखित करार प्रारम्भदेखिनै बदर हुने करार (Void ab initio) भएको कुरा निर्विवाद भै भरपाईको रुपमा मात्र सीमित छ । वादीले उक्त कि.नं ११४८ को जग्गा मेरा नाममा पास गरी दिई वारेसनामा बदर गराउनु पर्नेमा सो समेत गराएका छैनन् । विवादित जग्गाको राजीनामा पारीत गर्ने काम निजको जानकारी र इच्छा अनुसार सम्पन्न भएको हो । जग्गा राजीनामा गर्नु पूर्व मबाट बुझी लिनुभएको रुपैयाँ मैले वारम्बार फिर्ता मागेको थिएँ । रकम नदिए पछि निजको वारेसको हैसियतले अह्राएबमोजिम जग्गाको राजीनामा पारीत गरी दिएको हुँ । उक्त करारको शर्त न.३ बमोजिम पूर्व पश्चिम बाटोको दक्षिण रहेको ऋषि शम्शेरका नाउँ दर्ताको

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, पृष्ठ

इटहरी वडा नं १(ग) कि.नं.११४५ को जग्गाबाट पूर्व पश्चिम २० फीट चौडाको बाटो समेत उक्त कि.नं ११४८ को जग्गामा जोड्नु पर्ने दायित्व फिरादीमाथि नै भएकोले सो दायित्वबाट उम्किन पन्छिन सकिन्छ, कि भन्ने बदनियत साथ यो फिराद दिएको देखिन्छ, भने फिराद गर्दाका अवस्थामा आफूले करारमा उल्लिखित बुझी लिएको रु.५५,००,०००/- धरौटी नराखी सोको कोर्टफीसम्म मात्र राखी दायर गरेको प्रस्तुत फिराद खारेजभागी छ, भन्ने प्रतिउत्तरपत्र ।

मिति २०५५।३।१० मा भएका आदेशानुसार मिति २०५४।३।२० मा वादी प्रतिवादीका बीचमा भएको सबकलै लिखत दाखिला भै वादी प्रतिवादीका साक्षीहरूको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको र वादीले प्रतिवादीउपर दिएको दे.नं १६७०, १६७१, १६७२ र फौ.नं. ६६२, ६६३, ६६४ र ३७८ को लिखत बदर दर्ता कायम र जालसाज मुद्दाहरू समेत मिसिल सामेल रहेछन् ।

करारनामामा उल्लिखित विवादित जग्गा अधिकृत वारेसनामाको माध्यमबाट राजकुमार दंगाल, प्रेम बस्नेत र किसनकुमार खेडियाका नाममा राजीनामाद्वारा विक्री भैसकेको भन्ने प्रतिउत्तरपत्रको प्रकरण २(क) को पेटव्यहोरामा उल्लेख भएको देखिँदा निजहरूलाई भिकाई मिति २०५४।३।२० को करारनामाको सनाखत गराई पेश गर्नु भन्ने मिति २०५५।१२।३० को आदेश व्यहोराबमोजिम मिति २०५६।१।१६ गते राजकुमार दंगाल, प्रेम बस्नेत, किसनकुमार खेडियाले छुट्टाछुट्टै गरेको सनाखत बयानको व्यहोरामा वादी रविविक्रम शाहले इटहरी १(ग) को कि.नं ११४८ को सबै जग्गा विक्री गर्नु भनी हिडेका र निजका मानिस समेतले रविविक्रमले जग्गा विक्री गर्ने भएछन् भनी सुनाएबाट हामीहरूलाई जग्गा लिने इच्छा भएकोले हामी निजको काठमाडौं स्थित घरमा गै निजसँग भेटी कुराकानी गर्दा जग्गा लिने दिने कुराको तय भैसकेपछि जग्गा पास गर्न छोरीको विवाहले गर्दा म जान सकिन, मैले हरिप्रसाद दंगाललाई अधिकृत वारेसनामा गरी दिएको छु । तपाईंहरू जानुहोस्, म जग्गा पासगरी दिनु भनी खबर गरी दिन्छु । निजले पास गरी दिन्छन् भनेबमोजिम इटहरीमा आई अधिकृत वारेसनामा लिने हरिप्रसाद दंगालले वादीले अह्नाएबमोजिम जग्गा पास गरी लिएका हौं । जग्गाको

एकमुष्ट मोल वादीलाई नै काठमाडौंमा बुझाएका हौं । उक्त करारनामाको कागजमा हामी लेखक साक्षी समेत केही नभएकाले हामीलाई केही थाहा छैन । सद्दे कीर्ते जालसाज वारेमा वादी हरिप्रसाद दंगाललाई नै थाहा होला उनीहरू बीचका कुरा हो भनी तीनै जनाले गरेको एकै मिलानको सनाखत बयान ।

वादी प्रतिवादीबीच कुनै शर्त उल्लेख गरी अधिकृत वारेसनामा गरेको नदेखिएको, उक्त अधिकृत वारेसनामालाई निष्क्रिय तुल्याउने गरी कुनै करार गर्न पाउने नदेखिएको, उक्त वारेसनामामा उल्लेख गरिएका जग्गाहरू विक्री भैसकेको देखिएको, वादीले जग्गा फिर्ता गर्दा रुपैयाँ तिर्ने शर्त राखेकोमा उक्त रुपैयाँ धरौटी राखी फिराद दायर गर्नुपर्नेमा सो रकम धरौट समेत राखेको नदेखिँदा करारको दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने समेत शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको मिति २०५६।१।०।३ को फैसला ।

शुरु फैसला त्रुटिपूर्ण छ । वादी प्रतिवादीबीच करार भएको र उक्त करार पालना गर्नुपर्ने दायित्व दुवै पक्षको रहेको, २०५४ कात्तिक मसान्तभित्र रुपैयाँ फिर्ता गरे जग्गा जस्ताको त्यस्तै फिर्ता गर्ने शर्त समेतको पालना विपक्षीबाट नभएको अवस्था छ । करारमा उल्लिखित रकम बुझाउनु पर्ने ठहर भएमा उक्त रु.५५ लाख बुझाउने नै हुँदा शुरु फिराद गर्दा कोर्टफी राखेको छु, शुरु फैसला बदर गरी वादी दावीबमोजिम गरिपाउँ भन्ने समेत वादीको पुनरावेदन ।

यसमा करारको लिखत वा अधिकृत वारेसनामाको लिखत कुन मान्य हुने हो । सो लिखतको व्याख्यासम्बन्धी उपरोक्त गम्भीर प्रश्नमा शुरुले गरेको फैसला फरक पर्ने देखिँदा विपक्षी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत विराटनगरको आदेश ।

यसमा वादीले आफूले प्रतिवादीलाई तिनुपर्ने रु.५५,००,०००/- धरौट राखी फिराद दिएको नदेखिएको र आफूले तिनुपर्ने उपरोक्त रुपैयाँ तिनुपर्ने दायित्व वादीमा निहित रहेकामा सो रकम धरौट राखेको नदेखिएकाले प्रतिवादीले रुपैयाँ बुझी नलिएको भन्ने वादीको कथन युक्तिसंगत नदेखिएकोले वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको

मिति २०५६।१०।३ को फैसला मिलेको देखिंदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला ।

पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा चित्त बुझेन । म वादीको नाउँमा दर्ता रहेको कि.नं ११४८ को जग्गाको सम्बन्धमा प्रतिवादी हरिप्रसाद दंगाललाई मिति २०५४।३।१९ मा अधिकृत वारेसनामा गरी दिएपनि उक्त अधिकृत वारेसनामालाई नियन्त्रित गर्ने शर्त, बन्देजसहित मिति २०५४।३।२० मा विपक्षी र मबीच करार सम्भौता भएको छ । उक्त करार सम्भौता बदर नभई क्रियाशील रहिरहेको अवस्था छ । करारको शर्त नं २ मा २०५४ कात्तिक मसान्तसम्म विपक्षीसँग बुझी लिएको रु.५५,००,०००।- नबुझाएको अवस्थामा मात्र अधिकृत वारेसनामाको कागज क्रियाशील भई विपक्षीले वारेसनामामा उल्लिखित जग्गा हस्तान्तरण गर्न पाउनेमा २०५४ कात्तिक मसान्त अगावै मिति २०५४।३।२२ समेतका लिखतबाट सम्पूर्ण जग्गाहरू विक्री गरेको अवस्था देखिंदादेखिंदै केवल रकम धरौटी नराखेको भन्ने आधारमा भएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा करार ऐन, २०२३ को दफा १० र ११ को त्रुटि विद्यमान छ ।

यसरी करारबाट सिर्जित दायित्व विपक्षीले पूरा नगरी सम्भौतामा उल्लिखित समयावधि अगावै जग्गा हस्तान्तरण गरेको अवस्थामा मैले रकम धरौटी राख्नुपर्ने नै होइन । तसर्थ सम्भौताको उल्लंघन गरी तोकिएको समयावधि अगावै विपक्षीले जग्गा हस्तान्तरण गरेको कार्य कानूनविपरीत रहेको अवस्थामा आकर्षित नै नहुने पृथक तथ्य प्रसंगमा स्थापित नजीर लगाई भएको फैसला नेकाप २०४९, अङ्क १, पृष्ठ १ समेतको प्रतिकूल भई उक्त फैसलामा करार ऐन, २०२३ को दफा १०,११, प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ को त्रुटि विद्यमान देखिंदा मुद्दा दोहोर्न्याई हेरी पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला बदर गरी शुरु फिराद दावीबमोजिम गरिपाऊँ भन्ने वादीको यस अदालतमा दायर हुन आएको निवेदनपत्र ।

यसमा मिति २०५४।३।१९ मा अधिकृत वारेसनामा भएपनि मिति २०५४।३।२० मा दुवै पक्षको बीचमा भएको करारनामाको प्रकरण नं १ मा प्रथम पक्षका नाउँमा मालपोत कार्यालय सुनसरीमा दर्ता

रहेको कि.नं ११४८ को जग्गा तपाई दोस्रो पक्ष हरिप्रसाद दंगालबाट रु.५५,००,०००।- लिई अधिकृत वारेसनामा तपाई दोस्रो पक्षलाई गरी दिएको छु । उक्त रूपैयाँ २०५४ साल कात्तिक महिनाभित्रमा तपाई दोस्रो पक्षलाई म प्रथम पक्ष रविविक्रम शाहले फिर्ता गरी दिने छु । उल्लिखित रकम फिर्ता नगरेमा तपाई दोस्रो पक्षबाट प्रतिकट्टा रु ३ लाखका दरले लिएको रु.५५,००,०००।- कट्टा गरी बाँकी हुन आउने रु.१७,४५,०००।- म प्रथम पक्षलाई दोस्रो पक्षले करारको म्याद समाप्त भएको मितिले ६ महिनाभित्रमा बुझाउनुपर्ने छ भन्ने र प्रकरण नं २ मा म दोस्रो पक्षले प्रथम पक्षबाट अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त गरेको उक्त जग्गाबापत प्रथम पक्षलाई दिएको शर्तनामा बमोजिमको उक्त रकम २०५४ साल कात्तिक महिनाभित्र बुझाएमा अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त भएका जग्गा जस्ताको तस्तै फिर्ता गर्ने गराउने छु भन्ने शर्त रहेकोमा सो शर्त उल्लंघन गरी २०५४ कात्तिक मसान्त पूर्व नै लिखतहरू पारीत गरिदिएको अवस्थामा पनि करार ऐन, २०२३ को दफा १० को दायित्व पूरा गर्नु नपर्ने भनी दावी नपुग्ने ठहर्न्याएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसलामा उक्त दफाको त्रुटि विद्यमान देखिंदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) बमोजिम दोहोर्न्याउने निस्सा प्रदान गरी दिएको छ । प्रत्यर्थी भिकार्ई आए पछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको संयुक्त इजलासको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसीसूचीमा चढी निर्णयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन सहितको शुरु मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादी रविविक्रम शाहका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता यज्ञमूर्ति बन्जाडे एवं अधिवक्ताहरू गुरुप्रसाद बराल, बोर्णबहादुर कार्की, माधवप्रसाद बास्कोटा, बालकृष्ण न्यौपाने र कमलमणि निरौलाले अधिकृत वारेसनामा भैसकेपश्चात् करारनामाको कागज भएको अवस्था छ । करारका शर्तहरू करारका पक्षहरूलाई कानून सरह लागू हुन्छन् । आफ्नो पक्ष र विपक्षीबीच भएको करारले अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त हुने अधिकारलाई सीमित गरेकोमा करारनामाको शर्तविपरीत तोकिएको समयावधि अगावै विपक्षीले

जग्गा बिक्री गरेको अवस्था देखिँदा देखिँदै त्यसतर्फ ध्यानै नदिई धरौट राखी नालेस गर्नुपर्ने भन्ने प्रस्तुत मुद्दामा आर्कषित नै नहुने नजीर लगाई वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी शुरु फिराद दावीबमोजिम गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी हरिप्रसाद दंगालका तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्यामप्रसाद खरेल, हरिहर दाहाल एवं अधिवक्ताहरू शिवप्रसाद रिजाल र रत्नकुमार खरेलले पुनरावेदक वादीले आफ्नो पक्षलाई गरी दिएको अधिकृत वारेसनामालाई बदर गरेको अवस्था छैन । अधिकृत वारेसनामाबमोजिम जग्गा बिक्री भएको अवस्था छ । पुनरावेदक र आफ्नो पक्षबीच करारनामा भएको भएपनि उक्त करारले अधिकृत वारेसनामालाई नियन्त्रण गर्ने कानूनी व्यवस्था नभएको र अधिकृत वारेसनामा हुँदा नै पुनरावेदकले आफ्नो पक्षबाट ५५ लाख बुझी लिएको तथा पुनरावेदक वादीको हैसियतले नै आफ्नो पक्षले जग्गा बिक्री गरी तेस्रो पक्षमा गै सकेकोले द्विपक्षीय करारले तेस्रो पक्षको हक हितमा असर पार्न नसक्ने हुँदा शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेकै हुँदा सदर गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस समेत सुनियो ।

दुवै तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता एवं अधिवक्ताहरूको बहस सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत मुद्दामा शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर हुने ठहर्‍याएको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेको छ, छैन हेरी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा मेरा नाउँमा दर्ता कायम इटहरी-१(ग) को कि.न. ११४८ को जग्गा विपक्षी हरिप्रसाद दंगालसँग रु.५५लाख बुझी मिति २०५४।३।१९ मा निजलाई अधिकृत वारेसनामा गरी दिएकोमा सो वारेसनामालाई नियन्त्रित गर्न विपक्षीसँग शर्तसहित करारनामाको कागज मिति २०५४।३।२० मा सम्पन्न भएको थियो । उक्त करारनामाको शर्तअनुसार मसँग रकम बुझी मेरो जग्गा फिर्ता दिन आग्रह गर्दा जग्गा फिर्ता दिन अस्वीकार गरी करार उल्लंघन गरेकोले मबाट रकम बुझी कि.नं ११४८ को जग्गा मलाई

फिर्ता गराई विपक्षीबाट करारको दायित्व पूरा गराई पाऊँ भन्ने फिराद दावी र म सँग ५५ लाख बुझी विपक्षीले मलाई गरी दिएको अधिकृत वारेसनामा बदर नभएको अवस्थामा सो वारेसनामा अनुसार नै जग्गा बिक्री भएको अवस्था हुँदा मेरो रु.५५ लाख धरौट नराखी दायर भएको फिराद खारेज गरिपाऊँ भन्ने प्रतिउत्तर जिकीर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर यी पुनरावेदकको दोहोर्‍याई पाउन निवेदन परी निस्सा प्रदान भै प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ पेश भएको रहेछ ।

३. अब पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिले, नमिलेतर्फ विचार गर्दा यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थीका बीचमा भएको अधिकृत वारेसनामा, करारनामा र तत्सम्बन्धी भए गरेका काम कारवाहीलाई हेर्नुपर्ने देखियो । मिसिल संलग्न यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थीका बीचमा मिति २०५४।३।१९ मा भएको अधिकृत वारेसनामाको कागज हेर्दा पुनरावेदक रविविक्रम शाहले आफ्नो नाउँमा दर्ता रहेको इटहरी १(ग) सुनसरीको कि.न.११४८ को क्षेत्रफल १-४-३ जग्गा राजीनामा गरी दिने प्रयोजनका लागि प्रत्यर्थी हरिप्रसाद दंगाललाई अधिकृत वारेसनामा गरी दिएको देखिन्छ । तत्पश्चात् मिति २०५४।३।२० मा पुनरावेदक र प्रत्यर्थीका बीचमा करारनामा भएको देखियो । उक्त करारनामामा पुनरावेदकले प्रत्यर्थी हरिप्रसादबाट रु.५५ लाख बुझी अधिकृत वारेसनामा गरी दिएको भन्ने समेत देखिन्छ । यसका अतिरिक्त सो करारनामामा पुनरावेदकले लिएको रु.५५ लाख २०५४ कात्तिक मसान्तभित्रमा प्रत्यर्थीलाई फिर्ता गरी दिने, फिर्ता गर्न नसके प्रतिकट्टा रु.३ लाखका दरले हुन आउने रकममध्ये पुनरावेदकले लिएको रु.५५ लाख कट्टा गरी बाँकी हुन आउने रु.१७,४५,०००- प्रत्यर्थी हरिप्रसादले यी पुनरावेदक रविविक्रम शाहलाई बुझाउनु पर्ने भन्ने समेतका शर्तहरू उल्लेख भएको पाइयो ।

४. यसरी हेर्दा यी पुनरावेदक रविविक्रम शाह र प्रत्यर्थी हरिप्रसाद दंगालका बीचमा मात्र १ दिनको अधि पछि गरी क्रमशः अधिकृत वारेसनामा र करारनामाको कागज सम्पन्न भएको देखियो । पुनरावेदकसँग करार गर्ने हरिप्रसादले अधिकृत वारेसनामाबमोजिम कि.नं ११४८ को जग्गा मिति

२०५४।३।२२ र २०५४।३।२३ समेतका विभिन्न मितिमा प्रेम बस्नेत र किसनकुमार खेडिया समेतका विभिन्न व्यक्तिहरूलाई राजीनामा पारीत गरी दिएको भन्ने लगाउका दे.पु.नं ८६०६ समेतका लिखत दर्ता बदर मुद्दाहरूबाट देखिन आउँछ ।

५. अधिल्लो दिनमा भएको वारेसनामालाई पछिल्लो दिनमा भएको करारनामाले नियन्त्रित गरी रहेको अवस्थामा करारको शर्त उल्लंघन गरी प्रत्यर्थीबाट काम कारवाही भएको भन्ने यी पुनरावेदक रविविक्रम शाहको पुनरावेदन जिकीर रहेको सन्दर्भमा करारनामाले अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त अधिकारलाई नियन्त्रित संकुचन र निस्तेज गर्न सक्छ वा सक्दैन ? भन्ने नै प्रस्तुत मुद्दामा निरूपण गर्नुपर्ने विषय देखियो ।

६. मुलुकी ऐन अ.बं.७१क नं. मा अधिकृत वारेसनामाको वारेमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार यी पुनरावेदक रविविक्रम शाहले आफ्नो नाउँमा दर्ता भएको इटहरी १(ग) सुनसरीको कि.नं ११४८ को जग्गा राजीनामा गरी दिने प्रयोजनका लागि प्रत्यर्थी हरिप्रसाद दंगाललाई अधिकृत वारेसनामा गरी दिएको देखिन्छ । विवादित जग्गाको रकम लिनु दिनु गरी वारेसनामाको कागज भएको भनी यी पुनरावेदकले जिकीर लिएको सन्दर्भमा उक्त वारेसनामामा त्यस्तो कुनै व्यहोरा उल्लेख भएको देखिदैन ।

७. करारनामाको कागजले वारेसनामाको कागजलाई नियन्त्रित गरेको अवस्थामा उक्त करारनामाको शर्तविपरीत प्रत्यर्थीले कि.न. ११४८ को जग्गा बेचबिखन गरी करारको शर्त उल्लंघन गरेको भन्ने पुनरावेदकको जिकीर रहेको छ । सो सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अ.बं ७१ग नं.ले अधिकृत वारेसनामा अख्तियारनामाको कागज बदर हुने अवस्था र बदर गराउने प्रक्रियाका वारेमा उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो अनुसार कुनै खास म्याद वा अवस्था नतोकिएकोमा सम्बन्धित वारेसलाई सूचना दिई कुनै दुई प्रमुख समाचारपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सो अधिकृत वारेसनामा बदर गराउन सकिने हुन्छ । उक्त व्यवस्थाअनुसार यी पुनरावेदकले प्रत्यर्थीलाई दिएको अधिकृत वारेसनामा बदर गराउने तर्फ कारवाई चलाएको समेत देखिएन । घरसारमा करारनामाको कागज गरी अदालतबाट प्रमाणित अधिकृत वारेसनामाद्वारा

प्रत्यर्थीलाई प्राप्त अधिकारलाई नियन्त्रित वा संकुचित गर्नु भन्दा यी पुनरावेदकसँग अधिकृत वारेसनामा बदर गराउन सक्ने अधिकार हुँदा हुँदै कानूनबमोजिम सो नगरी करारनामाको कागज खडा गरी अधिकृत वारेसनामालाई निस्तेज गर्नु एवं सो करारनामाको आधारमा मात्र प्रस्तुत फिराद दावी गर्नु कानूनसम्मत हुँदैन । यसका अतिरिक्त करारनामाको कागजले अधिकृत वारेसनामाको कागजलाई नियन्त्रण, संकुचन र निस्तेज गराउन सक्ने कुनै कानूनी प्रावधान रहे भएको नदेखिएको अवस्थामा कानूनको परिधिभित्र रही अधिकृत वारेसनामाबाट प्राप्त अधिकारअन्तर्गत रही प्रत्यर्थीले दावीको जग्गा विक्री गरेका कामकारवाहीलाई अन्यथा भन्न मिल्ने अवस्था समेत देखिएन ।

८. सोको अलावा प्रत्यर्थीले करारको शर्त उल्लंघन गरेकोले विपक्षीबाट रुपैयाँ बुझी जग्गा फिर्ता गराई करारको दायित्व पूरा गरिपाउँ भनी यी पुनरावेदकले फिरादमा दावी लिएको परिप्रेक्ष्यमा विचार गर्दा तत्काल प्रचलित करार ऐन, २०२३ को दफा १० (१) अनुसारनरु करारका दुवै पक्षले करारबाट सिर्जित दायित्व पूरा गर्नुपर्छ । करारको अर्को पक्षबाट दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्नलाई पुनरावेदक आफूले पनि पूरा गर्नुपर्ने दायित्व पूरा गरेको हुनुपर्दछ । पुनरावेदक र प्रत्यर्थीका बीचमा भएको करारको शर्तमा यी पुनरावेदकले प्रत्यर्थीसँग बुझी लिएको रु.५५ लाख २०५४ कात्तिक मसान्तभित्रमा फिर्ता गर्ने, उक्त मितिमा रकम फिर्ता नगरेमा कि.नं ११४८ को जग्गाको प्रतिकड्डा ३ लाखका दरले हुन आउने रकममध्येबाट पुनरावेदकले लिएको रु.५५ लाख कट्टा गरी बाँकी हुन आउने रु.१७,४५,०००।- प्रत्यर्थीले पुनरावेदकलाई बुझाउनु पर्ने भन्ने समेतका शर्तहरू उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो करारका शर्तअनुसार २०५४ कात्तिक मसान्तभित्र वादीले उक्त रकम फिर्ता गरेको छैन । तर करारको शर्तअनुसार जग्गा फिर्ता गर्ने दायित्व प्रत्यर्थीले पूरा नगरेकोले रकम बुझ्न लगाई जग्गा फिर्ता गराई करारको दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्ने दावी लिई यी पुनरावेदकले मिति २०५४।१०।३० मा शुरु जिल्ला अदालतमा फिराद दायर गरेको देखिन्छ । अरु व्यक्तिबाट करारको दायित्वको परिपालनाको अपेक्षा गर्नेले सर्वप्रथम आफूले सो करारबाट सिर्जित दायित्व पूरा गर्नुपर्नेमा

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, चैत

पुनरावेदकले प्रत्यर्थाबाट जग्गा फिर्ता समेतको माग दावी लिई फिराद दायर गर्दा आफूले प्रत्यर्थिसँग बुझी लिएको रकम फिर्ता वा धरौट राख्नु पर्नेमा यी पुनरावेदक वादीले प्रतिवादीबाट बुझी लिएको रकम निजलाई फिर्ता गरेको वा धरौट राखेको नदेखिएबाट पुनरावेदक स्वयं समेतले करारको समुचित परिपालना गरेको वा करारको दायित्व पूरा गरेको देखिएन ।

९. करार ऐन, २०२३ को दफा १०(१) बमोजिम करार गर्ने प्रत्येक पक्षले आफ्नो दायित्व पूरा गर्नुपर्छ भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ तर पुनरावेदकको फिराद दावी हेर्दा अधिकृत वारेसले जग्गा बिक्री गरेपछि प्राप्त गरेको रकममध्ये बाँकी रकम नदिएकोले दिलाइ पाउँ भन्ने दावी नभई विवादित कि.नं ११४८ को जग्गा फिर्ता दिलाई पाउँ भन्ने दावी गरेको देखिएको र सो दावी गर्नलाई पुनरावेदकले प्रत्यर्थिसँग सो जग्गावापत लिएको रु. ५५ लाख फिर्ता गरी वा धरौट राखी फिराद गर्नुपर्नेमा सो गरेको नदेखिँदा पुनरावेदकले उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुकूल आफ्नो दायित्व पूरा गरेको देखिन आएन ।

१०. पुनरावेदक र प्रत्यर्थीका बीचमा भएको करारको समग्र अध्ययन गर्दा विवादित कि.नं. ११४८ को जग्गा प्रतिकट्टा रु.३ लाखका दरले मूल्याङ्कन भएको, सो अनुसार उक्त जग्गाको कुल मूल्यमध्ये रु.५५ लाख पुनरावेदकले बुझी लिएको र बाँकी रु.१७ लाख ४५ हजार प्रत्यर्थी हरिप्रसाद दंगालले यी पुनरावेदक रविविक्रम शाहलाई बुझाउनु पर्ने भन्ने देखिएपनि त्यसतर्फ पुनरावेदकको दावी नदेखिएकोले सो सम्बन्धमा यी रविविक्रम शाहले दावी लिएका बखत ठहरेबमोजिम हुने नै भएकोले विपक्षीबाट रकम बुझ्न लगाई जग्गा फिर्ता गरी करारको दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्ने पुनरावेदन जिकीर तथा पुनरावेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूको बहस बुँदा एवं यस अदालतबाट दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान गर्दा लिइएको आधार समेतसँग यो इजलास सहमत हुन सकेन ।

११. तसर्थ पुनरावेदक वादीले आफ्नो हक दर्ताको कि.नं ११४८ को जग्गा बिक्री गरी दिन भनी रजिष्ट्रेशनको महलको ११क नं तथा अ.बं ७१क नं बमोजिम यी प्रतिवादीलाई गरी दिएको अधिकृत

वारेसनामा कानूनबमोजिम बदर नगराएको र सो वारेसनामा बहाल रहेको अवस्थामा उक्त अधिकृत वारेसनामामा उल्लेख भएअनुसार नै जग्गा बिक्री व्यवहार गरेको देखिएकोले सो कार्यलाई कानून असम्मतको कार्य भन्न नमिल्नाले अधिकृत वारेसनामा भएपछि वादी एवं प्रतिवादीबीच भएको करारनामामा उल्लिखित बाँकी रकम रु.१७,४५,०००/- करारको दोस्रो पक्षले तिर्नुपर्ने अवस्था देखिए सो बाँकी रकमका सम्बन्धमा दावी लिएको नदेखिँदा सो सम्बन्धमा दावी लिएका बखत करारसम्बन्धी प्रचलित कानूनी व्यवस्थाअनुसार हुन सक्ने नै हुँदा करारनामाअनुसार जग्गा फिर्ता गर्ने दायित्व पूरा गराई पाउँ भन्ने वादी दावी पुग्न नसक्ने ठहर्‍याएको शुरु सुनसरी जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक ८ गते रोज ३ शुभम
इजलास अधिकृत : वासुदेव पौडेल

निर्णय नं.८७३१

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
०६६-WO-१३१४

फैसला मिति: २०६८/१०/२२

विषय :- परमादेश समेत ।

निवेदक: जिल्ला ललितपुर चापागाँउ गा.वि.स. वडा
नं. ५ बस्ने चन्देश्वरी कर्माचार्य समेत
विरुद्ध

विपक्षी: जिल्ला ललितपुर, चापागाँउ गा.वि.स. वडा
नं. ७ बस्ने अशोक के.सी. समेत

- राज्यको महत्वपूर्ण भूमि र प्राकृतिक स्रोतहरूको विवेकपूर्ण ढंगले वर्तमान र भावी पुस्ताको आवश्यकतालाई समेत विचार गरी दिगो उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्ता स्रोतहरू नितान्त व्यक्तिगत सम्पत्तिको रूपमा अन्धाधुन्द् रूपमा उपयोग गर्न दिन मिल्ने नभई समाज र राज्यको वृहत्तर हित र आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी योजनावद्ध ढंगले प्रयोग गर्ने गराउने र सुरक्षित राख्ने विधिसम्मत दृष्टिकोण लिनुपर्ने।
- प्राकृतिक स्रोतहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिक रूपमा प्रदत्त हुने भएबाट तिनीहरूको वाञ्छित र विवेकपूर्ण सदुपयोग नगरेमा स्वयं राष्ट्र, समाज र व्यक्तिको अस्तित्व र विकास नै खतरामा पर्न सक्ने।
(प्रकरण नं.१२)
- आवास र भू-उपयोग व्यवस्था आम रूपमा सार्वजनिक सरोकारको विषय हो। आवास कम्पनीहरूले सम्पत्तिको हकको उपभोग गर्दा ती कम्पनीले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरूको त्यस क्षेत्र वरिपरिका स्थानीय वासिन्दाको परम्परागत जीवनशैली, स्रोतहरूको उपयोग र सामर्थ्यको सर्वोत्तम उपयोगमा कानूनी हकको पनि सम्मान गर्नुपर्ने।
- सहरीकरण वा आवास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा राज्यको पहिलो स्वार्थको रूपमा राज्यको प्राकृतिक सुविधाको सदुपयोग गर्ने, भूमिको सम्भाव्यता र उपयुक्तताअनुसार वर्गीकरण गरी कस्तो भूमिमा खेतीपाती गर्ने, कस्तो भूमि वनजंगल, वसोवास, सरकारी सार्वजनिक प्रयोजन र व्यापार, वाणिज्य वा औद्योगिक प्रयोजनको लागि छुट्याउने भनी प्राथमिकताको आधारमा जनसहमति समेत बुझी भूमिको सर्वेक्षण, अनुसन्धान र योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.१४)
- व्यक्तिको व्यावसायिक अधिकारको संरक्षण गर्ने नाममा खेतीयोग्य जमिन खण्डीकरण गर्ने, असीमित भौतिक निर्माण गर्ने, त्यस्तो जमिनमा बिना कुनै योजना तथा स्पष्ट नीति नभई जमिनको प्लटिङ्ग गर्ने, ठूलाठूला आयोजनाहरू सञ्चालन गर्न पाउने तथा त्यस्ता गतिविधिहरूबाट परम्परागत रूपमा वसोवास गरिरहेका नागरिकहरूका आवास, स्वच्छ हावा, प्रकाशलगायतका वातावरणिय सुविधा उपभोग गर्न पाउने अधिकारलाई वञ्चित गर्ने गरी जुनसुकै क्रियाकलाप गर्नु वा गर्न दिनु न्यायिक हुन नसक्ने।
(प्रकरण नं.१५)
- राष्ट्रिय रूपमा नै भू-उपयोग नीति बनाई शहरी, ग्रामीण क्षेत्रमा मापदण्ड तोकी लागू गर्नुपर्ने र घरजग्गा कारोवार समेतलाई कानूनको दायराभित्र ल्याई पीरमर्का पर्ने छरछिमेकका व्यक्तिहरूले समेत क्षतिपूर्ति वा उपचार पाउन सक्ने गरी सरोकारवालाहरू संलग्न भएको सरकारी संयन्त्र खडा गरी व्यापक जनपरामर्शसहित भू-उपयोग नीति एवं सम्बन्धित कानून बनाई लागू गर्न वान्छनीय देखिँदा निम्नबमोजिमको काम अविलम्ब गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने:
  - देशको उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतसाधनको सन्दर्भमा, भूमिको उपयोग सम्बन्धमा राष्ट्रिय नीति बनाई शहरी तथा ग्रामिण क्षेत्रको लागि आवश्यक मापदण्ड तोक्न नेपाल सरकार आवास तथा भौतिक मन्त्रालयको संयोजकत्वमा राष्ट्रिय योजना आयोग, वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय निकाय, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति,

आवास व्यवसायीहरू एवं व्यवस्थित आवास क्षेत्रका सेवाग्राही समेत रहेको विशेषज्ञहरू समेतको कार्यदल बनाउने,

- व्यवस्थित शहरी विकासको सन्दर्भमा आवास व्यवस्था गर्नुअघि सम्बन्धित शहरी क्षेत्रको भू-वनौट र भौतिक विकास एवं वसोवासको नक्सांकन गरी खेतीयोग्य भूमि, सरकारी वा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि छुट्याइएको क्षेत्र, साँस्कृतिक एवं ऐतिहासिक धरोहरहरू रहेको क्षेत्र, परम्परागत रूपमा बसोवास भएको क्षेत्र, वाणिज्य केन्द्र तथा औद्योगिक क्षेत्रका रूपमा विकसित गर्न खोजिएको क्षेत्र आदि विशिष्टकृत क्षेत्रहरूको निर्धारण गरी छुट्याउने र तोकिएको क्षेत्रमा तोकिएको प्रयोजनका लागि बाहेक अन्य किसिमको उपभोग गर्न नदिने कुरालाई कानूनद्वारा व्यवस्थित गरी लागू गर्ने,
- शहरी आवासको प्रयोजनका लागि कति उचाइ सम्मको भवन निर्माण गर्न दिने भन्ने कुराको परिभाषा गरी त्यसको लागि आवश्यक बाटोघाटो, पानी, हरियाली, हावापानी, विजुली, मनोरञ्जन आदि विविध प्रयोजनको लागि पूर्वाधारको मापदण्ड तोक्ने र त्यसबाट परम्परागत वसोवास क्षेत्रको बाटोघाटो, पानी, हावा, प्रकाश, वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न नदिने गरी यथाशक्य नयाँ आवास क्षेत्रमा निश्चित नीतिको आधारमा अग्लो भवनहरू निर्माण गर्न दिने नीति र कानूनको व्यवस्था गर्ने,
- तोकिएको आवास क्षेत्र बाहेक अन्य अग्लो भवन निर्माण गर्न दिँदा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रक्रिया पूरा गर्न अनिवार्य गर्ने र स्थानीय वासिन्दाहरूले बुझ्ने भाषामा स्थानीय टोलछिमेकीको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्ने व्यवहारिक एवं प्रभावकारी उपाय अपनाउने,

- भू-क्षय, भू-कम्प, आगलागी वाढी जस्ता दैवी प्रकोपको दृष्टिले कतिको जोखिमपूर्ण छ र त्यसको व्यवस्थापनको लागि गर्नुपर्ने तयारी लगायतका कुरामा हाउजिङ वा अर्पाटमेन्ट कम्पनीहरूको लागि यथेष्ट व्यवस्था गर्न लगाएर मात्र सञ्चालन अनुमति दिने ।
- भू-कम्प आगलागी जस्ता प्राकृतिक वा दैवी प्रकोपका दृष्टिले संवेदनशील भई सर्वसाधारणका लागि भवन निर्माणमा समेत मापदण्ड तोकी लागू गराउने ।
- घर निर्माण व्यवसायीहरू, हाउजिङ कम्पनीहरू र ठूलाठूला विकास आयोजनाहरूले गरेको क्रियाकलापबाट परम्परागत वसोवासको क्षेत्रमा पर्न गएको पानी, ढल बाटोघाटो, हावा प्रकाश आदी कुरामा प्रतिकूल असर पर्न गएमा पूर्वाधारहरूको पुनः निर्माण गर्न लगाई वा त्यसबाट क्षतिपूर्ति हुन नसक्ने भएमा त्यस्ता कम्पनी वा आयोजनाहरूलाई उपयुक्तता हेरी आवश्यक क्षतिपूर्ति वा वैकल्पिक प्रावधान गर्न लगाउने, यस्तो विषयको निरन्तर अनुगमनको लागि प्रभावकारी संयन्त्र कानूनबाटै व्यवस्थित गर्ने,
- वातावरणीय स्वच्छताको लागि ढल निकासको उपयुक्त व्यवस्था गर्न लगाउने र नजिकका नदीनालाहरूलाई त्यस्तो ढल निकासबाट बचाउन आवश्यक उपाय गर्ने ।
(प्रकरण नं.२८)

निवेदकका तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता केदार दाहाल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान महान्यायाधिवक्ता डा.युवराज संग्रौला तथा विद्वान उपन्यायाधिवक्ता योगराज बराल तथा अधिवक्तात्रय डा.अम्बरप्रसाद पन्त, अरुण खनाल र राजाराम श्रेष्ठ

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- जग्गा व्यावसायिक कारोवार सम्बन्धी ऐन, २०६५

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२,१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्रअन्तर्गत दायर भै पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी निवेदकहरूले आफ्ना नाममा रहेको ललितपुर जिल्ला चापागाँउ गा.वि.स. वडा नं. ८(च) अन्तर्गत कि.नं. ३१ को क्षे.फ. ७-३-०-० र ऐ. कि.नं. ११५ अन्तर्गत क्षे.फ. १-०-०-० गरी दुई कित्ता जग्गामा निरन्तर रुपमा कृषि खेती गरी सोही जग्गामा घर बनाई हक भोग गरी आएका छौं । हाम्रो घर जग्गामा जानको लागि साविकमा ४ फीटको गोरेटो बाटो रहेको र उक्त बाटोलाई हाम्रो कित्ता भन्दा अगाडिका कि.नं. १०,१८,११६,१३२ र २०१ समेतका जग्गावालाहरूले आ-आफ्नो तर्फबाट चार चार फीटको बाटोको लागि जग्गा दिई जम्मा १२ फीटको बाटो रहेको थियो । उक्त बाटो हाम्रो घर जग्गा हुँदै ऐ. कि.नं. ३१ र ११ कित्ताहरूसम्म हामी निवेदकहरू समेतको प्रयासमा पुऱ्याइएको थियो । उक्त स्थानको जग्गाको भूवनौट भने ऐ. कित्ता नं. ११५ समेतको जग्गा अग्लोमा र विपक्षीहरूले खरीद गरेका जग्गाहरू हाम्रो जग्गा भन्दा होचो भागमा रहेका थिए । विपक्षीले खरीद गरेका कि.नं. २०१,२०४,१०४ र १०५ का जग्गाहरूमा बारी रहेका र ती जग्गामा वोटविरुवाले भरि भराउ भै गाउँलहरूले नियमित पानी खाने कुवा (इनार) लगायत पानीको मुहान समेत रहेको थियो ।

विपक्षीहरू मिली ऐ.चापागाँउ गा.वि.स.वडा नं. ८(च) का.कि.नं. २०१,२०४,१०४ र १०५ समेतका करिव २० रोपनी जग्गा प्लटिङ्ग गरी बिक्री गर्ने उद्देश्य राखी खरीद गरी ती कित्ता जग्गा सम्प्राप्त गरे र प्लटिङ्ग गर्दा निजहरूले हाम्रो बसोबासको घर जग्गालाई समेत असर पार्ने गरी निजहरूको जग्गा सम्प्राप्त नाममा हाम्रो जग्गासंगै रहेको बाटो खोतल्ने काम गरी साविक १२ फीटको बाटोलाई डेढ फीटको बाटो कायम गरी वर्षाद हुनासाथ तल्लो भागमा क्षय भै भर्ने अवस्थाको बनाई घर र बसोबास वर्षाद हुनासाथ भू-क्षय भै जाने अवस्था आई सो तथ्यलाई मैले विपक्षी

गा.वि.स.कार्यालयमा मिति २०६६।१।१४ मा निवेदनमार्फत् जानकारी गराएकोमा गा.वि.स. कार्यालयले यस वारेमा छलफल गरेर मात्र घर बाटोको सिफारिश दिने भनी जानकारी गराउनु भएको थियो ।

निवेदन गरी सकेपछि विपक्षी गा.वि.स.ले साँध सीमाना बाटोको प्रकृति हेर्ने र त्यसको संरक्षण गर्ने तथा विपक्षीको कार्यले कसैलाई क्षति पुगेको वा पीर, मर्का परे नपरेको यकीन गर्ने छ, भन्ने कुरामा विश्वस्त भै सम्पर्क गर्दा, तपाईं समेतको बैठक बोलाई छलफल गराउनेछु भनी विपक्षी गा.वि.स.ले विश्वस्त तुल्याएको थियो । जग्गा पासको सिफारिश दिने बेलासम्म बैठक बोलाई विपक्षी गा.वि.स.ले साविक बमोजिमको बाटो यथावत कायम गर्ने मेरो जग्गाको उचित संरक्षण गर्ने काम विपक्षीबाट गराई मात्र सिफारिश दिने काम गर्ने कुरामा दुक्क थियो ।

विपक्षी गा.वि.स.बाट उक्त बमोजिम हाम्रो पीर मर्का तथा गुनासो र बाटोको सम्बन्धमा छलफल, संरक्षण गर्ने काम नभएको कुरा विपक्षीले प्लटिङ्ग गरेका अधिकांश जग्गाको बिक्रीको लागि सिफारिश भै अन्य व्यक्तिका नाममा हक हस्तान्तरण भएको कुरा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा गै बुझ्दा पम्फा थापा समेतका नाममा मिति २०६७।१।१६ को पारीत लिखतबाट अवगत हुन आयो ।

विपक्षीले प्लटिङ्ग गरेका जग्गा बिक्री गरी, मेरो बनाई तथा क्षय नोक्सानीप्रति कुनै चासो नराखेको स्पष्ट छ । देशमा यत्रो प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन भएकोले यस सम्बन्धी सरकारको नीतिगत वा सरकारी संयन्त्रमार्फत् यो यस्तो नोक्सानी भराउने व्यवस्था छ कि भनी विपक्षी स्थानीय विकास, भौतिक योजना, अर्थ, वातावरण, भूमिसुधार तथा व्यवस्था र कानून मन्त्रालय, एवं विपक्षी मन्त्रपरिषद् सचिवालयसमक्ष सम्पर्क राखी बुझ्दा यस सम्बन्धी कुनै कानूनी व्यवस्था,नीतिगत व्यवस्था तथा प्रशासनिक संयन्त्र नभएको भन्ने जवाफ पाइयो ।

एक व्यक्ति वा समूहले जग्गा व्यवस्थित र विकास गर्ने नाममा प्रकृतिका रुपमा वर्षौवर्षदेखिको संरक्षित हरियालीको दृष्य समाप्त भएको छ । विपक्षी वा विपक्षीहरू सरहका व्यक्तिहरूले कृषि भूमिलाई प्लटिङ्ग गर्दाको अवस्थामा आइपर्ने समस्या हामी

निवेदकहरूको मात्र एकलो समस्या भएको नभै देशमा हामी जस्ता धेरै सोझा साझा जनताहरूलाई कुनै न कुनै रूपमा पीर, मर्का तथा क्षति पुऱ्याएकोले प्रस्तुत निवेदन सार्वजनिक सरोकारको दृष्टिकोणबाट समेत हेरिनेछ। वन जंगल रहेको स्थान जग्गा व्यवस्थित गर्ने नाममा उजाड बनेका छन्। पानीको स्रोत सुक्दै गएका छन्। यी देखिने प्रभावका अलावा नदेखिने प्रभाव भन बढी हुन सक्छ, यसतर्फ जिम्मेवार निकाय एवं विपक्षी मन्त्रालयहरूबाट कुनै चासो नदेखाइएको, मर्का पर्ने व्यक्तिको गुनासो सुन्ने र त्यसलाई तत्काल कानूनी व्यवस्था र संयन्त्र मार्फत् उपचार दिने निकाय देखिएन।

नेपालको खेती र कृषि क्षेत्रमा कर छुट छ। यो छुट सुविधा ९० प्रतिशत नेपाली जनता कृषि क्षेत्रमा आश्रित भएकाले हुन सक्छ। तर कृषि क्षेत्रमा कर छुट भएको भन्दैमा खेतीयोग्य जग्गालाई विकास र व्यवस्थित बसोबासको लागि घडेरी बनाउने नाममा सीधै व्यावसायिक उपयोग गर्दा समेत विपक्षी अर्थ मन्त्रालय यसमा कर लगाउने सोच राख्दैन। यसमा निरन्तर कर छुट छ। यसमा कुनै नियम कानूनको दायित्व पूरा गर्नु नपर्ने, संस्थागत संरचना पनि नचाहिने न त साँध सीमाना वा यसको आसपासका हामीजस्ता पीडित व्यक्तिलाई पुगेको मर्का र क्षयको उचित मुल्य वा क्षतिपूर्ति नै दिइन्छ।

मानवबस्तीको लागि आवश्यक पूर्वाधार, बाटोलगायत अन्य भौतिक पूर्वाधार न्यूनतम रूपमा के कति हुनुपर्ने भन्ने सम्बन्धमा पनि विपक्षी आवास मन्त्रालय विज्ञ हुन सक्छ। कुनै स्थान बसोबासको लागि कृषि जमिनलाई प्लटिङ्ग गर्दा यति सम्म न्यूनतम पूर्वाधार पुगेको हुनुपर्छ भनी नीतिगत रूपमा हेर्ने तथा कुनै क्षेत्रको भूमिको व्यवस्थापन गर्दा जमिनको खण्डीकरण गरी घडेरी बनाउने हो वा एउटै प्लटमा हाउजिङ्गको स्वरूपमा जमिनलाई विकास गर्दा उचित हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा विपक्षी भौतिक योजना, भूमिसुधार, स्थानीय विकास मन्त्रालयले भन्न सक्ने कुरा हो। स्थानीय हरियालीको क्षय हुन तथा पानीका मुहान स्रोतहरूलाई सुक्न नदिनको लागि आवश्यक व्यवस्था गर्ने काम विपक्षी वातावरण मन्त्रालयको कार्य अन्तर्गत पर्ने कुरा हो। कुनै पनि जग्गालाई खेती कै स्वरूपमा जग्गाको खरीद बिक्री हुँदै छ कि उक्त

जग्गा व्यावसायिक स्वरूप लिई खरीद बिक्री हुँदैछ भन्ने कुरा विपक्षी गा.वि.स. र भूमिसुधार मन्त्रालयले भन्न सक्ने कुरा हो। यी समुच्चाको कुराहरूलाई मनन गरी हाम्रो जस्तो क्षतिलाई समेत सम्बोधन हुने गरी कानून बनाउनु पर्ने हो वा नीतिगत व्यवस्था पारीत गर्नुपर्ने हो भन्ने कुरा विपक्षी मन्त्रपरिषद्ले तय गर्ने कुरा हो।

कुनै पनि स्थानको खेतीयोग्य जग्गाको विकास गरी प्लटिङ्गको स्वरूपमा वा व्यावसायिक स्वरूपको जग्गा बनाई बिक्री गर्न कमसेकम एउटा न्यूनतम मापदण्ड तयार हुन पर्ने हो। हालसम्म विपक्षी मन्त्रपरिषद्ले यो मापदण्ड बनाएको छैन। खेतीयोग्य जग्गाको व्यावसायिक स्वरूपमा खरीद बिक्री गर्नु अगावै सरकारी संयन्त्रबाट खरीद बिक्रीमा भएको फरक मूल्यमा राज्यले कर लिएर मात्र त्यस्तो जग्गालाई व्यावसायिक स्वरूपमा खरीद बिक्री गर्न यथोचित व्यवस्था भएमा कमसेकम यस्ता व्यावसायीलाई दायित्व बोध हुन्थ्यो। साथै यस्तो व्यावसायिक स्वरूपको जग्गाबाट प्राप्त हुने राजश्व सोही स्थानमा निश्चित प्रतिशत खर्च हुने व्यवस्था भएको खण्डमा स्थानीय प्राकृतिक स्रोतमा दोहन भए पनि कमसेकम केही हदसम्म स्थानीय विकासमा रकम लगानी भै हामी निवेदकहरू र हामी सरहका व्यक्तिहरू केहि हदसम्म लाभान्वित हुने थियौं।

प्रकरणमा लेखिएबमोजिम हामीहरूको घर जग्गा जाने आउने र जग्गाको साँधमा रहेको बाटो खोतलेको र त्यो क्षय भै हाम्रो घर जग्गा समेत धरापमा परी पुग्न गएको क्षति, नोक्सानी र पीर मर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको आधारमा न्याय दिने दुष्कृतिसम्बन्धी कानूनको अभावमा संविधानको धारा १९ ले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिको हक समेत व्यवहारिक रूपमा उपयोग गर्न बाधा परेकोले यो हक उपचारविहीन हुन गएको छ। घर जग्गासम्बन्धी कानूनमा उल्लेख भएबमोजिम व्यावसायिक प्रयोजन र कृषि उपज प्रयोजन भन्ने नखुलेको अवस्थामा घर जग्गाको राजश्व प्रशासन पनि प्रभावित भएको छ। वर्तमानमा खेतीयोग्य जग्गालाई खण्डीकरण गरी प्लटिङ्ग गर्ने प्लटिङ्गवाला, घर बनाई हाउजिङ्गको व्यवसाय गर्नेहरूले कुनै दायित्व

वहन गर्नुपर्ने पीरमर्का सुन्नुपर्ने कानून नै नभएको अवस्थामा जसले जे गरे पनि हुने स्थितिको अन्त्य गरी व्यक्तिगत रूपमा दायित्व वहन गराउने व्यवस्थाको लागि पनि यथोचित कानूनी व्यवस्थाको जरुरी भएकोले विपक्षीहरूले हामीहरूको घर जग्गा बाटोमा पुऱ्याएको क्षति र पीर मर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको व्यवस्थाको लागि उपयुक्त आदेश जारी गरिपाऊँ साथै हामी निवेदकलाई पुऱ्याएको क्षतिको सम्बन्धमा तत्काल क्षतिको उजुरी, गुनासो निवेदन लिई अन्य विवाद सरह विवादको छिनो फानो गर्ने उपयुक्त संयन्त्र यसै मुद्दाबाट तय गर्ने आदेश पाऊँ साथै माथिका प्रकरणमा उल्लेख भएबमोजिम निवेदक समेतको सामूहिक चासो र स्वार्थको हकमा हाल भएका घर जग्गासम्बन्धी कानूनमा भएका त्रुटिहरू हटाई खेतीयोग्य जग्गा र व्यावसायिक स्वरूपको जग्गालाई राजश्व प्रयोजनको लागि एउटै व्यवहार नगरी किनवेचको फरक रकममा कानून बनाई राज्यले कर लिने व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो करलाई सम्बन्धित क्षेत्रमा लगानी गर्ने सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा जारी गरिपाऊँ भन्ने समेतको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै कारण भए सोको कारण र आधार खुलाई यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेतका नाउँमा रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु र अन्य विपक्षीका हकमा आफै वा कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत् लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी सूचना पठाई लिखित जवाफ पेश भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतबाट भएको आदेश ।

कसैले जग्गा खरीद गरी टुक्रा टुक्रा गरी बिक्री गरेकोमा राज्यलाई तिर्नु पर्ने कानूनबमोजिमको राजस्व बुझाई जग्गा खरीद बिक्री गरेको विषयलाई लिएर हचुवाको भरमा अर्थ मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी

बनाइएको हो । जग्गा खरीद बिक्री गर्दा जग्गाको प्रकृतिअनुसार राजस्व बुझाउनु पर्ने व्यवस्था कानूनमा निर्धारित भएबमोजिम राज्यले कानूनबमोजिम राजस्व उठाएकै हुँदा विपक्षीले लिएको जिकीर खारेजभागी छु खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको विपक्षी अर्थमन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

ललितपुर जिल्ला, चापागाँउ गा.वि.स. वडा नं. ८(च) कि.नं. ३१ र ऐ. कि.नं. ११५ को जग्गाहरूमा अशोक कुमार के.सी समेतका व्यक्तिहरूले हामीहरूको जग्गामा पनि डोजर लगाई जग्गा साँध सीमानाको ख्याल नगरी एकलौटी रूपमा काम गरेको र १२ फीट चौडाई भएको वाटो समेत डोजरले जोती प्लटिङ्ग गरी मेरो जग्गाबाट २ मीटर तल भासिएकोले हामीहरूको मन्जुरीबाट मात्र उक्त कार्य गर्न गराउन भनी विपक्षीहरूले गाउँ विकास समितिको कार्यालय, चापागाँउमा मिति २०६६।१।१६ मा दर्ता गराएको निवेदनको आधारमा मलाई पत्र पठाएकोमा सो पत्र बुझी लिई २०६६।१।२७ गते छलफल हुँदा मैले निवेदनमा उल्लिखित ललितपुर जिल्ला चापागाँउ गा.वि.स. वडा नं. ८ (च) कि.नं. २०१,२०४,१०४, १०५ का जग्गाहरू आफ्नो नाममा नरहेको जानकारी गराएको थिएँ । त्यसैबेला सोही छलफलमा दुवै पक्षलाई मर्का नपर्ने र स्थानीय गाउँलेलाई समेत अप्ठ्यारो नहुने गरी सरकारी अमीनमार्फत् जग्गा नापजाँच गरी नापी नक्सामा भएको बाटोलाई सोहीअनुसार कायम गरी लाने र वर्षादमा भू-क्षय हुने भएमा त्यसलाई रोक्ने गरी पर्खाल लगाई संरक्षित गर्ने भनी मौखिक सहमति कायम भएको थियो । सोही सहमति पछि मात्र त्यहाँ बाटो बनेको र बाटो बनेपछि जग्गा अग्लो हुन गएकोले पछि वर्षादमा माटो नखस्ने गरी जग्गा आफैले सम्याउने आश्वासन समेत निवेदकहरूले दिएका थिए । बाटो बनाउँदाको अवस्थामा निवेदकहरू फिल्डमै उपस्थित थिए । पछि निवेदकहरू सम्पर्कमा नआई यस्तो व्यहोराको निवेदन गरेको हो । ललितपुर जिल्ला चापागाँउ गा.वि.स. वडा नं ८(च) कि.नं १०४ र साविक कि.नं. १०५ बाट किताकाट भै आएको कि.नं. २२३ का जग्गाहरू मिति २०६६।१।२० को राजीनामा र ऐ. कि.नं. २२५ को जग्गा मिति २०६६।१।२५ को राजीनामाबाट हक हस्तान्तरण भई मेरो नाममा कायम हुन आएको हो ।

उक्त जग्गाहरू मैले प्लटिङ्ग गर्ने उद्देश्यले खरीद गरेको होइन । उक्त जग्गाहरू मैले मकै तथा तरकारी लगाई जोत भोग गरेको छु । मैले जग्गा र बाटोको साँध सीमाना छुट्याई हुंगा सिमेन्टको पर्खाल लगाई बाटो संरक्षित गरी मैले बारीको लागि पानी चाहिने भएकोले आफैले ईनारमा रिङ्ग हाली संरक्षित गरेको छु । मैले निवेदकहरूको हक हितमा कुनै असर पुऱ्याएको छैन रिट खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत विपक्षी अशोक कुमार के.सी. को यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

ललितपुर जिल्ला चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. (च) कि.नं. ३१ र ऐ. कि.नं. ११५ को जग्गाहरूमा अशोककुमार के.सी. समेतका व्यक्तिहरूले हामीहरूको जग्गामा पनि डोजर लगाई जग्गा साँध सीमानाको ख्याल नगरी एकलौटी रूपमा काम गरेको र १२ फीट चौडाई भएको बाटो समेत डोजरले जोती प्लटिङ्ग गरी मेरो जग्गाबाट २ मीटर तल भासिएकोले हामीहरूको मन्जूरीबाट मात्र उक्त कार्य गर्न गराउन भनी विपक्षीहरूले यस कार्यालयमा दर्ता गराएपछि निवेदनमा खुलाएका व्यक्तिहरू अशोककुमार के.सी.लाई पत्र पठाएकोमा मिति २०६६।१।२३ गते बुझिएको र अर्का बुद्धिप्रसाद सिवाकोटीलाई मिति २०६६।१।२१ गते हुलाकबाट रजिष्ट्री गरी पठाएकोमा चिठ्ठी फिर्ता आएको थियो । यसप्रकार पत्र बुझ्ने निज अशोककुमार के.सी. र निवेदकहरू बीच यसै कार्यालयमा बसी मिति २०६६।१।२७ गतेको छलफलमा दुवै पक्षलाई मर्का नपर्ने र स्थानीय गाउँलेलाई समेत अप्ठ्यारो नहुने गरी सरकारी अमिन मार्फत् जग्गा नापजाँच गरी नापी नक्सामा भएको बाटोलाई सोही अनुसार कायम गरी लाने र वर्षादमा भूक्षय हुने भएमा त्यसलाई रोक्ने गरी पर्खाल लगाई संरक्षित गर्ने भनी मौखिक सहमति कायम भएको थियो । सहमति भैसकेपछि निवेदकहरू यस कार्यालयमा आउनु भएन । यस कार्यालयबाट निवेदकहरूको पीर मर्का गुनासो र बाटोको सम्बन्धमा छलफल, संरक्षण गर्ने काम नभएको भन्ने कुरा सरासर गलत हो । वर्तमान समयमा जग्गाको खरीद बिक्री गर्ने, जग्गाको प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसाय चलिरहेका छन् । यस सम्बन्धमा आवश्यक नीति तथा मापदण्ड तोकिएको पाइँदैन यस व्यवसायप्रति सरकारको स्पष्ट नीति तथा कानूनको अभावमा यस कार्यालयलाई पनि

अधिकारक्षेत्रको प्रयोग गर्न कठिनाई भैरहेको छ । यस कार्यालयबाट निवेदकहरूको हकको सम्पत्ति उपभोग गर्ने कार्यमा कुनै बाधा नपुऱ्याएको र यस कार्यालय आफ्नो काम, कर्तव्य र अधिकार प्रति सदैव सचेत र सजग रहेको हुँदा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्ने होइन । विपक्षीहरूको निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेतको गा.वि.स.को कार्यालय चापागाउँ ललितपुरको यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

जग्गा प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायलाई नियमन गर्ने तथा उक्त व्यवसायबाट कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई पर्न गएको क्षति, नोक्सानी र पीर मर्काको समाधान गर्ने, क्षतिपूर्ति दिलाई भराई दिने कानूनबमोजिमको निकाय यस मन्त्रालय होइन । जहाँसम्म नेपालमा सञ्चालन भैरहेको जग्गा प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायबाट पुन गएको क्षति, नोक्सानी पीर मर्काको समाधान गर्ने दुष्कृति सम्बन्धी कानूनको निर्माण गरिनु पर्ने विपक्षीको माग छ जग्गा प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायबाट कुनै व्यक्तिको जग्गा अतिक्रमण तथा सम्पत्ति नोक्सान भएमा मुलुकी ऐन जग्गा मिच्नेको महल, जग्गा आवाद गर्नेको महल, घर बनाउनेको महल समेतको व्यवस्थाबाट विपक्षीले कानूनी कारवाही अधि बढाउन सक्ने नै हुँदा सो विषयमा छुट्टै कानून निर्माण गरिरहनु आवश्यक देखिँदैन भन्ने समेतको विपक्षी कानून तथा न्याय मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ ।

प्लटिङ्ग गरी जग्गा बिक्री गर्ने मनसायले डोजर लगाई बाटो सम्प्याउँदा रिट निवेदकहरूको घर जग्गा समेतलाई असर परेको १२ फीट बाटो डेढ फीट बनाएको, वातावरण विनास गरेका तथ्यहरू जग्गा खिचोला र बाटो कायमसँग सम्बन्धित भएकोले सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र आकर्षित हुने अवस्था छैन । व्यक्तिगत जग्गा कारोवार, जग्गा खिचोला र बाटो विवाद सार्वजनिक सरोकारको विवाद पनि हुन नसक्ने हुँदा रिट क्षेत्र आकर्षित हुने होइन । स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ को दफा १३ बमोजिम गा.वि.स. एक अविच्छिन्न उत्तराधिकारीवाला स्वाशासित र संगठित संस्था भएकोले आफ्नो क्षेत्रभित्र विकास निर्माणको काम गर्ने, गैरकानूनी काम निषेध गर्ने अधिकार यसैको हो । ऐ. ऐनको दफा

२५ ले तोकिएबमोजिम गाउँ विकास क्षेत्रभित्र इनार, कुवा, पोखरी, धारा आदिको निर्माण तथा मर्मत सम्भार गर्ने, गराउने, पानीको मुहानहरूको संरक्षण गर्ने, गराउने, घर भवन, सडक तथा अन्य भौतिक पूर्वाधार आदिको लागि मापदण्ड तयार गरी निर्माण गर्न तोकिएबमोजिम स्वीकृति दिन आवश्यक पर्ने समेतका काम गा.वि.स. ले गर्ने गर्दछ। मन्त्रालयले हस्तक्षेप गर्ने निर्देशन दिने काम गर्दैन, गर्न मिल्दैन। बाटो मर्मत सम्भार कुवा, इनार, पानी मुहान संरक्षण गर्ने काम गा.वि.स.कै हो। प्लटिङ्ग वा हाउजिङ्ग सञ्चालन गर्दा स्थानीय वासीहरूलाई नोक्सानी भएमा मन्त्रालयले क्षतिपूर्ति दिने होइन सम्बन्धित पक्षले नै दिनपर्ने र सम्बन्धित पक्षसंग नै माग गर्नुपर्ने हो। प्लटिङ्ग गर्ने काममा यस मन्त्रालयको कुनै भूमिका छैन /हुदैन। नीति बनाउने कुरामा भने यस मन्त्रालयले स्थानीय निकायको सहयोग र समन्वयमा राय/सुझाव पेश गर्न सक्दछ, भन्ने समेतको स्थानीय विकास मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेश भएको लिखित जवाफ।

जग्गा प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायलाई नियमन गर्ने तथा उक्त व्यवसायबाट कुनै व्यक्ति वा समुदायलाई पर्न गएको क्षति, नोक्सानी र पीर मर्काको समाधान गर्ने, क्षतिपूर्ति दिलाई भराई दिने कानूनबमोजिमको निकाय यस मन्त्रालय नभएकोले असम्बन्धित निकायलाई विपक्षी बनाई दायर भएको रिट निवेदन निरर्थक छ। जहाँसम्म नेपालमा सञ्चालन भैरहेको जग्गा प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायबाट पुग्न गएको क्षति, नोक्सानी र पीर मर्काको समाधान गर्ने दृष्टिकोणसम्बन्धी कानूनको निर्माण गरिनु पर्ने विपक्षीको माग छ। प्लटिङ्ग तथा हाउजिङ्ग व्यवसायबाट कुनै व्यक्तिको जग्गा अतिक्रमण तथा सम्पत्ति नोक्सान भएमा हाल प्रचलित मुलुकी ऐन जग्गा मिच्नेको महल, जग्गा आवाद गर्नेको महल, घर बनाउनेको महल समेतको व्यवस्थाबाट विपक्षीले कानूनी कारवाही अघि बढाउन सक्ने नै हुँदा सो विषयमा छुट्टै कानून निर्माण गरिरहनु आवश्यक देखिदैन भन्ने समेतको वातावरण मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

मुलुकका विभिन्न भू-भागहरूमा भैरहेको जग्गाका अत्याधिक खण्डीकरण, सोले पुऱ्याएको क्षति र वातावरणीय ह्रास एवं कृषि उत्पादन बृद्धिमा

असरलगायतका विषयलाई सम्बोधन गर्न निश्चित रूपमा राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्नु जरुरी छ। भूमिसँग सम्बन्धित यी र यस्तै सवालहरूलाई मध्यनजर राखी यस मन्त्रालयले कृषि वन तथा भू-संरक्षण, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, नापी विभाग र राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजनाको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी एक कार्यदल बनाई “राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६७” को प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरेको छ र सरोकारवालाबीच छलफल प्रक्रिया अगाडि बढाएको छ। प्रस्तुत नीतिको दायरा र क्षेत्र ज्यादै बृहत भएको र सबै नागरिकहरूसँग यसको प्रत्यक्ष सरोकार रहने विषय समेत भएकोले राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालय समेतले यसमा विशेष ध्यान दिएको अवस्था छ भने मन्त्रालयले यसलाई मूर्त रूप दिन एक अभियानकै रूपमा अगाडि बढ्ने अठोट गरेको छ। व्यवस्थापिका संसद, प्राकृतिक स्रोत, साधन समितिमा पनि यस विषयमा छलफल प्रक्रिया अगाडि बढेको छ। राज्यले नै भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्नुपर्ने भनी प्रतिवद्धता सहित अगाडि बढेको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदनकले उठाएका विषय मननयोग्य हुँदाहुँदै पनि राज्यले नीति तर्जुमा गर्न अगाडि बढिसकेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको यस अदालतसमक्ष पेश भएको लिखित जवाफ।

प्लटिङ्गले पुऱ्याएको क्षति र पीरमर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको व्यवस्थाको प्रश्नका सम्बन्धमा प्लटिङ्गवाला व्यक्ति वा कम्पनीको कार्यका विरुद्ध सम्बन्धित न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायमा उजूरी, निवेदन वा मुद्दा दिन एवं उचित उपचार प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्था प्रचलित नेपाल कानूनमा रहे, भएको अवस्थामा सो कुरालाई लुकाई, प्रस्तुत निवेदन दायर भएको पाइन्छ। प्लटिङ्गबाट पुगेको क्षति वा पीरमर्काका सम्बन्धमा क्षतिको उचित क्षतिपूर्ति वा अन्य उपचारको माग गरी नेपाल कानूनबमोजिम सम्बन्धित न्यायिक वा अर्धन्यायिक निकायमा जान सक्ने अवस्था विद्यमान देखिएको र कानूनी रिक्तता नभएकोले प्लटिङ्गले पुऱ्याएको क्षति र पीरमर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको व्यवस्था गरिपाउँ भन्ने विपक्षीको निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी

हुन सक्दैन । साथै निवेदनमा दावी लिइएको क्षति वा पीरमर्का राज्यका तर्फबाट पुगेको नभै व्यक्ति विशेषका तर्फबाट पुगेको र मौलिक हक केवल राज्य विरुद्ध मात्र प्राप्त हुने हक भएकोले व्यक्ति विशेषका तर्फबाट पुगेको क्षति वा पीरमर्काका सम्बन्धमा मौलिक हकको उपचार प्राप्त हुन नसक्ने हुँदा सम्मानीत अदालतबाट प्रस्तुत निवेदनमा दावी लिएजस्तो आदेश जारी गर्न मिल्ने पनि नहुदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको विपक्षी मन्त्रपरिषद्को तर्फबाट लिखित जवाफ ।

निवेदनमा उल्लिखित जग्गाहरूमा डोजर लगाई जग्गा साँध सीमानाको ख्याल नगरी एकलौटी रूपमा काम गरेको १२ फीट चौडाई भएको बाटो डोजरले जोते भनी उल्लेख गरिएको रहेछ । सो होइन । उपरोक्त जग्गामा १२ फिटको बाटो छैन, हैन् । जग्गा सम्प्राप्त गर्ने कार्यमा सम्बन्धित गा.वि.स. र सरोकारवालाहरूलाई बोलाई गा.वि.स. ले छलफल गरी दुवै पक्षलाई मर्का नपार्ने र स्थानीय गाउँलेहरूलाई समेत अप्ठेरो नहुने गरी सरकारी अमिनमार्फत् जग्गा नापजाँच गरी नापी नक्सामा भएको बाटोलाई सोहीअनुसार कायम गरी लाने र अन्य प्राकृतिक समस्याहरूलाई समाधान गर्न सहमति भएको हो । निवेदनमा सम्बन्धित सरोकारवाला मन्त्रालय तथा संयन्त्रले क्षतिपूर्तिका सम्बन्धमा स्पष्ट नीति नियम नभएको भन्ने कुराहरू कपोलकल्पित छन् । ती निकायका नीति नियम छन् तर समन्वय र कार्यान्वयनको अभावमा मात्र समस्या देखा परेको हो । मैले तत्कालमा नियमानुसार जुन रुपबाट जग्गा प्राप्त गरेको थिए सोही आधारमा र सोही अवस्थामा बिक्री गरेको हो । बाटोको विषयमा विपक्षीसँग सल्लाह गरी समग्र दुवै पक्षको जग्गाको विकासको लागि कुरा भएको तर पनि निजको घर बाटोसम्म ठूलो चौडा बाटो नजाने भएकोले विपक्षीले आवेगमा आई निवेदन दिएको हो ।

विपक्षी रिट निवेदक चन्द्रेश्वरी कर्माचार्य समेतले ललितपुर जिल्ला, चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ८ (च) कि.नं. ३१ क्षेत्रफल ७-३-०-० र कि.नं. ११५ को जग्गा जमिनमा घर बनाई बसोबास गरी खेतीपाती लगाई आएको र आवत जावतको लागि चारफीट गोरेटो बाटो रहेकोमा सो जग्गाको अगाडिका

जग्गाधनीहरूले आ-आफ्नो तर्फको जग्गाबाट चारचार फीटको जग्गा छाडी १२ फीटको बाटो कायम गरिएको थियो । यसैबीच मुनाफा आर्जन गर्ने हाउजिङ्ग कम्पनीले कि.नं. २०१, २०४, १०४ र १०५ समेतको करिव २० रोपनी जग्गा प्लटिङ्ग गरी बिक्री गर्ने उद्देश्यअनुरूप डोजर लगाई सम्प्राप्त जग्गाको भौतिक अवस्थामा परिवर्तन गरी आफ्नो बसोबासको घर जग्गा समेतलाई क्षति पुग्न गएकोले यस्ता हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति पाउनु पर्नेमा त्यस्ता हाउजिङ्ग कम्पनी चलाउने व्यवसायीबाट हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति पाउनुपर्नेमा त्यस्ता हाउजिङ्ग कम्पनी चलाउने व्यवसायीबाट हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति भराउने सारवान कानूनी व्यवस्था नभएको कारणले गर्दा विपक्षीले पुऱ्याएको हानि नोक्सानीको सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति भराउने कुनै व्यवस्था नभएकोले सो विवादका सम्बन्धमा उजुरी गुनासो सुनी अन्य विवाद सरह विवादको छिनोफानो गर्ने संयन्त्र तय हुन तथा खेतियोग्य जग्गा र व्यवसायिक जग्गालाई राजश्व प्रयोजनको लागि रिट निवेदक समेतको घर जग्गालाई हानो नोक्सानी पुऱ्याउने गरी हाउजिङ्ग कम्पनीद्वारा चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ८ स्थित विभिन्न कित्ता र क्षेत्रफलका जग्गाहरूमा डोजर लगाई प्लटिङ्ग गरी मुनाफा लिने उद्देश्यअनुरूप घडेरीको रूपमा बिक्री गर्न लागेको र सो कार्य गर्दा पुगेको हानि नोक्सानीको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउने कुनै कानूनी व्यवस्था नभएको भन्ने दावी लिई रिट निवेदन दायर गरेको देखिन्छ । घरजग्गाको मागलाई व्यवस्थित गरी सर्वसाधारणलाई घर तथा घडेरी उपलब्ध गराउन, योजनावद्ध घर जग्गाको व्यावसायिक कारोवार सञ्चालन गर्न, जग्गाको अधिकतम सदुपयोग गर्न, घर जग्गाको व्यवसायिक कारोवारमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्न, घर जग्गाको व्यवसाय चलाउने प्रयोजनार्थ अनुमतिपत्र प्रदान गर्न, सेवा सुविधाको व्यवस्था गर्न, हाउजिङ्ग कम्पनी सञ्चालकले हानि नोक्सानी पुऱ्याएमा सोको क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउन र त्यसको व्यवसायलाई कानूनी दायरामा ल्याउनको लागि यस मन्त्रालयबाट “घर जग्गाको व्यावसायिक कारोवारसम्बन्धी ऐन, २०६५” को विधेयक मस्यौदा व्यवस्थापिका संसदको बैठकमा मिति २०६५।१२।१६ मा प्रस्तुत गरी सकिएको छ । घर जग्गाको व्यावसायिक

कारोवारलाई कानूनको दायरामा ल्याउने सम्बन्धमा नेपाल सरकारले व्यवस्थापिका संसदको समेत कार्य गर्ने संविधान सभासमक्ष विधेयक प्रस्तुत भई विचाराधीन रहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निणयार्थ पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न बमोजिमका विद्वान कानून व्यवसायी, सरकारी अधिवक्ता तथा अन्य विज्ञहरूले गर्नु भएको वहस समेत सुनियो ।

निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री केदार दाहाल

विपक्षी निकायहरूद्वारा जग्गा विकासको नाममा भू-क्षयको अवस्था सिर्जना गरिएको छ । जग्गा खण्डीकरण भएका कारण प्राकृतिक हानि नोक्सानी हुन पुगेको छ । घर जग्गामा व्यवसायिक प्रयोजन र कृषि प्रयोजनको वर्गीकरण गर्ने व्यवस्था छैन । जथाभावी जग्गामा घर निर्माण गर्दा जग्गाको प्रकृतिक सौन्दर्य समेत नोक्सान भएको छ । व्यावसायिक ढंगबाट निर्माण भएका भवनहरूको कारण सर्वसाधारण व्यक्तिहरूलाई समेत असर परेकोमा असर पुग्ने पक्षलाई क्षतिपूर्ति दिने दुष्कृतिको कानून (Law of Tort) छैन । जग्गा खिचोलाको कानूनले खिचोला मेटाउनेसम्मको व्यवस्था गरेको छ । अन्धाधुन्ड भू-उपयोग गरिएको छ । भू-उपयोग सम्बन्धी मापदण्ड नतोक्दा समस्या सिर्जना भएको छ । भू-उपयोग सम्बन्धी नीति निर्धारण गरी जग्गाको उचित वर्गीकरण गर्ने समेतको स्पष्ट कानूनको अभाव छ । एउटा प्रयोजनको लागि निर्धारित जग्गा अर्को प्रयोजनको लागि उपयोग गर्न नहुने स्पष्ट व्यवस्था भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ ले गरेबाट निवेदकलगायत सर्वसाधारणलाई पर्न जाने नोक्सानीको क्षतिपूर्ति प्राप्त गर्न सक्ने दुष्कृतिको कानून (Law of Tort) को अभाव छ । हाउजिङ्ग व्यवसायलाई व्यवस्थित ढंगले सञ्चालन गर्न, वातावरण, वसोवास आदि विविध प्रयोजनको लागि दिगो भू-उपयोगको नीति समेत निर्माण गर्न विपक्षी निकायहरूका नाउमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुनुपर्छ भनी वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान महान्यायाधिवक्ता श्री डा.युवराज संग्रौला तथा विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बराल तथा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्ने अधिवक्ता डा.अब्बरप्रसाद पन्त

जग्गा आफूखुश प्लटिङ्ग गरी आफूखुश कित्ताकाट गर्ने प्रवृत्तिलाई रोकिनुपर्ने कुरामा दुईमत छैन । भूमिको व्यवस्थापन गर्नु राज्यको दायित्व हो । जमिनको व्यवस्थापन र निर्माणसम्बन्धी व्यवस्थापन संगसंगै जानु पर्नेमा दुईमत हुन सक्दैन । सार्वजनिक जग्गा ओगटेर निजीकरण गर्ने समस्या यथावत् भएकाले सो सम्बन्धमा दीर्घकालीन भू-उपयोग नीति बन्नु आवश्यक छ । तर प्रस्तुत विवादमा निवेदकले उठाएको क्षेत्र ललितपुर चापागाउँ नगरक्षेत्र भित्र पर्दैन । निवेदकले उठाएको वातावरण सम्बन्धी प्रश्न वातावरण मन्त्रालयले निर्धारण गर्ने हो । निवेदकले उठाएको प्रश्नलाई भूमि उपयोग योजनाले समेट्दैन । भू-उपयोग सम्बन्धी विस्तृत योजना निर्माणका लागि सचिवहरूको भेला समेत बोलाईएको स्थिति छ । संसदीय समितिको रिपोर्टबाट समेत यस सम्बन्धमा निर्देशिका बनाउन निर्देशन भई मस्यौदा समेत तयार भएको अवस्था छ तर नीति पारीत भएको छैन । समग्र भू-उपयोग सम्बन्धी नीति आवश्यक भएपनि निवेदकले उठाएको प्रश्नले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ बाटै उपचार प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने समेतको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी बुद्धिप्रसाद सिवाकोटीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री अरुण खनाल तथा विपक्षी अशोक के.सी.का तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता राजाराम श्रेष्ठ

निवेदकले प्रस्तुत विवादका सम्बन्धमा उठाइएका केही प्रश्नहरूका हकमा स्थानीय निकायको रुपमा रहेको सम्बन्धित गा.वि.स. को कार्यालय चापागाउँमा निवेदन दिएको र स्थानीय स्तरमा छलफल भई प्रस्तुत विवाद समाधान हुन नसकेपछि जिल्ला अदालतमा बाटो निकासका सम्बन्धमा मुद्दा परिसकेको र हाल सो मुद्दा विचाराधीन अवस्थामा रहेको छ । विचाराधीन अवस्थामा रहेको मुद्दामा असर पर्ने गरी सम्माननीय सर्वोच्च अदालतबाट निवेदकको

मागबमोजिमको आदेश जारी गर्न मिल्ने नहुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको जिकीर सहितको वहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

त्यस्तै इजलाशको सहयोगको लागी निवेदकले उठाएका प्रश्नहरूका सम्बन्धमा भइरहेको जानकारी उपलब्ध गराउने विषयमा सम्बद्ध निकायका रूपमा रहेका सहरी विकास विभागका तर्फबाट उपस्थित महेन्द्र सुब्बा, शम्भु के.सी तथा उपत्यका नगरविकास समितिका सदस्य सचिव श्री गिरीजाप्रसाद गोर्खालीले सहरी विकास योजनामा, योजना तर्जुमा, स्वीकृति र कार्यान्वयनको सबै चरणमा समन्वय छ तापनि भूमिसुधार मन्त्रालय र सहरी विकास विभागबीचको समन्वयको अभावमा अपेक्षाकृत सुधार हुन नसकेको हो भनी आफ्नो तर्क प्रस्तुत गर्नुभयो ।

दुबै पक्षका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता तथा नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ता समेतको वहस सुनी वहसनोट समेत प्राप्त हुन आई आज निर्णय सुनाउने तारिख तोकिएको पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो, होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो । निर्णयतर्फ विचार गरी हेर्दा, निवेदकले मूलतः आफ्नो रिट निवेदनमा विपक्षी अशोक के.सी.समेतका व्यक्तिहरूले हामी निवेदकहरूको घर जग्गामा जाने आउने जग्गाको साँधमा रहेको बाटो खोतलेको र सो कार्यबाट बाटो क्षय भै हाम्रो घर जग्गा समेत धरापमा परेको छ । धरापमा परी पुग्न गएको क्षति, नोक्सानी र पीर मर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको आधारमा न्याय दिने दुष्कृति सम्बन्धी कानूनको अभावमा संविधानको धारा १९ ले प्रत्याभूत गरेको सम्पत्तिको हक समेत व्यवहारिक रूपमा उपयोग गर्न बाधा परी यो हक उपचारविहीन हुन गएको छ । घर जग्गासम्बन्धी कानूनमा उल्लेख भएबमोजिम व्यावसायिक प्रयोजन र कृषि उपज प्रयोजन भन्ने नखुलेको अवस्थामा घर जग्गाको राजश्व प्रशासन पनि प्रभावित भएको छ । वर्तमान समयमा खेतीयोग्य जग्गालाई खण्डीकरण गरी प्लटिङ गर्ने प्लटिङवाला, घर बनाई हाउजिङको व्यवसाय गर्नेहरूले कुनै दायित्व वहन गर्नु नपर्ने, निजहरूले पुऱ्याएको नोक्सानीको पीर मर्का सुन्नु पर्ने कानून नै नभएको अवस्थामा

जसले जे गरे पनि हुने स्थिति भएबाट यस्तो स्थितिको अन्त्य गरी व्यक्तिगत रूपमा दायित्व वहन गराउने व्यवस्थाको लागि पनि यथोचित कानूनी व्यवस्थाको जरुरी छ । विपक्षीहरूले निवेदकहरूको घर जग्गा वाटोमा पुऱ्याएको क्षति र पीर मर्काको समाधान गर्ने सारवान कानूनको व्यवस्थाको लागि उपयुक्त आदेश जारी गरी हामी निवेदकलाई पुऱ्याएको क्षतिको सम्बन्धमा तत्काल क्षतिको उजुरी, गुनासो निवेदन लिई अन्य विवाद सरह विवादको छिनोफानो गर्ने उपयुक्त संयन्त्र यसै मुद्दाबाट तय गर्ने आदेश पाउँ साथै निवेदक समेतको सामूहिक चासो र स्वार्थको हकमा हाल भएका घर जग्गासम्बन्धी कानूनमा भएका त्रुटिहरू हटाई खेतीयोग्य जग्गा र व्यवसायिक स्वरूपको जग्गालाई राजश्व प्रयोजनको लागि एउटै व्यवहार नगरी किनवेचको फरक रकममा कानून बनाई राज्यले कर लिने व्यवस्था गर्ने र त्यस्तो करलाई सम्बन्धित क्षेत्रमा लगानी गर्ने सम्बन्धमा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम परमादेश लगायत उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्वी जारी गरिपाउँ भनी रिट दायर गरेको देखिन्छ ।

विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा, मुलुकका विभिन्न भू-भागहरूमा भैरहेको जग्गाको अत्यधिक खण्डीकरणले पुऱ्याएको क्षति र वातावरणीय ह्रास एवं कृषि उत्पादन वृद्धिमा असर लगायतका विषयलाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्नु जरुरी छ । भूमिसंग सम्बन्धित सवालहरूलाई मध्यनजर राखी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयले कृषि वन तथा भू-संरक्षण, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, नापी विभाग र राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजनाको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी एक कार्यदल बनाई “राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति, २०६७” को प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गरी सरोकारवालाबीच छलफल प्रक्रिया अगाडि बढाएको र सबै नागरिकहरूसँग यसको प्रत्यक्ष सरोकार रहने विषय समेत भएकोले राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालय समेतले यसमा विशेष ध्यान दिएको अवस्था छ भने मन्त्रालयले यसलाई मूर्तरूप दिन एक अभियानकै रूपमा अगाडि बढ्ने अठोट गरेको छ । व्यवस्थापिका संसद, प्राकृतिक स्रोत, साधन समितिमा पनि यस

विषयमा छलफल प्रक्रिया अगाडि बढेको छ । राज्यले नै भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्नुपर्ने भनी प्रतिवद्धतासहित अगाडि बढेको परिप्रेक्ष्यमा रिट निवेदकले उठाएका विषय मननयोग्य हुँदाहुँदै पनि राज्यले नीति तर्जुमा गर्न अगाडि बढिसकेको छ भन्ने व्यहोराको भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय समेतको लिखित जवाफबाट देखिन्छ ।

उल्लिखित तथ्य रहेको प्रस्तुत विषयमा यस इजलासबाट निम्न प्रश्नमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो:

- (क) निवेदकको मागबमोजिम बाटो निकासका सम्बन्धमा उठाइएको विषयमा यस अदालतबाट परमादेशको आदेश जारी हुन सक्ने हो वा होइन ?
- (ख) निवेदकले उठाएको विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय हो, होइन ? निवेदकले उठाएका अन्य नीतिगत तथा कानूनी विषयको संम्बोधन हुन निवेदकको मागबमोजिम विपक्षी सरकारका नाममा अन्य आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, यी निवेदकहरूले रिट निवेदन व्यहोरामा ललितपुर जिल्ला, चापागाउँ गा.वि.स. वडा नं. ८(च) का कि.नं. २०१,२०४,१०४ र १०५ समेतका २० रोपनी जग्गा प्लटिङ्गका सम्बन्धमा निवेदकहरूको घर समेतलाई असर पर्ने गरी विपक्षीहरू अशोक के.सी. समेतले निजहरूको जग्गासँगै रहेको बाटो कायम गरी वर्षादको समयमा तल्लो भागमा थप भै भर्ने अवस्थाको बनाई घर र जग्गामा वर्षादमा क्षय हुन सक्ने गरी बाटो निकास अवरुद्ध हुन सक्ने स्थिति सिर्जना हुने देखिएकोले सोको क्षतिपूर्ति समेतका लागि यथोचित आदेश हुन समेत प्रस्तुत रिट निवेदनमा दावी लिएको देखिन्छ । बाटो निकासका सम्बन्धमा पक्ष/ विपक्षीहरूका विचमा गा.वि.स. को कार्यालयमा समेत छलफल भएको भन्ने स्वयं निवेदकहरूको व्यहोराबाट उल्लेख देखिन्छ । विपक्षी गा.वि.स.को कार्यालय चापागाउँ ललितपुरको लिखित जवाफ व्यहोराबाट मिति २०६६।१।२७ गतेको छलफलमा दुवै पक्षलाई मर्का नपर्ने र स्थानीय गाउँलेलाई समेत अप्ठ्यारो नहुने गरी जग्गा नाँपजाँच गरी नक्सामा भएको बाटोलाई सोही अनुसार कायम

गर्ने र वर्षादमा भूक्षय हुने भएमा त्यसलाई रोक्ने गरी पर्खाल लगाई संरक्षित गर्ने मौखिक सहमति भएको र पछि निवेदकहरू उक्त सहमति कार्यान्वयनमा नआउनु भएको हो भन्ने व्यहोराको उल्लेख गरेको देखियो । यसरी पक्ष विपक्षबीच उत्पन्न विवाद समाधान गर्ने संयन्त्रका रूपमा प्रचलित कानूनबमोजिमका निकायहरू क्रियाशील रहेको अवस्थामा निवेदकले उल्लेख गरेजस्तो छुट्टै संयन्त्र निर्माणको आवश्यकता देखिएन ।

३. निवेदकहरूको हक स्वामित्वमा रहेको घरजग्गा वा सम्पत्ति माथि अनधिकृत तवरले हानि नोक्सानी पुऱ्याउने अवस्था सिर्जना भएमा यी रिट निवेदकहरूलाई प्रचलित कानूनको अधिनमा रही कानूनबमोजिम उपचार प्राप्त गर्न सक्ने अवस्था विद्यमान रहेको तथा पक्ष विपक्षका बीच उत्पन्न विवाद समाधान गर्ने संयन्त्र हाल मौजूद कानूनहरूमा नै व्यवस्था भएको देखिँदा प्रस्तुत विवादका सन्दर्भमा निवेदकहरूले माग गरेबमोजिम विवाद समाधानको छुट्टै संयन्त्र निर्माणका लागि आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन । निवेदकले उठाएको बाटो निकाससम्बन्धी विषयमा ललितपुर जिल्ला अदालतमा बाटो निकाससम्बन्धी मुद्दा विचाराधीन रहेको भनी विपक्षीमध्येका अशोककुमार के.सी.को लिखितजवाफ व्यहोराबाट देखिएको अवस्थामा सो मागका सम्बन्धमा उक्त विचाराधीन मुद्दाबाटै निरोपण हुने हुँदा निवेदकको बाटो निकाससम्बन्धी खास मुद्दाको हकमा प्रचलित कानून अनुरूप अदालतमा मुद्दा विचाराधीन रहेको भनी लिखित जवाफबाट देखिएकोले त्यसतर्फ बोल्न मिलेन सो दावीका हकमा परमादेशको आदेश जारी गर्न परेन ।

४. दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, रिट निवेदकले शहरीकरणका सम्बन्धमा स्पष्ट भू-उपयोग नीति नभएको भन्ने समेत चासो देखाएको पाइयो । व्यावसायिक र कृषि उपजको प्रयोजनका लागि जमीनको क्षेत्र निर्धारण समेत हुन नसकेको र खेतीयोग्य जग्गालाई प्लटिङ्गवालाहरूले व्यावसायिक रूपमा भवन निर्माण गरेको तर राज्यलाई कर तिर्ने दायित्वप्रति उदासीन रहेको जस्ता विषयहरू समेत उठाई प्रस्तुत विवाद सार्वजनिक सरोकारको रूपमा रहेको भनी दावी लिएको देखिन्छ । निवेदकहरूले उठाएका यी

प्रावधानहरूको सम्बन्धमा हेर्दा, विपक्षीहरूबाट पेश गरिएको काठमाडौं उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स.हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड २०६४ समेत तयार भएको उक्त मापदण्ड सम्बन्धी पुस्तिकाबाट देखिन्छ। त्यस्तै काठमाडौं उपत्यकाको दीर्घकालीन विकास अवधारणा २०५९ समेत निर्माण भै उपत्यकाको शहरी क्षेत्रको स्वरूप सुधार तथा आवासीय घरहरूका सम्बन्धमा समेत मापदण्ड बनाएको मिसिल संलग्न उक्त अवधारणाबाट देखियो। काठमाडौं उपत्यकाभित्रका नगरपालिका र नगरोन्मुख गा.वि.स.हरूमा गरिने निर्माणसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ लाई हेर्दा, मापदण्डको परिच्छेद -९ को बुदा नं. ४ मा प्लट (Plot) को निमित्त आवश्यक व्यवस्थाहरूका सम्बन्धमा व्यवस्था गर्दै कुनै पनि जमिनमा खुल्ला भाग, पेसेज आदिसहित उचित प्रकारले पानी निकास हुने व्यवस्था हुनुपर्ने भन्ने व्यवस्था भएपनि निवेदकले उठाएका भू-उपयोग नीतिसम्बन्धी समग्र प्रश्नका सम्बन्धमा समेत उक्त मापदण्डमा स्पष्ट व्यवस्था भएको देखिदैन।

५. विपक्षी भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको लिखितजवाफमा मुलुकका विभिन्न भूभागहरूमा भैरहेको जग्गाको अत्याधिक खण्डीकरण र सोले पुऱ्याएको क्षति र वातावरणीय ह्रास एवं कृषि उत्पादन वृद्धिमा असरलगायतका विषयलाई सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्न आवश्यक भएको र भूमिसँग सम्बन्धित सवालहरूलाई मध्यनजर राख्दै यस मन्त्रालयले कृषि वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग, नापी विभाग र राष्ट्रिय भू-उपयोग आयोजनाको समेत प्रतिनिधित्व हुने गरी राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति २०६७ को प्रारम्भिक मस्यौदा तयार भै सरोकारवालाबीच छलफल भएको भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको र मन्त्रालयले मूर्तरूप दिन अभियानकै रूपमा अगाडि बढाएको भनी प्रतिबद्धता व्यक्त गरेको देखिन्छ।

६. निवेदकहरूले प्रस्तुत विवादमा खास गरी खेतीयोग्य जग्गालाई प्लटिङ्ग गरी घर बनाई हाउजिङ्गको व्यवसाय गर्ने गरेको तर निज हाउजिङ्गवालाहरूबाट सर्वसाधारणमा हुनसक्ने नोक्सानीका सम्बन्धमा क्षतिपूर्ति

दिनुपर्ने स्पष्ट कानून नभएको भन्ने प्रश्न उठाएको देखिन्छ। व्यावसायिक वा व्यापारिक प्रकृतिका रूपमा निर्माण हुने वा हुन सक्ने हाउजिङ्गका कारण ती भवनहरूको निर्माण र सञ्चालनबाट त्यस क्षेत्र वरपरका नागरिकहरूमा हुनसक्ने वातावरणीय असर तथा त्यसको प्रभावको सम्बन्धमा निवेदकहरूले चासो उठाएको देखिन्छ।

७. हाल मुलुकमा भइरहेको तीब्रतर भौतिक विकास र सो विकासका प्रत्यक्ष विषयवस्तुका रूपमा रहेका व्यावसायिक तथा व्यापारिक भवनहरूको वृद्धिका सम्बन्धमा त्यस क्षेत्रका नागरिकहरूको उत्तिकै सरोकार रहेको पाइन्छ। व्यावसायिक रूपमा नै जमिनको खण्डीकरण गरी प्लटिङ्ग गर्ने तथा व्यावसायिक हिसाबबाट निर्माण हुने प्रत्येक हाउजिङ्ग भवन (निर्माण सम्पन्न, निर्माणाधीन र स्वीकृत लिएको समेत) का स्थान वरिपरिको वातावरणीय वस्तुस्थिति, प्राकृतिक दृश्यावलोकन, काठमाडौं शहरको साँस्कृतिक, सामाजिक पक्ष तथा परम्परागत वस्तीको हावापानी, घाम सर्वसाधारणको, खानेपानी, ढलनिकास, विद्युत, सडक आदि आधारभूत पूर्वाधार, संरचना स्रोत साधन माथिको अतिक्रमण, हस्तक्षेप, प्रभाव वा चापको अवस्था के कस्तो रहेको छ, सो वारेमा सम्बद्ध मन्त्रालयले यथोचित मापदण्ड निर्धारण गर्नु त्यतिकै आवश्यक छ। यसका अतिरिक्त निर्माण सम्पन्न भएका र निर्माणाधीन भवन प्रचलित कानून र स्वीकृत मापदण्डअनुकूल बनेका छन्, छैनन्, मापदण्ड उल्लघन गर्ने के कति भवन निर्माताहरूलाई के कस्तो कारवाही र सजाय गरिएको छ वा छैन र त्यसमा के कस्तो सुधारको आवश्यकता छ भन्ने जस्ता संवेदनशील विषयका वारेमा स्पष्ट योजना, कार्यक्रम निर्माण गर्नु पनि विपक्षी सम्बद्ध मन्त्रालयहरूको दायित्व हुन आउँछ।

८. छिमेकी मुलुक भारतमा भू-नीतिका सम्बन्धमा व्यवस्था भएको र शहरीकरणका लागि जमिन सम्बन्धी नीति बनाएको देखिन्छ भने भारतका केही स्थानहरूको जमिनको व्यवस्थापनका सम्बन्धमा भएका कानूनी व्यवस्थालाई हेर्दा The Land Acquisition Act, 1894, Maharashtra Regional And Town Planning Act 1966, The Maharashtra Slum Areas (improvement, Clearance and

Redevelopment) Act 1971. Mumbai Metropolitan Region Development Authority Act 1974. Urban Land (Ceiling and Regulation) Act 1976. The Maharashtra Housing And Area Development Act 1976. जस्ता कानूनहरू मार्फत् जमीनको क्षेत्रगत निर्धारण (Zoning) को अवधारणा लागू भएको देखिन्छ। नेपालको सन्दर्भमा भूमी सम्बन्धी ऐन, २०२१ विस्तृत कानूनको रूपमा रहेको छ, भने नगर विकास ऐन, २०४५, भवन ऐन, २०५५, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ जस्ता ऐनहरू भूमि, वातावरण र पूर्वाधार विकास प्रत्यक्ष सम्बन्ध राख्ने कानूनका रूपमा रहेका छन्। त्यस्तै स्थानीय निकायमा हुन सक्ने पूर्वाधारको समुचित प्रवन्धका रूपमा आवश्यक व्यवस्था मिलाउन सक्ने गरी स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५ तथा ऐ.को नियमावली मौजुद छन्। तथापि निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लेख गरे जस्तो जमिनको खण्डीकरण र सो खण्डीकरणबाट पर्न सक्ने प्राकृतिक, वातावरणीय तथा मानवीय संकट समाधान हुन सक्ने स्पष्ट कानूनी व्यवस्था भएको देखिदैन।

९. प्राकृतिक रूपमा प्रकृतिद्वारा प्रदत्त भूमिको दिगो व्यवस्थापन गर्नु राज्यको अहंम दायित्व हुन आउँछ। जमिन प्रकृतिप्रदत्त महत्वपूर्ण तर सीमितस्रोत भएबाट बढ्दो मानविय आकांक्षा पूरा गर्न भूमि बढाउन सकिने अवस्था छैन। जमिनको खास उपयोगबाट मानवका लागि विविध आवश्यकता पूर्ति गर्न विवेकशील रूपमा उपयोग गर्ने निति अंगीकार गर्न जरुरी हुन्छ। राज्यले आफ्ना नागरिकहरूलाई सिमीत रूपमा रहेको जमिनको व्यवस्थित उपयोगबाट नागरिकका लागि आवास तथा खाद्यान्नको यथोचित व्यवस्थाको प्रवन्ध समेत गर्न आवश्यक हुन्छ। व्यक्तिका अधिकारहरूभित्र आवास, खाद्य सम्प्रभुता, व्यवसायिक तथा व्यापारिक रूपमा भवनहरूको निर्माण, व्यवस्थापन, सञ्चालन तथा उपयोगमार्फत् नागरिकको विकासको अधिकारको संरक्षण जस्ता विषयहरू अहिले ज्वलन्त रूपमा उठेका छन्। त्यस्तै परम्परागत रूपमा रहेका मानवबस्ती एवं पुरातात्विक वस्तुहरूको उचित संरक्षण तथा पर्यावरणिय व्यवस्थापन समेत चुनौतीका रूपमा रहेका छन्। यी सबै कुराहरूको यथोचित सम्बोधनका लागि जमिन र जमिनको व्यवस्थित, वैज्ञानिक ढंगबाट उपयोगका

लागि राज्यले दीर्घकालीन सोच, योजना तथा कार्ययोजना स्पष्ट रूपमा अधि सार्नु जरुरी छ।

१०. निवेदकले निवेदनमा जग्गाको मनपरी उपयोग गरी खण्डीकरण बढेको, उर्वर जग्गा गैरकृषि प्रयोजनको लागि उपयोग भएको, परम्परागत वसोवासमा दखल पर्ने गरी प्लटिङ्ग गरी हाउजिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्दा स्थानीय वासिन्दाको घर जग्गा वा सम्पत्तिको भोगमा परेको असरलाई सम्बोधन गर्ने नोक्सानी भराउने लगायतको कानूनी व्यवस्था नभएको, वातावरणीय विनाश बढाएको, बाटोघाटो र पानीको स्रोत, हावापानी आदिको उपयोगमा बाधा पुऱ्याएको, हरियाली वनजंगल विनाश भई उजाड बनेको जस्ता विविध कारणहरू उल्लेख गरी यसको दिगो समाधानका लागी दिगो भू-उपयोग नीति तर्जुमा गर्नुपर्ने, खाद्य सुरक्षा कायम गर्न खेतीयोग्य भूमिको गैरकृषि उपयोगलाई रोक्नु पर्ने, कुन भू-भागमा मानवबस्ती, खेती वा कृषिको लागि आवश्यक पर्छ भन्ने कुराको अध्ययन गरी पूर्वाधार तोक्नु पर्ने, हाउजिङ्ग व्यवसाय सञ्चालन गर्दा परम्परागत रूपमा प्रयोग भई रहेको बाटोघाटा, जलस्रोत, हरियाली वातावरण लगायतमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नीतिगत र कानूनी व्यवस्था गर्नुपर्ने र सोमा पुग्न गएको क्षतिपूर्तिको कानूनी व्यवस्था हुनुपर्ने लगायतका विषयहरू उल्लेख गरी रिट निवेदन दिएको देखिन्छ।

११. उत्पन्न समस्याप्रति संवेदनशील हुँदै विपक्षी भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयबाट जग्गाको व्यावसायिक कारोवारसम्बन्धी ऐन, २०६५ को विधेयक संसदमा विचाराधीन रहेको, राष्ट्रिय शहरी नीति, २०६४ पारीत भएको, ठूला शहर र शहरीकरण क्षेत्रमा संयुक्त सामूहिक र योजनावद्ध आवासको निश्चित मापदण्ड निर्धारण गरी सूचना प्रकाशित गरिएको र राष्ट्रिय भूउपयोग नीति, २०६७ को मस्यौदा तयार भएको भन्ने समेत जिकीर लिई महान्यायाधीवक्ताबाट वहस नोट समेत पेश भएको छ। उपरोक्त जिकीरहरू प्रस्तुत भएपनि निवेदकले उल्लेख गरे भै विभिन्न सरोकारका प्रश्नहरूमा नीतिगत एवं कानूनी व्यवस्था भई कार्यान्वयन भइसकेको अवस्था भने देखिन्छ।

१२. राज्यको महत्वपूर्ण स्रोत भनेको भूमि र प्राकृतिक रूपमा रहेका अन्य स्रोतहरू हुन्। ती

स्रोतहरूको विवेकपूर्ण ढंगले वर्तमान र भावी पुस्ताको आवश्यकतालाई समेत विचार गरी दिगो उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। त्यस्तो स्रोतहरू नितान्त व्यक्तिगत सम्पत्तिको रूपमा अन्धाधुन्द् रूपमा उपयोग गर्न दिन मिल्ने नभई समाज र राज्यको वृहत्तर हित र आवश्यकतालाई ध्यानमा राखी योजनाबद्ध ढंगले प्रयोग गर्ने गराउने र सुरक्षित राख्ने विधिसम्मत दृष्टीकोण लिनुपर्ने हुन्छ। प्राकृतिक स्रोतहरू मानव निर्मित नभई प्राकृतिक रूपमा प्रदत्त हुने भएबाट तिनीहरूको वाञ्छित र विवेकपूर्ण सदुपयोग नगरेमा स्वयं राष्ट्र, समाज र व्यक्तिको अस्तित्व र विकास नै खतरामा पर्न सक्छ। यस्तो महत्वपूर्ण प्रश्नलाई परम्परागत कानूनबमोजिम जग्गाको दर्ता र जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा बनाई स्वामित्ववालाले जथाभावी उपयोग गर्ने गरी छाड्ने हो भने स्वयं त्यस्तो स्वामित्ववाला र तिनबाट छरछिमेकी, गाउँवस्ती र राष्ट्रले नै ठूलो क्षति व्यहोर्ने अवस्था आउँछ।

१३. सम्पत्ति भनेको प्राकृतिक हक नभई कानूनी हक सम्म हो। सम्पत्तिको उपयोगको सम्बन्धमा निश्चित र विवेकसंगत कानूनको अधिनमा राख्न सकिने विषय भएकोले राज्यले यसका विविध पक्षहरूलाई उपेक्षा गरी लापवाहीपूर्वक बस्न सक्ने अवस्था देखिदैन। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले उल्लेख गरे जस्तो परम्परागत रूपमा स्थानिय स्तरमा रहेको बाटोघाटोमा पर्न सक्ने चाप बढ्ने गरी हाउजिङ्ग व्यवसायीहरूले प्लटिङ्ग गरी उपयोग गर्ने कतिपय अवस्थामा त्यस्ता स्थानीय व्यक्तिको बाटोघाटो प्रयोगमा नै असर पर्ने गरी बाटोघाटो विगार्ने वा उपयोग गर्न व्यवधान गरेको पाइन्छ। ठूलाठूला अर्पाटमेन्टहरू बनाउने, भूमिगत पानीको असीमित शोषण गर्ने, अग्लो घरहरू बनाई हावापानी दृश्य छेक्ने, विद्यमान पूर्वाधारले घाम छेक्ने, बढी चाप पार्ने र पूर्वाधार निर्माण गरेबाट स्थानीय वासिन्दाको परम्परागत थातथलो बस्नयोग्य नहुने वा असुविधा बढाउने, पानीको स्रोत दोहन गर्दा परम्परागत स्रोतमा चाप भई अन्य आपूर्तिको समस्या आउने जस्ता धेरै नयाँ नयाँ समस्याहरूसँग निपटन पर्ने अवस्था आउँछ। त्यसमा पनि सांस्कृतिक धरोहरहरू शैक्षिक संस्थाहरू, सार्वजनिक उपभोगका कतिपय व्यवस्थाहरूलाई कम उपयोगी हुने, गरिमा र महत्व

घटाउने, उनीहरूको सुरक्षा चुनौती बढाउने कारणहरू भएका हुन सक्छन्। तर त्यस्ता कुराहरूमा विद्यमान नेपाल कानूनले पर्याप्त सम्बोधन गरेको पाइदैन। सो विषयमा जग्गासम्बन्धी कानूनहरूले पनि सम्बोधन गर्न सक्ने पनि देखिन्छ। निवेदकले माग गरेको विषय गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको प्रश्न रहेको, भू-उपयोग नीतिको तर्जुमा गरी कानून बनाई लागू गरेको अवस्था नहुँदा आवास गतिविधिहरू अनियन्त्रित रहेको, त्यसबाट परम्परागत बासस्थानमा रहेका व्यक्तिको हक समेत प्रभावित भइरहेको र तिनीहरूले प्रयोग गरी आएको बाटोघाटो, ढलनिकास पानी आदिका अतिरिक्त हावा, प्रकाश समेत छेक्ने अवस्था भएको देखियो। त्यस्ता प्रभावबाट उपचार पाउन सक्ने अवस्था समेत देखिएन। त्यस्तो समस्या प्रचलित जग्गासम्बन्धी कानूनहरूले पनि सम्बोधन गर्न सक्ने पनि देखिन्छ।

१४. आवास र भू-उपयोग व्यवस्था आम रूपमा सार्वजनिक सरोकारको विषय हो। आवास कम्पनीहरूले सम्पत्तिको हकको उपभोग गर्दा ती कम्पनीले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमहरूको त्यसक्षेत्र वरिपरिका स्थानीय वासिन्दाको परम्परागत जीवनशैली, स्रोतहरूको परम्परागत उपयोग र सामर्थ्यको सर्वोत्तम उपयोगमा कानूनी हकको पनि सम्मान गर्नुपर्ने हुन्छ। यसलाई सन्तुलित रूपमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। सहरीकरण वा आवास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा राज्यको पहिलो स्वार्थको रूपमा राज्यको प्राकृतिक सुविधाको सदुपयोग गर्ने, भूमिको सम्भाव्यता र उपयुक्तताअनुसार वर्गीकरण गरी कस्तो भूमिमा खेतीपाती गर्ने, कस्तो भूमि वनजंगल, वसोवास, सरकारी सार्वजनिक प्रयोजन र व्यापार, वाणिज्य वा औद्योगिक प्रयोजनको लागि छुट्याउने भनी प्राथमिकताको आधारमा जनसहमति समेत बुझी भूमिको सर्वेक्षण, अनुसन्धान र योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ। हालसम्म त्यस्तो कुनै भू-उपयोग योजना बनाई कानूनी रूपमा लागू गरिएको देखिदैन।

१५. उर्वर कृषियोग्य भूमिको अत्याधिक व्यापारिक वा औद्योगिक प्रयोग गर्ने हो भने संविधानले लक्षित गरेको खाद्य सम्प्रभूता सुरक्षित रहन सक्ने देखिन्छ। खेतीयोग्य भूमिको समुचित परिचालनबाट त्यस्तो खेतीयोग्य जमिनलाई खेतीपातीका लागि क्षेत्र

निर्धारण गरी खेतीयोग्य जमिनमा हुन सक्ने जुनसुकै प्रकारको अतिक्रमण रोक्नु र खेतीपातिका लागी छुट्याइएको जमिनबाट खेतीको अधिकतम उत्पादकत्व बढाई बढ्दो जनसंख्याको लागि धान्न सक्ने खाद्यान्नको उत्पादनतर्फ राज्यले ध्यान दिनैपर्दछ । मानिसको बाच्च पाउने अधिकारअन्तर्गत जीवनको अधिकार अत्यन्त महत्वपूर्ण रुपमा रहेको हुन्छ । पर्याप्त खाद्यान्नको अभावमा जीवनको अधिकारको सार्थकता रहदैन । स्वच्छ हावा, स्वस्थकर पिउने पानी, प्रदूषणरहित सुरक्षित वसोवास, मानवजीवनका अत्यन्त आधारभूत विषयवस्तुहरू हुन् । त्यस्तै खाद्य सुरक्षा उपलब्ध गराइ राज्यले नागरिकप्रतिको कर्तव्य निर्वाह गर्नु उत्तिकै महत्वपूर्ण हुन आउँछ । खेतीयोग्य जमिनमा बिना नीति तथा योजना अन्धाधुन्द रुपमा विकास निर्माण गरिनु हुदैन । व्यक्तिको व्यावसायिक अधिकारको संरक्षण गर्ने नाममा खेतीयोग्य जमिन खण्डीकरण गर्ने , असीमित भौतिक निर्माण गर्ने, त्यस्तो जमिनमा बिना कुनै योजना तथा स्पष्ट नीति नभई जमिनको प्लटिङ्ग गर्ने, ठूलाठूला आयोजनाहरू सञ्चालन गर्न पाउने तथा त्यस्ता गतिविधिहरूबाट परम्परागत रुपमा वसोवास गरिरहेका नागरिकहरूका आवास, स्वच्छ हावा, प्रकाशलागतका वातावरणिय सुविधा उपभोग गर्न पाउने अधिकारलाई वञ्चित गर्ने गरी जुनसुकै क्रियाकलाप गर्न दिनु वा गर्नु न्यायिक हुन सक्दैन ।

१६. खेतीयोग्य जमीनमा भैरहेको प्लटिङ्ग सम्बन्धी व्यवस्थालाई नियन्त्रण गर्न नेपाल सरकारले के कस्तो नीति तथा कार्यक्रम बनाएको छ, साथै हाइराइजिड भवन निर्माण तथा त्यस्ता भवन रहेको स्थान, निर्माणाधिन र भवन बनाउन स्वीकृति लिएका स्थान समेतमा त्यसको वातावरणीय वस्तुस्थिति, प्राकृतिक दृश्यावलोकन, काठमाडौं शहरलगायत देशका अन्य शहरहरूको साँस्कृतिक सामाजिक पक्ष तथा परम्परागत वस्ती हावापानी घाम तथा सर्वसाधारणको खानेपानी, ढलनिकास, विद्युत, सडक आदि आधारभूत स्रोत साधन माथिको अतिक्रमण, हस्तक्षेप प्रभाव वा चापका सम्बन्धमा स्पष्ट सम्बोधन गर्न आवश्यक नीति तथा कानूनको निर्माणमा पहल गर्नु, भू-उपयोग नीतिमार्फत् जमिनको यथोचित प्रबन्ध मिलाई खेतीयोग्य जमीनमा भैरहेको प्लटिङ्ग कार्यलाई नियन्त्रण

गर्न निश्चित मापदण्ड निर्धारण गर्नु, हाउजिङ्ग व्यवसायबाट असर र प्रभाव परेका मानववस्तीका व्यक्तिहरूलाई पर्न सक्ने सम्भावित नोक्सानी र क्षतिपूर्तिका सम्बन्धमा स्पष्ट अवधारणा समेत बन्न सकेको देखिदैन ।

१७. त्यस्तै भू-सतह वा भूमिगत स्रोतहरूको सम्बन्धमा पनि निश्चित कानूनी एवं नीतिगत आधारमा समायोजन गरी नलैजाने हो भने ती स्रोतका बिलय भई ठूलो मानवीय संकटको संभावना रहन्छ । स्रोतहरूको मुहान प्रदूषित हुने, गुणस्तर ह्रास हुने वा उपयोगयोग्य नहुने हो भने व्यक्तिको सम्पत्ति लगायतको अधिकार पनि निरर्थक बन्दछ । संविधानले मान्यता दिएका धेरै हदसम्म प्राकृतिक स्रोतहरूको दिगो उपयोगको नीति र त्यस सम्बन्धमा राज्यले गर्ने कानूनी प्रयासहरूको स्तरमा भर पर्न सक्ने देखिन्छ । त्यसैले सरकारले भू-उपयोग नीतिको मस्यौदा, घर जग्गाको व्यवसायिक कारोवार ऐनको विधेयकको मस्यौदा जस्ता विषयहरूको कार्यान्वयन, हालसम्म हुन नसकेबाट निवेदकले उठाएका भूमिसम्बन्धी समस्याहरूप्रति राज्य वाञ्छितरूपमा संवेदनशील नरहेको भन्ने देखिन्छ । तीव्रतर शहरीकरणको मुखमा समाज पुगेको बेला यसरी प्रभावहीन नीतिगत प्रयास भइरहेको भन्ने टालटुले जवाफ मात्रैको कुराले निवेदकले उठाएका दिर्घकालीन भू-उपयोग सम्बन्धी विषयहरूको यथेष्ट सम्बोधन गर्न सकेको पनि देखिएन ।

१८. वस्तुतः निवेदकले शहरीकरणको एउटा पक्ष अर्थात् प्लटिङ्ग सिर्जित समस्याको बारेमा रिट निवेदनमा विषयवस्तुको उठान गर्न खोजेको देखिन्छ । निवेदकलाई जुन विषयले समस्यामा पारेको छ त्यसैको सम्बन्धमा चासो देखाउनु स्वाभाविक पनि छ । यद्यपि व्यवस्थित वसोवास, शहरीकरण, र शहरी योजना हाम्रो सन्दर्भमा समसामायिक सार्वजनिक सरोकारको विषयका रुपमा रहेको हुँदा सोको समग्र र उचित व्यवस्थापन बिना निवेदक जस्ता आम नागरिकलाई पर्न गएको र पर्न जाने निजात्मक समस्याको खण्डिकृत सम्बोधनले निवेदकले उठाउन खोजेको मूल विषयवस्तुले पूर्ण न्याय पाउन नसक्ने निश्चित छ । नेपालमा योजनावद्ध विकासको अभियान आरम्भ गरिएको लामो समय व्यतीत भैसकेको छ । शहरी

योजना र विकासको चर्चा भएको पनि दशकौं वितिसकेको छ। तर विकासको गति र विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको तौरतरिका दृष्टिगत गर्दा सन्तोष मान्न मिल्ने आधारहरू कमै भेटिन्छ। हुनत शहरी योजना र विकासका कार्यक्रमहरू के कसरी सञ्चालन गर्ने, कुन क्षेत्रमा के कस्तो शहर विस्तार गर्ने वा नगर्ने भन्ने विषय न्यायिक क्षेत्रबाट निरोपण गरिने विषय नहुन सक्दछन। यो नितान्त रूपमा प्राविधिक र राज्यको नीतिअन्तर्गत तय हुने विषय हो भन्ने कुरामा अनभिज्ञ रहनुपर्ने कुनै कारण छैन। परन्तु नेपालको राजधानीको रूपमा रहेको धार्मिक सांस्कृतिक, ऐतिहासिक महत्व बोकेको शहरको दुरावस्था र यसले आम नागरिकमा पर्न गएको असुविधा तथा कठिनाईका सम्बन्धमा सम्बन्धित निकायहरूले समुचित ध्यान पुऱ्याउन नसकी रहेको अवस्थामा राज्यकै एउटा महत्वपूर्ण निकाय यस अदालतले आफूसमक्ष ल्याइएको सार्वजनिक सरोकार समेत निहित रहेको विवादबाट पन्छिने दृष्टिकोण अवलम्बन गर्नु पनि न्यायोचित हुन सक्दैन।

१९. नेपालमा एकातर्फ विकासको आवश्यकता छ भने अर्कोतर्फ पर्यावरण संरक्षण तथा सांस्कृतिक र ऐतिहासिक महत्वका विषयहरूलाई सुरक्षित राख्नु पनि उत्तिकै अपरिहार्य छ। त्यस्तै माथिबाट लादिएको विकास प्रक्रिया भन्दा आम नागरिकहरूको स्वामित्वभाव, निर्णय निर्माण, अनुगमन आदिमा सक्रिय सहभागिता रहने विकास योजना वाञ्छनीय रहेको छ। विकासको सन्दर्भको चर्चा गर्दा दिगो विकासका स्वीकृत मान्यतालाई अवलम्बन गरिनु पनि अपेक्षित नै हुन जान्छ। वर्तमान समयमा विकासमा समावेशीकरणको मान्यता पनि मुख्य एजेण्डा बनेको छ। खासगरी शहरीकरण र त्यसमा पनि काठमाडौं उपत्यकाको शहरी विकास योजनाको सन्दर्भ उठाइरहदा यस शहरका धार्मिक, पुरातात्विक, ऐतिहासिक र सांस्कृतिक विविधताको संरक्षण र जगेर्नाको विषय पनि संगसगै अन्योन्याश्रित भएर आउने गर्दछ। विश्व सम्पदासूचीमा सूचिकृत भएका यस शहरका सांस्कृतिक सम्पदा नेपाल र नेपालीका लागि मात्र नभई सम्पूर्ण मानवजातिकै लागि गौरव गर्ने विषयका रूपमा रहेको हुँदा तिनको संरक्षण अपेक्षित मात्र होइन वाध्यात्मक छ।

२०. शहरीकरण र शहरी योजनाको चर्चा गरिरहँदा हरप्पा, (Harappa) मोहनजोडारो (Mohenjo-daro) तथा इनदुज उपत्यकाको तत्कालीन सभ्यता, वास्तुकला र नगर योजना तथा विकासलाई भुल्न सकिन्न। त्यस्तै प्राचिन रोम, ग्रीक आदि क्षेत्रमा गरिएको ऐतिहासिक विकास निर्माण र कलाकौशल मानव सभ्यताकै भल्को दिने प्रकृतिका छन्। नेपालमै पनि अरनिको जस्ता वास्तुविद्हरूले प्राचिन नेपाली नगरको विकासमा योगदान पुऱ्याएको मात्र होइन छिमेकी मुलुकसम्म नेपालको वास्तुकलाको प्रचार प्रसार गर्न सफल भएको देखिन्छ। मन्दिरै मन्दिरको शहरका रूपमा विश्व मानचित्रमा परिचित काठमाडौं शहरका प्यागोडाशैलीका पुरातन कला, संस्कृति र वास्तुकलायुक्त सीप र सिल्पीहरू नेपाली सभ्यताकै स्रोतका रूपमा विश्वसामु परिचित रहेका छन्। त्यस्तैले आफ्नो ऐतिहासिक र सांस्कृतिक मूल्य मान्यतालाई विसर्जन गरेर सुधार योजना सञ्चालन हुन सक्दैन।

२१. आधुनिक शहरी योजनाको आरम्भ सन् १८५० ताका भएको विश्वास गरिन्छ। यूरोपका पेरिस र वार्सिलोना शहरहरूलाई आधुनिक स्वरूपमा रूपान्तरण गर्ने कार्य यसै समयपछि शुरु भएको थियो। विचारणीय विषय के छ भने ती शहरहरूको आधुनिकीकरण र योजनाबद्ध विकास गरिरहँदा प्राचिनतम ऐतिहासिक र सांस्कृतिक संरचनाहरूलाई विनास होइन संरक्षण र सम्बर्द्धन गरिएको दृष्टान्त पाइन्छ।

२२. खास गरी औद्योगिकीकरणको शुरुवातसँगै शहरीकरणले गति लिएको तथ्यमा विवाद हुन सक्दैन। औद्योगिकीकरणको शुरुवातताका शहरी क्षेत्रको भवन, इमारत, लगायतका संरचनाहरूमा सीमित धनाढ्य वा व्यापारीहरूकै नियन्त्रण थियो। सन् १९०० को सेरोफेरोमा आईपुग्दा नागरिकहरू विशेषतः कारखानाका कामदारहरूलाई स्वच्छ र स्वस्थकर वातावरण प्रदान गर्नुपर्ने अभियानले गति लियो। स्वच्छ र हरित शहर (Green and Garden city) को रूपमा शहरी विकास योजना अधि बढाइयो। तर कालान्तरमा यस्ता स-साना शहरहरूले शहर तर्फ आकर्षित ठूलो जनसमुदायको चापलाई थग्न सकेनन्। त्यसैले सन् १९२० ताका अत्याधुनिक गगनचुम्बी (Skyscraper) भवन निर्माणको अभियानले तीव्रता पायो। यस्ता भवनले

बगैचायुक्त शहरलाई पूरै ढाक्ने काम गरे । तर दोस्रो विश्वयुद्धमा यस्ता धेरै संरचना ध्वस्त भएको र त्यसैका कारणले ठूलो जनधनको क्षति भएको कारण योजनाविदहरूले अर्को ढंगबाट योजना गर्ने सोच विकास गरे । फलस्वरूप पछिल्लो समयमा त्यस्ता गगनचुम्बी भवनको वरिपरि खुल्ला र बगैचायुक्त शहरहरूको विकास गरियो । खास गरी पछिल्लो दुई शताब्दीमा पश्चिम यूरोप, दक्षिण अमेरिका, जापान र अष्ट्रेलिया आदि देशहरूमा भएका शहरी योजना विश्वमै अनुकरणीय रहेका छन् । सन् १९५६ देखि १९६० ताका निर्माण गरिएको ब्राजिलको ब्रासिलिया शहरलाई आधुनिक शहरको पूर्णतम् स्वरूपका रूपमा लिइन्छ, भने पछिल्लो केही दशकमा हाम्रै छिमेकी मुलुकहरू चीन र भारतको शहरीकरण र योजना पनि अनुकरणीय रहेको छ ।

२३. पछिल्लो समयमा देखा परेको दिगो विकासको अवधारणाले शहरी योजनाकारहरूलाई पनि पुनः एकपटक गम्भीरतापूर्वक सोच्न बाध्य पारेको छ । दिगो विकासका पक्षपातिहरूका अनुसार आधुनिक शहरी जीवनशैलीले प्राकृतिक स्रोत साधनको अधिकतम् उपयोग गर्दछ । त्यस्तै प्रकृति, पर्यावरण र जैविक विविधतालाई अन्याधिक रूपमा प्रदूषित र नष्ट गर्दछ । आर्थिक र सामाजिक असमानतालाई बढाउँछ । अन्ततोगत्वा उष्ण शहरी द्विप (Urban heat Island) नै सिर्जना गर्दछ र यी सबै दुस्परिणामले जलवायु परिवर्तन (Climate Change) को समस्या निम्त्याएको छ । त्यसैले आज दिगो विकासका साथै दिगो वा दीर्घकालीन शहर (Sustainable Cities) को पक्षमा वकालत हुन थालेको पाइन्छ । संयुक्त राष्ट्रसंघकै पहलमा अधि बढाइएको दिगो विकासको अवधारणा र मापदण्ड शहरी विकास र योजना निर्माणका क्रममा समेत आज संसारभर अवलम्बन भैरहेको पाइन्छ । त्यस्तै शहरीकरण र नागरिकको उचित बसोवासको अधिकारका सम्बन्धमा पनि यस विश्व संस्थाले उल्लेखनीय कार्य गरेको छ । दिगो शहरी विकास (Sustainable Urban Development) ले खास गरी शहरको सामाजिक र जैविक स्वास्थ्यलाई लामो समयसम्म प्रवर्द्धन गर्ने, सीमित रूपमा उपलब्ध हुने जमीनको प्रभावकारी र उचित उपयोगमा ध्यान दिने,

कम सवारी साधनको प्रयोग तर सहज उपलब्धतामा जोड दिने, स्रोत साधनको प्रभावकारी उपभोग, प्रदूषण दीर्घायी विषादि, र फोहोरको उत्सर्जन कम गर्ने, प्राकृतिक प्रणालीको पुनर्स्थापना वा पुनर्प्रयोग, वातानुकूलित घर र जीवनशैली, स्वच्छ सामाजिक जैविकता, दिगो अर्थव्यवस्था, समुदायको सहभागिता र स्वामित्व तथा स्थानीय समुदायका संस्कृति र विचारहरूको सम्बर्द्धन र संरक्षण जस्ता विषयहरूमा जोड दिइएको देखिन्छ ।

२४. त्यस्तै यूरोपियन यूनियनका (LUDA – (Improving quality of life in Large Urban Distressed Areas) प्रोजेक्टले योजना (Planning) भन्दा प्रक्रिया (Process) मा जोड दिएको पाइन्छ । सामूहिक तर रणनीतिक लक्ष्य उन्मुख कार्ययोजना (Collaborative strategic goal-orient programme) COSG PO पनि भनिने यस कार्यक्रम सामूहिक र परस्पर प्रभावकारी अन्तरसंचारिक प्रक्रियावाट निर्णय निर्माण, कार्यान्वयन र अनुगमन पद्धतिमा आधारित रहेको देखिन्छ । यसले पृष्ठपोषणको अभाव हुन नदिन तथा संयुक्त निर्णय प्रक्रियाको लागि पर्याप्त सञ्चार प्रवाह गर्दछ । त्यतिमात्र होइन शहरीकरणका सरोकारवालाहरूलाई सिकने अवसर प्रदान गर्न प्रोत्साहित वा सहयोगी भूमिका निर्वाह गर्दछ । यसको मुख्य उद्देश्य सरोकारवालाको पहिचान, गरी उनीहरू आफैद्वारा आफ्नो समस्या, स्वार्थ, चाहना र आवश्यकता पत्ता लगाउन लगाई सोहीअनुसार शहरी विकास योजना तर्जुमा र सञ्चालन गर्न जनसहभागिता स्थापित गर्नु रहेको देखिन्छ । सरकारी पक्षले केवल आर्थिक र प्राविधिक पक्षमा मात्र सहयोग पुऱ्याई बाँकी कुरा समुदायले नै तय गर्ने यो पद्धति हाम्रा लागि पनि अनुकरणीय हुन सक्छ ।

२५. त्यस्तै संयुक्त राज्य अमेरिकामा पनि सामूहिक सहभागितामा आधारित नगर विकास योजना (Collaborative Planning) ले परम्परागत रूपमा अवलम्बन गर्दै आएको सार्वजनिक सहभागितामा रहन जाने कमी कमजोरीलाई विस्थापित गरेको पाइन्छ । यसले सम्बन्धित समुदायका लागि प्रतिकूल असर पार्ने विषयहरूमा निर्णय निर्माण तहमा नै जानकारी उपलब्ध हुन सक्ने अवसर प्रदान गरेको पाइन्छ । सक्रिय सार्वजनिक सहभागिताको योजनाविद्हरूलाई वास्तविक

योजना तर्जुमा गर्न सजिलो भएको छ भने योजना कार्यान्वयनमा नागरिकको सहयोग र स्वामित्वभाव रहेको छ। पोर्टल्याण्ड र सियाटल शहरमा यस्तो Collaborative Planning ले असली स्वरूप देखाइसकेको पनि छ। यसप्रकारको योजना प्रक्रिया पूर्णतः समावेशी रहेको छ। सबै सरोकारवाला र प्रभावित पक्षलाई निर्णय निर्माण गर्ने थलोमा आमन्त्रण गरिन्छ, र समुदायलाई अन्तिम निर्णय गर्ने अधिकार दिइन्छ। सरकारले आर्थिक र प्राविधिक सहयोग दिने प्रत्याभूति मात्र गर्दछ बाकी काम समुदाय स्वयमले गर्दछ। खास गरी शहरी योजनामा क्षेत्र निर्धारण, सांस्कृतिक सामाजिक पक्ष, सुरक्षित र सुरक्षा, स्वच्छता, सुन्दरता र स्वच्छता, यातायातको सहजता, पुनःनिर्माण, वातावरण हावापानी र प्रकाश आदि पक्षमा समुचित ध्यान पुऱ्याइएको पाइन्छ।

२६. संयुक्त राष्ट्रसंघले अवलम्बन गरेका शहरीकरण र योजनाका मापदण्ड तथा विकसित मुलुकहरूको व्यावहारिक अभ्यासबाट देखिएका उपरोक्त अवस्थाहरू हाम्रा सम्बन्धित निकाय वा विज्ञहरूलाई ज्ञात नभएको वा हुन नसक्ने कुनै अवस्था छैन। सम्बन्धित विषयमा उच्च अध्ययन गरेका विदेश भ्रमणबाट अनुभव हासिल गरेका दक्ष प्राविधिक जनशक्ति र योजनाविद्हरूसंग यस विषयमा प्रचुर ज्ञान र अनुभव नभएकोले न्यायिक क्षेत्रबाट सो कुरा औल्याउन पर्ने अवस्था आएको पनि होइन। कागजी रूपमा शहरीकरण र शहरी योजनामा उल्लेख्य अभ्यास भएका भन्ने पनि विपक्षीहरूको लिखित जवाफ व्यहोरा र सम्बन्धित विज्ञहरूले इजलाससमक्ष दिएको जानकारीबाट प्रत्यक्षीकरण गर्न सकिन्छ। साथै यस विषयका राष्ट्रिय नीति तथा ऐन कानूनको श्रृंखला पनि लामै रहेको पाइन्छ। मन्त्रालय, विभागदेखि नगर विकास समिति र स्थानीय निकाय समेतका थुप्रै सरकारी निकायहरू यसै कार्यका लागि स्थापना भएका र ती निकायमा हजारौंको संख्यामा प्राविधिक र अन्य जनशक्ति कार्यरत रहेको भन्ने देखिन आउँछ। यस शीर्षकमा राज्यको ठूलो धनराशी खर्च भैरहेको भन्ने कुरामा पनि विवाद छैन।

२७. यत्तिका प्रयास र स्रोत साधनको लगानीका बाबजूद पनि नेपालको शहरीकरण र योजनाले सही

मार्ग लिन नसकेको मात्र होइन कतिपय अवस्थामा उपस्थितिसम्म पनि जनाउन सकेको पाइदैन। काठमाडौं उपत्यका मात्र होइन नेपाल भरका कृषियोग्य जमीन शहरीकरणको नाममा जथाभावी प्लटिङ्ग गरिएका छन्। समथर र खेतीयोग्य जमीनमात्र होइन अग्ला डाँडाकाँडा, ढिस्का र भिराला जमीनहरूमा समेत क्रूरतापूर्वक डोजर चलाइएको छ। परम्परागत वस्ती मुनीका भिरालो स्थानहरूमा प्लटिङ्ग गर्ने कार्यबाट निवेदकलगायतका सर्वसाधारणका घरवास जोखिममा परेका छन्। कुन क्षेत्रमा के कस्तो शहर विस्तार गर्ने भन्ने क्षेत्रगत (Zoning) अवधारणा अधि सार्न नसकेबाट जुनसुकै क्षेत्रमा प्लटिङ्ग भएको तथा परम्परागत र ऐतिहासिक शहरका बीच बीचमा गगनचुम्बी भवन (Highrising Building) ठडिन पुगेको कुरा थाहा पाउन कुनै कठिनाई पर्दैन। शहरी क्षेत्रमा साँघुरा सडकको कारण सार्वजनिक सवारीको चाप कहालीलाग्दो अवस्थामा छ भने ऐतिहासिक र धार्मिक महत्व बोकेका नदीहरूको प्रदूषण डरलाग्दो अवस्थामा छ। त्यस्तै ढल निकास, पानि र वृत्तीको स्थिति पनि चर्चायोग्य छैन। अव्यवस्थित शहरीकरण र जिम्मेवार निकायको उदासिनता र लापरवाहीको कारणबाटै आज सम्बोधन गर्न नसकिने अनगिन्ति समस्याहरू खडा भएका छन्। सडक विस्तारको क्रममा देखिएको सरकार र नागरिकबीचको द्वन्द्वको अवस्था सुकुम्वासी र सरकार बीचको मुठभेडको अवस्था यस्तै विकृति र विसंगतीका कारक हुन्। यस्ता पक्षहरूमा अब पनि समयमा नै समुचित ध्यान नपुऱ्याउने हो भने आम नागरिकले सामना गर्नुपर्ने चुनौती अकल्पनीय हुने निश्चित छ। त्यसैले विपक्षी जिम्मेवार निकायहरूको यस्तो अकर्मण्यतालाई अनदेखा गरी स्वच्छ वातावरणमा शान्तिपूर्वक जीवन यापन गर्न पाउने आम नागरिकहरूको संविधानप्रदत्त मौलिक हकप्रति बेवास्ता गर्नु यस अदालतले सवैधानिक दायित्व निर्वाह गरेको ठहर्दैन।

२८. अतः निवेदकले माग गरेको विषय गम्भीर सार्वजनिक सरोकारको प्रश्न रहेको देखियो। भू-उपयोग नीतिको तर्जुमा गरी लागू गरेको अवस्था समेत नहुँदा आवास गतीविधिहरू अनियन्त्रित रहेको र त्यसबाट परम्परागत रूपमा रहेका मानव वासस्थानमा रहेका व्यक्तिहरूको हक अधिकार समेत प्रभावित भइरहेको

र तिनीहरूले प्रयोग गरी आएको बाटोघाटो, ढल निकास, पानी आदिका अतिरिक्त हावा, प्रकाश समेत छेकिने अवस्था रहेको देखिन्छ। त्यस्तो प्रभावबाट उपचार पाउन सक्ने विद्यमान कानूनी व्यवस्था समेत देखिदैन। त्यस्तो समस्या सम्बोधन गर्ने उपचारात्मक व्यवस्था हाल मौजुद रहेका प्रचलित भूमि तथा जग्गासम्बन्धी कानूनहरूमा समेत रहे भएको देखिदैन तसर्थ राष्ट्रिय रूपमा नै भू-उपयोग नीति बनाई शहरी, ग्रामीण क्षेत्रमा मापदण्ड तोकी लागू गर्नुपर्ने र घरजग्गा कारोवार समेतलाई कानूनको दायराभित्र ल्याई पीरमर्का पर्ने छरछिमेकका व्यक्तिहरूले समेत क्षतिपूर्ति वा उपचार पाउन सक्ने गरी एवं सरोकारवालाहरू संलग्न भएको सरकारी संयन्त्र खडा गरी व्यापक जनपरामर्श सहित भू-उपयोग नीति एवं सम्बन्धित कानून बनाई लागू गर्न वान्छनीय देखिँदा निवेदकको मागको सन्दर्भमा निम्नबमोजिमको काम अविलम्ब गर्नु भनी नेपाल सरकारका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी हुने ठहर्छ:

- देशको उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतसाधनको सन्दर्भमा, भूमिको उपयोग सम्बन्धमा राष्ट्रिय नीति बनाई शहरी तथा ग्रामिण क्षेत्रको लागि आवश्यक मापदण्ड तोक्न नेपाल सरकार आवास तथा भौतिक मन्त्रालयको संयोजकत्वमा राष्ट्रिय योजना आयोग, वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय निकाय, नगरपालिका तथा गाउँ विकास समिति, आवास व्यवसायीहरू एवं व्यवस्थित आवास क्षेत्रका सेवाग्राही समेत रहेको विशेषज्ञहरू समेतको कार्यदल बनाउने,
- व्यवस्थित शहरी विकासको सन्दर्भमा आवास व्यवस्था गर्नुअघि सम्बन्धित शहरी क्षेत्रको भू-वनौट र भौतिक विकास एवं वसोवासको नक्सांकन गरी खेतीयोग्य भूमि, सरकारी वा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि छुट्याइएको क्षेत्र, साँस्कृतिक एवं ऐतिहासिक धरोहरहरू रहेको क्षेत्र, परम्परागत रूपमा बसोवास भएको क्षेत्र, वाणिज्य केन्द्र तथा औद्योगिक क्षेत्रका रूपमा विकसित गर्न खोजिएको क्षेत्र आदि विशिष्टकृत क्षेत्रहरूको निर्धारण गरी छुट्याउने र तोकिएको क्षेत्रमा तोकिएको प्रयोजनका लागि बाहेक अन्य

किसिमको उपभोग गर्न नदिने कुरालाई कानूनद्वारा व्यवस्थित गरी लागू गर्ने,

- शहरी आवासको प्रयोजनका लागि कति उचाइ सम्मको भवन निर्माण गर्न दिने भन्ने कुराको परिभाषा गरी त्यसको लागि आवश्यक बाटोघाटो, पानी, हरियाली, हावापानी, विजुली, मनोरञ्जन आदि विविध प्रयोजनको लागि पूर्वाधारको मापदण्ड तोक्ने र त्यसबाट परम्परागत वसोवास क्षेत्रको बाटोघाटो, पानी, हावा, प्रकाश, वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न नदिने गरी यथाशक्य नयाँ आवास क्षेत्रमा निश्चित नीतिको आधारमा अग्लो भवनहरू निर्माण गर्न दिने नीति र कानूनको व्यवस्था गर्ने,
- तोकिएको आवास क्षेत्र बाहेक अन्य अग्लो भवन निर्माण गर्न दिँदा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रक्रिया पूरा गर्न अनिवार्य गर्ने र स्थानीय वासिन्दाहरूले बुझ्ने भाषामा स्थानीय टोलछिमेकीको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्ने व्यवहारिक एवं प्रभावकारी उपाय अपनाउने,
- भू-क्षय, भू-कम्प, आगलागी वाढी जस्ता दैवी प्रकोपको दृष्टिले कतिको जोखिमपूर्ण छ र त्यसको व्यवस्थापनको लागि गर्नुपर्ने तयारी लगायतका कुरामा हाउजिङ वा अपार्टमेन्ट कम्पनीहरूको लागि यथेष्ट व्यवस्था गर्न लगाएर मात्र सञ्चालन अनुमति दिने।
- भू-कम्प आगलागी जस्ता प्राकृतिक वा दैवी प्रकोपका दृष्टिले संवेदनशील भई सर्वसाधारणका लागी भवन निर्माणमा समेत मापदण्ड तोकी लागू गराउने।
- घर निर्माण व्यवसायीहरू, हाउजिङ कम्पनीहरू र ठूलाठूला विकास आयोजनाहरूले गरेको क्रियाकलापबाट परम्परागत वसोवासको क्षेत्रमा पर्न गएको पानी, ढल बाटोघाटो, हावा प्रकाश आदी कुरामा प्रतिकूल असर पर्न गएमा पूर्वाधारहरूको पुनः निर्माण गर्न लगाई वा त्यसबाट क्षतिपूर्ति हुन नसक्ने भएमा त्यस्ता कम्पनी वा आयोजनाहरूलाई उपयुक्तता हेरी

आवश्यक क्षतिपूर्ति वा वैकल्पिक प्रावधान गर्न लगाउने, यस्तो विषयको निरन्तर अनुगमनको लागि प्रभावकारी संयन्त्र कानूनबाटै व्यवस्थित गर्ने,

- वातावरणीय स्वच्छताको लागि ढल निकासको उपयुक्त व्यवस्था गर्न लगाउने र नजिकका नदीनालाहरूलाई त्यस्तो ढल निकासबाट बचाउन आवश्यक उपाय गर्ने ।

२९. उपरोक्त व्यवस्थाको लागि नेपाल सरकारले भूमिसम्बन्धी र भू-उपयोग सम्बन्धी कानूनहरूको समीक्षा गरी विद्यमान समस्याको सम्बोधनका लागि नेपाल सरकारले केन्द्रीय स्तरमा आवास तथा भौतिक योजना मन्त्रालय, भूमिसुधार मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, जलस्रोत मन्त्रालय, स्थानीय निकायहरू र सरोकारवालाबीच एवं अन्य समूह सम्मिलित कृषि क्षेत्र, औद्योगिक क्षेत्र, आवास क्षेत्र, परम्परागत वसोवास क्षेत्र, साँस्कृतिक एवं ऐतिहासिक स्थल रहेको क्षेत्र, सरकारी वा सार्वजनिक प्रयोगको क्षेत्र, वन क्षेत्र, नदीनाला वन जंगल क्षेत्र आदि विविध क्षेत्रहरूको निर्धारण गरी तोकिएको क्षेत्रमा तोकिएको संयन्त्र निर्माण गरी भू-उपयोग योजना बनाई आवास योजना विकास कार्यबाट परम्परागत हक अधिकारमा उपभोगमा असर पर्ने भएमा त्यसको सम्बोधन गर्ने वा क्षतिपूर्ति प्रदान गर्ने प्रभावकारी नियमनकारी एवं समन्वयकारी निकाय समेतको व्यवस्था भएको आवश्यक र पर्याप्त कानूनी व्यवस्था गरी लागू गर्नु भनी नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद् समेतको नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइ दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ साल माघ २२ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृत : नारायणप्रसाद सुवेदी

विष्णुप्रसाद गौतम

निर्णय नं. ८७३२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६३ सालको CR-०४३३, ०४५३, ०४५४
संवत् २०६६ सालको CR-०२१२
फैसला मिति: २०६७/७/१४/१
मुद्दा : जीउ मास्ने बेच्ने ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज
नगरपालिका वडा नं.१ घर भै हाल कारागार
कार्यालय बाँकेमा कैदमा रहेको श्याम भन्ने
रूपवहादुर क्षेत्री

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रञ्जना देवकोटा समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज नगरपालिका
वडा नं.११ घर भै हाल कारागार कार्यालय
बाँकेमा कैदमा रहेको कमल खड्का

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रञ्जना देवकोटा समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज
नगरपालिका वडा नं.११ घर भै हाल कारागार
कार्यालय बाँकेमा कैद रहेको सुशील क्षेत्री

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: रञ्जना देवकोटा समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: रञ्जना देवकोटा समेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

विरुद्ध

पुनरावेदक प्रतिवादी: बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज
नगरपालिका वडा नं.११ बस्ने सुशील क्षेत्री
समेत

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री प्रकाशराम मिश्र

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या.श्री कृष्णप्रसाद उपाध्याय

मा.न्या.श्री जागेश्वर सुवेदी

- मुद्दा हेर्ने न्यायाधीशसमक्ष गरेको प्रमाणित बयानलाई दवाव र प्रभावमा भए गरेको मान्ने हो भने न्याय प्रणाली नै निष्फल हुने अवस्था रहन्छ। मुद्दाको न्याय निरोपण गर्ने न्यायाधीशसमक्ष भएको त्यस्तो प्रमाणित बयान नै स्वतन्त्रपूर्वक नभएको भन्ने अविश्वसनीय कथनलाई स्वीकार गर्न नसकिने।
- बकपत्र तत्काल नै हुने नभई समयको अन्तरालपछि मात्र भिर्काई गरिने परम्परा रहेको अवस्थामा जाहेरवालाहरू पनि प्रभावमा अन्यथा बकपत्र गर्न सक्ने स्थिति इन्कार गर्न नसकिने।
(प्रकरण नं.५)
- जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ विशेष प्रकृतिको ऐन भएकोले पछि जाहेरवाला पीडित Hostile हुन सक्ने महसूस गरी अदालतबाटै पीडितको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी प्रावधान विद्यार्थिकाद्वारा राखिएको र सो बमोजिम नै प्रमाणित समेत भएको बयान व्यहोरालाई पछि आएर होइन भनिदिएकै भरमा प्रमाण ग्राह्य नहुने भन्न नहुने।
- कसैले पनि न्यायिक प्रक्रियामा सत्य तथ्य कुरा खोली सही निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ। अन्यथा अदालत मात्रैले सही तथ्य पत्ता लगाई वास्तविक न्याय गर्न असमर्थ हुन्छ। भूठो कुराको जाहेरी दिने, बयान कागज प्रमाणित गरी दिने अदालतमा एक किसिमले आफ्नो भएको व्यहोरा लेखाई प्रमाणित गर्ने गर्न लगाउन अनि साक्षी परीक्षणको

प्रक्रियामा अन्यथा व्यहोरा लेखाई सत्य तथ्य नै भ्रमित गर्ने गरी विरोधाभाषपूर्ण कुराहरू राख्न अन्य व्यक्तिहरूको अतिरिक्त स्वयं पीडित भनेका मानिसहरूलाई पनि छुट दिन सकिन्न। राज्य र कानूनका संयन्त्रहरूलाई हलुकासँग आफ्नो स्वार्थमा प्रयोग गर्ने र अरुको हक हितमा प्रतिकूल स्थिति सिर्जना गरी राज्यका उपर अनुचित दायित्व सिर्जना गर्ने कार्य कुनै विन्दूमा पनि सत्य वा ग्राह्य हुन नसक्ने।

(प्रकरण नं.६)

- आवश्यक सुरक्षा र समर्थनका अभावमा न्यायिक प्रक्रियामा यथार्थ सहयोग गर्नु जोखिमपूर्ण हुने भै वाध्यतावस आफ्नो सही कुरा पुष्ट्याई गर्न सक्ने गरी बकपत्र गर्न नसकेको समेत स्थित रहिरहेमा आफ्नो पूर्व कथनको विपरीत लाभको लागि अन्यथा बकपत्र गर्न बाध्य हुने स्थिति आउँछ, जुन अपराधीलाई न्यायको प्रक्रियामा ल्याई दण्डित गर्ने र समाजमा न्याय र सुरक्षाको वातावरण सिर्जना गर्ने कुरामा बाधक बन्न सक्छ। त्यस्तो स्थिति गम्भीर स्थिति मान्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.७)
- पीडितहरूले पछिल्लो समयमा अदालतमा बकपत्र गर्दा दिएको अभिव्यक्ति जे भए पनि सोभन्दा अघि निजहरूको उद्धार गरी गरेको कागज एवं अदालतमा समेत उपस्थित भै प्रमाणित गरी दिएको बयान कागजको मान्यतालाई नै शून्य हुने गरी पछिल्लो समयमा अदालतमा गरेको बकपत्रको अभिव्यक्ति ग्राह्य एवं विश्वसनीय मान्न नसकिने।
(प्रकरण नं.९)
- वारदात घटनाको समय अन्तरालपछि कसैलाई सफाई दिन सहयोग गर्ने हिसावले पछि अन्यथा बकपत्र गरेको देखिए पनि तथ्यगत सबूद र घटनावलीले अभियोग दावीको कसूर पुष्टि गरेको कुराबाट

निर्णय हुने हुनाले Hostile भै पछिबाट गरेको त्यस्तो बकपत्रले मुद्दाको तथ्यमा तात्त्विक असर पर्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.११)

- फौजदारी अपराधमा अभियुक्तले अपराध गरेको हो कि होइन भन्ने वस्तुगत तथ्य र सबूद प्रमाणहरूको आधारमा निर्णय गर्ने कुरा भएकोले अपराधीलाई (बचाउ गर्ने नियतले प्रमाणित बयानलाई अन्यथा भनी Hostile भै पीडितले बकपत्र गर्दैमा अपराध छिप्न नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवाली

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान वैतनिक कानून व्यवसायी अधिवक्ता शान्ता सेढाई, विद्वान अधिवक्ता कृष्णप्रसाद शर्मा

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग), ७(२)

फैसला

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६३३१११ को फैसलाउपर न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

बाँके जिल्ला, नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.५ न्यूरोडस्थित स्विटी होटलको माथिल्लो तलाको बीच कोठामा बाहिर चुकुल लगाई रञ्जना टेवकोटा, सिर्जना शाही, रेश्मा घर्ती र विष्णु देवकोटालाई फेला पारी सोध्दा होटल मालिक श्याम क्षेत्रीले विभिन्न प्रलोभन डर धम्की दिई वेश्यावृत्तिमा लगाई बन्द गरी गएको र सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले हामीलाई यस होटलमा ल्याई छाडी यौनसम्पर्क गर्ने केटी केटाहरू समेत ल्याई वेश्यावृत्ति गराउने कार्यमा सहयोग गर्दथे भनी बताएको हुँदा पीडितहरूलाई उद्धार गरी ल्याएका

हौं, अभियुक्तहरूलाई पक्राउ गरी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्र.ना.नि.अरुणकुमार सिंह समेतको प्रतिवेदन ।

हामी जाहेरवालीमध्ये रञ्जना देवकोटालाई प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले बजारमा फेला पारी श्याम क्षेत्रीको तत्काल सरिता हाल स्विटी होटलमा ल्याई छाडी श्याम क्षेत्रीले महिनाको रु.२,०००/- दिन्छु, ग्राहकलाई सामान दिने भाडा माभने भनी राखेका हुन । यसैगरी जाहेरवाली सिर्जना शाही र रेश्मा घर्ती जना दुई लाई प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले वीरेन्द्र चोक नजिक फेला पारी काममा लगाई दिन्छु भनी श्याम क्षेत्रीको होटल न्यूरोडमा लगी छाडेका र होटल साहूले महिनाको रु.२,०००/- पारिश्रमिक दिन्छु भाँडा माभने काममा बस भनेपछि अनपढ कम पढे लेखेको व्यक्तिलाई त्यत्रो पारिश्रमिक देखेपछि उक्त होटलमा काम गर्न बस्यौं । यसैगरी विष्णु देवकोटा ७/८ दिन अगाडिबाट बहिनीलाई भेट्न उक्त होटलमा जाँदा होटल साहूको बहकाउमा लागी उक्त स्थानमा बसे । बसेको लगत्तै एकजना पुरुषसँग यौनसम्पर्क गर्नु भनी होटल मालिकको धम्कीको कारण त्यस व्यक्तिसँग बाध्य भई यौनसम्पर्क गर्न शुरु गरेको हो । ग्राहकले पैसा हामीलाई सीधै नदिई मालिकलाई दिएको देखिन्थ्यो । रुपैया के कति लिन्थे थाहा भएन तर तिमीहरूको रु.३००/- जम्मा भयो भनी काउण्टरमा नै राख्ने, मासु, नास्ता, चिया आदि खाएको भनी पूरै बराबर रुपैयाँको हिसाव देखाउँथे । उक्त कार्य हाम्रो स्वेच्छाले गरेको होइनौं, सो बाट पाएको एक रुपैयाँ पनि हामीले पाएको छैनौं । उल्टै महिनाको पारिश्रमिकवापत पाउने रकम समेत पूरा पाएका छैनौं । दिललाई भराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पीडित सिर्जना शाही, रञ्जना देवकोटा, विष्णु देवकोटा र रेश्मा घर्ती समेतको संयुक्त जाहेरी दर्खास्त ।

आफ्नो घरको आर्थिक स्थिति कमजोरी भएकोले कामको खोजी गर्न तथा नेपालगञ्ज न्यूरोडस्थित स्विटी होटलमा काम गर्न बसेकी बहिनी रञ्जना देवकोटालाई भेट्न आज भन्दा ७/८ दिन पहिला आउँदा होटल मालिक श्याम क्षेत्रीले दुवै बहिनी बसी काम गर महिनाको २,०००/- दिन्छु भने पछि उक्त होटलमा वेटर भै काम गर्न बसेकी थिए । प्रहरीले उद्धार गरी

ल्याएको ३४ दिन अगाडि एक जना ग्राहकसँग होटल मालिकले जवरजस्ती यौनसम्पर्क गर्न पठाएका हुन् । मैले आफ्नो इच्छाले वेश्यावृत्तिमा लागेको होइन । होटल मालिकको डर त्रास तथा प्रलोभनका कारणबाट बाध्य भई उक्त कार्यमा लागेकी हुँ । मिति २०६९।३।१३ गते श्रृष्टि हल नजिक रहेको माया होटलबाट केटी र मालिकलाई पक्राउ गरी लगे भन्ने सुनेपछि ग्राहकलाई ल्याउन छाडी मालिक होटल बाहिर हिडेको अवस्थामा ऐ.१५ गते प्रहरीले हामीहरूलाई उद्धार गरी ल्याएका हुन । सुशील क्षेत्री र कमल खड्कालाई व्यक्तिगत रुपले त्यति चिन्दैन तर १।२ पटक स्विटी होटलमा गएको अवस्थामा देखेको हुँ । निजहरू पनि दलाल हुन भन्ने व्यहोराको पीडित विष्णु देवकोटाको बयान कागज ।

कामको खोजी गर्न नेपालगञ्ज बजारमा आएका अवस्थामा सुशीला क्षेत्री र कमल खड्का भन्ने व्यक्तिसँग भेट भएकोले निजहरूले के कहाँ आउनु भएको भन्दा कामको खोजीमा आएका हुँ भनेपछि मलाई निजहरूले न्यूरोड स्थित स्विटी होटलमा लगी होटल मालिक श्याम क्षेत्रीसँग काम गर्ने स्पेशल केटी ल्याई दिएका छौं भनी मालिकसँग एकतर्फ गई के कुरा गरी निजहरू गए । होटल मालिकसँग के काम हो कति रुपैयाँ दिनु हुन्छ भनी सोध्दा होटलमा भाँडा माभने ग्राहकलाई सामान दिने सामान्य काम हो महिनाको रु.२,०००।- दिन्छु भनेपछि त्यति धेरै रुपैयाँ पाएपछि खुशी भई बसेको ५।७ दिन पछाडिबाट मलाई ग्राहकहरूसँग यौनसम्पर्क राख भन्दा म राखिदिन भनी इन्कार गरेपछि कामबाट निकाली दिने मारी दिने धम्की दिएका र सो स्थानबाट निकाले पछि राम्रोसँग बस्ने खाने ठाउँ नभएकोले बाध्य भई सो ठाउँमा बसें । ग्राहकसँग सम्पर्क राख्यौ भने धेरै रुपैयाँ कमाउँछेउ पछि बसी बसी खान मिल्छ भने पछि प्रलोभनमा परी बाध्य भई सो पेशामा लागेकी हुँ । तर ग्राहकसँग यौनसम्पर्क गरे पछि पाउने सबै रकम मालिक आफैले राख्ने गरेको मलाई एक रुपैयाँ दिएका छैनन् र पाएकी छैन । बाहिरबाट ग्राहकहरू ल्याई कमिशन लिन सुशील क्षेत्री र कमल खड्का पनि हुन । यसरी होटलमा ल्याई राख्ने र ग्राहक खोजी कमिशन खाने सुशील क्षेत्री र कमल खड्का तथा होटलमा राखी धमक्याई प्रलोभनमा

पारी वेश्यावृत्तिमा लगाई आर्जित सम्पूर्ण रकम खाने श्याम क्षेत्रीलाई हदैसम्म कारवाही हुनुपर्दछ भन्ने व्यहोराको पीडित रञ्जना देवकोटाको बयान कागज ।

आर्थिक स्थिति कमजोरी भई कामको खोजीमा नेपालगञ्ज बजारमा आएका अवस्थामा सुशील क्षेत्री र कमल खड्का भन्ने व्यक्तिसँग भेट भई निजले काममा लगाई दिन्छु भनी न्यूरोडस्थित स्विटी होटलमा लगी श्याम क्षेत्रीलाई यी बहिनी कामको खोजीमा आएका छिन काममा लगाई देउ भने पछि निज होटल मालिक श्याम क्षेत्रीले महिनाको रु.२,०००।- दिन्छु वेटर्स काम गर्नु पर्छ भनेका र खाई पिई रु.२,०००।- पाउने भएकोले उक्त काम गर्न खुशी भई बसेकी हुँ । काममा राखेको ८।९ दिन पछाडिबाट होटल मालिकले जवरजस्ती परपुरषसँग यौनसम्पर्क गर भनी जवरजस्ती गरेको र यसरी यौनसम्पर्क गरे धेरै रुपैयाँ कमाउँछेउ बसी बसी खान पाइन्छ भनी प्रलोभन देखाई लगाएका हुन् । पछि न त ग्राहकले मलाई रुपैयाँ दिने न त मालिकले दिने सबै मालिक आफैले राख्ने कहिले काही रु.३००।- दिएका छन् । काउण्टरमा जम्मा छ भनी राख्थे । पछि कोक, मासु, नास्ता खाएको बराबर भयो भनी कटाउँथे । बुभ्दा ग्राहक हेरी रु.६००।- देखि २,०००।- सम्म साहूले लिन गर्दथे एक दिनमा १ जनादेखि ३ जनासँग व्यक्तिगत शारीरिक सम्बन्ध गर्नु पर्दथ्यो । यसरी ग्राहकसँग यौनसम्पर्क नराखेकामा कामबाट निकाली दिने धम्की दिएपछि पेट पाल्न बाध्य भई सो स्थानमा बसेकी हुँ । प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले बाहिरबाट ग्राहक ल्याई होटल मालिकसँग सम्पर्क गराई कमिशन लिई जाने दलाल हुन र फाल्गुण र चैत्र महिनाको काम गरेको पारिश्रमिक रु.४,०००।- मात्र पाएकी छु अरु पाएकी छैन, दिलाई पाऊँ भन्ने पीडित रेश्मा घर्तीको बयान कागज ।

घरको आर्थिक स्थिति कमजोर भएको कारण कामको खोजी गर्दै कोहलपुर बजारमा पुगेका अवस्था रभेना ५ वनखेत बस्ने रेश्मा घर्तीसँग भेट भई दुवै जना कामको खोजीमा नेपालगञ्ज बजारमा आउँदा सुशीला क्षेत्री र कमल खड्कासँग वीरेन्द्र चोक नजिक भेट भई निजहरूले हामीलाई काममा लगाई दिन्छौं भनी न्यूरोडस्थित तत्काल सरिता हाल नाम परिवर्तन गरी स्विटी होटलमा ल्याई सो होटल मालिक श्याम

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, चैत

क्षेत्रीसँग बहिनीहरू कामको खोजीमा आएछन् काममा लगाई देउ भने पछि के काम हो भनी सोध्दा होटलमा वेटर्स काम गर्ने हो रु.२,०००/- महिनाको दिन्छु भनेपछि उक्त होटलमा बसेकी हुँ । आएको ५/७ दिन पछिडिबाट होटल मालिकको प्रलोभन, धम्कीका कारण आफूले नरुचाएको व्यक्तिसँग पनि बाध्य भई यौनसम्पर्क राख्ने कार्यमा संलग्न रहन थाले । मालिकले भनेको नमाने होटलबाट निकाली दिने धम्की दिन्थे, प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले ग्राहक ल्याई कमिशन लिने गर्दथे । ग्राहकले होटल मालिकलाई सबै रुपैयाँ दिने हामीले नपाउने भएकाले ग्राहकले के कति रुपैयाँ दिन्थे थाहा छैन, तर साहूले रु.३००/- एक ग्राहकसँग सम्पर्क गरेको रुपैयाँ जम्मा भयो भनी आफू राख्ने र पछि कोक, मासु, नास्ता खाएको काटी अरु आफै राख्ने गर्दथिए । मैले एक पटक पाएको रुपैयाँ मासिसकें होटल मालिकले कति रुपैयाँ कमाए थाहा छैन । २०६१।३।१३ गते साँझ माया होटलबाट केटी र मालिकनीलाई प्रहरीले पक्राउ गरी ल्यायो भनी साहूले थाहा पाएपछि हामीलाई माथिल्लो तलाको कोठामा राखी आफू बाहिर भागी हिड्दै थिए । ऐ.१५ गते बिहान छापामारी प्रहरीले हामीलाई उद्धार गरी ल्याएका हुन् । हामीलाई विभिन्न बहाना, प्रलोभन देखाई धम्की दिई वेश्यावृत्ति कार्यमा संलग्न गराउने श्याम क्षेत्री र सो स्थानमा लगी राख्ने ग्राहक खोजी उक्त वेश्यावृत्ति गर्ने गराउने कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्न सुशील क्षेत्री र कमल खड्कालाई हदैसम्म कारवाही होस् भन्ने पीडित सिर्जना शाहीको बयान कागज ।

बाँके जिल्ला नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.२ र ५ को बीचमा पर्ने पूर्व खाली जमिन, पश्चिम न्यूरोड, उत्तर देवा फुलवारी उचा टोलतर्फ जाने कच्ची बाटो दक्षिण खाली जमिन यति चार किल्लाभिन्न दुई तले पक्की घर सो घर दीपक श्रेष्ठको भई हाल श्याम क्षेत्री नाम गरेको व्यक्तिले केही समय अगाडि सरिता र हाल नाम परिवर्तन गरी स्विटी नामक होटल चलाएको सो होटलको माथिल्लो दोस्रो तल्लाको बीच कोठामा बाहिरबाट चुकल लगाई रहेको अवस्थामा सो ढोका खोली भित्र बन्दी अवस्थामा रहेकी रञ्जना देवकोटा, विष्णु देवकोटा, सिर्जना शाही र रेश्मा घर्ती समेत जना चारलाई प्रहरीले उद्धार गरी लगेको ठीक

साँचो हो । उक्त होटलमा केही समय अगाडिबाट होटल मालिक श्याम क्षेत्री, सुशील क्षेत्री र कमल खड्का समेत अन्य केही व्यक्तिहरूको संलग्नतामा निज केटीहरूलाई वेश्यावृत्ति कार्य गराउँदै आएको ठीक साँचो हो भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

म पहिला गिनपट नामक रेष्टुरेण्ट खोली बसेको थिएँ । सोही होटलमा बसेकी केटी लक्ष्मी थापा र सरिता के.सी.ले मेरो उपर जिल्ला प्रहरी कार्यालय बाँकेमा केही सार्वजनिक अपराध मुद्दा दायर गरे पछि मैले सो रेष्टुरेण्ट बन्द गरी हालसम्म त्यतिकै बिना आम्रदानी बसी रहेको छु । मैले चिनेको साथी श्याम क्षेत्रीले वि.पी.चोक नजिक केटीहरू राखी होटल चलाउँदै आएका अवस्थामा २०६० साल फाल्गुण १६ गते साँझ काम गर्न बसेकी केटी र निज श्यामको श्रीमती सपना क्षेत्रीबीच भनाभन हुँदा प्रहरी कहाँ रिपोर्ट परे पछि पक्राउ परी सार्वजनिक मुद्दा चलिरहेको अवस्थामा निज श्याम क्षेत्रीले होटल न्यूरोडमा सारेका थिए । काम गर्ने कोही नभएको हुँदा कतै काम गर्ने केटीहरू मिलेछन् भने ल्याई दिनु भनेको हुँदा २०६० साल फाल्गुण २०।२१ गतेतिर हो जस्तो लाग्छ वि.पि.चोक नजिक रञ्जना देवकोटा काम खोज्दै हिडेको भन्ने थाहा पाई निजलाई सो होटलमा लगी काममा राखेको हो । त्यसको ३।४ दिनपछि वीरेन्द्र चोक नजिक सिर्जना शाही र रेश्मा घर्तीलाई पनि काम खोज्दै हिडेको जस्तो लागी सोधी श्यामको होटलमा लगी काममा लगाई दिएको हुँ । पहिला खासै शर्त थिएन पछि तीन जनालाई सो होटलमा पुऱ्याई दिएपछि होटल मालिक श्याम क्षेत्री र हामी बीच रु.५,०००/- लिने दिने शर्त भएको हो तत्काल निजसँग रुपैयाँ नभएकाले लिएको थिइन । २०६१ साल वैशाख महिनामा रु.५,०००/- दिएको हुँदा मैले र कमल खड्काले रु.२,५००/- / २,५००/- बाँडी लिई खाई मासी सक्यौँ । निज श्याम क्षेत्री होटलमा केटी राखी वेश्यावृत्ति गर्दछन् भन्ने पहिलादेखि नै थाहा थियो । मैले पहिला गिनपट रेष्टुरेण्ट गर्दा सो काम गराउने भएकाले मेरा पुराना ग्राहकहरूले त्यस्तो यौनसम्पर्क गर्ने इच्छा व्यक्त गरेमा निजहरूलाई सो स्थानमा लगी छोड्दथे सो छोडेवापत खासै नगद लिने खाने गर्थिन, तर आफूले खाएको रक्सी, वियर, मासुको रुपैयाँ लिन्थेनन् । श्याम भन्ने रुपवहादुर क्षेत्रीको

बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.१ मा घर पर्दछ, भन्थे घरमा गएको छैन । विष्णु देवकोटा सो होटलमा कसरी आई थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीको साविती बयान कागज ।

म त्रिभुवन चोक नजिक स्वागत रेष्टुरेण्ट गरी बस्दछु । होटल व्यवसायको सिलसिलामा सुशील क्षेत्री र श्याम क्षेत्रीसँग परिचय थियो । प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीको ग्रिनपट नामक रेष्टुरेण्ट थियो । सो रेष्टुरेण्टमा बर्दियातिर घर बताउने सरिता के.सी. र लक्ष्मी थापा नाम गरेकी केटीहरू राखी गोप्य रूपले वेश्यावृत्ति गराउँथे । निज केटीहरूसँग २०६० साल माघ महिनामा सुशील क्षेत्रीको विवाद परी सार्वजनिक मुद्दा परी पक्राउ परेपछि सो होटल व्यवसाय छोडी त्यतिकै घुमी फिरी गरी हिंडी रहेको थिएँ । त्यस्तै श्याम क्षेत्रीको सरिता रेष्टुरेण्ट वि.पि.चोक नजिक थियो । सो होटलमा रुमा सुनार, लक्ष्मी चौधरी र राधा के.सी. नाम गरेकी केटीहरू थिए । निज केटीहरूसँग श्याम क्षेत्रीको श्रीमती सपना क्षेत्रीसँग विवाद परी २०६० साल फाल्गुण १६ गते सपना पक्राउ परी प्रहरी हिरासतमा गएपछि, श्याम क्षेत्रीले तुरुन्तै सो स्थानबाट होटल न्यूरोडस्थित दुई तले पक्की घरमा सारी बसेका थिए । तत्काल काम गर्ने केटीहरू फेला पारेमा ल्याई दिनु भनेका हुँदा त्यसको २३ दिन पछाडि वि.पि.चोक नजिक रञ्जना देवकोटा नाम गरेकी केटीलाई फेला पारी श्यामको होटलमा पुऱ्याई काममा लगाई दिएको हुँ । त्यसको ३४ दिन पछाडि म र सुशील क्षेत्री घुम्दै वीरेन्द्र चोक नजिक पुग्दा सिर्जना शाही र रेश्मा घर्ती भन्ने केटीहरूलाई फेला पारी श्याम क्षेत्रीको होटलमा लगी राखेको हो । निज होटल मालिक श्याम क्षेत्रीले वेश्यावृत्ति कार्यमा केटीहरूलाई प्रयोग गर्दछन भन्ने पहिला नै थाहा थियो निजहरूलाई लग्नु पूर्व खासै शर्त केही थिएन पछि ३ जना केटीहरू पुऱ्याई सकेपछि होटल मालिकसँग रु.५,०००/- लिने दिने शर्त भएको थियो तत्काल रुपैयाँ नभएकोले लिएनौं । पछि वैशाख महिनामा निज श्यामबाट सुशील क्षेत्रीले सो रुपैयाँ ल्याई मलाई सोमध्ये २,५००/- दिएका थिए खाई मासी सके । मेरो रेष्टुरेण्टमा आउने ग्राहकले केटीसँग यौनसम्पर्क गर्ने इच्छा व्यक्त गरेमा मेरो रेष्टुरेण्टमा वेश्यावृत्ति नहुने भएकोले श्याम क्षेत्रीको होटलमा ल्याई छोड्ने गर्दथे ।

सुशील क्षेत्रीले पनि पहिलाका आफ्ना ग्राहकलाई सो ठाउँमा लग्दथे ग्राहक लगेवापत नगद रुपैयाँ दिएको छैन । वियर, मासु, जे खाए पनि रुपैयाँ भने लिने गर्दैनथे । विष्णु देवकोटा सो होटलमा कसरी आईन थाहा छैन भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कमल खड्काको साविती बयान कागज ।

प्रतिवादी श्याम क्षेत्रीले गत ५।७ महिना अगाडिबाट बाँके नेपालगञ्ज नगरपालिका वडा नं.५ न्यूरोडमा तत्काल सरिता हाल नाम परिवर्तन गरी स्विटी होटलमा केटीहरू राखी होटल चलाउँदै आएका थिए । निज केटीहरूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने सोबाट आएको आर्जित रकम आफू राख्ने काम सो होटलमा भई रहेकोमा उक्त होटलमा ग्राहक खोजी ल्याउने कमल खड्का, सुशील क्षेत्री समेत हुन भन्ने बुझिएको र प्रहरीले केटीहरूलाई उद्धार गरी लगे पछि होटल बन्द गरी फरार रहेको छ । यसरी वेश्यावृत्ति गराउने होटल मालिक तथा सो कार्यमा संलग्न अन्य व्यक्तिहरूलाई हदैसम्म कारवाही होस् भन्ने व्यहोराको बुझिएका आनन्द शर्मा, हरिप्रसाद रावत, गोपालराज क्षेत्री, मो.रिजाय अलि शेष र रामबाबु वैश्य कसौधनले गरेको एकै मिलानको घटना विवरण कागज ।

प्रतिवादीहरू स्विटी होटलवाला श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्री, कमल खड्का एवं सुशील क्षेत्रीको सल्लाह मिलोमतोमा पीडितहरू सिर्जना शाही रेश्मा घर्ती, रञ्जना देवकोटा, विष्णु देवकोटा समेतलाई आर्थिक प्रलोभन दिई भुक्त्याई अनुचित दवावमा पारी वेश्यावृत्तिमा ल्याएको देखिँदा निज श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्री, कमल खड्का र सुशील क्षेत्री समेतलाई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को कसूरमा सोही ऐनको दफा ८(३) बमोजिम सजायको माग दावी लिई प्रतिवादी कमल खड्का र सुशील क्षेत्री र सक्कल मिसिल यसै साथ पेश गरेका छौं । फरार प्रतिवादीलाई अदालतबाट वारेण्ट जारी गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोग दावी ।

मिति २०६१।३।१५ गतेका दिन प्रतिवादीमध्येका कमल खड्कालाई वडा प्रहरी कार्यलयमा भेट्न गएको थिएँ । त्यही समयमा प्रहरीले समाती राखेका हुन् । जाहेरवालीहरूलाई स्विटी होटलमा काम लगाएको भन्ने भूठा हो । श्याम क्षेत्रीको स्विटी

होटलमा वेश्यावृत्ति हुन्छ भन्ने सम्म सुनेको थिएँ । कमल खड्कासँग रु.२,५००/- बाडी लिएको र ग्राहक खोजी लगेको भन्ने भूठा हो । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको हो । सही मेरो हो, चिनेँ । मेरो गिनपट रेष्टुरेण्ट थियो । मेरो गिनपट रेष्टुरेण्ट हुँदा लक्ष्मी थापा र सरिता के.सी. ले म उपर सार्वजनिक अपराध मुद्दा दिएका थिए । हाल विचाराधीन छ । अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६१।३।१५ गते देउराली कटेज रेष्टुरेण्टमा बसिरहेको अवस्थामा प्रहरीले मलाई पक्राउ गरी लगेको हो । मेरो होटलको नाम वेलकम रेष्टुरेण्ट हो । जाहेरी दर्खास्त समेतको व्यहोरा भूठा हो । मैले सिर्जना शाही समेतलाई स्विटी होटलमा लगी वेश्यावृत्तिमा लगाएको होइन । यौनसम्पर्क गर्न ग्राहक खोजेको पनि होइन । प्रतिवादी श्याम क्षेत्रीलाई चिन्दछु, बोलचाल छैन । एक पटक होटलको घर मालिक दीपक श्रेष्ठसँग त्यहाँ गएको थिए । मैले आफ्नो होटलबाट फुर्सद नपाउने र शारीरिक अवस्थाले समेत अपाङ्ग छु । यताउति जान त्यत्ति सक्दिन । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान पढी सुनाइएको हो । सोमा भएको सहिछाप मेरो हो । सहिछाप गर्न नमान्दा प्रहरीले डर त्रास देखाई सही गर्न बाध्य पारेका हुन् । मौकामा कागज गर्ने मानिसले किन त्यस्तो कागज गरे मलाई थाहा छैन । अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी कमल खड्काले शुरु अदालतमा गरेको बयान ।

जाहेरी प्रतिवेदन सुने उल्लिखित व्यहोरा गलत हो मैले सञ्चालन गरेको उक्त होटल २०६१।३।१३ गतेमा नै बन्द भइसकेको थियो । म उक्त मितिमा आफ्नै घरमा थिए । सो ठाउँमा थिइन र उक्त कार्य गरेको पनि होइन । उल्लिखित केटीहरूलाई र अन्य प्रतिवादीहरूलाई चिन्दैन किन त्यस्तो प्रतिवेदन परेको हो म भन्न सक्दिन । जाहेरीमा उल्लिखित कार्य मैले गरेको होइन जाहेरी भूठा हो । जाहेरवाली केटीहरूलाई मैले देख्दा पनि देखेको छैन । मैले उक्त स्विटी होटल एण्ड रेष्टुरेण्ट २०६१ वैशाख महिनामा खोली दुई महिना जति सञ्चालनमा रहेको हो सोमा काम गर्ने

मेरो सहयोगी नारायण भण्डारी थियो अरु कोही थिएनन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको बयान ।

स्वीटी होटलमा मैले काम गरेको होइन । सो होटलमा रन्जना देवकोटा र सिर्जना शाहीले काम गर्दथिए भनी सुनेकी हुँ । मैले जाहेरी दर्खास्त दिएको होइन र जाहेरी दर्खास्तमा भएको ल्याप्चे सहिछाप प्रहरीले डर धाक देखाई जबरजस्ती गराएका थिए । अदालतमा बयान प्रमाणित गराउँदा समेत हामीले जो लेखेका छौं सोहीलाई अदालतमा हो भनी भन्नु नत्र भने जेलमा सडाई दिन्छौं भनी भनेकाले सोही डरले हो भनी अदालतमा समेत भनेको हुँ र मैले वेश्यावृत्ति गर्दिन भन्ने समेत व्यहोराको जोहरवाली रेश्मा घर्तीको बकपत्र ।

जाहेरी दर्खास्तमा भएको व्यहोरा मेरो होइन । गलत हो । सहिछाप सम्म मेरो हो, तर उक्त सहिछाप डर त्रास धम्की दिई जबरजस्ती गराएका हुन । अदालतमा पनि बयान गर्दा सोही कुरा भन्ने भनी भनेका थिए र पुलिसको डर धाकले गर्दा आफ्नो मनले लेखेको कागजमा सहिछाप गराएका थिए । जाहेरी दर्खास्त पुलिसहरूले लखी राखेको थिए र सोही लेखेको कागजमा मेरो सहिछाप गराएका हुन भन्ने व्यहोराको जाहेरवाली रन्जना देवकोटाको बकपत्र ।

जाहेरीमा लेखेको व्यहोरा मैले लेखाएको होइन । प्रहरीले आफै व्यहोरा बनाई लेखेका हुन र सोमा मेरो जबरजस्तीसँग डरधाक देखाई सहिछापसम्म गराएका थिए । मैले वेश्यावृत्ति गरेको छैन र कसैले पनि मलाई वेश्यावृत्तिमा लगाएको पनि होइन । प्रहरीले पहिल्यैदेखि धम्क्याई अदालतमा ल्याएको हो र त्यहाँ त्यही भन्नु भनी भनेकाले अदालतमा सहिछापसम्म गरी दिएकी हुँ अदालतमा भएको सनाखत व्यहोरा समेत भूठा हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाली सिर्जना शाहीको बकपत्र ।

मिति २०६१।३।१५ को प्रतिवेदन म समेतले दिएका हौं । त्यसमा परेको मेरो दस्तखत ठीक हो । मैले गरेको हुँ सनाखत गरिदिए । म समेतको टोली रेष्टुरेण्ट पुग्दा होटल मालिक श्याम क्षेत्री नभएको यी चार जना जाहेरवालालाई कोठामा बाहिरबाट चुकल लगाई भित्र राखेको अवस्थामा भेटिएको निजहरूलाई

बाहिर निकाली सोधपुछ गर्दा हामीलाई जागीर लगाई दिन्छु भनी कमल खड्का र सुशील क्षेत्रीले मासिक रु.२,०००/- दिने शर्तमा लिई आएका हुन । यहाँ आएपछि श्याम क्षेत्री र कमल खड्काले वेश्यावृत्ति गर्नुपर्छ भनी हामीलाई कर लगाएका हुन् । हामीलाई यो होटलबाट निकालेर बाहिर लैजानुस् भनेर हामीसँग भन्दा म समेतको टोलीले उद्धार गरी ल्याएका हौं भन्ने व्यहोराको प्रतिवेदक प्र.ना.नि.अरुणकुमार सिंहको बकपत्र ।

प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीले यी जाहेरवालीहरूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाएको होइन । जाहेरवालीहरूलाई स्विटी होटलबाट उद्धार गरिएको भन्ने प्रहरी प्रतिवेदन भूठा हो । २०६१।३।१३ गतेसम्म स्विटी होटल सञ्चालन भएको थियो सो होटलमा श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीका परिवारहरू बस्दथे सो होटलमा वेश्यावृत्तिको कार्य हुन्थेन । २०६१।३।१५ गते सो होटलमा प्रहरीहरू आएका थिएनन् भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको साक्षी रामशंकर गुप्ताको बकपत्र ।

मिति २०६१।३।१५ गते घरबाट औषधि उपचार गर्न नेपालगञ्ज आएको थिए । नेपालगञ्जको देउराली कटेज रेष्टुरेण्टमा प्रतिवादी कमल खड्का रहेछन् । निजले मलाई देखी बोलाएर निज कमल खड्कासँग उक्त देउराली कटेज रेष्टुरेण्टमा भेट भएको थियो । सोही क्रममा प्रहरीहरू एककासी आई कमलप्रसाद खड्कालाई जबरजस्ती समाती गाडीमा राखी लगेका थिए । कहाँ लग्दै हुनुहुन्छ भनी मैले सोध्दा प्रहरीले तपाईं चुप लाग्नुस् भनी भनेका थिए भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कमलप्रसाद खड्काको साक्षी दीपककुमार वलीको बकपत्र ।

मिति २०६१।३।१५ गते नेपालगञ्ज बजारमा थिएँ । उक्त दिन प्रतिवादीसँग नेपालगञ्ज बजार मै भेट भएको थियो । पछि मैले सुनेकी निज सुशीललाई वडा प्रहरी कार्यालय गएको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरे मलाई थाहा भएअनुसार सुशील क्षेत्री त्यस्तो आचारण भएको व्यक्ति होइन । निजले सो कार्य गरे गराएका होइनन् जाहेरीको व्यहोरा भूठा हो निज प्रतिवादीको चालचलन राम्रो छ । जीउ मास्ने बेच्ने जस्तो कार्यमा संलग्न छैनन् भन्ने प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीको साक्षी आलोक मल्लको बकपत्र ।

प्रतिवादी रुपबहादुर क्षेत्रीको हकमा विचार गर्दा किटानी जाहेरी, प्रमाणित बयान र सह-अभियुक्त समेतको पोलाईवाट यी प्रतिवादी कसूरदार नै भएको पुष्टि भइरहेकोले वादी दावीबमोजिम जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को कसूरमा उक्त ऐनको दफा ८(३) अनुसार ११ वर्ष कैद हुने र अन्य प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काको हकमा विचार गर्दा निजहरूले पीडितहरूलाई वेश्यावृत्ति कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने कार्यसम्म यी प्रतिवादीहरूबाट भए गरेको देखिँदा उक्त ऐनको दफा ४(ग) को कसूरमा उक्त ऐनको दफा ८(४) बमोजिम सुशील क्षेत्रीको हकमा ३ वर्ष ६ महिना कैद हुने र प्रतिवादी कमल खड्काको हकमा विचार गर्दा निज पोलियो समेत भएको देखिँदा ३ वर्ष मात्र कैद हुने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको शुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६२।३।२९ को फैसला ।

मैले कठोर दायित्वको सिद्धान्त वहन गरी निर्दोषिता प्रमाणित गरिरहन पर्ने स्थिति छैन अर्थात् जीउ मास्ने बेच्ने (कार्य नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ६(२) बमोजिमको प्रमाणित बयान नै विवादास्पद भैसकेपछि ऐ.को दफा ७ बमोजिमको प्रमाणको भार वहन गरिरहनु पर्ने अवस्था छैन, यसरी वादी दावी नै मेरो हकमा स्थापित हुन नसकी रहेको अवस्थामा मलाई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) बमोजिम कसूरदार ठहर गरी कैद सजाय समेत गर्ने गरी गरिएको फैसला गम्भीर कानूनी त्रुटि भएकोले बदर गरी न्याय पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको पुनरावेदन पत्र ।

जाहेरवालीहरूलाई खोजी होटलमा लगी दिएवापत रु.५,०००/- लिएका र वेश्यावृत्तिको लागि ग्राहक खोजी लगी दिएवापत होटलमा मन लागे जति रक्सी वियर खाने गथ्यौं भनी जाहेरवालीहरूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाई नगद समेत खाएको कुरामा सावित भई प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गरेका छन् । त्यसैगरी जाहेरी दर्खास्त एवं पीडित जाहेरवालीहरूले अदालतबाट प्रमाणित भएको अधिकारप्राप्त अधिकारी समेत समक्ष गरेको बयान कागजमा समेत यी दुवै

जना प्रतिवादी समेतलाई आ-आफूलाई वेश्यावृत्तिमा लगाउने कार्यमा प्रत्यक्ष संलग्नता रहेको भनी किटानी गरेको देखिँदा मिसिल संकलित सबूद प्रमाणको समुचित अध्ययन मूल्याङ्कन गरी प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमल खड्का समेतलाई अभियोग पत्र माग दावीबमोजिम सजाय गर्नुपर्नेमा पीडितहरूलाई वेश्यावृत्ति कार्यमा सहयोग पुऱ्याएको भन्ने आत्मगत तर्कलाई अधि सारी जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) तथा ऐ.को दफा ८(३) को प्रत्यक्ष प्रतिकूल हुने गरी उक्त ऐनको दफा ८(४) बमोजिम कम सजाय गरेको सो हदसम्मको त्रुटिपूर्ण फैसला बदर वातिल गरी यी दुवै जना प्रतिवादीहरूलाई समेत शुरु अभियोग पत्र माग दावीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको मेरो साबिती बयान इच्छा विरुद्धको गैरन्यायिक बयान भएकोले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२)(क)(२) ले प्रमाणमा लिन मिल्दैन र सह-अभियुक्तहरूले अदालतमा बयान गर्दा पोल नगरेको र पीडितहरूले सम्मानीत अदालतमा मिति २०६१।४।१२ मा द.नं.१०२ मा दिएको निवेदन र निजहरूले गरेको बकपत्रले कथित किटानी जाहेरी र प्रहरीले गरेको बयान बलजफती धम्की दिएर गराएको भन्ने पुष्टि भैरहेको छ । अनुसन्धानको क्रममा बुझिएका व्यक्तिहरूले अदालतमा आई बकपत्र नगरेको अवस्थामा सो कागजलाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम प्रमाणमा लिन मिल्दैन । म पुनरावेदकको साक्षी आलोक मल्लले मेरो बयानलाई पुष्टि हुने गरी बकपत्र गरेकोमा सो बकपत्रलाई प्रमाणमा ग्रहण गर्नुपर्नेमा ग्रहण गर्न नपर्ने कारणसम्म पनि उल्लेख नगरी भए गरिएको शुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी मलाई सफाइ दिई न्याय निरोपण गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको सुशील क्षेत्रीको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदक प्रतिवादी आरोपित कसूर गर्नमा के कस्तो प्रकारको के कार्य कहिले गरी आरोपित कसूर गरेको हो सो माग दावी छैन र ठहर पनि गरिएको छैन, आरोप लाग्नु मात्र सजाय गर्न पर्याप्त हुँदैन । आरोपित कसूर गरेको निर्विवाद शंका रहित प्रमाण हुनुपर्दछ । सो मिसिल सामेल नभएको अवस्थामा

पनि उजूर गरे पछि मर्का परेकै हुन्छ भन्ने र कसूर नगरेको भए यिनै उपर आरोप किन ? भन्ने जस्तो मनोगत अवधारणा बनाई भए गरिएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ र ५४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश र जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(४) को आशय मनसाय र कानूनी प्रावधानको प्रत्यक्षतः गम्भीर त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी सफाइ दिलाई पाउँ भन्ने व्यहोराको प्रतिवादी कमल खड्काको पुनरावेदन पत्र ।

पीडित भनिएकी जाहेरवालीहरू सिर्जना शाही, रन्जना देवकोटा, रेश्मा घर्तीले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफूहरूलाई प्रतिवादीहरूले वेश्यावृत्तिमा लगाएको होइन र वेश्यावृत्ति गरेको पनि होइन प्रहरीमा दिएको जाहेरी व्यहोरा भूठा हो । सो जोहरीमा सही गर भनी डर त्रास देखाएकोले सहिछाप गरेको हो भनी बकपत्र गरेको परिप्रेक्ष्यमा शुरु इन्साफ फरक पर्न सक्ने देखिँदा प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीले दिएको पुनरावेदन पत्रको प्रतिलिपिसहितको पेसीको जानकारी पुनरावेदन सरकारी वकील कार्यालयलाई पठाई र प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले दिएको पुनरावेदन पत्र र वादी नेपाल सरकारले दिएको पुनरावेदन पत्र समेतको परस्पर जानकारी पठाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६३।२।१५ को आदेश ।

अदालतबाट प्रमाणित भएको बयानलाई प्रतिवादीहरूले खण्डन गर्नुपर्ने र कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने दायित्व रहेको प्रतिवादीहरूले सो तथ्यपूर्ण रुपबाट जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐनको दफा ७ अनुसार खण्डन गर्न नसकेको र पीडित जाहेरवालीहरूले उल्लेख गरेको घटना विवरण एवं अनुसन्धानको क्रममा संलग्न भएका प्रमाण कागजहरूमा उद्दत एवं घटनाक्रम तथ्यसंगत रुपमा स्वभाविक रुपले प्रस्तुत भएको देखिएको छ । लामो समयपश्चात् एक्कासी जाहेरवालीहरू अदालतमा आई प्रमाणित बयान खण्डित हुने किसिमबाट बकपत्र गरेतापनि सिर्जना शाहीले अदालतमा गरेको बकपत्रमा नै आफ्नो पूर्व कथन अनुसार स्विटी होटलमा २।३ महिनासम्म काम गरेको थियो भनी लेखाई दिएको देखिन्छ । फौजदारी मुद्दामा अभियुक्तले अपराध गरेको

हो कि होइन भन्ने तथ्यगत सबूदहरूको आधारमा निर्णय गर्ने कुरा हो । अपराधीलाई बचाउ दिने नियतले स्वयं पीडितलगायत कसैले बकपत्र गर्दैमा अभियुक्त निरपराध ठहर गर्नुपर्ने वा कसैले अभियुक्त विरुद्ध बयान दिँदा अपराधी ठहरिन पर्ने भन्न सकिन्न । वस्तुनिष्ठ सबूद प्रमाणको आधारमा निर्णयमा पुग्न पर्ने हुन्छ । प्रतिवादी रुपबहादुर क्षेत्रीले केटीहरूलाई र अन्य प्रतिवादीहरूलाई चिन्दिन भनी अदालतमा बयान गरेता पनि प्रतिवादी कमल खड्काले श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीलाई चिन्दछु भन्ने बयान गरेबाट पनि प्रतिवादीहरूको इन्कारि बयान एक आपसमा विरोधाभास अस्वभाविक रहेको हुँदा प्रतिवादीहरूको अदालतमा भएको बयान अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट समर्थित हुन आएको देखिएन । प्रतिवादी कमल खड्का र सुशील क्षेत्रीको हकमा घटी सजाय गरेकोमा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(घ) को कसूर देखिएको हुँदा अपराधको किसिमलाई दृष्टिगत गरी न्यायिक रोहबाट समेत ८(४) बमोजिम सजाय हुनु उचित हुने हुँदा र त्यतिकैमा फैसलामा तात्त्विक असर नपर्ने हुँदा र प्रतिवादी कमल खड्का पोलियो समेत भएको भन्ने देखिँदा समेत शुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीलाई ११ वर्ष कैद, प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद र प्रतिवादी कमल खड्कालाई ३ वर्ष कैद हुने ठहराएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६३।३।११ को फैसला ।

घटनास्थल तथा मौकामा कागज गर्ने कुनै पनि व्यक्तिले वेश्यावृत्ति भइरहेको वा हुने गरेको भनी किटानीसाथ भन्न नसकेको, मिसिल संलग्न मेडिकल रिपोर्टबाट जाहेरीवाली समेत कोही कसैले वेश्यावृत्ति गरे गराएको देखिँदैन । वेश्यावृत्ति गरेको भए शारीरिक जाँचबाट देखिनु पर्ने र यौनसम्पर्क नै नभएको वादीकै प्रमाणबाट प्रमाणित भएकोले वारदात स्थापित हुन सकेको छैन । मैले होटल नै सञ्चालन नगरेकोबाट वेश्यावृत्ति गर्न कर लगाएको वा गराएको प्रमाणित हुन नसकेकोमा जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को परिभाषाभित्र पारी कैद

जरीवाना समेत गर्ने गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, र अ.ब.१८४क. तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेत विपरीत गरी भएको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला उल्टी गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र ।

जिउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को कसूर हुनलाई कुनै स्वास्नी मानिसलाई वेश्यावृत्तिमा लगाएको स्थापित हुनुपर्ने हुन्छ । तर म समेतको कसूर तिनै कथित पीडितको निवेदन र बकपत्रबाट खण्डन भएको अवस्थामा कसूर स्थापित गर्न मिल्दैन । कानूनबमोजिमको कार्यविधि समेत अवलम्बन नगरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ र ५४, जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ५(२) र ६(२) को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि गरी भएको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला बदर गरी सफाइ पाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी कमल खड्का र प्रतिवादी सुशील क्षेत्रीको एकै व्यहोराको छुट्टाछुट्टै यस अदालतमा दायर पुनरावेदन पत्र ।

प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमलप्रसाद खड्काले पीडितहरूलाई वेश्यावृत्ति कार्यमा लगाउने उद्देश्यबाट होटलमा लगि बेचेको र यौनसम्पर्क गर्न ग्राहकको व्यवथा समेत गरेको मिसिल संलग्न प्रमाण एवं फैसलाले समेत स्वीकारेको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(३) बमोजिम सजाय गर्नुपर्ने र अर्का प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको हकमा कसूर ठहर भएको अवस्थामा निज प्रतिवादीहरू पनि यिनै रुपबहादुर सँगै पीडितहरूलाई वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराउने कार्यमा समान सहभागिता रहेको अवस्थामा सहयोगसम्म गरेको भनी अभियोग दावीभन्दा कम सजाय गरेको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दावीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भन्ने समेतको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र ।

वेश्यावृत्तिमा लगाइएका भनिएका पीडित एवं जाहेरवालीहरूले अदालतमा बकपत्र गर्दा आफूहरूलाई प्रतिवादीले वेश्यावृत्तिमा नलगाएको भनी बकपत्र गरेको

अवस्थामा त्यस्तो कथनलाई प्रमाणमा नलिई प्रतिवादीहरूलाई कसूरदार ठहराई भएको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको फैसला फरक गर्न सक्ने देखिँदा पेसीको सूचना महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६५।५।२५ को आदेश ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता खेमराज ज्ञवालीले पीडितहरूले प्रतिवादीहरू उपर कितानी जाहेरी दिई सो जाहेरीलाई अदालतमा आई प्रमाणित समेत गरेको, प्रतिवादीहरूले होटलमा ल्याई वेश्यावृत्तिको लागि रकम लिई बिक्री गरेको र होटलमा पनि वेश्यावृत्ति गराउने र होटल बाहिर जान नपाउने गरी बाहिरबाट चुकुल लगाई थुनेको अवस्थामा पीडितहरूलाई प्रहरीद्वारा उद्धार गरिएको घटनास्थल मुचुल्का समेतबाट पुष्टि हुँदा प्रतिवादीहरूले आफूले गरेको कसूर अपराधबाट उन्मुक्ति पाउन नसक्ने हुँदा अभियोग दावीबमोजिम नै सजाय हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो । प्रतिवादीहरूको तर्फबाट उपस्थित वैतनिक कानून व्यवसायी अधिवक्ता शान्ता सेठाईले पीडितहरूलाई बन्द कोठाबाट पक्राउ गरिएको भए पनि वेश्यावृत्ति कार्यमा संलग्न गराएको नभई होटलमा जागीरको रूपमा पारिश्रमिक लिएर काम गरेको अवस्था हो । जुन कुरा पीडितले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरूले वेश्यावृत्तिमा लगाएको भन्न नसकेको र जाहेरीमा लेखेको व्यहोरा आफूले नलेखाएको भनी भनेका तथा घटनास्थल प्रकृति मुचुल्कामा प्रतिवादीहरूलाई रोहबरमा नराखी कानूनबमोजिमको कार्यविधि समेत पूरा नगरिएको अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ८(४) बमोजिम सजाय गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सफाई पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता कृष्णप्रसाद शर्माले अभियोग दावी प्रमाणित हुन घटनास्थल स्पष्ट रूपमा देखाइएको हुनुपर्नेमा सो भएको छैन । होटलबाट उद्धार गर्दा कुनै मुचुल्का नै तयार गरेको देखिँदैन र को कोसँग वेश्यावृत्ति गराई रहेको अवस्थामा उद्धार गरिएको हो सो केही

देखिँदैन । वेश्यावृत्तिमा संलग्न गराइएका पीडित भनिएकाले पनि अदालतमा बकपत्र गर्दा जाहेरी व्यहोरा आफ्नो नभएको भनी लेखाएका र पीडित रञ्जना देवकोटा र सिर्जना शाहीले हामी होटलबाट पक्राउ परेको होइन भनी निवेदन समेत दिएको अवस्था हुँदा तथाकथित जीउ मास्ने बेच्ने अभियोग लगाई सजाय समेत गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलामा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएकोले उल्टी गरी प्रतिवादीले सफाई पाउनु पर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

पुनरावेदक वादी र प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यवसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी पुनरावेदन पत्रसहितका मिसिल प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जले गरेको फैसला मिलेको छ, छैन निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

प्रतिवादीहरूको मिलेमतोमा पीडित रञ्जना देवकोटा समेतलाई आर्थिक प्रलोभन दिई भुक्त्याई अनुचित दवावमा पारी वेश्यावृत्ति कार्यमा लगाएको हुँदा प्रतिवादीहरू श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्री, सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को कसूर गरेकोले सोही ऐनको दफा ८(३) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्ने मुख्य अभियोग दावी लिएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू उपरको प्रस्तुत अभियोग दावीमा प्रतिवादी श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीलाई अभियोग दावीबमोजिमको कसूरमा सजाय गरेउपर र अन्य प्रतिवादी सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले वेश्यावृत्ति कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने कार्य गरेको ठहराई सजाय गरेउपर सफाई पाउँ भनी प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन परेको तथा वादी नेपाल सरकारले एउटै कसूर अपराधमा समान रूपले संलग्न प्रतिवादीहरू मध्ये कसैलाई अभियोग दावीबमोजिम र कसैलाई अभियोग दावीभन्दा कम सजाय गरेकोले कम सजाय पाउने प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमल खड्काको हकमा अभियोग दावीबमोजिम नै सजाय गरिपाउँ भनी परेको प्रस्तुत पुनरावेदन पेश हुन आएको देखियो ।

२. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले कामको खोजिमा रहेका पीडित

जोहरवालीहरूलाई काम लगाई दिने भनी विश्वस्त तुल्याई प्रतिवादीमध्येकै श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको नेपालगञ्ज स्थित स्विटी होटलमा पुऱ्याई निजकोमा जिम्मा दिई गएको र निज होटल मालिकले जाहेरवालाहरूलाई होटलमा काम दिई काम गर्न थालेपछि जबरजस्ती धम्काएर इच्छाविपरीत वेश्यावृत्तिको यौन क्रियाकलापमा सरिक गराएको भन्ने पीडितहरूको भनाई देखिन्छ। पीडितहरूले यी प्रतिवादीहरू सुशील क्षेत्री र कमल खडुकाले हामीलाई होटलमा ल्याई होटल मालिकको जिम्मा दिएको भनी गरेको जाहेरी र सो जाहेरीमा उल्लिखित व्यहोरा एवं अनुसन्धानका क्रममा भएको बयान व्यहोरालाई तत्काल अदालतमा उपस्थित भई प्रमाणित गरेको अवस्था देखिन्छ। पीडितहरूको प्रमाणित जाहेरी र बयान व्यहोरा र घटनास्थल एवं मौकामा कागज गर्ने व्यक्तिहरूको भनाई आपसमा समर्थित भइरहेको देखिँदा घटनास्थल तथा मौकाको कागजलाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिँदैन। यी प्रतिवादीहरूले पनि अनुसन्धानका क्रममा बयान गर्दा श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीको होटलमा केटीहरू पुऱ्याई दिएवापत रु.५,०००।- लिने दिने शर्तबमोजिम पीडित केटीहरू पुऱ्याएको भनी जाहेरी व्यहोरा र पीडितहरूको भनाईलाई समर्थित हुने गरी बयान गरेको देखिँदा यी प्रतिवादीहरू आफैले वेश्यावृत्ति गराएको अवस्था नदेखिई वेश्यावृत्तिको लागि केटीहरू उपलब्ध गराउनेसम्म कार्य गरेको कुरा समर्थित भइरहेको देखिन्छ। यी प्रतिवादीहरूले अदालतमा बयान गर्दा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान व्यहोराको सहिछाप आफ्नो भएको भनी स्वीकार गरेका र स्विटी होटलमा वेश्यावृत्तिको कार्य हुन्छ भन्ने कुरा स्वीकार गरी बयान गरेको देखिन्छ। पीडितहरूलाई स्विटी होटलबाट उद्धार गरी बाहिर ल्याएपछि प्रहरीले कागज गराई प्रस्तुत मुद्दाको कारवाही चलाएको देखिन्छ।

३. जाहेरवाली रेश्मा घर्तीले अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रहरीले लेखेको जाहेरीमा सहिछाप नगरेमा बीस वर्ष जेल हुन्छ भनी धम्काई सहिछाप गराएका हुन् भनेकी छन्। अदालतमा बयान प्रमाणित गराउँदा समेत हामीले जो लेखेका छौं सोही हो भनी अदालतमा भन्नु नत्र जेलमा सडाई दिन्छौं भनेकाले जेलमा सड्ने डरले अदालतमा समेत प्रहरीले भनेबमोजिम भनेको

हो भनी बकपत्र गरी वेश्यावृत्तिमा लागेको भन्ने कुरालाई इन्कार गरेको देखिन्छ।

४. वेश्यावृत्तिमा आफू लागेको कुरा इन्कार गर्ने यी जोहरवालीले आफू विवाहित महिला भएको भनेको र त्यस्तो विवाहित महिलाले वेश्यावृत्तिमा नलागेको भए प्रहरीको डर र प्रभावका कारण अदालतमा समेत स्वीकार गरेको भन्ने भनाईले प्रश्न चिन्ह खडा हुन सक्ने हुन्छ। तर पीडित जाहेरवालीहरूले प्रहरीको त्यस्तो डर र प्रभावका कारण भनी अदालतमा पनि अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कै व्यहोरा लेखाएको भनेको देखिन्छ भने प्रहरीले पनि प्रतिवादीहरू उपर त्यस्तो भूठा आरोप लगाउनु पर्ने र जाहेरवालीहरूलाई पनि पीडितको रुपमा अगाडि ल्याउनु पर्ने कुनै आधार र कारण देखिन्न। जाहेरवालीहरूलाई प्रहरीले त्यस्तो अनुचित दवाव दिएको थियो जसको कारण जीउ ज्यानमा नै जोखिममा पर्ने भएकोले अदालतमा पनि प्रहरीकै व्यहोरा लेखाएको भन्ने विश्वासयुक्त र वस्तुनिष्ठ आधार प्रमाण जाहेरवालीहरूले गुजार्न सकेको पनि देखिन आएन।

५. जाहेरवालीहरू मध्ये विवाहित महिला पनि भएको र यस्ता विवाहिता महिलाले आफ्नो अस्मितामाथि नै प्रतिकूल असर पर्ने गरी अनुचित दवाव दिई प्रभावमा पारी डर त्रास देखाई जनताको जीउ धनको शान्ति सुरक्षार्थ खटिएका प्रहरीबाट प्रतिवादीहरू उपर अभियोग लगाएको भनी सहजै अनुमान गर्न सकिने भन्ने पनि हुँदैन। यदि प्रहरीले तत्काललाई अनुसन्धानका क्रमसम्ममा प्रभाव पारेको भए पनि अदालतमा न्यायाधीशको रोहवरमा गराइएको प्रमाणित बयानमा त्यस्तो दवाव र प्रभाव सबै जोहरवालीहरूमा रहिरहने भन्ने अर्थ गर्न मिल्ने पनि हुँदैन। अदालतमा जाहेरवाली वा प्रतिवादी दुवै स्वतन्त्र रहने र त्यहाँ कसैको डर त्रासको गुन्जाईस रहने हुँदैन। अदालतले बयान बकपत्र गराउँदा शक्तिको प्रयोग नगरी स्वतन्त्रपूर्वक हुने गर्छ भन्ने मान्यता रहेको छ। जुन मान्यता सर्वमान्य र वास्तविक पनि हो। मुद्दा हेर्ने न्यायाधीशसमक्ष गरेको प्रमाणित बयानलाई दवाव र प्रभावमा भए गरेको मान्ने हो भने न्याय प्रणालीनै निष्फल हुने अवस्था रहन्छ। मुद्दाको न्याय निरोपण गर्ने न्यायाधीशसमक्ष भएको त्यस्तो प्रमाणित बयान नै स्वतन्त्रपूर्वक नभएको भन्ने जाहेरवालीहरूको त्यस्तो अविश्वसनीय कथनलाई

स्वीकार गर्न सकिन्छ । जाहेरवालीहरूको बकपत्र तत्काल नै हुने नभई समयको अन्तरालपछि मात्र भिकाई बकपत्र गरिने परम्परा रहेको यस अवस्थामा जाहेरवालाहरू पनि प्रभावमा अन्यथा बकपत्र गर्न सक्ने स्थिति पनि इन्कार गर्न सकिन्छ । यस्तो परिस्थिति निपटनको लागि कानूनी एवं व्यावहारिक रूपमा विभिन्न उपयाहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ । जसले गर्दा जाहेरवाला Hostile हुन नसकोस भनी वादी पक्ष चनाखो र सजग रही त्यस्ता साक्षीउपर सजायको दावी गर्नेतर्फ वादी अग्रसर हुनुपर्ने देखिन्छ ।

६. पीडितहरूले आफू स्वयं वेश्यावृत्तिमा लागेको नभै प्रतिवादीहरूले पीडितहरूले पाउनुपर्ने पारिश्रमिक समेत नदिई दवावमा पारी वेश्यावृत्तिमा संलग्न हुन बाध्य पारेको भन्ने व्यहोरा लेखिएको देखिन्छ । नाजायज काममा लगाउन पीडितहरूलाई प्रलोभन र धम्कीका भरमा बन्दी बनाएर राखिएकै अवस्थामा मिति २०६१।३।१५ मा होटलबाटै उद्धार गरिएको हुँदा पीडितलाई आफ्नो प्रभावमा पारी कब्जामा राखी नाजायज काममा लगाई पारिश्रमिक नदिएको तथ्य पुष्टि हुन्छ । पीडितहरूले यी प्रतिवादीहरू उपर किटान गरी होटलबाट उद्धार गरिएपश्चात् नै सोही मितिमा जाहेरी दिएको र सो जाहेरी व्यहोरालाई समर्थन गरी गरेको बयान कागज प्रमाणित समेत भएको अवस्था देखिँदा त्यस्तो प्रमाणित बयानको विपरीत हुने गरी पछि पीडितले अदालतमा बकपत्र गरेको देखिए पनि समयको अन्तराल पछि त्यस्तो Hostile हुने गरी बकपत्र गरेको कार्य स्वाभाविक र चित्त बुभदो देखिँदैन । जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ विशेष प्रकृतिको ऐन भएकोले पछि जाहेरवाला पीडित Hostile हुन सक्ने महसूस गरी अदालतबाटै पीडितको बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी प्रावधान विद्यायिकाद्वारा राखिएको र सो बमोजिम नै प्रमाणित समेत भएको बयान व्यहोरालाई पछि आएर होइन भनिदिएकै भरमा प्रमाण ग्राह्य नहुने भन्ने हुँदैन । कसैले पनि न्यायिक प्रक्रियामा सत्य तथ्य कुरा खोली सही निष्कर्षमा पुग्न सहयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । अन्यथा अदालत मात्रैले सही तथ्य पत्ता लगाई वास्तविक न्याय गर्न असमर्थ हुन्छ । भूठो कुराको जाहेरी दिने, बयान कागज प्रमाणित गरी दिने अदालतमा एक किसिमले आफ्नो भएको व्यहोरा लेखाई प्रमाणित गर्ने गर्न लगाउन अनि साक्षी परीक्षणको प्रक्रियामा अन्यथा व्यहोरा लेखाई

सत्य तथ्य नै भ्रमित गर्ने गरी विरोधाभाषपूर्ण कुराहरू राख्न अन्य व्यक्तिहरूको अतिरिक्त स्वयं पीडित भनेका मानिसहरूलाई पनि छूट दिन सकिन्छ । राज्य र कानूनका संयन्त्रहरूलाई हलुकासँग आफ्नो स्वार्थमा प्रयोग गर्ने र अरुको हक हितमा प्रतिकूल स्थिति सिर्जना गरी राज्यका उपर अनुचित दायित्व सिर्जना गर्ने कार्य कुनै विन्दूमा पनि सत्य वा ग्राह्य हुन सक्तैन । त्यस्तै काम गर्ने गराउनेका उपर अपराधिक एवं देवानी दुवै किसिमको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने कानूनी व्यवस्था हुनुपर्ने समेत देखिन्छ । प्रचलित कानूनमा पनि भूठो उजूर गर्ने वा बकपत्र गर्नेहरू उपर भएका व्यवस्थालाई क्रियाशील गराउनु पर्ने आवश्यकता छ ।

७. त्यसको अतिरिक्त विचारणीय कुरा के छ भने कतिपय पीडितहरूको व्यक्तिगत, पारिवारिक वा सांस्कृतिक परिस्थितिले न्यायको माग गर्न सक्ने वा न्यायमा सहज पहुँच पाउन सक्नेसम्मको स्थिति नआएर असुरक्षित र जोखीमपूर्ण अवस्थामा गुज्रन परेको पाइन्छ । आवश्यक सुरक्षा र समर्थनका अभावमा न्यायिक प्रक्रियामा यथार्थ सहयोग गर्नु जोखिमपूर्ण हुने भै बाध्यतावस आफ्नो सही कुरा पुष्ट्याई गर्न सक्ने गरी बकपत्र गर्न नसकेको समेत स्थित रहन्छ । यस्तो स्थिति रही रहेमा आफ्नो पूर्व कथनको विपरीत प्रतिवादीको लाभको लागि अन्यथा बकपत्र गर्न बाध्य हुने स्थिति आउँछ, जुन अपराधीलाई न्यायको प्रक्रियामा त्याई दण्डित गर्ने र समाजमा न्याय र सुरक्षाको वातावरण सिर्जना गर्ने कुरामा बाधक बन्न सक्छ । त्यस्तो स्थिति गम्भीर स्थिति मान्नु पर्ने हुन्छ । त्यसैले पीडितले किन आफ्ना बयानका बकपत्रलाई खण्डन गर्ने गरी पछि बकपत्र गरेको होला भनी आलोचना गर्नु मात्रै पनि समाधान देखिँदैन । त्यसैले पीडित तथा संवेदनशील साक्षीहरूको संरक्षणका लागि राज्यले अखिलम्ब विस्तृत कार्यक्रम तर्जुमा गर्नुपर्ने देखिन्छ, त्यसको लागि नेपाल सरकारको ध्यानाकर्षण हुनुपर्ने देखिन्छ ।

८. यसरी हेरेमा उपलब्ध प्रमाणको दुरुपयोग हुन नदिन प्रतिवादीको हितविपरीत पनि दुराशयपूर्वक कोहीलाई पनि परिचालित हुन नदिन तथा न्यायको लागि उचित वातावरण कायम राखी सत्य तथ्यको सही अन्वेषण हुन सक्ने विन्दू पहिचान गरी कानून

कार्यन्वयन गर्ने प्रणाली कायम राख्नु चुनौतीपूर्ण हुन गएको देखिन्छ ।

९. प्रस्तुत मुद्दामा पीडितहरूले पछिल्लो समयमा अदालतमा बकपत्र गर्दा दिएको अभिव्यक्ति जे भए पनि सोभन्दा अधि निजहरूको उद्धार गरी गरेको कागज एवं अदालतमा समेत उपस्थित भै प्रमाणित गरी दिएको बयान कागजको मान्यतालाई नै शून्य हुने गरी पछिल्लो समयमा अदालतमा गरेको बकपत्रको अभिव्यक्ति ग्राह्य एवं विश्वसनीय मान्न नसकिने हुनाले उपरोक्त स्थितिहरूको सन्तुलनमा पीडितहरूको भनाईलाई ग्रहण गर्नु परेको छ ।

१०. अदालतद्वारा प्रमाणित पीडितको तत्कालको बयानमा लेखिएका कुरा भूठा हो भन्ने प्रमाण अभियुक्तले पुऱ्याउनु पर्ने भन्ने जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ७(२) को कानूनी व्यवस्था रहेको देखिँदा कसूरबाट उन्मुक्ति पाउन प्रमाण पुऱ्याउने भार वा दायित्व अन्य व्यक्तिमा नरही प्रतिवादीमा नै रहन्छ तर प्रतिवादीले प्रमाणित बयान र अभियोगको तथ्यपूर्ण रूपमा खण्डन गरी कसूर अपराध गरेको होइन भनी प्रमाण समेत दिन सकेको देखिन्छ ।

११. वेश्यावृत्ति गराउने कार्यमा संलग्न रही पीडितहरूलाई बन्द गरी राखेको मौकामा पीडितहरू फेला पारी शान्ति सुरक्षामा खटिएका प्रहरी कर्मचारीबाट उद्धार गरी ल्याएको भनी उद्धारमा संलग्न प्र.ना.नि.अरुणकुमार सिंह समेतले प्रतिवेदन दिएको स्थिति छ । सो प्रतिवेदन व्यहोरा तथा पीडितको प्रमाणित बयान तथा जाहेरी व्यहोरालाई अदालतमा उपस्थित भै प्रतिवेदकले पुष्टि गरेको देखिन्छ । अभियुक्तहरू सुशील क्षेत्री र कमल खड्काले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा कसूर अपराध स्वीकार गरी सहअभियुक्त श्याम भन्ने रुपबहादुर क्षेत्रीलाई समेत पोल गरी बयान गरेको देखिन्छ । यसरी प्रतिवादीहरूको बयान, प्रतिवेदकको व्यहोरा घटना विवरण तथा पीडितहरूको प्रमाणित बयान एक आपसमा सिलसिलाबद्ध भई कसूर अपराधलाई पुष्टि गरेको देखिन्छ । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको प्रतिवादीहरूको बयान पीडित जाहेरवालीहरूको र प्रतिवेदकको भनाईबाट समर्थित र पुष्टि भइरहेको प्रतिवादीहरूले अन्यथा भनी तथ्ययुक्त

आधारमा प्रमाणित गर्न नसकेको तथा पीडितले अदालतमा पछि बयान गर्दा अन्यथा भनेको भए पनि त्यसरी स्थापित भइसकेको तथ्य र घटनाक्रम खण्डित हुने अवस्था देखिन्छ । वारदात घटनाको समय अन्तराल पछि कसैलाई सफाइ दिन सहयोग गर्ने हिसावले पछि अन्यथा बकपत्र गरेको देखिए पनि तथ्यगत सबूद र घटनावलीले अभियोग दावीको कसूर पुष्टि गरेको कुराबाट निर्णय हुने हुनाले Hostile भै पछिबाट गरेको त्यस्तो बकपत्रले प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यमा तात्त्विक असर पर्न सक्ने हुँदैन । किनकि अदालतबाट बयान प्रमाणित गर्दा अन्यथा नभन्नेले पछिबाट विपरीत बयान गर्नुको स्वभाविक र विश्वासिलो कारण खुलाएको पनि देखिन्छ । अदालतमा समेत डरले बयान गरेको भन्नु विश्वसनीय नभई सर्वमान्य मान्यता र सिद्धान्तविपरीत भई समय अन्तराल पछि भएको पीडितको बकपत्र नै अविश्वसनीय देखियो ।

१२. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट फौजदारी अपराधमा अभियुक्तले अपराध गरेको हो कि होइन भन्ने वस्तुगत तथ्य र सबूद प्रमाणहरूको आधारमा निर्णय गर्ने कुरा भएकोले अपराधीलाई बचाउ गर्ने नियतले प्रमाणित बयानलाई अन्यथा भनी Hostile भै पीडितले बकपत्र गर्दा अपराध छिप्न नसक्ने हुँदा प्रतिवादीहरूले पीडितहरूलाई प्रलोभन डर त्रास र दवावमा पारी आफ्नो कब्जामा लिई कानूनद्वारा वर्जित कार्यमा संलग्न गराई जीउ मास्ने बेच्ने कार्य (नियन्त्रण) ऐन, २०४३ को दफा ४(ग) को कसूर अपराध गरेको जाहेरवालीहरूको बकपत्र बाहेक मिसिल संलग्न अन्य तथ्ययुक्त सबूद प्रमाणबाट पुष्टि भएको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको मिति २०६३।३।११ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुन्छ । पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल कात्तिक १४ गते रोज १ शुभम्-
इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं. ८७३३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री कल्याण श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
संवत् २०६६ सालको WO-०९३९
आदेश मिति: २०६७/११/३०/२
विषय : उत्प्रेषण, परमादेश।
निवेदक: जयन्ती/थापा कन्स्ट्रक्शन जे.भी.(संयुक्त
उपक्रम) काठमाडौंका अख्तियारप्राप्त
खुमबहादुर थापा
विरुद्ध
विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत

- निर्माणको काममा प्रतिस्पर्धा गराउन बोलपत्र आव्हान गर्दा जे जति बोलपत्र बिक्री भए पनि ती सबै बोलपत्र दर्ता हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नु सान्दर्भिक र न्यायिक नहुने।
(प्रकरण नं.३)
- जुन आर्थिक बर्षका लागि भनी विनियोजित बजेट रकम निकास भई निर्माण कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ सो आर्थिक वर्ष समाप्त भएपछि बोलपत्र आव्हान गरिए वा गरिएको बोलपत्रअनुसारको कार्य हुन नपाई रोकिन गएमा त्यसले कुनै अर्थ नराख्ने।
(प्रकरण नं.४)
- मुद्दाको विवादित विषयमा अन्तरिम आदेश जारी भएपछि बोलपत्रबमोजिमको ठेक्का स्वीकृतिको लागि अन्तिम अवस्थामा पुगेका प्रक्रियागत कामहरू प्रारम्भ भई निरन्तर रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आदेशबमोजिम ठेक्का स्वीकृतिका लागि त्यस्तो अन्तिम अवस्थामा पुगेको बोलपत्र बिना आधार

र कारण प्रक्रिया अवरुद्ध गरी रोकी पुनः टेण्डर गर्न लगाउन नमिल्ने।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता बाबुराम दाहाल
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेल
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:
■ सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६(६)
■ अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(१), ख

आदेश

न्या.कल्याण श्रेष्ठ: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार छ :-

हामी रिट निवेदक नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायबाट निर्माण व्यवसाय ऐन, २०५५ को दफा ४(घ) र निर्माण व्यवसाय नियमावली, २०५६ को नियम ६(१), ७ बमोजिम निर्माण व्यवसाय गर्ने इजाजतपत्र प्राप्त गरी निर्माण व्यवसायको क्षेत्रमा विगत लामो समयदेखि कार्यरत रही देशका विभिन्न भागमा विभिन्न प्रकारको निर्माणका कार्यहरू गरिआएका छौं। हामीहरूले आफ्नो निर्माण व्यवसाय गर्नेक्रममा नेपाल सरकारबाट तोकिएको कर दस्तूरहरू समयमा नै बुझाई आएका हामी इमानदार र कर्तव्यनिष्ठ निर्माण व्यावसायीहरू हौं। सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरीद नियमावली, २०६४ बमोजिम समेत निर्माण कार्यका लागि आव्हान भएका बोलपत्रहरूमा भाग लिई निर्माण व्यवसाय गरिआएका छौं।

यसैबीच विपक्षी शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय, लिवाङ रोल्पाले मिति २०६६/११/११ मा प्रकाशित गरेको बोलपत्र आव्हानसम्बन्धी सूचनामा विभिन्न ८ वटा निर्माण कार्यहरूका लागि सो सूचना प्रकाशित भएबमोजिम उपरोक्त सूचनाको सि.नं.०१ ठेक्का संकेत नं.०१/HP/०६६०६७ नुवागाउँ हे.पो. भवन निर्माण कार्य

नुवागाउँ रोल्पाको भवन निर्माण कार्यको लागि सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २(त) का आधारमा हामी निर्माण व्यवसाय गर्न इजाजत प्राप्त फर्म कम्पनीहरूले मिली सो कार्यालयमा तोकिएबमोजिमको सम्पूर्ण कागजातहरू संलग्न गरी बोलपत्र पेश गरेको थियो ।

यसरी पेश भएको बोलपत्र सो कार्यालयले समयमा नै खोली हामीहरूको रोहवरमा मुचुल्का समेत तयार गरी प्रचलित कानूनबमोजिम ठेक्का स्वीकृतिको प्रक्रिया अगाडि बढेको थियो । यसरी सो प्रक्रिया अगाडि बढ्ने क्रममा विकास निर्माणको कार्य छिटो छरितो रुपमा र समयमै सम्पन्न गर्नुपर्ने नेपाल सरकारको नीतिबमोजिम सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ अनुसार सारभूत रुपमा प्रभावग्राही भएको बोलपत्र तत्काल स्वीकृति गर्नुपर्ने भए तापनि विपक्षी शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालयबाट ठेक्का स्वीकृति गरी सम्झौता गर्न आउनका लागि बोलपत्रमा भाग लिएका मध्ये कुनै पनि निर्माण व्यवसायीलाई सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २७ को प्रक्रियाबमोजिम बोलावट नभएको र आशयको सूचनासमेत जारी नभएकोले के भएको रहेछ भनी सो कार्यालयमा गई बुझ्दा सो कार्यालयले शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागमा रहेको टुर मुकामबाट मिति २०६६।१।२३० मा पत्र लेखी “मिति २०६६।१।१९ गते बोलपत्र प्रकाशित भई २०६६।१।२२ मा खसेको प्याकेज नं.१ देखि ८ सम्मको बोलपत्रहरू अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग टंगाल काठमाडौंको मिति २०६६।१।२२७ को निर्णयअनुसार च.नं.८१६ मिति २०६६।१।२२९ को पत्रबाट सम्पूर्ण बोलपत्रहरू रद्द गरी पुनः बोलपत्र आह्वान गर्ने भन्ने पत्र प्राप्त भएको हुनाले सोही अनुसार कारवाहीको प्रक्रियामा रहेको व्यहोरा जानकारीको लागि अनुरोध छ” भनी पत्र लेखी जानकारी गराएकोले प्रचलित कानूनबमोजिम बोलपत्र सूचना जारी भई ठेक्का स्वीकृतिका लागि अन्तिम अवस्थामा पुगेको बोलपत्र बिना कारण रद्द गरी पुनः बोलपत्र आह्वान गर्न लागेको कार्य प्रचलित संविधान, ऐन, नियम तथा सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत भएकाले विपक्षी अख्तियार दुरुपायोग अनुसन्धान

आयोगको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा अन्य विपक्षीहरूले लागिसकेको ठेक्का र कानूनबमोजिम दर्ता भई अन्तिम अवस्थामा पुगेको बोलपत्र रद्द गर्ने सम्भावना रहे भएकोले सो सम्बन्धमा मुद्दा लिई जाने अन्य प्रभावकारी बाटो नभएको हुँदा बाध्य भई प्रस्तुत रिट लिई उपस्थित भएका छौ । आयोगले गरेको निर्णय र सोको आधारमा भएको पत्राचारसमेत विपक्षी कार्यालयहरूसँग माग गर्दा दिन मिल्दैन भनी भनेकाले प्राप्त गर्न नसकिएकोले मिति २०६६।१।२२७ मा गरेको भनिएको निर्णय र सो निर्णयको आधारमा च.नं.८१६ मिति २०६६।१।२२९ मा भएको पत्राचार र सोका आधारमा पछि हुने निर्णयहरू समेत उत्प्रेषणको आदेश जारी भई बदर हुन र परमादेशको आदेशसमेत जारी गर्न निम्नबमोजिम आधारहरू प्रस्तुत गर्दछौ ।

लामो समयदेखि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग गठन हुन नसकी प्रमुख आयुक्त र आयुक्तहरूको नियुक्ति नै नभएको अवस्थामा मिति २०६६।१।२२७ गते प्रमुख आयुक्त र आयुक्तविहीन आयोगले गरेको निर्णय प्रभावकारी हुन सक्दैन । आयोगको निर्णय भनी अरु कसैलाई निर्णय गर्ने अधिकार नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन समेतले प्रदान गरेको नहुँदा उक्त मिति २०६६।१।२२७ को निर्णय गैरकानूनी छ ।

मनगढन्ते रुपमा अमूक व्यक्तिको उजूरीलाई आधार मानी अधिकार नै नभएको विषयमा विपक्षी आयोगले निर्णय गरी बोलपत्र रद्द गर्न मिल्दैन । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६ ले बोलपत्र कारवाही रद्द गर्ने व्यवस्था गरेको भए तापनि सो बमोजिम प्रमाणित भएमा मात्र सम्बन्धित सार्वजनिक निकायले सो दफा कार्यान्वयन गर्न सक्ने छ । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले विभिन्न उजूरी सुन्ने, भ्रष्टाचार भएकोमा छानबीन गर्ने, खान तलासी लिने, सम्पत्ति जफत गर्ने, माल वस्तु लिलाम गर्ने, मुद्दा दायर गर्नेलगायत विभिन्न अधिकारहरू रहे भएको भए तापनि सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरीद नियमावली, २०६४ बमोजिम भए गरेका कार्यहरूमा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार छैन । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा ७५(२) बमोजिम “प्रचलित कानूनमा जुनसकै कुरा लेखिएका भए तापनि दफा २ को खण्ड

(ख) बमोजिमका सार्वजनिक निकायहरूमा खरीदसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था यो ऐनसँग बाभिएको हदसम्म यस ऐनअनुकूल हुने गरी स्वतः संशोधन भएको मानिनेछ” भनी स्पष्ट व्यवस्था भएकोले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ बमोजिम भए गरेका कार्यहरूमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ आकर्षित समेत हुन नसक्ने भ्रष्टाचारजन्य कार्य भएमा मात्र छानवीन हुन सक्ने हो । सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६(२) बमोजिम “केही बोलपत्रहरू वा एउटा मात्र बोलपत्र सारभूत रूपमा प्रभाव गराई भएको कारणले मात्र बोलपत्र अस्वीकृत गर्न वा पुनः बोलपत्र आव्हान गरिने छैन” भनी स्पष्ट व्यवस्था भई रहेको र सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित *नेकाप* २०६३, नि.नं.७७५१, पृष्ठ १०६३ मा प्रकाशित नजीर सिद्धान्त समेतबाट मिति २०६६।१२।२९ को पत्र गैरकानूनी छ ।

अतः उपरोक्त आधार कारण र प्रमाणहरूबाट आयोगको मिति २०६६।१२।२७ को निर्णयले च.नं.८१६ मिति २०६६।१२।२९ मा डिभिजन कार्यालयसमेतलाई लेखेको पत्र र सो कार्यालयले मिति २०६६।१२।३० मा लेखेको पत्र तथा सोका आधारमा भविष्यमा विपक्षीहरूले गर्ने कामकारवाहीहरू विपक्षी डिभिजन कार्यालयबाट मिति २०६६।११।११ मा प्रकाशित बोलपत्र सूचनाबमोजिम सम्पन्न बोलपत्रसम्बन्धी कार्यलाई रद्द गरी पुनः बोलपत्र प्रकाशित गर्ने सम्भावना रहे भएकोले पछि हुने सम्पूर्ण कार्यहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी कानूनबमोजिम भएको बोलपत्रसम्बन्धी कार्य यथावत् राखी सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ र सार्वजनिक खरीद नियमावली, २०६४ बमोजिम प्रक्रिया अनुसार गरी सार्वजनिक खरीद कार्य गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरी मिति २०६६।१२।२७ को निर्णय र सोका आधारमा भएका पत्राचार र हुने पत्राचारहरू तत्काल कार्यान्वयन गर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेतको रिट निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? जारी हुन नपर्ने कुनै कारण भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भन्ने समेतको मिति २०६७।१।५ को आदेश ।

अन्तरिम आदेश जारी हुनपर्ने नपर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।१२।२० को निर्णयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सचिवलाई नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२०(७) को अधिकार मात्र सुम्पिएको देखिएको हुँदा निवेदकहरूका सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको मिति २०६६।१२।२७ को निर्णय संख्या ३७२ को निर्णय यो निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म कार्यान्वयन गर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । आर्थिक वर्ष समाप्त हुन लागिरहेको अवस्था हुँदा शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालय रोल्पाबाट मिति २०६६।११।११ मा आव्हान भएको बोलपत्रबमोजिम भए गरिएका कामकारवाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भन्ने आदेशसमेत जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने समेतको यस अदालतको मिति २०६७।१।१४ को आदेश ।

यस मन्त्रालयबाट निवेदकको हक अधिकार हनन हुने गरी कुनै निर्णय भएको नहुँदा बिना प्रमाण, आधार कारण विपक्षी बनाई दायर गरिएको प्रस्तुत रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी भएको र यस मन्त्रालयको मातहतको डिभिजन कार्यालय रोल्पाले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ बमोजिम स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बोलपत्रको माध्यमबाट खरीद प्रक्रिया अगाडि बढाएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख अनुसार सवैधानिक निकायले दिएको निर्देशनबमोजिम डिभिजन कार्यालयले बोलपत्र रद्द गरी मिति २०६७।१।६ मा पुनः सूचना प्रकाशन गरिसकेको अवस्थामा रिट निवेदकले पनि सो प्रतिस्पर्धामा सहभागी भई सवैधानिक तथा कानूनी हक उपयोग गर्नसक्ने नै देखिएकोले विपक्षीले आफ्नो रिट निवेदनमा माग गरे बमोजिमको आदेश जारी हुन सक्ने अवस्था नरहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस कार्यालयबाट स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयनका लागि मिति २०६६।२।१ मा विभिन्न

आठवटा हेल्थपोष्ट निर्माणको लागि बोलपत्र आव्हानको सूचना प्रकाशित गरी मिति २०६६।१।२१ गते १२:०० बजेसम्ममा दर्ता भएका बोलपत्रहरू सोही दिन २:०० बजे निर्माण व्यवसायी तथा कार्यालयका प्रतिनिधिसमेतको रोहवरमा खोली मूल्याङ्कनको प्रक्रिया अगाडि बढाइएकोमा बोलपत्र खोलिसकेपछि सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ ले निर्धारण गरेको प्रक्रियाबमोजिम मूल्याङ्कन शुरु गरेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको च.नं.७५२ मिति २०६६।१।२६ को पत्रबाट ठेक्का प्रक्रिया रोकी सम्पूर्ण कागजात आयोगसमक्ष पेश गर्न लेखी आएको हुँदा सम्पूर्ण कागजातहरू च.नं.३७९ मिति २०६६।१।२९ को पत्रबाट आयोग समक्ष पठाइएको हो। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पछि मिति २०६६।१।२९ गतेको च.नं.८१६ को पत्रबाट आयोगको मिति २०६६।१।२७ को निर्णयबमोजिम सम्पूर्ण बोलपत्र रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम निर्देशनसहित सम्पूर्ण कागजातहरू फिर्ता प्राप्त भएपछि आयोगले दिएको निर्देशनको आधारमा मिति २०६७।१।३ को निर्णयानुसार मिति २०६७।१।६ को राजधानी दैनिक पत्रिकामा पुनः बोलपत्र आव्हानको सूचना प्रकाशित गरिएको थियो।

आयोगबाट भएको निर्णयउपर सम्मानीत सर्वोच्च अदालतमा रिट निवेदन दर्ता भई सोको सुनुवाइपश्चात् मिति २०६७।१।१४ मा आयोगको मिति २०६६।१।२७ को निर्णय संख्या ३७२ को निर्णय निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म कार्यान्वयन नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश जारी हुनुको साथै आर्थिक वर्ष समाप्त हुन लागिसकेको अवस्था हुँदा यस कार्यालयबाट मिति २०६६।२।१ मा आव्हान भएको बोलपत्रबमोजिम भए गरेका कामकारवाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भन्ने समेतको आदेश जारी भई कार्यालयमा प्राप्त हुन आएको र कार्य अगाडि नबढाउँदा आर्थिक वर्षको समाप्ति हुन लागेकोले बजेट फ्रीज हुने र दुर्गम स्थानमा निर्माण हुन लागेको स्वास्थ्य संस्था निर्माण हुन नसकी आधारभूत स्वास्थ्य सेवा प्राप्त गर्ने जनता आधारभूत अधिकारबाट समेत वञ्चित हुनुपर्ने अवस्था रहेकाले सार्वजनिक खरीद ऐनको प्रावधान

तथा बोलपत्रसम्बन्धी कागजातमा उल्लिखित शर्तबमोजिम बोलपत्र मूल्याङ्कन गरी प्रक्रिया पुगेकाको सम्झौता गरिएको र प्रक्रिया नपुगेको बोलपत्र रद्द गरी पुनः सूचनाको माध्यमबाट कारवाही अगाडि बढाइएकोले यस कार्यालयबाट कुनै पनि गैरकानूनी काम र निर्णय नभएको भन्ने समेतको शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालय रोल्पाको लिखित जवाफ।

शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालय, रोल्पाबाट विभिन्न भवन निर्माणसम्बन्धी बोलपत्र आव्हान भएकोमा बोलपत्र दर्ता गराउन नदिई ठेकेदारले मिलेमतो गरी भ्रष्टाचार गरे भनी यस आयोगसमक्ष पर्ने आएको उजुरीउपर अनुसन्धान भई यस आयोगको मिति २०६६।१।२२७ को निर्णयानुसार ५८ थानसम्म बोलपत्र विक्री भएकोमा बढीमा ३ थानसम्म मात्र बोलपत्र दर्ता भएको, इकाई दररेट नभरी एकमुष्ट रकम भर्नु पर्ने आइटमहरू प्रशस्त हुँदाहुँदै स्वीकृत लागत अनुमान भन्दा १ प्रतिशतभन्दा कम रकम अर्थात् लागत अनुमानकै हाराहारीमा प्रत्येक ठेक्कामा बोलकबोल गरेको, स्वीकृत लागत अनुमानलाई गोप्य राख्नुपर्ने कानूनी प्रावधानको पालना नभएको, कुनै ठेक्कामा एउटै ठेकेदारले आवश्यक पर्ने कागजातहरू नियतवश समावेश नगरेको, कुनैमा लागत अनुमान भन्दा सयौं गुणा बढी अङ्क कबोल गरी कोरम पुर्‍याउने प्रयोजनबाट मात्र बोलपत्र दर्ता गराएको, सोही ठेकेदारले आफूले प्राप्त गर्ने ठेक्कामा भने लागत अनुमानको हाराहारी मै बोलकबोल गरेको, बोलपत्र खरीद गर्ने अन्तिम दिनको भोलिपल्ट १० देखि १२ बजेसम्म अर्थात् जम्मा २ घण्टाको समयभित्र सबै ठेकेदारहरूले बोलपत्र दर्ता गराएको समेत देखिएबाट ठेकेदारहरूले आपसी मिलेमतो गरी बोलपत्र पेश गरेको देखिन आएको हुँदा सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६(६) बमोजिम आपसी मिलेमतो गरी बोलपत्र भरिएको देखिए बोलपत्र रद्द हुने कानूनी व्यवस्था भएको हुँदा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ ख बमोजिम उक्त सम्पूर्ण बोलपत्रहरू रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्न शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय, रोल्पालाई लेखी पठाउने निर्णय भई कार्यान्वयनको लागि उक्त कार्यालयमा लेखी गएको हो।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ग. बमोजिम पुनरावेदन लाग्न सक्ने वैकल्पिक उपचारको स्पष्ट कानूनी व्यवस्था रहेको र पुनरावेदन अदालतको रूपमा विशेष अदालत तोकिएको अवस्थामा वैकल्पिक उपचारको प्रभावकारी मार्ग अवलम्बन नगरी सोभै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको देखिएको छ। यसरी वैकल्पिक उपचारको व्यवस्था छलेर आएका थुप्रै रिट निवेदनहरू सम्मानीत अदालतको वृहत पूल बेञ्च समेतबाट खारेज भई कानूनी सिद्धान्त प्रतिपादन भइरहेको र आयोग भ्रष्टाचार नियन्त्रणको लागि निरन्तर कार्यरत रहने निकाय भएको हुँदा पदाधिकारी नहुँदाको अवस्थामा पनि यसको अस्तित्व शून्यमा पुग्न सक्दैन। त्यसका अतिरिक्त नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२० को उपधारा ७ ले आयोगले आफ्नो काम कर्तव्य र अधिकार नेपाल सरकारका कर्मचारीलाई प्रत्योजन गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको र आयोगले क्षेत्रीय प्रशासक, प्र.जि.अ. र सरकारी वकीललाई यस अधि नै अधिकार प्रत्योजन गरिसकेको र वर्तमानमा आयोगमा पदाधिकारीहरू नियुक्त भई आइसकेको अवस्था नहुँदा पदाधिकारीहरू नियुक्त भई नआउञ्जेलसम्मको लागि संवैधानिक प्रावधानबमोजिम आयोगको सचिवलाई अनुसन्धान र तहकीकात गर्ने वा मुद्दा चलाउने अधिकार आयोगले प्रत्योजन गरेको संवैधानिक प्रावधानलाई निष्क्रिय पार्ने उद्देश्यले रिट निवेदन दायर हुन आएको छ।

यसर्थ आयोगबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. अनुसार ठेक्का कारोवार प्रक्रिया रद्द गरी पुनः नयाँ प्रक्रियाको थालनी गर्नु भनी सम्बन्धित विभागलाई निर्देशन दिएकोमा उक्त सूचनाबमोजिमको टेण्डर बदर गरी नयाँ टेण्डरको सूचनासमेत प्रकाशित भई ठेक्कापट्टाको कारवाही बदर भइसकेको स्थितिमा बदर हुने आशंका देखिएको भनी र सम्बन्धित कार्यालयबाट स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रमलाई मध्यनजर गरी पुनः ठेक्काहरूको बोलपत्र आव्हान गर्ने निर्णयसमेत भई मिति २०६७/११/६ को राजधानी दैनिक पत्रिकामा पुनः शिलबन्दी बोलपत्र आव्हानको सूचनासमेत प्रकाशित भई यस आयोगको आदेश कार्यान्वयन भइसकेको र विपक्षी समेत समावेश

हुन सक्ने हुँदा निवेदकको कुनै पनि हक अधिकारमा बाधा पुग्न गएको अवस्था विद्यमान नभएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफ।

यस विभागबाट निवेदकको हक अधिकार हनन् हुने गरी कुनै निर्णय तथा निर्देशन नभएको र विभाग मातहतको डिभिजन कार्यालय रोल्पाले सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ बमोजिम स्वीकृत वार्षिक कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न बोलपत्रको माध्यमबाट खरीद प्रक्रिया अगाडि बढाएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख. अनुसार आयोगले दिएको निर्देशनबमोजिम डिभिजन कार्यालयले बोलपत्र रद्द गरी मिति २०६७/११/६ मा पुनः सूचना प्रकाशित गरिसकेको अवस्था छ। यसरी आयोगको आदेश कार्यान्वयन भइसकेको सन्दर्भमा सम्मानीत अदालतबाट मिति २०६७/११/४ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशसमेत रद्द गरिपाउँ भनी विभागको तर्फबाट निवेदनसमेत दर्ता गरिएको अवगत गराउँदै पुनः सूचना आव्हानबाट निवेदकले समेत प्रतिस्पर्धा गर्न पाउने र कानून प्रदत्त हक अधिकारबाट वञ्चित हुने अवस्था समेत नरहेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेतको शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभागको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा रिट निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता बाबुराम दाहालले प्रचलित कानूनबमोजिम बोलपत्र सूचना जारी भै ठेक्का स्वीकृतिका लागि अन्तिम अवस्थामा पुगेको बोलपत्र बिनाकारण रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्नु भनी प्रमुख आयुक्त र आयुक्तविहीन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको मिति २०६६/१२/२७ को निर्णय गैरकानूनी र असंवैधानिक भएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गरिपाउँ भनी बहस गर्नुभयो। त्यसैगरी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता धर्मराज पौडेलले बोलपत्र आव्हान गर्दा ५८ थान बिक्री भएकोमा दर्ता हुँदा निवेदकसमेतको मिलेमतोमा ३ थान मात्र दर्ता हुन आएको हुँदा यस्तो ठेकेदारहरूको मिलेमतोमा

दर्ता भएको बोलपत्र सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६(६) बमोजिम अस्वीकृत वा रद्द गर्नसक्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले रद्द गरेको हो। यस्तो रद्द गरेको निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) बमोजिम पुनरावेदन लाग्न सक्ने वैकल्पिक उपचार हुँदाहुँदै रिट क्षेत्रमा प्रवेश गरेको हुँदा निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

यसरी रिट निवेदक र विपक्षीहरू तर्फबाट उपस्थित विद्वान कानून व्यावसायीहरूले गर्नु भएको बहस जिकीर सुनी रिट निवेदन पत्रसहितको मिसिल प्रमाण कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा निवेदकले माग गरेबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो होइन निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निर्माण कार्यका लागि आव्हान भएका बोलपत्र सूचनामा ८ वटा विभिन्न निर्माण कार्यहरूका लागि प्रकाशित सूचनाबमोजिम बोलपत्र पेश गरी प्रचलित कानूनबमोजिम ठेक्का स्वीकृतिको प्रक्रिया अन्तिम चरणमा पुगी सम्भौता हुने समयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६६।१२।२७ मा निर्णयको कारवाहीमा रहेका सम्पूर्ण बोलपत्र रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्ने भनी निर्णय गरी पत्राचारसमेत भएको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको कार्य गैरकानूनी र असंवैधानिक हुँदा उक्त निर्णय बदर गरिपाउन उत्प्रेषणयुक्त परमादेश जारी गरिपाउन मुख्य निवेदन जिकीर लिएको देखिन्छ। विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा विक्री भएका बोलपत्रहरू सबै दर्ता नभई ठेकेदारहरूको मिलेमेतामा ३ थान मात्र बोलपत्र फाराम दर्ता हुन गएका र यसरी ठेकेदारहरूको आपसी मिलेमतोबाट दर्ता भएका बोलपत्रहरू सार्वजनिक खरीद ऐन, २०६३ को दफा २६(६) बमोजिम रद्द हुने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ख बमोजिम रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्ने निर्णय भएको भनी व्यहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ।

३. निवेदक कम्पनीले शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालय रोल्पाले मिति २०६६।११।११ मा बोलपत्र आव्हानको सूचना प्रकाशित गरेको सो सूचनामा उल्लिखित नुवागाउँ हेल्थपोष्ट भवन निर्माण कार्यको लागि इजाजत निवेदक कम्पनीले बोलपत्र पेश गरेको देखिन्छ। तोकिएको समयभित्र पेश दर्ता भएका बोलपत्रहरू खोली मुचुल्का तयार गरी ठेक्का स्वीकृतिको प्रक्रियासम्मको कारवाहीको क्रममा पुगेको अवस्थामा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६६।१२।२७ को निर्णयबाट सम्पूर्ण बोलपत्रहरू रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्ने भनी पत्राचार गरेको देखिन्छ। आयोगको सो निर्णय मुख्यरूपले पहिले भएको मिति २०६६।११।११ को बोलपत्र ँश्राव्हानसम्बन्धी सूचना रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्ने भन्ने नै देखिन्छ। यसरी विक्री भए जति बोलपत्र नपरेको अवस्थामा पुनः बोलपत्र आव्हान गरी रहने हो भने यस्तो प्रक्रियाको कहिल्यै अन्त्य नहुन सक्ने हुन्छ। किनकि जति बोलपत्रहरू विक्री हुन्छन् ती सबै बोलपत्र नपरे विक्री भएका सबै बोलपत्र नपरेको भनी अख्तियारले हस्तक्षेप गर्दै जाने क्रम चलिरहने हो भने न कसैका बोलपत्र पर्छ न त विकास निर्माणको कार्य नै अगाडि बढ्न सक्छ। तसर्थ यस्तो निर्माणको काममा प्रतिस्पर्धा गराउन बोलपत्र आव्हान गर्दा जे जति बोलपत्र विक्री भए पनि ती सबै बोलपत्र दर्ता हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नु सान्दर्भिक र न्यायिक पनि हुँदैन।

४. बोलपत्र जतिसुकै व्यक्तिले लगे पनि लगे जति सबै बोलपत्र दर्ता गर्ने वा नगर्ने अधिकार बोलपत्र खरीदकर्तामा रहने हुँदा विक्री भएमध्येका दर्ता भएका ३ वटा बाहेक अरु पनि दर्ता हुनुपर्छ भन्ने मान्यता राख्नु पूर्वाग्रही बाहेक कानूनी आधार देखिन्छ। त्यसमा पनि जुन आर्थिक वर्षका लागि भनी विनियोजित बजेट रकम निकास भई निर्माण कार्य गर्नुपर्ने हुन्छ, सो आर्थिक वर्ष समाप्त भएपछि बोलपत्र आव्हान गरिए वा गरिएको बोलपत्र अनुसारको कार्य हुन नपाई रोकिन गएमा त्यसले कुनै अर्थ नराख्ने हुन्छ। तसर्थ आर्थिक वर्ष समाप्त हुन लागि रहेको अवस्थामा मिति २०६६।११।११ मा आव्हान भएको बोलपत्रबमोजिम भए गरिएका कामकारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउन यस अदालतबाट मिति २०६७।१।१४ मा विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम

आदेशसमेत भइरहेको अवस्था समेतबाट पनि अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।१२।२७ को निर्णय निष्क्रिय भैसकेको अवस्था छ।

५. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भ्रष्टाचारको विषयमा अनुसन्धान गर्ने र अख्तियारवाला व्यक्तिले अख्तियारको दुरुपयोग गरेमा अनुसन्धान तथा छानबीन गर्ने अधिकारप्राप्त संवैधानिक निकाय भन्नेमा द्विविधा छैन। विधिको शासन कायम गराउन कानूनको उचित प्रयोग र पालना गर्नु तथा कानूनले तोकेबमोजिमको कार्य वा आ-आफ्नो जिम्मेवारी कसैको दवाव वा हस्तक्षेपबाट गरिनु हुँदैन। कसैको प्रभाव र दवावमा नपरी कानूनद्वारा तोकिएको कार्यको परिपालना गरिएमा मात्र विधिको शासन कायम भै कानूनद्वारा परिलक्षित गरिएको अभिष्ट पूरा हुन सक्छ। प्रस्तुत मुद्दामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय लिवाङ रोल्पाको निर्माण कार्य गर्नका लागि आव्हान गरेका सूचनाबमोजिम बोलपत्र दर्ता गराएको यी निवेदक कम्पनीसमेतको बोलपत्र निर्माण व्यवसायी तथा कार्यालयका प्रतिनिधिसमेतको रोहवरमा खोली मूल्याङ्कनको प्रक्रियासम्म शुरु गरेको अवस्था देखिन्छ। बोलपत्र आव्हान गर्दा अनुचित कार्य गरेको भए त्यस्तो अनुचित कार्य गर्नेउपर अनुसन्धान तहकीकात गरी मुद्दा चलाउन पर्ने भए सो सम्बन्धी आवश्यक कारवाही गर्नुपर्ने हुन्छ। तर त्यस्तो अनुचित कार्य गरेको वा त्यस्तो अनुचित कार्य गर्ने व्यक्ति पहिचान गरी आवश्यक कारवाही गरेको वा गर्नेतर्फ अग्रसर भएको अवस्था पनि देखिन्छ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग भ्रष्टाचार निर्मूल गरी स्वच्छ प्रशासन कायम गराउन तल्लीन विशिष्ट संवैधानिक निकाय भएकोमा कसैको मतान्तर छैन। जसरी आफू विशिष्ट संवैधानिक निकायको रूपमा रहेको छ त्यसैगरी यसले गर्ने कार्य पनि कानूनअनुकूलको विशिष्ट नै हुनुपर्छ। आयोगले निष्पक्ष भई स्वच्छ प्रशासन र सुशासन कायम गराउन विशिष्ट जिम्मेवारीको बोध गरी महत्वपूर्ण भूमिका पनि निर्वाह गर्नुपर्ने हुन्छ। आयोगले गर्ने हरेक काम आफ्नो सरोकारभित्रको कानून र संविधानसम्मत हुनु जरुरी छ। त्यसमा पनि प्रस्तुत मुद्दाको विवादित

विषयमा मिति २०६७।१।१४ मा अन्तरिम आदेश जारी भएपछि बोलपत्रबमोजिमको ठेक्का स्वीकृतिको लागि अन्तिम अन्तिम अवस्थामा पुगेका प्रक्रियागत कामहरू प्रारम्भ भई निरन्तर रहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको आदेशबमोजिम ठेक्का स्वीकृतिका लागि त्यस्तो अन्तिम अवस्थामा पुगेको बोलपत्र बिना आधार र कारण प्रक्रिया अवरुद्ध गरी रोकी पुनः टेण्डर गर्न लगाउन मिल्ने अवस्था हुँदैन। यसमा ठेक्का स्वीकृतिको कार्य नै नभई बोलपत्र खोली मूल्याङ्कनको प्रक्रियासम्म सम्पन्न भएकोमा पछि यस अदालतको मिति २०६७।१।१४ को आदेशबमोजिम सार्वजनिक खरीद ऐनको प्रावधान तथा बोलपत्र कागजातमा उल्लिखित शर्तबमोजिम मूल्याङ्कन गरी प्रक्रिया पुगेकोमा सम्झौता भइसकेको भनी विपक्षी शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग, डिभिजन कार्यालय रोल्पाको लिखित जवाफबाट देखिँदा त्यस्तो सम्पन्न भैसकेको कार्यमा अनुसन्धान र तहकीकात गरी सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिले अनुचित कार्य गरी अख्तियारको दुरुपयोग गरेको देखिएमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२(१) बमोजिम त्यस्तो सार्वजनिक पदधारण गरेका व्यक्तिलाई विभागीय कारवाही गर्नुपर्ने भए कसूरको मात्रा उल्लेख गरी अख्तियारवालालाई लेखी पठाउन सक्ने नै देखिन्छ, तर आफै विभागीय प्रमुख वा अदालत जस्तो भै टेण्डर आव्हान नै बदर गरी पुनः बोलपत्र टेण्डर गराउन सक्ने अवस्था कानूनत देखिन्छ।

७. अतः माथि उल्लिखित आधार र कारण समेतबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई अनुसन्धान र तहकीकात गर्ने वा मुद्दा चलाउने भन्ने प्राप्त अधिकारभन्दा बाहिर गई बोलपत्रद्वारा निर्माण कार्यको ठेक्का सम्झौताको लागि आव्हान गरिएका बोलपत्रहरू खोली सम्झौता हुने स्थितिमा पुगेको अवस्थामा ती बोलपत्रहरूको कार्य रद्द गरी पुनः बोलपत्र आव्हान गर्न गरेको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६६।१२।२७ को निर्णय र सो निर्णयका आधारमा मिति २०६७।१२।२९ मा भएको पत्राचार तथा सो पत्राचारबमोजिम भए गरेको कामकारवाही र पुनः मिति २०६७।१।६ मा भएको बोलपत्र आव्हानसमेतका कार्यहरू कानूनसम्मत नदेखिएकोले

त्यस्ता कानूनविपरीत भए गरेका निर्णय र कामकारवाही उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। यस अदालतबाट मिति २०६७।१।१४ मा भएको अन्तरिम आदेशबाट मिति २०६६।१।१९ मा आह्वान भएको बोलपत्रबमोजिम भए गरिएका कामकारवाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु भन्ने समेत आदेश भै बोलपत्रबमोजिमको कामकारवाहीको प्रक्रिया नरोकिएको अवस्था र शहरी विकास तथा भवन निर्माण विभाग डिभिजन कार्यालय रोल्पाबाट उक्त मिति २०६६।१।१९ मा आह्वान भएको बोलपत्रबमोजिम नै सम्भौता भइसकेको भन्ने लिखित जवाफबाट देखिँदा सो रोकन नपर्ने भै त्यस्तो सम्भौता नभई बाँकी रहेको भए बोलपत्र मूल्याङ्कन गरी कारवाही प्रक्रिया अगाडि बढाउने कार्य गर्नु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् गराइ प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कटा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा म सहमत छु।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६७ साल फागुन ३० गते रोज २ शुभम्-
इजलास अधिकृत : श्रीप्रसाद संजेल

निर्णय नं.८७३४

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
फौजदारी पुनरावेदन नं.-०६४-CR- ०६३७
फैसला मिति:२०६८।२।३१।३
मुद्दा:- ज्यान मार्ने उद्योग।
पुनरावेदक वादी: रामविलास प्रसाद कुशवाहको
जाहेरीले नेपाल सरकार
विरुद्ध
प्रत्यर्थी प्रतिवादी: सर्लाही जिल्ला, छटौल गा.वि.स.
वडा नं. ७ बस्ने राजीनन सहनी समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री देवराम पौडेल

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री विष्णुप्रसाद ढकाल

मा.न्या.श्री राजेन्द्रराज पन्त

- कुटपीटको वारदात र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात नितान्त फरक अवस्थाका कसूर हुन्। कुटपीटको वारदातमा सामान्य घाइते बनाउनेसम्मको मनसाय भए पनि ज्यानै लिने गरी प्रहार गर्ने इच्छानिहित रहेको हुँदैन र त्यस्तो परिणामको अपेक्षा पनि गरिएको हुँदैन, जुन ज्यान मार्ने उद्योगमा अन्तर्निहित रहने।
- सामान्य कुटपीटको वारदातमा सामान्य हतियारको प्रयोग गरी पीडितलाई शारीरिक चोट पुऱ्याई घाइतेसम्म पार्ने उद्देश्यले सो क्रिया गरिएको हुन्छ भने ज्यान मार्ने उद्योगमा पीडितको ज्यानै लिने उद्देश्यले हतियारको प्रयोग गरिएको हुन्छ। यसरी कुटपीट र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदातमा उल्लिखित कुराहरूको अलावा नियत र मनसाय तत्व प्रमुख रूपमा विचारणीय हुने।

(प्रकरण नं.६)

- ज्यान मार्ने उद्योगमा ज्यान मार्ने मनसाय थियो वा थिएन भन्ने कुरा पीडितउपरको प्रहारको पद्धति र हतियार प्रयोग गरिएको भए सो हतियारको प्रकृति र त्यसको प्रयोगको अवस्थाबाट पहिचान गर्न सकिने।
- वारदातमा धार नभएको र धार भएको हतियार तथा गोली फायर हुने हतियारको प्रयोग र पद्धतिको अवस्था समान हुँदैन। धार नभएको वा भएको हतियार कुन हदसम्म कहाँ प्रहार गर्ने भन्ने प्रहारकर्ताले अनुभव गर्न सक्छ। पीडितलाई सामान्य घाउ चोट पार्ने वा प्रहार घातक बनाउने भन्ने कुरा प्रहारकर्ताको

इच्छामा निर्भर गर्दछ। प्रहार घातक र ज्यान मार्न सक्ने किसिमको छ भने त्यस अवस्थामा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर हुन वारदातको अवस्था र प्रकृतिअनुसार तेस्रो पक्षको उपस्थिति आवश्यक हुन सक्ने अवस्था पनि रहन जान्छ। तर गोली फायर गर्ने हतियारको प्रयोगको अवस्था भने अन्य हतियार प्रयोगको अवस्था जस्तो हुँदैन। गोली प्रहार गर्दा प्रहारकर्ताले चाहेको हदसम्म गोलीको असरलाई सीमित गर्न नसक्ने।

- कुनै मानिसलाई ताकेर गोली प्रहार गरिएको छ भने त्यो निश्चित रूपले सो मानिसको ज्यानै मार्नका लागि प्रहार गरिएको भनी स्वाभाविक निष्कर्षमा पुग्न सकिने।
- बन्दूकको गोली प्रहार सामान्य शारीरिक क्षतिको लागि वा कुटपीटबाट पर्न सक्ने जस्तो चोट पुऱ्याउनका लागि हुँदैन। ज्यान मार्ने नै नियतले गोली प्रहार गरिएको भए पनि निशाना गलत भएमा वा पीडितको तत्कालको छलछाम वा आफूलाई बचाउन शरीरलाई गतिशील तुल्याएर होस् वा हान्ने मानिसको निशाना छलन अन्य उपाय गरेर होस्, प्रहारकर्ताको प्रहार सही ठाउँमा लाग्न नसकी पीडित मर्न नसकेको हुन्छ वा घाइते भए पनि तत्काल प्राप्त उपचारको कारण मर्न नपाएको हुन सक्छ। यी कुराहरू कुटपीट र ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर कायम गर्ने सन्दर्भमा न्यायिक विश्लेषण र प्रमाण मूल्याङ्कनको विषय हुने।
- ज्यान सम्बन्धी अपराधमा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरमा अक्सर तेस्रो पक्षको उपस्थितिलाई गम्भीरताका साथ हेरिने गरिन्छ। तर सबै अवस्थामा तेस्रो पक्षको उपस्थिति समान रूपमा रहन नसक्ने।
- बन्दूकबाट गोली फायर गर्न लागेको पीडकलाई सो फायर गर्न रोक्न नसक्ने अवस्थामा सो गोलीलाई छल्नु बाहेक

(प्रकरण नं. ७)

त्यसबाट बच्न अन्य हस्तक्षेपको विकल्प रहन सक्ने अवस्था नरहने हुँदा ताकेर गोली फायर गरेको अवस्थामा मृत्यु नभएकै कारण मार्ने मनसाय राखेको थिएन भन्नु न्यायसंगत र तर्कपूर्ण नहुने।

(प्रकरण नं. ८)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी

प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता जगदेव चौधरी अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १५ नं.
- अ.बं. १९० नं.
- सरकारी मुद्दासम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१) को खण्ड (क) बमोजिम दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर निम्नबमोजिम छ :-

मिति २०५८।३।२२ को १९.४५ बजेको समयमा सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्र. कुशवाहालाई जग्गासम्बन्धी विषयका कारण मिति २०५८।३।२२ गते राति अं. ७.४५ बजे गाउँकै उपेन्द्र महतो कोइरीले औषधि माग गरेपछि चकलेट मागेकाले बट्टा खोली चकलेट दिन लाग्दा विपक्षी मध्येका राजीनन सहनीले मेरो हात समाएका र उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टी लिई मेरो छातीमा ताकी हान्दा गोली छली लडेकोमा बाँया खुट्टाको घुँडा मुनि गोली लाग्यो। तत्कालै राजीननले श्री फिफ्टीले हान्दा बायाँ तीघामा गोली लाग्यो र रामएकवालले हान्दा टाउकोको बायाँतिर कानमाथि लागी गएको हो। श्री फिफ्टी चलेको आवाज सुनि गाउँघरका मानिसहरू आउँदा विपक्षीहरू भागी गए। भागिरहेको अवस्थामा पाँच जनालाई देखे। तीनजना नजिकमा आई फायर गरेकाले चिने, अन्य दुई जनालाई चिन्न सकिन। प्रतिवादीहरूले ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १५ नं. को अपराध गरेकोले सजाय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरी दरखास्त।

मिति २०५८।३।२ का दिन १९.४५ बजेको समयमा जग्गा सम्बन्धी रिसइवीका कारण सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई ऐ. बस्ने उपेन्द्र महतो समेतका व्यक्तिहरूले गोली हानि सख्त घाइते पारेको घटनास्थलमा रगतका चिन्ह दाग देखिएको, रगत जमेको, घटनास्थलमा फायर भएको गोलीको शिशा १ फेला परी बरामद भएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

जिल्ला सर्लाही सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्रसाद कुशवाहाको शरीरमा गन शट इन्जुरीको विभिन्न नाप साइजको चोट रहेको भन्ने घाउ जाँच केश फारम ।

जिल्ला सर्लाही, सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्रसाद कुशवाहा र ऐ. बस्ने उपेन्द्र महतोको बीचमा पहिलेदेखि जग्गाको आली तास्ने विषयमा पहिल्यैदेखि रिसइवि भई एकआपसमा दुश्मनी हुँदा निज रामविलास प्रसाद कुशवाहाको ज्यान मारी दिनु पत्न्यो भनी उपेन्द्र महतोले साथी रामएकवाल कापडलाई नगद रु. ५०,०००/- दिएका हुन् । सो घटना घटाउन लालबाबु रायले नलकटुवा, मैले तथा उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टी, रामएकवाल कापडले श्री फिफ्टी एवं विगन साहले बाँसको लाठी लिई गएका हैं । रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई मैले, उपेन्द्र महतो र रामएकवाल कापडले गोली हानेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजीनन सहनीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

प्रतिवादी राजीनन सहनीको बयानबाट पोल परेका सेखौना ८ बस्ने उपेन्द्र महतो, सिसौट ४ बस्ने रामएकवाल कापड, ऐ. बस्ने विगन साह तेली र लालबाबु रायको घर खानतलासी गर्दा र अवैध हातहतियार तथा गोली फेला नपरेको भन्ने घर खान तलासी मुचुल्का ।

मिति २०५८।३।२ गते १९.४५ बजेको समयमा सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई निजको औषधि पसलमा उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड र राजीनन सहनी जना तीनले हतियारद्वारा गोली प्रहार गरेको हो । उक्त वारदातमा विगन साह र मसमेत संलग्न रहेका थियौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबाबु रायले अधिकारप्राप्त अधिकारीका समक्ष गरेको बयान कागज ।

सेखौना ८ बस्ने रामविलास प्रसाद कुशवाहा र ऐ. बस्ने उपेन्द्र महतोको बीचमा जग्गासम्बन्धी रिसइवी रहेकोमा मिति २०५८।३।२ गते १९.४५ बजेको समयमा निजको औषधि पसलमा प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड, राजीनन सहनी, विगन साह तेली र लालबाबु राय समेतका व्यक्तिहरूले रामविलास प्रसाद कुशवाहाको ज्यान मारी दिने उद्देश्य र मनसायले अवैध हतियारद्वारा गोली प्रहार गरेको हो । समयमा अन्य मानिसहरूको उपस्थिति र औषधि उपचारले गर्दा निज रामविलास प्रसाद कुशवाहाको ज्यान मर्नबाट बाँचेको हो । अपराधकर्मीहरू गाउँ घरमा रहँदा बस्दा समेत खराब चालचलन गतिविधिका व्यक्तिहरू हुन् भन्नेसमेत व्यहोराको सीयाराम महतो, विश्वनाथ महतो, शिवशंकर प्रसाद महतो, विलट महतोले गरिदिएको पृथक-पृथक कागज ।

घाइते रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई गोली हानि उपचार गराएको केश फारम तथा एक्सरे प्लेट समेत मिसिल संलग्न रहेको ।

मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणबाट उल्लिखित प्रतिवादीहरूले रामविलास प्रसाद कुशवाहाको ज्यान मार्ने उद्देश्य र मनसायले जोखिमी हतियारद्वारा गोली हानि सख्त घाइते पारी ज्यान मार्ने उद्देश्यको साथ वारदात गरेको पुष्टि भई प्रमाणित हुन आएको देखिँदा प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी, लालबाबु राय, उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड र विगन साह तेली जना पाँचले मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १५ नं. को कसूर अपराध गरेकोले ऐ. ऐनको महल १५ नं. बमोजिम सजाय हुन माग दावी लिएको छ । फरार प्रतिवादीहरूका हकमा सम्मानीत अदालतबाट म्याद जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको अभियोगपत्र ।

जाहेरी दरखास्त पढी सुनाउँदा सुनी पाउँ । रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई कुटपीट गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरे गराएको छैन । उपेन्द्र, रामएकवाल, राजीनन सहनीले कुटपीट गरे नगरेको मलाई थाहा छैन । निजहरूलाई म चिन्दिन । घटना मुचुल्कादेखि सोअनुसार जाहेरवालालाई ज्यान मार्ने उद्देश्य गरे नगरेको मलाई थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबाबु रायले अदालतमा गरेको बयान ।

मलाई प्रहरीले तयार पारेको कागजमा कुटपीट गरी बयान गराई सहिष्णुप समेत गराएका हुन् । मैले जाहेरवालालाई बन्दूक हानि कुटपीट गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेको होइन । मसँग बन्दुक पनि छैन । पडुकाउन पनि आउँदैन भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी राजीनन सहनीले अदालतमा गरेको बयान ।

उक्त मिति समयमा म आफ्नै घरमा मेरो खुट्टा फुलेर हिँड्न नसक्ने गरी विमारी परी सुतेको थिएँ । घटनास्थलमा गोलीको आवाज मैले सुनेको थिएँ । म उठ्न नसक्ने गरी विरामी परेकोले जान सकिन । जाहेरवालाको परिवार र म पनि पहिले एमालेको सदस्य थियौँ । एमाले विभाजनपछि म माले पार्टी लागें । जाहेरवालाको दाजु एमालेको तर्फबाट गा.वि.स.को उपाध्यक्ष थिए । म मसालमा गएपछि निजले मलाई समेत फसाउने मनसायले मउपर जाहेरी दिएका हुन् । अभियोग दावी सुनें । मउपर झुठा अभियोग लगाइएको हो । मैले सजाय पाउनु पर्ने होइन, म बेकसूर हुँ । मलाई फसाएको हो । तसर्थ झुठा अभियोगदावीबाट फुर्सत पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उपेन्द्र महतो कोहरीले अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०५८।३।११ गते भारतमा विवाहमा गै मिति २०५८।३।१९ गते मात्र घर फर्की आएको थिएँ । जाहेरवालाको घा जाँच केश फारम र नील डाम सम्बन्धमा मलाई थाहा छैन । साथै निजलाई कसले कुटपीट गरेका थिए, सो समेत थाहा छैन । दशीको सामान देखाउँदा देखेँ सुने । उक्त सामान मेरो होइन । कसको हो मलाई थाहा छैन । अभियोग दावीबाट सफाइ पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विगन साह तेलीले अदालतमा गरेको बयान ।

घटनास्थलमा जाँदा एक फायर गरी प्रहरी आएको हल्लाको डरले माओवादीहरू भागी गएका हुन् भनी जाहेरवाला लगायतका सबैले भन्दै थिए । जाहेरवालालाई एक फायर हान्दा सोही फायरबाट निजको बायाँ साइडमा खुट्टा, तीघ्रा र टाउकोमा कानमाथि गोली लागेको थियो र निज होशमै बोली राखेको थियो । जाहेरवाला र कागज गर्ने मानिसहरू एउटै गुटका मानिस भएकोले मौकामा माओवादी आएको भनिएकोमा पछि निज उपेन्द्र उपचार गराउन भारततिर गैसकेपछि निजहरूले झुठा उजूर पोल गरेका

हुन् भन्ने प्रतिवादी उपेन्द्र महतोको साक्षी रामकिशोर महतो कोहरीले गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालालाई विगन साहले कुटपीट गरी गोली समेत चलाएको होइन र ज्यान मार्ने उद्योग गरेको पनि होइन छैन । विगन साह घर गाउँमा नभै मिति २०५८।३।११ गतेको दिन विगन साहको सादुको छोराको विवाह भएकोले सो निम्तामा भारतको खाड खोपराहा गई ऐ. ६ गते मात्र आफ्नो घरमा फर्किएकाको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विगन साहको साक्षी उवाई साह र हुदेव साहले गरेको बकपत्र ।

घटना वारदात भएको समयमा निज प्रतिवादी उपेन्द्र आफ्नो घरमा थला परी सुतिरहेका थिए । पाटापाटीको रिसइवीले झुठा जाल रचेका हुन् र किटानी जाहेरी दिएका हुन् भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी उपेन्द्र महतोको साक्षी जोगिन्द्र महतोले अदालतमा आई गरेको बकपत्र ।

उक्त मिति समयमा प्रतिवादी लालबाबु मेरै गाउँ घरमा थियो । सोही ठाउँमा भेट भएका थियौँ । निज मिति २०५८।२।२८ गते आई मिति २०५८।३।४ गते मात्र आफ्नो घर फर्की गएका हुन् । उक्त वारदात मिति समयका दिन मेरा गाउँ घरमा भएको हुनाले निजले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको कागज तथा पोल उजुरी सम्पूर्ण झुठा हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी लालबाबु रायको साक्षीहरू अच्छेलाल रायले तथा सोही व्यहोरा मिलान हुने गरी गगनदेव भण्डारीले बकेको बकपत्र ।

जाहेरवालालाई गोली हानि घाइते अवस्थामा मैले देखेको थिएँ । बायाँ खुट्टा, टाउको समेतमा लागेको थियो । प्रतिवादी राजीनन सहनीले निज जाहेरवालालाई गोली हानेको होइन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने शिवशंकर प्रसाद महतोले गरेको बकपत्र ।

म पसलमा थिएँ । जाहेरवाला रामविलास औषधि पसलमा थिए । गोली फाएर भएपछि म दौड्दै घटनास्थलमा आउँदा मैले चिन्हेको मानिसहरू उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड, राजेन्द्र सहनी तीनजना प्रतिवादीहरू दुई तीन मीटर फरकमा पछाडिबाट भाग्न लाग्दा देखेको हुँ । माओवादी हुन् भन्ने कुरा मैले सुनेको थिएन भन्ने समेत व्यहोराको मौकामा कागज गर्ने सीयाराम महतोले गरेको बकपत्र ।

जाहेरीमा लेखेको व्यहोरा साँचो हो । घटना हुनुभन्दा अगावै मेरो पसलमा म थिएँ । प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो, राजीनन सहनी, रामएकवाल कापड आई उपेन्द्रले मसँग औषधि माग्दा औषधि दिएँ । सोपश्चात् चकलेट मागेकाले चकलेट दिन खोज्दा प्रतिवादी राजीनन सहनीले हात समाएकाले हात छुट्याउन खोज्दा प्रतिवादी उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टीले मेरो छातीमा गोली प्रहार गर्दा मैले छल्ल खोज्दा मेरो बायाँ खुट्टामा गोली लागेको थियो । त्यसपछि प्रतिवादी राजीनन सहनीले गोली प्रहार गर्दा मेरो बायाँ खुट्टाको तीघामा लाग्यो । त्यसपछि रामएकवाल कापडले गोली प्रहार गर्दा मेरो टाउकोको बायाँतिर लागी म घाइते भएको थिएँ । जाहेरी दरखास्तको व्यहोरा साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको जाहेरवाला रामविलास प्रसाद कुशवाहाले गरेको बकपत्र ।

घटना भएपछि घटना स्थलमा पुगेको थिएँ । जाहेरवालाको तीघामा गोली लागेको थियो । राजीनन सहनीलाई उक्त घटनास्थलमा मैले कहीं कतै पनि देखिन । निजलाई भागदै गएको समेत देखिन भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं. ११५ नं. बमोजिम बुझिएका विश्वनाथ महतोले गरेको बकपत्र ।

कसले गोली हान्यो, चिनिन देखिन । पछाडि भागदै गरेको देखेँ । रामविलासले राजीनन सहनी, उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापडले गोली हानेको थियो भनी व्यहोरा लेखी देखाएको थियो । अनुसन्धानको क्रममा गरेको कागजमा उपेन्द्र महतो, राजीनन सहनीको नाममात्र सुनेको देखेको छैन भनी लेखाएको थिएँ । सो बाहेक अरु लेखाएको थिएन भन्ने समेत व्यहोराको अ.बं ११५ नं. बमोजिम बुझिएका विलट महतो कोइरीले गरेको बकपत्र ।

प्रमाणबाट ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर कायम हुने नभई सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटमा परिणत हुने ठहर्छ भन्ने सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०५१।६।१३ मा भएको फैसला ।

शुरु जिल्ला अदालतले प्रस्तुत वारदातलाई कुटपीटको वारदात कायम गरी निर्णय गरेको उपर चित्त नुबन्नाई अभियोग माग दावीबमोजिम नै सजाय

गरिपाऊँ भनी वादीको तर्फबाट पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परेको ।

राजीनन सहनी, लालबाबु रायले बयान गर्दा प्रतिवादी उपेन्द्र महतोले जाहेरवालालाई मार्न रु. ५०,०००।- रामएकवाल कापडलाई दिई योजनामुताविक ज्यान मार्न गोली प्रहार गरेको भन्ने उल्लेख गरेको, गोली बरामद भएको अवस्था र कुटपीटमा परिणत गर्दा अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतवी राख्ने गरेको फैसला आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण देखिएकोले छलफलको लागि प्रत्यर्थी भिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६०।२।२० मा भएको आदेश ।

पीडितलाई नै मार्न पर्नेसम्मको रिसइवी रहेको भन्ने मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट देखिन नआएको अवस्थामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटमा परिणत हुने ठहर्छाई सर्लाही जिल्ला अदालतबाट मिति २०५१।६।१३ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६१।१०।१८।२ को फैसला ।

कसैले कसैलाई गोली प्रहार गर्ने कार्य तर्साउने वा धम्काउने प्रयोजनले मात्र पनि गरेका हुन् भन्ने अवस्था छैन । गोली प्रहार गर्ने कार्य एकपटक मात्र नभई तीनपटक भएको छ । उक्त गोली प्रहारबाट जाहेरवालाको मर्मस्थानमा नलागी अन्यत्र लागेको कारणले मात्र निजको ज्यान जोगिन गएको देखिन्छ । पीडितको अवस्था सामान्य रहेको भन्ने घा जाँचबाट नदेखिई कडा भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । प्रतिवादीमध्येका एकजना व्यक्तिासँग पूर्व रिसइवी रहेको छैन भनी भनेकै आधारमा वारदात ज्यान मार्ने उद्योगको नदेखिएको भन्नु तर्कपूर्ण हुँदैन । बन्दूकबाट तीन-तीन प्रहार गरेपश्चात स्वतः मानिस मर्छ भन्ने अनुमान गरी गोलीको आवाज सुनी गाउँलेहरू घटनास्थलमा आउँदा प्रतिवादीहरू वारदातपश्चात भागी गएको तथ्य सीयाराम महतो समेतले गरेको बकपत्रबाट स्थापित भएको छ । शुरु फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, जनकपुरको फैसलामा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७, ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. को गम्भीर कानूनी त्रुटि हुनुको साथै सम्माननीत

सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको प्रतिकूल भएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा दोहोऱ्याई हेरी पाउने निस्सा प्रदान भई उक्त फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय गरिपाऊँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा, जाहेरवाला घाइते रामविलास प्रसाद कुशवाहाको घा जाँच केश फाराम हेर्दा Gun Shot Injury भन्ने उल्लेख भई देब्रे खुट्टा तथा तीघ्रामा गोलीले छेडेको घाउ तथा टाउकोको बाँयापट्टि $2\frac{1}{2}$ " $1\frac{1}{4}$ " $1\frac{1}{4}$ " साइजको घा चोटसमेत देखिन्छ । घाइते स्वयम्ले प्रतिवादीहरू उपर किटानी जाहेरी दिई अदालतमा आई बकपत्र गर्दा समेत यी प्रतिवादी राजीनन सहनी समेतले ज्यान मार्ने उद्देश्यले आफूमाथि गोली प्रहार गरेको भनी स्पष्ट किटान गरी दिएको अवस्था छ । घटनाका प्रत्यक्षदर्शी सीयाराम महतो समेतका साक्षीहरूले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा प्रतिवादीहरू उपर स्पष्ट किटानी गरी दिएको देखिन्छ । प्रतिवादीले यी जाहेरवालामाथि ज्यान मार्ने उद्देश्यले गोली जस्तो घातक हतियार प्रहार गरेको तथ्य स्थापित भइरहेको यस्तो अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा कुटपीटतर्फ परिणत गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०६१।१०।१८ को फैसलामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १० र ५४ तथा अ.व. १८४क नं.को व्याख्यामा गम्भीर त्रुटि रहेको देखिँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) बमोजिम प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०६४।११।२२ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले र प्रतिवादी उपेन्द्र महतोको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता जगदेव चौधरीले गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदीले प्रतिवादीहरूले हानेको गोली पीडितको टाउको, तीघ्रा र खुट्टामा लागेको छ । प्रतिवादीहरूले गोली हानेको भन्ने तथ्य जाहेरवाला तथा सीयाराम समेतका प्रत्यक्षदर्शीहरूको बकपत्र र घा जाँच केश फारामबाट

स्थापित र प्रमाणित भएको छ । तीन-तीनपटक गोली हानेको अवस्था हुँदा ज्यान मार्ने मनसाय रहेको तथ्य स्थापित हुन्छ । ताकेर गोली हानेको अवस्थामा कुटपीट गरेको भन्न मिल्दैन । जाहेरवाला र प्रतिवादीबीच जग्गा सम्बन्धी भगडा रहेकोले मार्ने नियतले गोली हानेको भएपछि मरेको नमरेको भन्ने प्रश्न नै आउदैन । कुटपीटमा परिणत गरेको शुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन । सो फैसला उल्टी गरी प्रतिवादीहरूलाई दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी उपेन्द्र महतो तर्फका विद्वान अधिवक्ता जगदेव चौधरीले प्रस्तुत वारदातमा ज्यान मार्ने उद्योगको तत्वको विद्यमानता छैन । तेस्रो पक्षको उपस्थितिको कारणले ज्यान गर्न नपाएको भन्ने छैन । पीडितलाई भुत्ते हतियारको चोट पनि छ । प्रत्यक्ष गोली लागेको भन्ने घा जाँच केश फारामबाट देखिँदैन । कुटपीटमा परिणत गरेको फैसलाउपर पुनरावेदन नगरेको भन्ने आधारमा ज्यान मार्ने उद्योग ठहराउन मिल्दैन । घाइतेलाई गोली नभै छर्सासम्म लागेको हुनसक्ने जस्तो दुविधायुक्त अवस्था देखिएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा गर्नुपर्ने अवस्था छैन भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षको तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस सुनी मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी हेर्दा शुरु जिल्ला अदालतले ज्यान मार्ने उद्योगको दावी लिइएकोमा कुटपीटमा परिणत गर्ने गरेको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

इन्साफतर्फ विचार गर्दा, मिति २०५८।३।२ गते १९.४५ बजेको समयमा प्रतिवादीहरू लालबाबु राय, राजीनन सहनी (मिसिलबाट राजेन्द्र सहनी भन्ने समेत देखिएको), उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड र विगन साह तेली समेतले जाहेरवाला रामविलास प्रसाद कुशवाहाको ज्यान मार्ने उद्देश्य र मनसायले गोली हानि सक्छ घाइते पारी ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात गरेको पुष्टि भई प्रमाणित हुन आएको भनी प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी, लालबाबु राय, उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड र विगन साह तेलीलाई ज्यान सम्बन्धी महलको १ र १५ नं. को कसूरमा ऐ.को १५

नं.बमोजिम सजाय गरी पाउन अभियोगपत्रमा दावी लिएको देखियो । शुरु जिल्ला अदालतले फरार रहेका प्रतिवादी रामएकवाल कापडको हकमा अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतवीमा राखी अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा प्रस्तुत वारदातलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १५ नं.को परिभाषाभित्र नपर्ने भनी सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटमा परिणत गर्ने गरेको फैसलालाई पुनरावेदन अदालतले सदर गरेको पाइयो । पुनरावेदन अदालतको फैसलाउपर मुद्दा दोहोर्‍याई हेरिपाऊँ भनी परेको वादीको निवेदनमा यस अदालतबाट मुद्दा दोहोर्‍याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई निर्णयार्थ पेश भएको अवस्था छ ।

यसमा फरार रहेका प्रतिवादी रामएकवाल कापडको हकमा अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुलतवी रहेकोले निजको हकमा यहाँ बोलिरहन परेन । अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा विचार गर्दा मिति २०५८।३।२ गते राति अं. ७.४५ बजे गाउँकै उपेन्द्र महतो कोइरीले औषधि माग गरेपछि चकलेट मागेकाले बट्टा खोली चकलेट दिन लाग्दा विपक्षी मध्येका राजीनन सहनीले मेरो हात समाएका र फर्की हेर्दा विपक्षी उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टी लिई छातीमा ताकी हान्दा गोली छली लडेकोमा बाँया खुट्टाको घुँडामुनि गोली लाग्यो, तत्कालै राजीननले श्री फिफ्टीले हान्दा बायाँ तीघामा गोली लाग्यो र लगत्तै रामएकवालले हान्दा टाउकोको बायाँतिर कानमाथि लागि गएको हो । श्री फिफ्टी चलेको आवाज सुनी गाउँघरका मानिसहरू आउँदा विपक्षीहरू भागी गए । भागिरहेको अवस्थामा पाँच जनामध्ये तीनजना नजिकमा आई फायर गरेकाले चिनें, अन्य दुई जनालाई चिन्न नसकेको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गर्दै परेको जाहेरी दरखास्तबाट कारवाही प्रारम्भ भएको रहेछ । जाहेरवालाको बकपत्र हेर्दा जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख भएको व्यहोराअनुरूप खेतको रिसइविबाट प्रतिवादी उपेन्द्र महतोले राजीनन सहनी र रामएकवाल कापडलाई बोलाई ल्याई श्री फिफ्टी लिई बाँया खुट्टाको तिघामा र टाउकोको बायाँ साइडमा समेत गोली हानि ज्यान मार्ने उद्योग गरे गर्न लगाएको भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइयो ।

घटनास्थलमा जाहेरवालाको पसलभित्र पश्चिम साइडमा गोली फायरबाट ५" ईञ्च लामो ६" ईञ्च चौडाइको कटघेराको भित्तामा बारको माटो भत्किएको, कटघेराभित्र भुईँमा रगत जमेको, यत्रतत्र रगतको

टाटा रहेको, कटघेरा अगाडि भुईँमा एक ईञ्च एक प्वाइन्ट लामो एक ईञ्च गोलाइको तामाको टुप्पामाथि कालो भएको गोली थान-१ बरामद भएको भन्ने मिति २०५८।३।२ को घटनास्थल मुचुल्काबाट देखिन्छ । त्यस्तै सर्लाही अस्पताल मलंगवाले जाहेरवालाको घाउ जाँच गर्दा बायाँ खुट्टामा, बायाँ तीघामा विभिन्न नाप साइजको घाउहरू र बायाँ Scalp मा दरफरिएको (Lacerated) घाउ देखिएको र ती घाउहरू गोली फायरबाट भएको भन्ने घा जाँच केश फारामबाट देखिन्छ । वि.पी. कोइराला स्मारक क्यान्सर अस्पतालको सन् २००९, जुन २४ को प्रतिवेदनबाट पनि उल्लिखित तीनवटै ठाउँका घाउँहरू गोली लागी भएको (Gun shot wound) भन्ने देखियो । यसबाट जोहेरवाला रामविलास प्रसाद कुशवाहा गोली लागी घाइते भएको भन्ने तथ्य स्थापित भएको देखिन आउँछ । निजलाई गोली लागेको तथ्यमा प्रतिवादीहरूले विवाद उठाएको अवस्था समेत छैन ।

अब गोली प्रहार गरी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले जाहेरवालालाई घाइते पारेका हुन् वा होइनन् ? घाइते पारेको भए सो कुटपीटसम्म थियो वा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर थियो भन्ने प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने देखियो ।

२. सर्वप्रथम प्रतिवादीहरूले जाहेरवालालाई ज्यान मार्ने उद्देश्यले घाइते पारेका हुन् वा होइनन् भन्ने पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा माथि उल्लेख गरेअनुरूप जाहेरवालाले जाहेरी दरखास्तमा यी प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनी समेतले गोली हानेको भन्ने उल्लेख गरेको र सोहीबमोजिम अदालतमा बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादी लालबाबु राय यादवले मौकामा बयान गर्दा मिति २०५८।३।२ गते साँझ रामएकवालले लकडी किनेको छ, टायर गाडामा लोड गर्नु पर्‍यो भनी अनुरोध गरेकाले रामएकवाल कापड, राजीनन सहनी, उपेन्द्र महतो कोइरी, विगन साह तेली समेतसँगै गई बरमथान भन्ने स्थानमा रामएकवालले कामको बाँडफाँड गर्दा जाहेरवालाको ज्यान मार्ने योजना भएको कुरा थाहा भएको, घटना घटाउन जादिन भनी इन्कार गर्दा रामएकवाल र राजीननले गोली हानि मारी दिन्छौं भनी धम्की दिएकाले निजहरूको साथ लागी गएको, रामएकवालले

नलकटुवा बन्दूक-१, सोको गोली र श्री फिफ्टी बन्दूकसमेत २ नाल लिएका र सोमध्ये नलकुटवा बन्दूक मलाई अवस्थाअनुसार प्रयोग गर्नु भनी दिएका, उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टी र विगन साहले बाँसको लाठी लिई जाहेरवालाको घर पसलमा गएको, आफू र साथी विगन साह केही वर घरको आड गरी लुकी बसेको र साथीहरू रामएकवाल कापड, उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनी निजको पसल कठघेरामा गई गोली प्रहार गरेका थिए। फेरि गोली फायर गर्दा स्थानीय व्यक्तिहरू आउन लागेको देखी भागी फरार भएको, बन्दूक रामएकवालले सुरक्षित राख्नु पर्छ भनी माग गरेकाले दिएको भन्ने समेत उल्लेख गरेको देखियो।

३. अर्का प्रतिवादी राजीनन सहनीले मौकाको बयानमा जाहेरवाला र उपेन्द्र महतोको जग्गाको आली तास्ने विषयमा पहिल्यैदेखि भगडा भई पटक-पटक गाउँघरमा पञ्चायती बस्दा पनि समस्या समाधान नभएकोले जाहेरवाला रामविलास प्रसादको ज्यान मारी लिनुपर्छ भनी उपेन्द्र महतोले म लगायत रामएकवाल कापड केवटसँग भन्दा रुपैयाँ नपाई नजाने भनेकाले २०५८।३।२ गते विहान रु.५०,०००/- साथी रामएकवाललाई दिएको, अन्य साथीहरूको समेत सहयोग लिनुपर्ने महसूस गरी विगन साह, लालबाबु राय, रामएकवाल कापड केवट, उपेन्द्र महतो कोइरी समेत सिसौट गा.वि.स. अन्तर्गत बरमथानमा भेला जम्मा भई योजना बनाई लालबाबुले नलकटुवा-१, मैले तथा उपेन्द्र महतोले श्री फिफ्टी र रामएकवालले श्री फिफ्टी एवम् विगन साहले बाँसको लाठी लिई रातको १९.४५ बजे रामविलास प्रसाद कुशवाहको दोकान औषधि पसलमा पुगेको, उपेन्द्र महतोले टाउको दुखेको औषधि माग गरेकाले रामविलास प्रसादले औषधि भिक्न औषधि हेर्दै गर्दा निजलाई मैले समाती तान्न लाग्दा उपेन्द्र महतोले एक्कासी गोली प्रहार गरे, त्यसपछि मैले मारी दिने उद्देश्यले श्री फिफ्टीबाट एक फायर गर्दा घाइते हुन पुगे, आवेशमा आई साथी रामएकवालले पनि एक फायर गर्दा रक्ताम्य भएको, गोली फायरको आवाज सुनी स्थानीय व्यक्ति आउन लागेको देखी पक्कै पनि

मरेको हुनुपर्छ, बाँच्न सक्दैन भनी भागी फरार भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ।

४. अभियोजन पक्षले प्रमाणको रूपमा प्रस्तुत गरेका जाहेरवाला बाहेकका अन्य व्यक्तिहरूको बकपत्र हेर्दा सीयाराम महतोले चिन्हेको मानिसहरू उपेन्द्र महतो, रामएकवाल कापड र राजेन्द्र सहनी जाहेरवालाको किराना पसलमा हुल भई आई जाहेरवालामाथि एक एक राउण्ड गोली फायर गरी गाउँ घरका मानिस आउँदा सबैजना भागी गएका, गोली फायर भएपछि दौड्दै घटनास्थलमा आउँदा २/३ मीटर फरक पछाडिबाट निज प्रतिवादीहरू भाग्न लाग्दा देखेको भन्ने समेत बकपत्रमा उल्लेख गरेको देखियो। अर्का साक्षी विलट महतो कोइरीले बकपत्र गर्दा कसले गोली हानेको भन्ने नदेखे पनि यी प्रतिवादीहरूलाई पछाडिबाट भाग्दै गर्दा देखेको भन्ने समेत बकपत्र गरेको देखिन्छ। बुभिएका अर्का साक्षी शिवशंकर प्रसाद महतोले मौकामा घटना सम्बन्धमा रामविलासले राजेन्द्र सहनी, उपेन्द्र र रामएकवाल कापडको नाम चर्चा गर्दा सुनेको, रामविलासलाई गोली लागी घाइते अवस्थामा देखेको भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। यसबाट यी प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी र उपेन्द्र महतोले नै जाहेरवालालाई गोली हानेको भन्ने तथ्य जाहेरवालाको बकपत्र, प्रत्यक्षदर्शी सीयाराम महतोको बकपत्र, विलट महतोको बकपत्र, शिवशंकर प्रसाद महतोको बकपत्र समेतबाट स्थापित भएको पाइयो। यिनै प्रतिवादीहरूले आफूलाई तीन गोली हानेको भन्ने जाहेरवालाको भनाई छ भने गोली लागी घाइते भएको तथ्य निजको घा जाँच केश फाराम तथा अस्पतालको प्रतिवेदनबाट पनि समर्थित भइरहेको छ। प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी र उपेन्द्र महतो कोइरीले अदालतमा इन्कारी बयान गरेको भए पनि सो बयान अन्य तथ्यगत प्रमाणबाट पुष्टि भएको छैन। आफूले गरेको कसूरबापत हुन सक्ने सजायबाट बच्न भुट्टा बयान दिएको भन्ने मिसिल संलग्न प्रमाणबाट देखिन आयो।

५. अब यी प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनीले जाहेरवालालाई गोली हानी घाइते

बनाएको तथ्य स्थापित हुन आएपछि निज प्रतिवादीहरूको सो क्रिया कुटपीटसम्म थियो वा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर थियो भन्ने दोस्रो प्रश्नको निरूपण गर्नुपर्ने हुन आयो ।

६. जाहेरवालालाई प्रतिवादीहरूले तीनपटकसम्म गोली हानेको भन्ने तथ्य जाहेरवालाको जाहेरी दरखास्त, निजको बकपत्र र अस्पतालको जाँच प्रतिवेदनबाट समेत देखिएको छ । प्रतिवादीहरूले जाहेरवालालाई गोली हानेको कार्यलाई ज्यान मार्ने नियतले गरेको हुनाले ज्यान मार्ने उद्योग गरेको भन्ने अभियोग दावी भए पनि त्यसलाई शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले कुटपीटको वारदात मानेको अवस्था छ । कुटपीटको वारदात र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदात नितान्त फरक अवस्थाका कसूर हुन् । कुटपीटको वारदातमा सामान्य घाइते बनाउनेसम्मको मनसाय भए पनि ज्यानै लिने गरी प्रहार गर्ने इच्छा निहित रहेको हुँदैन र त्यस्तो परिणामको अपेक्षा पनि गरिएको हुँदैन जुन ज्यान मार्ने उद्योगमा अन्तर्निहित रहेको हुन्छ । अर्कोतर्फ ज्यानमार्ने उद्योग र कुटपीटको वारदातमा हतियारको प्रयोग गरिएको रहेछ भने प्रयोग गरिने हतियारको प्रकृति, हतियार प्रयोगको पद्धतिबीच पनि भिन्नता रहने गर्दछ । सामान्य कुटपीटको वारदातमा सामान्य हतियारको प्रयोग गरी पीडितलाई शारीरिक चोट पुऱ्याई घाइतेसम्म पार्ने उद्देश्यले सो क्रिया गरिएको हुन्छ भने ज्यान मार्ने उद्योगमा पीडितको ज्यानै लिने उद्देश्यले हतियारको प्रयोग गरिएको हुन्छ । यसरी कुटपीट र ज्यान मार्ने उद्योगको वारदातमा उल्लिखित कुराहरूको अलावा नियत र मनसाय तत्व प्रमुख रूपमा विचारणीय हुन्छ । कर्तव्य ज्यान मुद्दामा निहित आवश्यक तत्वहरू (ज्यान मार्ने मनसाय, योजना, तयारी र ज्यान मार्ने क्रिया गर्न अग्रसरता) ज्यानमार्ने उद्योगमा समान रूपमा रहे पनि ज्यान मार्ने उद्योगमा विविध कारणले प्रहारकर्ताले चाहेको वा इच्छाएको परिणाम प्राप्त भएको हुँदैन । अर्थात् ज्यान मर्न पाएको हुँदैन ।

७. ज्यान मार्ने उद्योगमा प्रतिवादीको पीडितको ज्यान मार्ने मनसाय थियो वा थिएन

भन्ने कुरा पीडितउपरको प्रहारको पद्धति र हतियार प्रयोग गरिएको भए सो हतियारको प्रकृति र त्यसको प्रयोगको अवस्थाबाट पहिचान गर्न सकिन्छ । वारदातमा धार नभएको र धार भएको हतियार तथा गोली फायर हुने हतियारको प्रयोग र पद्धतिको अवस्था समान हुँदैन । धार नभएको वा भएको हतियार कुन हदसम्म कहाँ प्रहार गर्ने भन्ने प्रहारकर्ताले अनुभव गर्न सक्छ । पीडितलाई सामान्य घाउ चोट पार्ने वा प्रहार घातक बनाउने भन्ने कुरा प्रहारकर्ताको इच्छामा निर्भर गर्दछ । प्रहार घातक र ज्यान मार्न सक्ने किसिमको छ भने त्यस अवस्थामा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर हुन वारदातको अवस्था र प्रकृतिअनुसार तेस्रो पक्षको उपस्थिति आवश्यक हुन सक्ने अवस्था पनि रहन जान्छ । तर गोली फायर गर्ने हतियारको प्रयोगको अवस्था भने अन्य हतियार प्रयोगको अवस्था जस्तो हुँदैन । गोली प्रहार गर्दा प्रहारकर्ताले चाहेको हदसम्म गोलीको असरलाई सीमित गर्न सक्ने हुँदैन । कुनै मानिसलाई ताकेर गोली प्रहार गरिएको छ भने त्यो निश्चित रूपले सो मानिसको ज्यानै मार्नका लागि सो प्रहार गरिएको भनी स्वाभाविक निष्कर्षमा पुग्न सकिने हुन्छ । किनभने बन्दूकको गोली प्रहार सामान्य शारीरिक क्षतिको लागि वा कुटपीटबाट पर्न सक्ने जस्तो चोट पुऱ्याउनका लागि हुँदैन । ज्यान मार्ने नै नियतले गोली प्रहार गरिएको भए पनि निशाना गलत भएमा वा पीडितको तत्कालको छलछाम वा आफूलाई बचाउन शरीरलाई गतिशील तुल्याएर होस वा हान्ने मानिसको निशाना छलन अन्य उपाय गरेर होस, प्रहारकर्ताको प्रहार सही ठाउँमा लाग्न नसकी पीडित मर्न नसकेको हुन्छ वा घाइते भए पनि तत्काल प्राप्त उपचारको कारण मर्न नपाएको हुन सक्छ । यी कुराहरू कुटपीट र ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर कायम गर्ने सन्दर्भमा न्यायिक विश्लेषण र प्रमाण मूल्याङ्कनका कुराहरू हुन् ।

८. ज्यान सम्बन्धी अपराधमा ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरमा अक्सर तेस्रो पक्षको उपस्थितिलाई गम्भीरताका साथ हेरिने गरिन्छ । तर सबै अवस्थामा तेस्रो पक्षको उपस्थिति समान रूपमा रहन सक्तैन ।

ज्यान मार्न अग्रसर रहेको अवस्थामा जोखिमी प्रकृतिको धारिलो हतियारको प्रहार वा सामान्य हात हतियारको निर्घात प्रहारलाई अन्य व्यक्तिको हस्तक्षेपले प्रहारकर्ताको उद्देश्य विफल पार्न सक्छ। तर कुनै व्यक्तिलाई ताकी गरिएको गोली फायरमा सो फायरलाई पीडितले छल्नु वा आफूलाई बचाउने प्रयास गरेको कारण ताकेको ठाउँमा गोली नलाग्नु वा गोली लागे पनि मर्मस्थानमा नलागी ज्यान नमरेको वा तत्काल प्राप्त उपचारको कारण जस्ता कुराहरूबाट पीडितको मृत्यु हुने अवस्था हुँदैन। अन्यथा बन्दूकबाट गोली फायर गर्न लागेको पीडकलाई सो फायर गर्न रोक्न नसक्ने अवस्थामा सो गोलीलाई छल्नु बाहेक त्यसबाट बच्न अन्य हस्तक्षेपको विकल्प रहन सक्ने अवस्था नरहने हुँदा ताकेर गोली फायर गरेको अवस्थामा मृत्यु नभएकै कारण पीडकले पीडितलाई मार्ने मनसाय राखेको थिएन भन्नु न्यायसंगत र तर्कपूर्ण हुँदैन।

९. प्रस्तुत वारदातमा प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूले रातको समयमा दोकान घरमा एकलै रहेका प्रतिवादीलाई बन्दूक जस्तो जोखिमी हतियारको चाँजोपाँजो मिलाई आवश्यक तयारीसाथ गई तीनपटक गोली फायर गरी घाइते बनाएको अवस्था छ। गोली हान्न लाग्दा सो छल्ने कोसिस गरेको भए पनि गोली लागेको भन्ने जाहेरवालाको कथन रहेको र त्यसलाई घा जाँच केश फारामले पुष्टि गरेको छ। गोलीको आवाज सुनेपछि वारदातस्थलमा आउँदा प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी र उपेन्द्र महतोसमेतलाई भागेको देखेको भन्ने प्रत्यक्षदर्शी सीयाराम महतो समेतको भनाई छ। प्रतिवादी उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनीसमेतका प्रतिवादीहरू बाहेक अन्य व्यक्तिले जाहेरवालालाई गोली हानेको भन्ने तथ्य मिसिलबाट देखिएको छैन। प्रतिवादीहरूको पनि त्यस्तो भनाई छैन।

१०. यिनै प्रतिवादीहरू राजीनन सहनी र उपेन्द्र महतो कोइरीले जाहेरवालालाई गोली हानि घाइते बनाएको भन्ने तथ्य पुष्टि भइसकेको कुरा माथिका प्रकरणहरूमा विवेचना गरिसकिएको छ। यस्तो स्थितिमा तेस्रो पक्षको उपस्थिति नदेखिएको वा प्रतिवादीहरूको आपराधिक नियतको पुष्ट्याँई गर्ने थप

प्रमाण फेला नपरेको भन्ने आधारमा गोली हान्ने राजीनन सहनी र उपेन्द्र महतोलाई बेकसूर ठहर गर्नु कानूनसंगत हुँदैन। उपेन्द्र महतो कोइरी र राजीनन सहनीले योजनाबद्ध ढंगले जाहेरवाला रामविलास प्रसाद कुशवाहालाई बन्दूक फायर गरी ज्यान मार्ने उद्योग गरेको देखिन्छ। यस घटनालाई कुटपीटको वारदातको रूपमा हेर्न मिल्ने वा कुटपीटतर्फ परिणत गर्ने आधार छैन।

११. अब प्रतिवादीहरू लालबाबु राय र विगन साहको सम्बन्धमा विचार गर्दा जाहेरी दरखास्तमा र अदालतमा बकपत्र गर्दा समेत जाहेरवालाले उपेन्द्र महतो कोइरी, राजीनन सहनी र रामएकवालले बन्दूकबाट गोली फायर गरेका हुन् र तिनीहरूलाई चिनेको भन्ने समेत उल्लेख गरेको पाइन्छ। लालबाबु र विगन साहले पनि फायर गरेको भनी स्वयम् पीडितले पनि स्पष्टसँग भन्न सकेको छैन। प्रतिवादीहरू हुलमा आएकोले उपरोक्त दुईजना पनि थिए भन्ने एउटा अनुमानको आधारमा लालबाबु राय र विगन साहउपर अभियोगपत्र दायर गरिएको पाइन्छ। यी दुइजनाले जाहेरवालालाई बन्दूकले फायर गरेका हुन् वा अन्य व्यहोराले कुटपीट गरेका हुन् भनी न कोही प्रत्यक्षदर्शी साक्षी छ न त सो कुरा पुष्टि गर्ने गराउने अन्य कुनै प्रमाण प्रस्तुत गरिएको छ। यसर्थ यी दुइजनाको हकमा गरिएको माग दावी प्रमाणित हुन सकेको देखिएन।

१२. अतः माथि विवेचना गरिएबमोजिम फरार रहेका प्रतिवादी रामएकवाल रायको हकमा अ.ब. १९० नं.बमोजिम मुलतवी राखी प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनीले ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर गरेको ठहर्‍याई ज्यान मार्ने उद्योगको कसूरमा संलग्न नदेखिएका प्रतिवादीहरू विगन साह तेली र लालबाबु राय यादवलाई सफाइ दिनुपर्नेमा फरार रहेका प्रतिवादीको हकमा मुलतवी राखी अन्य प्रतिवादीहरूको हकमा सरकारी मुद्दा सम्बन्धी ऐन, २०४९ को दफा २७ बमोजिम कुटपीटको वारदातमा परिणत गर्ने ठहर्‍याएको शुरु सर्लाही जिल्ला अदालतको मिति २०५९।६।१३ को फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत

जनकपुरको मिति २०६१।१०।१८ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी भै प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनीले अभियोग दावीबमोजिम ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर गरेको ठहरी मुलुकी ऐन, ज्यान सम्बन्धी महलको १५ नं. बमोजिम जनही कैद वर्ष ५ (पाँच) हुन्छ। प्रतिवादीहरू विगन साह तेली र लालबाबु राय यादवले अभियोग दावीबाट सफाई पाउने ठहर्छ। अरु तपसीलबमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि ठहरखण्डमा लेखिएबमोजिम प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरू उपेन्द्र महतो र राजीनन सहनीले ज्यान मार्ने उद्योगको कसूर गरेको ठहरी निजहरूलाई जनही ५ वर्ष कैद हुने ठहर भएकाले देहायबमोजिम लगतकसी असूलउपर गर्नु भनी सर्लाही जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु-१

- (क) प्रतिवादी सर्लाही जिल्ला, सेखौना गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने लक्ष्मी महतोको छोरा उपेन्द्र महतो कोइरीलाई कैद वर्ष ५। ----- १
- (ख) प्रतिवादी सर्लाही जिल्ला छटौल गा.वि.स. वडा नं. ७ बस्ने राजीनन सहनीलाई कैद वर्ष ५ हुनेमा निज प्रतिवादीको मिति २०६१।८।१३ मा मृत्यु भैसकेको मिसिल संलग्न मृत्यु दर्ताको प्रतिलिपिबाट देखिँदा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ३ नं. बमोजिम कैद माफ हुने भएकोले लगत कितावमा सोही व्यहोरा जनाई लगत कट्टा गर्नु---- १
- प्रतिवादी उपेन्द्र महतो र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई प्रस्तुत फैसलाको जनाउ दिनु १
- प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु १
- उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.सुशीला कार्की
इति संवत् २०६८ साल जेठ ३१ गते रोज ३ शुभम् ..
इजलास अधिकृत: दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं. ८७३५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
२०६६-८१-०५०७

फैसला मिति: २०६८।८।३३

मुद्दा:- निर्णय बदर।

पुनरावेदक प्रतिवादी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोग

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं २१ यंगाल बस्ने
विष्णुदेवी राजभण्डारी समेत

शुरु फैसला गर्ने :-

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग
विशेष अदालतमा फैसला गर्ने

अध्यक्ष मा.न्या.श्री गौरीबहादुर कार्की
सदस्य मा.न्या.श्री भोलाप्रसाद खरेल
सदस्य मा.न्या.श्री ओमप्रकाश मिश्र

- भोगचलन गरेकै कारण कुनै जग्गाको स्वामित्व वा भोगाधिकार भोग गर्न दिनेको नाममा रहेको भनी मान्न नसकिने।
- कानूनी आधार र स्पष्ट स्रोतवेगर जग्गाधनी र मोहीको नाम खाली रहेको जुनसुकै जग्गामा जोसुकैले पनि दावी गर्न र भोगचलन गर्न नपाउने।
- जग्गामा हक अधिकार स्थापित रहेको भन्ने कुनै लिखत प्रमाणबाट नदेखिएको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको निर्णयको परिणामसँग प्रत्यर्थीहरूको सरोकार रहने विषय रहेको भन्न मिलेन। सरोकार नभएको र कारवाही निर्णय प्रक्रियामा सहभागी नै नगराइएको व्यक्तिले आयोगको निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार
विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न नपाउने ।
(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता
ठोकप्रसाद शिवाकोटी र उपन्यायाधिवक्ता
योगराज बराल

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू रामचन्द्रप्रसाद
वर्णवाल, ओम थपलिया र विष्णुकान्त न्यौपाने
अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान ऐन, २०४८ को
दफा ३५(ग)

फैसला

न्या.ताहिर अली अन्सारी: विशेष अदालत
काठमाडौं को मिति २०६६।१।३ को फैसलाउपर
विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा १७ बमोजिम
अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट
यस अदालतमा पुनरावेदन परेको प्रस्तुत मुद्दाको साक्षिप्त
तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ:-

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं ३४ मीनभवनको नदी किनारको नक्सा सिट नं
११८७-०१, पुरानो नक्साको कि.नं. २४६(घ) र नयाँ
नक्साको १०७ खण्ड (घ) को ४-१-०-१ क्षेत्रफल
भएको सार्वजनिक जग्गा भि.एस.निकेतन स्कूलका
सञ्चालक बाबुराम पोखरेलले जालसाजी तरिकाले
हडप्ने नियतले विगत ८।१० वर्षदेखि कृतिम तरिकाले
भाडामा लिई अवैध टहरा निर्माण गरी स्कूल सञ्चालन
भैरहेको छ । उक्त विद्यालय बनाएको स्थानमा पहिला
राजकुलो थियो । मालपोत कार्यालय र भि.एस.निकेतन
स्कूल मिलेर राजकुलो हटाई राजकुलोमाथि नै टहरा
बनाएको छ । त्यसरी टहरा बनाउँदा एकातिर नदी
किनाराबाट मापदण्डअनुरूप जग्गा नछोडी स्थायी घर
टहरा निर्माण गरेको र अर्कोतिर महानगरपालिकाले
मापदण्डबमोजिम बाटो चौडा बनाउँदा जग्गा तथा
स्कूल भत्काउनु पर्नेमा नभत्काएको अवस्था हुँदा
राजकुलो जस्तो स्थायी कुलो नक्साबाट हटाई जघन्य
अपराध गर्ने नापी कार्यालयका कर्मचारीको हकमा

कारवाही गरी बाटो कायम गरी दिनुहुन एवं अवैध
रूपमा सार्वजनिक स्थलमा घर टहरा बनाएको हकमा
टहरो हटाई सडक चौडा बनाई बाटो नभएको
घरहरूलाई बाटोको व्यवस्था तथा बाँकी जग्गामा
स्वस्थ शहरको लागि पार्क निर्माणार्थ जग्गा छोडाउनु
भनी महानगरपालिकालाई निर्देशन गरिपाऊँ भनी
आलोकनगरका नगर तथा टोलबासीहरूले अख्तियार
दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा दिएको वेनामे उजुरी ।

प्राविधिक रूपमा जाँचबुझ गरी पुरानो
नक्सासँग भिडाई १५ दिनभित्र प्रतिवेदन माग गर्न भनी
मिति २०६२।८।२१ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान
आयोगबाट नापी विभागमा पत्राचार भई नापी विभागले
जाँचबुझ गरी मिति २०६२।९।४ को पत्र साथ प्रतिवेदन
पेश गरेको ।

विद्यालयले निर्माण गरेका भवन कति वटा
हुन् ? सो भवन तथा विद्यालयले कति क्षेत्रफल चर्चेको
छ ? जग्गा सबै विद्यालयको स्वामित्वको हो वा अन्यको
पनि छ खुलाई जग्गाको जग्गाधनी पूर्जा एवं नक्सा
पास समेतको विवरण उपलब्ध गराई दिनुहुन भनी
अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट
भि.एस.निकेतन स्कूललाई मिति २०६२।९।२२ मा
पत्राचार भई विद्यालयले श्रीमती रीता उप्रेती (घरसहित
१ रोपनी १२ आना जग्गा) श्रीमती हर्कला काफ्ले
(घरसहित ४ आना जग्गा) श्रीमती उर्मिला पोखरेल
(घरसहित १ रोपनी २ आना जग्गा), श्रीमती इन्दिरा
श्रेष्ठ (घरसहित २ रोपनी जग्गा), श्रीमती प्रफुल्लवाला
पाण्डे (२ रोपनी जग्गा) श्री कृष्ण बानिया (घरसहित ४
आना जग्गा), श्री रत्न बाबु कनौजिया (घरसहित १
रोपनी जग्गा), श्री बाबुराम पोखरेल (घरसहित १
रोपनी जग्गा), श्री गोकुलप्रसाद पाण्डे (घरसहित २
रोपनी जग्गा), श्री जयपाल श्रेष्ठ (घरसहित २ रोपनी
जग्गा) समेतका जग्गा तथा घर भाडामा लिई विद्यालय
सञ्चालन हुँदै आएको भनी जग्गाधनी तथा
घरधनीहरूसँग भएको सम्झौता पत्र तथा जग्गाधनी
प्रमाणपूर्जा समेतको प्रतिलिपि साथै राखी
भि.एस.निकेतन स्कूलले मिति २०६२।९।२६ मा अख्तियार
दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पत्राचार गरेको ।

मिति २०६२।९।२६ मा उल्लेख भएका
जग्गाधनीहरूको नाममा दर्ता रहेको भनिएको जग्गाको

घरको नक्साको, घर भाडामा लिने दिने गरेको सम्भौताको प्रतिलिपिहरू, घरजग्गाको कर तिरेको प्रमाणहरू पठाई दिनु भनी विद्यालयलाई मिति २०६२।१०।२ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पत्राचार भई मिति २०६२।१०।९ मा घरधनीहरूबाट प्राप्त कागजात तथा विद्यालयले गरेको सम्भौता पत्रहरू उक्त विद्यालयले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाई उक्त कागजातहरू मिसिल सामेल रहेको ।

काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं. १० सिट नं. ११८०-०१, कि.नं. १०७ क्षेत्रफल ४-१-०-१ खण्ड (घ) जग्गा साविक मोही कृष्णबहादुर खत्री कायम रही मोहीको व्यहोरामा रत्नकुमारी राजभण्डारीको जग्गा भनी फिल्डबुकमा उल्लेख भएको र पुनः नापीमा जग्गाधनी तथा मोही महलमा नाम खाली भई हाल पुनः रत्नकुमारी राजभण्डारीको नाममा दर्ता कारवाहीको क्रममा रहेको मिसिल उपलब्ध गराई दिनु भनी मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट पत्राचार भई उपरोक्त विवरण भएको जग्गाको विरहमा धान, किसिममा दोयम, मोहीको नाम थरमा कृष्णबहादुर खत्री का.ई.कोटेश्वर, किसानको व्यहोरामा का.ई.यंगाल बस्ने रत्नकुमारी राजभण्डारीलाई तिरो बुझाएको हुँ भनी मोहीले दस्तखत गरेको फिल्डबुकबाट देखिएको, जग्गाधनीले जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूजा पाऊँ भनी दावी गरेको भन्ने समेत व्यहोरा उल्लेख गरी मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारबाट अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पत्र पठाएको ।

सिट नं ११८७-०१ कि.नं. १०७ क्षेत्रफल ४-१-०-१ जग्गाको जग्गा धनीमा नाम खाली भएको जग्गामध्ये भि.एस.निकेतन स्कूलले कम्पाउण्ड, बाल तथा टहरा बनाएको भन्ने बुझिन आएकोले उक्त जग्गामध्ये अधिकार सम्पन्न वागमती ढल निर्माण सुधार आयोजना तथा अनुगमन समितिले रोक्का राखेको वागमतीलाई ४० मीटर एवं दायाँ बाँया २०/२० मीटर क्षेत्रफल के कति पर्दछ । बाटो कति र विद्यालयले कब्जा गरेको जग्गाको क्षेत्रफल कति हो नाप नक्सा गरी विवरण पठाईदिनु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नापी विभागलाई मिति

२०६३।७।२२ मा पत्राचार भई नापी विभागबाट विवरण प्राप्त भई मिसिल सामेल रहेको ।

सिट नं. ११८७-०१ कि.नं. १०७ क्षेत्रफल ४-१-०-१ जग्गा सरकारी प्रकृतिको देखिएकोले सो जग्गामा घर टहरा निर्माण गर्न वडा नं. ३४ का वडा सदस्यलाई के कुन ऐनले कस्तो अधिकार प्रदान गरेको छ ? उक्त जग्गामा निर्माण भएको भनिएको टहराहरूको संलग्न प्रतिलिपि बमोजिमको विवरण रहेको छ, छैन ? वा के कस्तो अवस्थामा निर्माण भएको छ । विस्तृत विवरण पठाईदिनु भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट काठमाडौं महानगरपालिकाको नाममा पत्राचार भई काठमाडौं महानगरपालिकाले नक्सा पास विना ऐन र प्रचलित मापदण्डविपरीत ८ वटा टहरा निर्माण भएको प्राविधिक प्रतिवेदनबाट देखिएको भनी सक्कल प्राविधिक प्रतिवेदन सहित अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पत्राचार गरेको ।

सिट नं ११८७-०१ बाट जग्गा नापजाँच हुँदा कि.नं. १०७ क्षेत्रफल ४-१-०-० जग्गाको मोही, जग्गाधनी खाली रहेको र उक्त जग्गाको सम्बन्धमा वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिबाट रोक्का राखेको हुँदा हाल कुनै कामकारवाही अगाडि नबढाइएको भनी मालपोत कार्यालय ङिल्लीबजारको पत्रबाट उक्त जग्गा सार्वजनिक देखिएकोले नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न गराउन भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको नाममा र विनायक सुधा निकेतनले नक्सा पास नगराई प्रचलित मापदण्डविपरीत ८ वटा टहरा निर्माण रहेको देखिएकोले प्रचलित कानूनबमोजिम उक्त घर टहरा एक महिनाभित्र भत्काई यस आयोगलाई जानकारी दिन काठमाडौं महानगरपालिकालाई लेखी पठाउने भनी मिति २०६४।३।३३ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय ।

हाल काठमाडौं महानगरपालिका १० सिट नं ११८७-०१, कि.नं. १०७ ४-१-०-० जग्गा सम्बन्ध १९५८ साल जेष्ठ सुदी ३ को लगत नं २० बमोजिम मेरो श्रीमान् तर्फको पुर्खा जिजुबाजे बजैले पोता माफीगरी निजी गुठी राखेको जग्गा २०२२ सालमा नापीहुँदा काठमाडौं जिल्ला भिमसेनगोला गा.वि.स. वडा नं ४(क) कि.नं. २४६ क्षेत्रफल ३-११-०-०

कायम भई लगतवालाको हकदारमध्ये रत्नकुमारीको नाममा नापनक्सा भएको र निजले निजी गुठी जनाई मेरो नाममा दर्ता गरिपाऊँ भनी मालपोत कार्यालय काठमाडौंमा निवेदन परी कारवाही चलिरहेको छ। कारवाहीको क्रममा बद्रीमाया राजभण्डारी र भि.एस.निकेतन स्कूलको नाममा दर्ता होस् भनी विद्यालय समेतले दर्ता माग गरेको जग्गा हो। जग्गा कसको नाममा दर्ता गर्ने भन्ने कुरा जग्गाको साविक लगत फिल्डबुक दर्तासेस्ता, हालसाविक भिडाई गर्ने हो, हाल र साविक दुवै सेस्ता फिल्डबुकमा उपरोक्त जग्गा मेरो पुर्खाको गुठीको लगतबाट भिडी रत्नकुमारी राजभण्डारीको नाममा नापनक्सा भएको र यो जग्गा काठमाडौं जिल्ला यांगाल बस्ने रत्नकुमारी राजभण्डारीको भन्ने साविक फिल्डबुकमा लेखिएको देखिँदादेखिँदै उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता हुन नसक्नेमा त्यसतर्फ केही कानूनी आधार नदेखाई म जग्गाधनीलाई जानकारी नदिई नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गराउने गरी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत हुँदा सो हदसम्म मिति २०६४।३।३३ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक विष्णु देवी राजभण्डारीको विशेष अदालतमा परेको मिति २०६४।१।२ को पुनरावेदन पत्र।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६४।३।३३ को निर्णय विचारणीय देखिँदा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६४।१।१८ को आदेश।

काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका १० सिट नं ११८७-०१ कि.नं. १०७ ४-१-०-० कायम भई नापनक्सा भएको जग्गा साविक भिमसेनगोला गा.वि.स. वडा नं. ४(क) कि.नं. २४६ क्षेत्रफल ३-११-०-० जग्गाको फिल्डबुकबाट भिडेको र मोही कृष्णबहादुर खत्री, किसानको व्योराको का.ई.यांगाल बस्ने रत्नकुमारी राजभण्डारीलाई तिरो बुझाएको भन्ने देखिएको र त्यसमध्येबाट मिति १९९४-११-२० मा तत्कालीन कान्तिपुर देवानी अदालतबाट मेरो आमा बेलकुमारीको नाममा ३ भाग कायम हुने

गरी फैसला भई मेरो नाममा दर्तागरी पाउन कारवाही भैरहेको र बद्रीमाया राजभण्डारी र भि.एस.निकेतन स्कूल समेतले दर्ता माग गरेको अवस्था छ। यस प्रकार साविक लगत, फिल्डबुक भिडी निजी गुठीको जग्गा साविकमा रत्नकुमारी राजभण्डारीको नाममा नापनक्सा भई सोमध्ये ३ भाग मेरो आमाको हक हिस्सा कायम भै छुट दर्ताको कारवाही प्रक्रियामा रहेको जग्गा जग्गाधनी कसैलाई जानकारी नदिई नेपाल सरकारको नाममा दर्ता हुने तथा गर्ने कानूनी आधार समेत नदेखाई प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तको प्रतिकूल नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न गराउन भनी भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको नाममा लेखी पठाउने भनी अख्तियारले गरेको निर्णय अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२, १२(क) र मालपोत ऐन, २०३४ को प्रतिकूल हुँदा मिति २०६४।३।३३ को निर्णय सो हदसम्म बदर गरी न्याय पाऊँ भनी जगतकुमारी राजभण्डारीले विशेष अदालतमा मिति २०६५।१०।१५ मा दिएको पुनरावेदन पत्र।

अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।३।३३ को निर्णय विचारणीय देखिँदा विपक्षीलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने विशेष अदालतको मिति २०६५।१०।१२ को आदेश।

कुनै पनि व्यक्तिको हकको सन्दर्भमा निर्णय दिनुपर्दा सो व्यक्तिलाई भिकाई प्रमाणबुझी निर्णय गर्नु पर्दछ भन्ने प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त भएको तर प्रस्तुत मुद्दामा सम्बन्धित व्यक्तिलाई भिकाई बुझी आयोगबाट निर्णय भएको देखिएन। यसरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई कुनै जानकारी नै नगराई आयोगबाट भएको निर्णय प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत भएकोमा विवाद रहेन। त्यसमा पनि व्यक्तिको नाममा २०२२ सालमा नापी भएको जग्गाको हकमा सो व्यक्तिको जग्गा हो, होइन भन्ने विषयमा सबूद प्रमाण बुझी सक्षम निकायबाट निर्णय हुनपर्ने देखिन्छ। पछिल्लो नापीमा नाम नलेखिएको र वागमती क्षेत्र निर्माण ढल सुधार अयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिबाट रोक्का रहेको कारणले मात्र जग्गा सार्वजनिक भनी निष्कर्षमा पुग्न सक्ने अवस्था नहुने हुँदा २०२२ सालको नापीमा फिल्डबुकमा व्यक्तिको नाम उल्लेख भएको जग्गालाई सार्वजनिक भनी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न लेखी पठाउने अधिकार

कानूनले आयोगलाई प्रदान गरेको नदेखिएकोले कि.नं १०७ को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न गराउन भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई लेखी पठाउने भनी विपक्षी आयोगबाट मिति २०६४।३।३ मा भएको निर्णय मिलेको नदेखिएकोले सो हदसम्म उक्त निर्णय बदर हुने ठहर्छ भन्ने विशेष अदालत काठमाडौंको मिति २०६६।१।३ को फैसला ।

विशेष अदालत काठमाडौंको फैसलामा चित्त बुझेन । काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ३४ वागमती किनारको राजकुलो समेतको सार्वजनिक जग्गा विनायक सुधा उच्च मा.वि. समेतले मिलेमतो गरी कब्जा गरेकोमा सम्बन्धित निकाय मौन बसेको र सार्वजनिक सम्पत्ति हानि नोक्सानी भई रहेको भन्ने उजुरीका सम्बन्धमा आयोगबाट विस्तृत अनुसन्धान हुँदा सिट नं ११८७।०१ बाट जग्गा नापजाच हुँदा कि.नं. १०७ को जग्गा मोही र जग्गाधनी खाली भएको, उक्त जग्गा सम्बन्धमा वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाबाट रोक्का रहेको अवस्था भई हाल कुनै कारवाही अगाडि नबढाइएको भनी मालापोत कार्यालय डिल्लीबजारबाट पत्र प्राप्त भै उक्त जग्गा सार्वजनिक देखिएकोले नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा लेखी पठाउने र उक्त जग्गामा विनायक सुधा निकेतनले नक्सा पास विना ८ वटा टहरा निर्माण गरेकाले एक महिनाभित्र भत्काउन जानकारी गराउन काठमाडौं महानगरपालिकालाई लेखी पठाउने गरी आयोगबाट मिति २०६४।३।३ मा निर्णय भै हाल उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता सेस्ता कायम भैसकेको छ । शुरु नापीमा कि.नं. २४६ हाल नापी सिट ११८७।०१ कि.नं. १०७ नाम खाली क्षेत्रफल ४-१-०-१ मा साविक कुलो क्षेत्रफल ०-१-०-०, साविक वागमती क्षेत्रफल ०-२-१-०, साविक कि.नं. २४५ को क्षेत्रफल ०-१-०-०, साविक कि.नं. ९५१ को क्षेत्रफल ०-०-१-०, साविक ९५२ को क्षेत्रफल ०-०-२-० समेत हालको कि.नं. १०७ मा घुसी नाप नक्सा भएको भन्ने नापी शाखा काठमाडौंको मिति २०५५।११।१२ को हाल साविक विवरणबाट देखिएको हुँदा विवादित जग्गामा विष्णुकुमारी राजभण्डारी र जगतकुमारी राजभण्डारीको पुनरावेदन जिकीर आधारहिन छ ।

साविक कि.नं. २४६ को जग्गा शुरु नापीमा मोहीको नाम कृष्णबहादुर खत्री भई रत्नकुमारीलाई तिरो बुझाई खाएको छु भन्ने सम्म जनिएको अवस्था रहेको र हालको नापी हुँदा मोही र जग्गाधनी नाम खाली भई नाप नक्सा भएकाले नापीको समयमा निवेदकले आफ्नो नाममा नाप नक्सा गराउन सक्नुपर्नेमा सो भए गरेको देखिदैन । सार्वजनिक वा सरकारी सम्पत्तिको संरक्षणको लागि सक्षम निकाय आयोगबाट भएको कानूनसम्मत निर्णयलाई केवल निवेदकले पुनरावेदन गरेको कारणले मात्र बदर गर्ने गरी भएको विशेष अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले बदर गरिपाऊँ भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले यस अदालतमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

विवादित हालको कि.न. १०७ को जग्गा वागमती क्षेत्र निर्माण ढल सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिबाट रोक्का रहेको अवस्था देखिएको र विशेष अदालतको फैसलामा मिति २०६४।३।३ को अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय बदर भएपश्चात् के कस्तो कारवाही निर्णय अगाडि बढाउनु पर्ने हो सो सम्बन्धमा केही बोलेको नदेखिँदा छलफलको निमित्त प्रत्यर्थी वादीलाई भिकाई आएपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

नियम बमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदन सहितको मिसिल अध्ययन गरियो । पुनरावेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री ठोकप्रसाद शिवाकोटी र उपन्यायाधिवक्ता श्री योगराज बरालले विवादित जग्गा निजी दर्ताको नभई सार्वजनिक जग्गा हो । वागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाबाट उक्त जग्गा रोक्का रखिएको छ । नापी हुँदा कि.नं. १०७ कायम भई जग्गाधनी र मोही महल खाली भन्ने जनिई नापी भएको छ । रत्नकुमारीले आफ्नो नाममा दर्ता गराउन सकेको छैन । उक्त जग्गा अहिलेसम्म कसैको नाममा दर्ता छैन । रत्नकुमारीको नाममा जग्गा नै दर्ता नरहेकाले सो जग्गामा घर टहरा बनाउने अधिकार कसैलाई छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबाट कसैको हक अधिकार हनन् भएको छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) बमोजिम जरीवाना वा विगो भएको

अवस्थामा मात्र आयोगको निर्णयउपर अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने हो । जरीवाना नै नतोफिएको विषयमा विशेष अदालतमा पुनरावेदन नै नलाग्नेमा कानूनविपरीत पुनरावेदन गरेको त्रुटिपूर्ण भएकाले विशेष अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी विष्णुदेवी राजभण्डारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामचन्द्रप्रसाद वर्णवालले २०२२ सालमा नापी हुँदा विवादित जग्गा रत्नकुमारीको नाममा नापी भएको रहेछ । साविक फिल्डबुकमा रत्नकुमारी राजभण्डारीको नाम लेखिएको अवस्थामा व्यक्तिको हकको जग्गालाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सार्वजनिक भनी नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने अधिकार कानूनले प्रदान गरेको छैन । विपक्षी आयोगले प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्तविपरीत व्यक्तिलाई बुभुधै नबुभी व्यक्तिको जग्गा सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने भनी गरेको निर्णय क्षेत्राधिकारविहीन भएकाले सो निर्णय बदर गरेको विशेष अदालतको फैसला कानूनसम्मत छ, सदर हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी जगत कुमारी राजभण्डारीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री ओम थपलिया र श्री विष्णुकान्त न्यौपानेले साविक लगत र २०२२ सालको फिल्डबुकभित्रको जग्गा हाल नापीमा जग्गाधनीको नाम उल्लेख नभएबाट छूट दर्ताको कारवाही प्रक्रियामा रहेको अवस्थामा जग्गाधनीलाई कुनै जानकारी नदिई नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्न भनी भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयलाई लेखी पठाउने गरी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णय त्रुटिपूर्ण भएकाले आयोगबाट भएको निर्णय बदर हुने ठहराएको विशेष अदालतको फैसला कानूनबमोजिम भएकाले विशेष अदालतको फैसला सदर हुनु पर्छ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहस समेत दृष्टिगत गरी प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कि.नं. १०७ को जग्गा सार्वजनिक देखिएकाले नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गराउन भूमि सुधार मन्त्रालयमा लेखी पठाउने भनी मिति २०६४।३।३ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान

आयोगले गरेको निर्णय बदर हुने ठहर्‍याएको विशेष अदालत काठमाडौंको फैसला मिलेको छ, छैन ? र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पुनरावेदन जिकीर पुग्ने हो, होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दामा काठमाडौं महानगरपालिका वडा नं ३४ मीनभवन बागमती नदी किनारको कि.नं. १०७ को साविकमा राजकुलो भएको सार्वजनिक जग्गामा अवैध रूपमा घर टहराहरू निर्माण भै अतिक्रमण भएको भन्ने विषयमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट अनुसन्धान तहकीकात हुँदा नगर सिट नं. ११८७-०१, कि.नं. १०७ को जग्गा मोही र जग्गाधनी खाली रहेको, उक्त जग्गा सम्बन्धमा बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमन समितिबाट रोक्का राखेको समेत देखिएकोले उक्त जग्गा सार्वजनिक जग्गा देखिएकाले नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्न गराउन भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयमा लेखी पठाउने र निर्माण भएका घर टहरा एक महिनाभित्र भत्काउन काठमाडौं महानगरपालिकामा लेखी पठाउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट मिति २०६४।३।३ मा निर्णय भएको रहेछ । आयोगको उक्त निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) बमोजिम विपक्षी विष्णुदेवी राजभण्डारी र जगतकुमारी राजभण्डारीले विशेष अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा विशेष अदालतबाट आयोगको उक्त मिति २०६४।३।३ को निर्णय बदर हुने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको पुनरावेदन परी निर्णयार्थ पेश भएको देखियो ।

३. प्रस्तुत विवादको कारवाहीको उठान कि.नं. १०७ को सार्वजनिक जग्गामा अवैधरूपमा घर टहराहरू बनाई कब्जा गरिएकोले सो हटाई सार्वजनिक कायम गरिपाउँ भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा परेको उजूरीबाट प्रारम्भ भएको पाइन्छ । सो सम्बन्धमा पुनरावेदक आयोगले सम्बन्धित नापी विभाग, मालपोत कार्यालय र महानगरपालिका समेतलाई पत्राचार गरी बुभी कि.नं. १०७ को जग्गा कुनै व्यक्ति विशेषको

नाउँमा दर्ता नभएको सार्वजनिक जग्गा देखिएको र सोही जग्गा बागमती क्षेत्र ढल निर्माण सुधार आयोजनाबाट रोक्का रहेको भन्ने समेतका आधारमा नेपाल सरकारको नाउँमा सरकारी जग्गा कायम गर्न सम्बन्धित मन्त्रालयमा लेखी पठाउने भन्ने समेतको निर्णय मिति २०६४।३।३३ मा गरेको देखिन आयो । आयोगले उल्लेख गरेको तथ्यहरूमा विवाद देखिँदैन । किनभने पछिल्लो सर्वे नापीबाट तयार भएको क्षेत्रीय किताबमा कायम कि.नं. १०७ ज.रो.४-१-१ को जग्गाधनी र मोही महल दुवै खाली रहेको तथ्यमा विवाद छैन । त्यसै गरी पुनरावेदक आयोगले निर्णय गरेको मिति २०६४।३।३३ सम्म उक्त कि.नं. १०७ कुनै व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता भई सकेको भन्ने पनि देखिँदैन । पहिलो सर्वे नापी २०२२ सालमा हुँदा पनि कसैको नाम जग्गाधनीमा लेखिएको छैन । किसानको महलमा मात्र कि.नं. २४६ को जग्गा रत्नकुमारीलाई तिरो बुझाई जोती खाई आएको भनी मोही कृष्णबहादुर खत्रीको नाम उल्लेख भएको पाइन्छ । पछिल्लो सर्वे नापीमा मोहीको महल पनि खाली रहेको छ ।

४. उक्त जग्गा साविक ज.वि. २४६ सँग भिड्छ भनी प्रत्यर्थीले विशेष अदालतमा दिएको पुनरावेदन पत्रमा जिकीर लिएपनि त्यसमा उल्लेख गरिएको रत्नकुमारीले उक्त जग्गा कहीलेपनि दर्ता गराएको भन्ने देखिँदैन । त्यसैगरी २०२२ सालको नापीमा कि.नं. २४६ को मोही भनिएको कृष्णबहादुर खत्रीले पनि जोताहा मोहीको दावी गर्न आएको भन्नेपनि देखिएको छैन । जग्गाको स्वामित्व प्राप्त नगरेको व्यक्तिले विद्यालय वा कुनै व्यक्तिलाई करार गरी जग्गाको भोगाधिकार प्राप्त गर्न सक्दैन । यस्तो गरेको भएपनि त्यस्तो करारको वैधानिकता र प्रभावकारिता शून्य हुन्छ । विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्ने विष्णुदेवी राजभण्डारी र जगतकुमारी राजभण्डारीले उक्त कि.नं. २४६ कै स्रोत देखाउन सकेको पाइँदैन । जबकी हाल कायमी कि.नं. १०७ मा साविक कि.नं. २४६ का अतिरिक्त साविक कि.नं. २४५, २५१, २५२ का साथै साविक कुलोको जग्गा र बागमती नदी समेतको क्षेत्रसमेत कि.नं. १०७ भित्र परेको भन्ने नापी शाखाको मिति २०५५।११।१२ को पत्रबाट देखिन्छ ।

५. यसरी यी प्रत्यर्थीहरूको कुनै संलग्नता नै नदेखिएको अवस्थामा निजहरूलाई बुझ्नु सान्दर्भिक र आवश्यक देखिँदैन । विद्यालयले भोगचलन गरेकै कारण कुनै जग्गाको स्वामित्व वा भोगाधिकार सोही विद्यालयमा रहने वा विद्यालयलाई भोग गर्न दिनेको नाममा रहेको भनी मान्न सकिँदैन । कानूनी आधारबेगर र स्पष्ट स्रोतबेगर जग्गाधनी र मोहीको नाम खाली रहेको जुनसुकै जग्गामा जो सुकैले पनि दावी गर्न पाउने र भोगचलन गर्न पाउने होइन । यस्तो अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गरेको कारवाही र निर्णय प्रक्रियामा यी प्रत्यर्थीहरूलाई सम्मिलित नगराएबाट आयोगको उक्त निर्णयलाई अवैध भन्न मिल्ने देखिँदैन । आयोगको उक्त मिति २०६४।३।३३ को निर्णयबाट यी प्रत्यर्थीहरूको कुनै हक अधिकारमा असर परेको भन्ने देखिन आउँदैन । प्रत्यर्थीहरूले जिकीर लिएबमोजिम उक्त जग्गामा निजहरूको हक अधिकार स्थापित रहेको भन्ने कुनै लिखत प्रमाणबाट देखिएको छैन । यस्तो अवस्थामा पुनरावेदक आयोगले गरेको उक्त मिति २०६४।३।३३ को निर्णयको परिणामसँग यी प्रत्यर्थीहरूको सरोकार रहने विषय रहेको भन्न मिल्ने । सरोकार नभएको र कारवाही निर्णय प्रक्रियामा सहभागी नै नगराइएको व्यक्तिले आयोगको उक्त निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने होइन र बेसरोकारवाला वा पुनरावेदन गर्न पाउने कानूनी अधिकार नभएको व्यक्तिले गरेको पुनरावेदन विचारार्थ स्वीकार गरी विशेष अदालतले इन्साफ ठहर निर्णय गर्न मिल्ने देखिँदैन ।

६. अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) मा आयोगले उक्त ऐनअर्न्तगत कारवाही गरी कसैलाई जरीवाना वा कुनै रकम असूलउपर गर्न भनी दिएको आदेश वा अन्य कुनै आदेशउपर पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । प्रस्तुत मुद्दामा विवादित कि.नं.१०७ को जग्गाको हकको स्रोत प्रत्यर्थीहरूबाट पेश भएको छैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भएको निर्णय प्रक्रियामा प्रत्यर्थीहरूको कुनै संलग्नता वा सरोकार रहेको पाइँदैन । आयोगबाट भएको मिति

२०६४।३।३ को निर्णयबाट यी प्रत्यर्थीहरूको कुनै हकहित प्रभावित भएको देखिएको छैन । तसर्थ यस्तो अवस्थामा प्रत्यर्थीहरूले विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न नपाउनेमा पनि पुनरावेदन लिई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६४।३।३ मा निर्णय बदर गर्ने गरेको विशेष अदालतको फैसला अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५ (ग) समेतको प्रतिकूल देखिएकाले विशेष अदालतको मिति २०६६।१।३ को फैसला कार्यान्वयनयोग्य नभएकाले कायम रहने नसक्ने हुँदा बदर हुन्छ । फैसलाको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.प्रकाश वस्ती

इति संवत् २०६८ साल मंसिर ६ गते रोज ३ शुभम्
इजलास अधिकृत: विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.८७३६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
रिट नं. ०६३-WO-१२९४
आदेश मिति: २०६८।१।६।३
विषय : उत्प्रेषणयुक्त परमादेश समेत ।
निवेदक: भ्वापा जिल्ला, भद्रपुर नगरपालिका, वडा नं.
११ स्थित मोमेन्टो एपेरेल्स प्रा.लि.का. तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त ऐ.का. कार्यकारी अध्यक्ष
चण्डीराज ढकाल
विरुद्ध
विपक्षी: श्रम अदालत समेत

- कुनै कम्पनीको समग्र व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी विभिन्न व्यवस्थापक वा अधिकृतहरू बीच विभाजन पनि हुनसक्छ । तर एउटा व्यवस्थापकलाई

दिइएको जिम्मेवारी कम्पनीको समग्र व्यवस्थापन कार्यसह अलग-अलग हुने वा विभाजन हुने वा आंशिक जिम्मेवारी मात्र नहुने ।

- कम्पनीका हरेक इकाई वा शाखाका प्रमुखले तत्-तत् शाखा वा इकाईको व्यवस्थापनको जिम्मा लिएका हुन्छन् । तर ती सबै व्यक्तिहरू श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(च) को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापक हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.४)

- पारिश्रमिकमा “समेत” शब्द जोडिएकोले त्यसमा जोडिएर आउने अन्य नियमानुसार नियमित रुपमा दिइने गरिएको भत्ता र सुविधाका कुराहरूलाई नसमेट्ने भन्न नमिल्ने ।
- कामदार तथा कर्मचारीलाई कसैलाई पारिश्रमिक अर्थात् तलब मात्र र कसैलाई सो तलबसहित श्रम ऐन, २०४८ को दफा २१(३) अनुसार तोकिएको भत्ता र अन्य सुविधासमेत जोडी अलग-अलग प्रदान गर्न मिल्ने भन्ने न्यायिक अनुमान हुन नसक्ने ।
- काम गरेवापतको तलब र प्रचलित श्रम ऐनमा भएका व्यवस्थाअनुसार नियमित रुपमा भुक्तानी हुने कुनै भत्ता तथा अन्य सुविधा निर्धारण गरिएको भए ती सबै भत्ता तथा सुविधा पनि पारिश्रमिक वा तलब दिँदाकै अवस्थामा दिइने हुँदा यसरी श्रम ऐनमा नै गरिएको कानूनी व्यवस्थाको प्रक्रिया पुऱ्याई निर्धारण गरिएको भत्ता (जस्तो महंगी भत्ता) तथा यस्तै प्रकृतिको सुविधाको रकमलाई पारिश्रमिकभित्र नपर्ने भनी अलग गरी भुक्तानी नगर्ने अवस्था पनि नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू जगदिश दाहाल, ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल

विपक्षी तर्फबाट: उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मी र
विद्वान अधिवक्ता रमेश वडाल
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६८, नि.नं. ८६११, भदौ,, पृष्ठ ७७४-७७५
सम्बद्ध कानून:
- श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(१), ५०, ५१
(क) र ५१(ख), ५२(४)

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम
संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम दायर
भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
निम्नबमोजिम छ :-

विपक्षीमध्येका लीलाराज खड्का यस प्रा.लि.मा
मिति २०५४।१।१७ देखि हेल्पर पदमा स्थायी नियुक्ति
भै कार्य गरी आएकोमा निजले बारम्बार अनुशासनहीन
कार्य गरी श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(क) र ५१
(ख) बमोजिमको खराब आचरण गरेको हुँदा यस
प्रा.लि.को व्यवस्थापकबाट ऐ.ऐनको दफा ५२(४)
बमोजिम दफा ५३ को कार्यविधि पूरा गरी सन्
२००२।१०।२१ मा विपक्षीमध्येको लीलाराज खड्कालाई
अवकाश दिने निर्णय गरिएको थियो। विपक्षी श्रम
अदालतबाट मिति २०६३।१०।२२ मा श्रम ऐन, २०४८
को दफा ५० बमोजिमको अधिकारप्राप्त
व्यवस्थापकबाट निर्णय भएको नदेखिएको भन्ने
आधारमा स्पष्टीकरण सोध्नेदेखि सेवाबाट अवकाश
दिने सम्पूर्ण प्रक्रिया बढेर गरी अवकाश अर्थात्देखि
पूर्नवहाली भएसम्मको सम्पूर्ण तलब, भत्ता र
सुविधासमेत पाउने ठहराई निवेदक प्रा.लि.लाई हराई
फैसला भएको रहेछ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २
(च) ले व्यवस्थापकको परिभाषा गरिएको हुँदा
स्पष्टीकरण सोध्ने प्रशासकीय अधिकृत वा प्रशासकीय
प्रमुखलाई र प्रा.लि.को महाप्रबन्धकलाई व्यवस्थापक
होइन भन्न कदापि मिल्दैन। कारखानामा कामदार
तथा कर्मचारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा र
सजायसम्बन्धी निर्णय गर्ने अधिकार सञ्चालक समितिको
मिति २०५८।१।२५ को निर्णयले प्रारम्भिक कारवाही
गर्ने अधिकार प्रशासकीय अधिकृत रेमनाथ चुडाल र
अन्तिम कारवाही गर्ने अधिकार सि.ओ.ओ. हेमराज

ढकाल र महाप्रबन्धक रेवन्तराम ढकाललाई प्रत्यायोजन
गरिएको छ। सो व्यहोरा निवेदक प्रा.लि.ले विपक्षी
श्रम अदालतमा पठाएको मिति २०६२।६।३ को पत्रबाट
पुष्टि हुन्छ। स्पष्टीकरण माग गर्ने र सजाय गर्ने
अधिकारी एउटै व्यक्ति हुनुपर्छ भन्ने श्रम ऐन, २०४८
ले स्पष्ट बन्देज लगाएको छैन। जुन कसूरमा विपक्षी
लीलाराज खड्कासँग स्पष्टीकरण माग गरिएको थियो,
त्यही कसूरमा निजलाई सजाय गरिएको हो। प्रा.लि.को
तर्फबाट दैनिक प्रशासन सञ्चालन गर्न अधिकार दिएका
व्यक्तिहरूद्वारा भएका कामकारवाही र पत्राचार
निर्णयलाई प्रा.लि.को आधिकारिक निर्णय होइन भनी
जिकीर लिन मिल्ने होइन। विपक्षी लीलाराज खड्कालाई
स्थायी नियुक्ति प्रा.लि.को महाप्रबन्धकले नै गरेको र
महाप्रबन्धकले नै बर्खास्त गरेको हुँदा नियुक्ति गर्ने
अधिकारीलाई हटाउने अधिकार नहुने भनी भन्न कदापि
मिल्दैन।

लीलाराज खड्का र अनिता राजवंशीको
कारवाही र निर्णयमा संलग्न व्यक्तिहरू व्यवस्थापक
हुन् भन्ने प्रमाण पेश गर्न विपक्षी श्रम अदालतले यस
प्रा.लि.सँग जानकारी माग गरिएकोमा सो मागबमोजिम
मिति २०६२।६।३ को पत्रद्वारा जानकारी गराएकोमा सो
कागज प्रमाणका सम्बन्धमा निर्णयमा बोल्दै नबोली
आधिकारिक व्यवस्थापक नभएको भनी वस्तुनिष्ठ
प्रमाणको विवेचना नगरी प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा
५४ विपरीत श्रम अदालतबाट फैसला भएको छ।
प्रा.लि.को व्यवस्थापक भनी स्वीकार गरेका व्यक्तिहरू
हुँदाहुँदै अदालतले आफैँ विवाद सिर्जना गरी त्यस
विषयमा अमुक व्यक्ति व्यवस्थापक हुने र अमुक
व्यक्ति व्यवस्थापक हुन् वा होइनन् भनी हस्तक्षेप गर्नु
कानूनी व्यक्तिको सिद्धान्तविपरीत छ। विपक्षीमध्येको
लीलाराज खड्काले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(क)
र दफा ५१(ख) बमोजिम खराब आचरण गरेकोमा
विवाद छैन। मिति २००२।१।६ को घटनाको मुचुल्काबाट
नै विपक्षी लीलाराज खड्काले खराब आचरण गरेको
व्यहोरा पुष्टि भैरहेको छ। श्रम अदालतले यस प्रा.
लि.ले जुन आधार र कारणमा विपक्षी लीलाराज
खड्कालाई सेवाबाट अवकाश दिएको हो, सो आधार
कारण ठीक छ वा छैन भनी सो कुरामा मात्र सीमित
रही फैसला गर्नुपर्नेमा ठहर गर्नु नपर्ने कुरामा प्रा.लि.को

व्यवस्थापकबाट निर्णय भएको हो वा होइन भनी त्यसतर्फ प्रवेश गरी निर्णयमा पुग्न कदापि मिल्दैन । श्रम अदालतबाट पुनरावेदकले पुनरावेदन गर्दा पारिश्रमिकमा मात्र दावी गरेकोमा तलब, भत्ता र सुविधा दिनु भनी वादी दावीभन्दा बाहिर गएर फैसला भएको छ । श्रम अदालतबाट भएको मिति २०६३।१०।२२ को फैसला र सो फैसलाका आधारमा विपक्षी श्रम कार्यालय मेची अञ्चलले फैसलाअनुसार कार्यान्वयन गर्नु भनी मिति २०६४।१२।२४मा गरेको पत्राचार, विपक्षीहरूबाट भएका कामकारवाहीलगायत निवेदकलाई असर पार्ने गरी अन्य कुनै निर्णय पत्राचार भएको भए ती निर्णय पत्राचार तथा कामकारवाही उत्प्रेषणको आधारमा बदर गरी श्रम अदालतको मिति २०६३।१०।२२ को फैसला कार्यान्वयन गर्न दवाव नदिनु, फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशलगायत जो चाहिने उपर्युक्त आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिल साथै राखी अन्तरिम आदेशको मागको सम्बन्धमा छलफल गर्न मिति २०६४।४।१६ गतेको दिन तोकी छलफलमा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई जानकारी दिनु र सो अन्तरिम आदेशको तुङ्गो नलागेसम्म श्रम अदालतको मिति २०६३।१०।२२ फैसला कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सो अवधिसम्म अन्तरिम आदेश समेत जारी गरी दिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६४।३।३२ को आदेश ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा विपक्षी बनाइएका मध्ये जिल्ला भापा, चन्द्रगढी-९ बस्ने लीलाराज खड्काले श्रम अदालतमा दायर गर्नु भएको अवकाशको निर्णय बदर गरी पुनर्रवाही गरिपाउँ भन्ने मुद्दामा स्पष्टीकरण सोध्नेदेखि सेवाबाट अवकाश दिने समेतका सम्पूर्ण कारवाहीहरू बदर हुने, पुनरावेदक आफ्नो सेवामा पुनर्रवाही हुने र अवकाश अवधिदेखि पुनर्रवाही नभएसम्मको कम्पनीको नियमअनुसार पाउने सम्पूर्ण तलब, भत्ता, सुविधासमेत पाउने गरी मिति २०६३।१०।२२ गते श्रम अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गरी

पाउन निवेदन पर्न आएको । यस कार्यालयले निज लीलाराज खड्काको निवेदन अनुरूप सम्मानीत अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयन गर्ने सवैधानिक एवम् कानूनी दायित्व निर्वाह गर्ने सिलसिलामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(३)बमोजिम यस कार्यालयको पत्रद्वारा मोमेन्टो एपेरेल्स प्रा.लि. भद्रपुरका व्यवस्थापकलाई सम्मानीत श्रम अदालतको फैसला कार्यान्वयन गराउनु भनी लेखिएको हुँदा रिट निवेदकको मागबमोजिम यस कार्यालयको नाममा आदेश जारी हुन पर्ने होइन भन्ने श्रम कार्यालय, मेची अञ्चलको लिखितजवाफ ।

यस अदालतमा पुनरावेदनको रोहमा दर्ता हुन आएको पुनरावेदक लीलाराज खड्का प्रत्यर्थी जिल्ला भापा भद्रपुर नगरपालिका वडा नं. ११ स्थित मोमेन्टो एपेरेल्स प्रा.लि.का महाप्रबन्धक रेवन्तराम ढकालसमेत भएको अवकाशको निर्णय बदर गरी पुनर्रवाही गरिपाउँ भन्ने मुद्दामा मिसिल संलग्न सबूद प्रमाणको अध्ययन गरी कानूनको व्याख्या गरी भएको यस अदालतको मिति २०६३।१०।२२ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेको र सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं सवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेजयोग्य छ । खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको श्रम अदालतको लिखितजवाफ ।

श्रम ऐनको दफा २(च) अनुसार जसले अन्तिम जिम्मेवार वा अधिकार प्रयोग गर्न पाउने अधिकार राख्दछ ऊ मात्र व्यवस्थापक रहने कुरा विधायकी मनासाय रहेको देखिन्छ । प्रमाण बुझी श्रम अदालतले फैसला गरेको अवस्थाको विधमानता रहेको र रिट क्षेत्राधिकारबाट प्रमाण बुझी श्रम अदालतको फैसला सदर वा बदर गर्न मिल्दैन । विपक्षीले रिट निवेदनमा मिति २०५८।१।२५ को सञ्चालक समितिको निर्णयअनुसार प्रारम्भिक कारवाही गर्ने अधिकार प्रशासकीय अधिकृत रेमनाथ चुडाललाई भएको र अन्तिम कारवाही गर्न अधिकार सि.ओ.ओ. हेमराज ढकाल र महाप्रबन्धक रेवन्तराम ढकाललाई अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको भनी उल्लेख गरेको र सोहीअनुसार कारवाही भएको कुरा उल्लेख गर्नु भएको छ । श्रम ऐनको दफा २(च) अनुसार व्यवस्थापकीय अधिकार

प्रत्यायोजन गर्न सकिन्छ । तर अधिकार विभाजन गर्ने कुराको परिकल्पना विचायकी मनसाय देखिंदैन । अन्तिम अधिकारको प्रयोग भनेको सजायको हकमा स्पष्टीकरणदेखि सजायसम्म एउटै व्यक्तिबाट हुनुपर्दछ । मलाई सेवाबाट हटाउने तथा स्पष्टीकरण सोध्ने व्यक्ति गैरव्यवस्थापक भएको अवस्था छ । विपक्षीले गरेको कामकारवाही नै बदर भएपछि अवकाश अवधिबाट पुनर्वहाली नभएसम्म अवधीको मैले खाईपाई आएको सुविधा नपाउने भन्न मिल्दैन । विपक्षीबाट भएको अवकाशको सजाय कानूनसम्मत भएको नदेखिँदा बदर भएपछि पारिश्रमिक, सेवा, सुविधा पाउँदैन भन्न पाउने अधिकार विपक्षीलाई छैन । विपक्षीको रिट खारेजभागी छ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी लीलाराज खड्काको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकका तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू जगदिश दाहाल र ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलको, विपक्षी श्रम कार्यालय समेतको तर्फबाट उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीको र विपक्षी लीलाराज खड्काको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रमेश वडालको बहस सुनियो ।

रिट निवेदकतर्फका विद्वान अधिवक्ताहरू जगदिश दाहाल र ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले श्रम अदालतले विपक्षी लीलाराज खड्काले कसूर गरे नगरेको तर्फ प्रवेश नै गरेन । विपक्षीको कसूर सम्बन्धमा प्रशासकीय अधिकृतलाई प्रारम्भिक छानवीन गर्न अधिकार दिइएको छ । सोही आधारमा स्पष्टीकरण सोधिएको र स्पष्टीकरणको आधारमा बर्खास्त गरिएकोलाई श्रम अदालतले कानूनसंगत नमानेको त्रुटिपूर्ण छ । प्रशासकीय अधिकृतलाई अधिकार दिइएअनुरूप सोधिएको स्पष्टीकरणको विपक्षीले जवाफ दिएको हुँदा अहिले त्यसमा विवाद उठाउन मिल्दैन । श्रम अदालतमा पारिश्रमिकको माग गरी परेको पुनरावेदनमा भत्ता तथा सुविधा पनि दिलाउने गरी दावीभन्दा बाहिर गई निर्णय गर्न मिल्दैन । प्रमाण नै नबुझी श्रम अदालतले कानून बाहिर गई गरेको फैसलाबदर हुनुपर्छ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

विद्वान उपन्यायाधिवक्ता हरिप्रसाद रेग्मीले श्रम कार्यालयले कानूनको पालना गरी फैसला गरेको छ । मोमेन्टो एपेरेल्सका प्रशासकीय अधिकृत सो कम्पनीको सबै अधिकार प्रयोग गर्ने व्यक्ति होइनन् । अवकाश दिने व्यक्तिलाई मात्र अवकाशसँग सम्बन्धित स्पष्टीकरण सोध्न सक्ने अधिकार हुन्छ । रिट निवेदकले प्रशासकीय अधिकृतलाई अवकाशको निर्णय गर्ने अधिकार दिएको छैन । एउटाले स्पष्टीकरण सोध्ने र अर्काले अवकाश दिने श्रम ऐनमा व्यवस्था छैन । श्रम अदालतले अतिरिक्त भत्ता भनेको नभै कम्पनीको नियमानुसार पाउने भत्तालाई सम्बोधन गरेको हुँदा त्रुटिपूर्ण अवकाशको निर्णय बदर गर्ने गरेको श्रम अदालतको फैसला कानूनअनुरूप कै हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन भन्ने समेत बहस गर्नुभयो । विपक्षी लीलाराज खड्का तर्फबाट विद्वान अधिवक्ता रमेश वडालले निवेदक कम्पनीले कारवाहीको अधिकारलाई प्रत्यायोजन होइन, विभाजन गरेको छ । अधिकार प्रत्यायोजन हुन्छ, विभाजन हुँदैन । लीलाराज खड्काको खराब आचरण यो-यो थियो नभनिएको र रिट निवेदनबाट अहिले त्यो आचरण थियो वा थिएन भनी हेर्न मिल्दैन । श्रम अदालतमा दर्ता गरिएको पुनरावेदनमा पारिश्रमिकसमेत भनिएकोले त्यसमा भत्ता र सुविधासमेत पर्ने हुँदा श्रम अदालतको निर्णयमा कानूनसंगत भएकोले रिट खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत गर्नु भएको बहस सुनियो ।

दुवै पक्षका तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस एवम् मिसिलबाट देखिएको तथ्यलाई दृष्टिगत गरी रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पूर्व निम्न दुई प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो:

- (क) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५० को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापक भन्नाले कस्तो व्यक्तिलाई जनाउँदछ र उक्त दफा ५० प्रयोग गर्ने व्यवस्थापकीय अख्तियारी दुई व्यक्ति वा कर्मचारीबीच विभाजन हुन सक्तछ वा सक्तैन ?
- (ख) श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५० अनुसार अवकाश भएको कुनै कामदार वा कर्मचारीलाई सेवाबाट अवकाश दिने निर्णय अदालतबाट

बदर भएपछि यस्तो कर्मचारी वा कामदारले श्रम ऐनको दफा २५(१) अनुसार प्राप्त गर्ने पारिश्रमिकभित्र कुनै भत्ता वा सुविधा समावेश हुन्छ वा हुँदैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा यसमा विपक्षी लीलाराज खड्काले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(क) र ५१ (ख) बमोजिम खराब आचरण गरेकाले निजलाई उक्त ऐनको दफा ५३ को कार्यविधि पूरा गरी अवकाश दिने निर्णय गरिएको र सो निर्णयउपर निजले श्रम अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा श्रम अदालतले अख्तियारप्राप्त व्यवस्थापकबाट निर्णय भएको नदेखिएको भन्ने आधारमा व्यवस्थापकको गलत व्याख्या गरी दावीभन्दा बाहिर गई पारिश्रमिकको दावीमा भत्ता र सुविधासमेत दिलाउने गरी गरेको फैसला र सो फैसला कार्यान्वयन गर्न भएका निर्णय पत्राचारसमेत बदर गरिपाउँ भन्ने निवेदन दावी देखियो । विपक्षी लीलाराज खड्कालाई कारवाही गरिएको फायल अवलोकन गर्दा निजले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(क) र (ख) को कसूर गरेको र दफा ५२(४) बमोजिम सोधिएको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएकोले सोही ऐनको दफा ५२(४) बमोजिम मिति २२/१०/२००२ देखि लागू हुने गरी निवेदक कम्पनीका महाप्रबन्धकले सन् २१/१०/२००२ मा निर्णय गरेको देखियो । तर निजलाई सोधिएको स्पष्टीकरण हेर्दा सो कम्पनीका प्रशासकीय अधिकृतले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५१(क) र (ख) को कसूरमा दफा ५२ (४) बमोजिमको सजाय किन नगर्ने भन्ने सम्बन्धमा सन् १०/१२/२००२मा स्पष्टीकरण सोधेको देखियो । यसरी कारवाहीको फायलबाट प्रशासकीय अधिकृतले स्पष्टीकरण सोधेको र महाप्रबन्धकले अवकाश दिने निर्णय गरेको देखिन आयो । यस तथ्यमा रिट निवेदकले विवाद उठाएको पाइएन । श्रम ऐन, २०४८ मा भएको कानूनी प्रावधानहरूलाई हेर्दा दफा ५० मा व्यवस्थापकले खराब आचरण गर्ने कामदार वा कर्मचारीलाई देहाय बमोजिमको सजाय गर्न सक्ने उल्लेख भएको देखिन्छ:-

- (क) नसिहत दिने,
- (ख) बार्षिक पारिश्रमिक बृद्धि रोक्का गर्ने,
- (ग) निलम्बन गर्ने, वा
- (घ) सेवाबाट हटाउने ।

३. विपक्षी लीलाराज खड्कालाई सोही ऐनको दफा ५१ को देहाय (क) र (ख) को कसूरको अभियोग लगाई दफा ५० को देहाय (घ) मा उल्लिखित सेवाबाट हटाउने सजाय गरेको देखिन्छ । उक्त ऐनको दफा ५२(४) मा उल्लिखित प्रावधान “दफा ५१ को खण्ड (क), (ग), ग२), (ङ) वा (ठ) को आचरण गर्नेलाई सेवाबाट हटाउन सकिनेछ” भन्ने उल्लेख भएको रहेछ । यही कानूनी व्यवस्था लगाई विपक्षी लीलाराज खड्कालाई सेवाबाट हटाइएको देखियो । लीलाराज खड्कालाई अभियोग लगाइएको श्रम ऐनको दफा ५१को देहाय (क) मा “श्रम विवाद वा अन्य विषयलाई लिएर व्यवस्थापक, प्रबन्धक वा कर्मचारीको विरुद्ध कुनै किसिमको हातहतियार प्रयोग गरी वा नगरी शारीरिक चोट वा आघात पुऱ्याएमा वा बाँधेमा वा थुनछेक गरेमा वा प्रतिष्ठानको क्षेत्रभित्र हुलदंगा वा तोफोड वा कुटपीट गरेमा” र देहाय (ख)मा “प्रतिष्ठानको उत्पादन तथा सेवा प्रक्रियामा असर पर्ने गरी कुनै अशान्ति उत्पन्न गर्ने कार्य गरे गराएमा वा अन्न पानी, टेलिफोन, विद्युत सेवा बन्द गरेमा वा प्रतिष्ठानभित्र आवत जावत गर्न नदिएमा” भन्ने उल्लेख भएको देखियो । कामदार तथा कर्मचारीलाई श्रम ऐनको दफा ५० को देहाय (घ) मा उल्लिखित सेवाबाट हटाउने सजाय भनेको सम्बन्धित कम्पनीका कामदार तथा कर्मचारीहरूको सम्बन्धमा गरिने अन्तिम विभागीय सजाय नै हो । यस्तो सजाय अधिकारप्राप्त अधिकारीले कानूनबमोजिम गर्ने अन्तिम कारवाही हो भन्ने कुरा पनि निर्विवाद छ ।

४. अब यी रिट निवेदक कम्पनीका प्रशासकीय अधिकृतले स्पष्टीकरण सोधेकोमा महाप्रबन्धकले बर्खास्त गर्न मिल्ने हो होइन भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा श्रम ऐनको दफा ५० मा गरिएको प्रावधानअनुसार कामदार वा कर्मचारीलाई व्यवस्थापकले मात्र सजाय गर्न सक्ने देखिन्छ । कुनै पनि कम्पनीको सेवामा रहेका व्यवस्थापकहरूको जिम्मेवारी, अख्तियारी तथा निजहरूले सम्पादन गर्नुपर्ने व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यहरू फरक-फरक हुन सक्छ । कुनै कम्पनीको समग्र व्यवस्थापकीय जिम्मेवारी विभिन्न व्यवस्थापक वा अधिकृतहरू बीच विभाजन पनि हुन सक्छ । तर

एउटा व्यवस्थापकलाई दिइएको जिम्मेवारी पनि कम्पनीको समग्र व्यवस्थापन कार्यसह अलग-अलग हुने वा विभाजन हुने वा आंशिक जिम्मेवारी मात्र हुने भन्ने होइन। श्रम ऐनको समग्र बनावट हेर्दा कुनै विषयमा आंशिक जिम्मेवारी मात्र प्राप्त व्यक्तिलाई उक्त ऐनको दफा २(च) तथा दफा ५० को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापकको मान्यता दिनुपर्ने अवस्था नहुने कुरा उक्त ऐनको दफा २(च) मा गरिएको व्यवस्था स्वयमले स्पष्ट पारेकै छ। कम्पनीका हरेक इकाई वा शाखाका प्रमुखले तत्-तत् शाखा वा इकाईको व्यवस्थापनको जिम्मा लिएका हुन्छन्। तर ती सबै व्यक्तिहरू श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(च) को प्रयोजनको लागि व्यवस्थापक हुन सक्तैनन्। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २(च) मा गरिएको व्यवस्थापकको परिभाषाअनुसार “व्यवस्थापक भन्नाले कुनै प्रतिष्ठानको क्रियाकलापमा अन्तिम निर्णय लिने व्यक्ति सम्भन्धुपर्छ र सो शब्दले अन्तिम जिम्मेवारी वा अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी प्रतिष्ठानको कुनै शाखा वा इकाईको प्रमुख पदमा नियुक्त भएको व्यक्तिलाई समेत जनाउँछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। अब यसरी अन्तिम निर्णय गर्ने बारेमा कुनै व्यवस्थापकलाई प्राप्त अख्तियारी वा जिम्मेवारी विभाजन गर्न सकिन्छ वा सकिँदैन भन्ने कुरा नै प्रस्तुत विवादमा मूल रूपले निराकरण गर्नुपर्ने विषय रहेको छ।

५. यस्तै प्रश्न समावेश भएको रत्न फिड इण्डस्ट्रिज प्रा.लि.को अधिकारप्राप्त प्रबन्ध निर्देशक हिम्मत श्रेष्ठ विरुद्ध श्रम अदालतसमेत भएको उत्प्रेषणको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट प्रतिपादन भएको सिद्धान्त यहाँ उल्लेखनीय छ। जो यस प्रकार छ: “श्रम ऐन, २०४८ को दफा ५३ बमोजिम व्यवस्थापकले गर्ने कुनै पनि कर्मचारीलाई आचरण उल्लंघन गरेवापत गरिने कारवाहीको सिलसिलामा पूरा गरिने कार्यविधिहरूलाई टुक्राई भिन्दाभिन्दै व्यक्तिबाट प्रयोग गर्न सक्ने भन्ने कानूनको मनसाय भए रहेको नदेखिने। कानूनले जुन व्यक्तिलाई अन्तिम निर्णय अर्थात् सजाय गर्ने अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ, उसैमा मात्र सजायको प्रस्थान बिन्दुको रूपमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकार पनि निहित हुन्छ। सजाय गर्ने अख्तियारप्राप्त व्यक्तिले आफूमा रहेको स्पष्टीकरण माग्ने अधिकारमात्र प्रत्यायोजन

गरी कारवाही गर्ने अधिकार आफैँमा राखी गरेको प्रत्यायोजनलाई कानूनबमोजिम अधिकार प्रत्यायोजन भएको मान्न नमिल्ने” (नेकाप २०६८, नि.नं. ८६११, अङ्क ५, पृष्ठ ७७४-७७५)

६. उपरोक्त प्रतिपादित सिद्धान्तको परिप्रेक्ष्यमा हेर्दा विपक्षी लीलाराज खड्कालाई निवेदक कम्पनीका दुई अलग-अलग हैसियतका पदाधिकारीले अवकाशको कारवाही विभाजित रूपमा प्रयोग गरेको कुरा उपरोक्त तथ्यबाट स्पष्ट हुन्छ। विपक्षी लीलाराज खड्कालाई सेवाबाट अवकाश दिने कारवाहीको शुरुवात प्रशासकीय अधिकृतबाट भएको र निज प्रशासकीय अधिकृतले नै विपक्षी लीलाराजलाई सन् १०।१।२००२ मा स्पष्टीकरण सोधेको र सोही स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएको भनी निवेदक कम्पनीको महाप्रबन्धकले निजलाई सन् २२।१०।२००२ देखि लागू हुने गरी अवकाश दिएको देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा विपक्षी लीलाराजलाई अवकाश दिने निर्णय उल्लिखित सिद्धान्तविपरीत भए गरेको देखिएकोले निवेदक कम्पनीको यस्तो गैरकानूनी निर्णय बदर गर्ने गरेको श्रम अदालत, काठमाडौँको निर्णय कानूनविपरीत भएको भन्ने देखिन आएन।

७. अब सेवाबाट अवकाश दिने निर्णय बदर भएपछि यस्तो कर्मचारी वा कामदारले श्रम ऐनको दफा २५(१) अनुसार प्राप्त गर्ने पारिश्रमिकभित्र कुनै भत्ता वा सुविधा समावेश हुन्छ वा हुँदैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा रिट निवेदनमा श्रम अदालतले पुनरावेदनपत्रमा पारिश्रमिक माग दावी गरेकोमा भत्ता र अन्य सुविधा पनि दिलाई दिने गरेको नभएको भन्ने समेत प्रश्न उठाइएको छ। श्रम ऐन, २०४८ को दफा २२ मा “प्रतिष्ठानको कामदार वा कर्मचारीले पाउने पारिश्रमिक, भत्ता र सुविधा दिने दायित्व सम्बन्धित व्यवस्थापकको हुनेछ” भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। सोही ऐनको दफा २५(१) मा “...अदालतको फैसलाबाट... निष्काशन बदर भएकोमा त्यस्तो ... निष्काशन भएको अवधिको पारिश्रमिक नदिएमा वा दिन ढिलाई गरेमा वा कामदार कर्मचारीले पाउने भत्ता ...को रकम नदिएमा वा दिन ढिलाई गरेमा सम्बन्धित कामदार वा कर्मचारीले आफैँ वा आफ्नो वारेसमार्फत् श्रम कार्यालयमा निवेदन दिन सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ। विपक्षी

लीलाराज खड्काले श्रम अदालतमा चढाएको पुनरावेदनपत्रमा अवकाश अवधिको पारिश्रमिकसमेत भराई पाउन माग गरेको देखिन्छ। पुनरावेदनपत्रमा विशुद्ध पारिश्रमिक मात्र भनेको देखिँदैन। पारिश्रमिकमा “समेत” शब्द जोडिएकोले त्यसमा जोडिएर आउने अन्य नियमानुसार नियमित रूपमा दिइने गरिएको भत्ता र सुविधाका कुराहरूलाई नसमेट्ने भन्न मिल्ने हुँदैन। कामदार तथा कर्मचारीलाई कसैलाई पारिश्रमिक अर्थात् तलबमात्र र कसैलाई सो तलबसहित श्रम ऐन, २०४८ को दफा २१(३) अनुसार तोकिएको भत्ता र अन्य सुविधासमेत जोडी अलग-अलग प्रदान गर्न मिल्ने भन्ने न्यायिक अनुमान हुन सक्तैन। काम गरे वापतको तलब र प्रचलित श्रम ऐनमा भएका व्यवस्था अनुसार नियमित रूपमा भुक्तानी हुने कुनै भत्ता तथा अन्य सुविधा निर्धारण गरिएको भए ती सबै भत्ता तथा सुविधा पनि पारिश्रमिक वा तलब दिँदाकै अवस्थामा दिइने हुँदा यसरी श्रम ऐनमा नै गरिएको कानूनी व्यवस्थाको प्रक्रिया पुऱ्याई निर्धारण गरिएको भत्ता (जस्तो महंगी भत्ता) तथा यस्तै प्रकृतिको सुविधाको रकमलाई पारिश्रमिकभित्र नपर्ने भनी अलग गरी भुक्तानी नगर्ने अवस्था पनि हुँदैन।

८. विपक्षी लीलाराज खड्कालाई निवेदक कम्पनीले बर्खास्त गरेको कामदारवाही तथा निर्णय नै कानूनविपरीतको भन्ने देखिई सकेपछि समान अवस्थाका कामदार तथा कर्मचारीलाई प्रचलित श्रम ऐनअनुसार नियमित रूपमा भुक्तानी गर्नुपर्ने भत्ता लगायतका सुविधाहरू कानूनविपरीत बर्खास्त गरी अदालतको आदेशबाट बहाली भएका कामदार कर्मचारीको हकमा लागू नहुने र अन्यको हकमा लागू हुने भन्न समानताको सिद्धान्त समेतले मिल्ने हुँदैन। गैरकानूनी रूपमा हटाइएको कामदार वा कर्मचारीलाई अदालतबाट पुनः सेवामा बहाली गर्ने निर्णय भएको अवस्थामा कानूनविपरीत हटाइएको र पुनः बहाली भएसम्मको अवधिको पारिश्रमिक पाउने भन्ने सम्बन्धमा श्रम ऐन, २०४८को दफा २५(१)मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार भुक्तानी हुने पारिश्रमिकभित्र रोजगारदाता कम्पनीको कर्मचारी सेवा शर्त सम्बन्धी कानूनमा गरिएको व्यवस्थाअनुसार भुक्तानी हुने गरिने भत्ता तथा सुविधाको रकम समावेश हुन्छ वा हुँदैन भन्ने सम्बन्धमा यस

अदालतबाट निवेदक मित्ता खड्का विरुद्ध दि एभरेष्ट होटलसमेत भएको संवत् २०६० सालको रिट नं. ३३८८ को उत्प्रेषणयुक्त परमादेशको रिट निवेदनमा निर्णय हुँदा “सेवामा बहाली भएका कामदार कर्मचारीलाई श्रम ऐनको दफा २५(१) अनुसार मासिक पारिश्रमिक, सञ्चयकोष, दफा २१(१) अनुसार प्रकाशित सूचनामा निर्धारण गरिएको महंगी भत्ता र पारिश्रमिक भुक्तानी हुँदाकै समयमा प्राप्त हुने कुनै सुविधा उक्त सूचनामा तोकिएको भएमा समेत भुक्तानी गर्नुपर्ने” भन्ने (फैसला मिति २०६६।०८।०२।३) समेत सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ। उक्त सिद्धान्तअनुसार अदालतको आदेशअनुसार पुनरबहाली भएको कामदार कर्मचारीले भुक्तानी पाउने पारिश्रमिक र पारिश्रमिक भुक्तानी गर्दाको अवस्थामा यस्तो पारिश्रमिकको अतिरिक्त भुक्तानी हुने नेपाल सरकारले राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निर्धारण गरेको र नियमित रूपमा दिइएको भत्ता तथा सुविधा पनि पाउने भन्ने देखिन्छ। यस्तो अवस्थामा श्रम अदालतले विपक्षीमध्येका लीलाराज खड्कालाई अवकाश अवधिदेखि पुनरबहाली भएसम्मको अवधिको कम्पनीको नियमानुसार नियमित रूपमा दिइएको सम्पूर्ण तलब, भत्ता, सुविधासमेत दिनु भनी भए गरेको फैसलाको मर्म र अर्थ प्रचलित कानूनअनुसार निर्धारण गरिएको पारिश्रमिक तथा श्रम ऐन, २०४८ को दफा २१ अनुसार नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निर्धारण गरेको भत्ता तथा सुविधालाई समेत जनाउने भन्ने आशय रहेको भनी बुझ्नुपर्ने हुँदा श्रम अदालतको निर्णय कानूनविपरीत भन्ने देखिन आएन।

९. उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएको कानूनी व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार रिट निवेदक कम्पनीले विपक्षीमध्येका लीलाराज खड्कालाई अवकाश दिने गरेको निर्णयलाई बदर गरी निज साविकको सेवामा पुनरबहाली हुने र अवकाश अवधिदेखि पुनरबहाली भएसम्मको अवधिको उपरोक्त प्रकरणमा विवेचना गरिएअनुसार प्रचलित कानूनअनुसार प्राप्त हुने सम्पूर्ण तलब, भत्ता सुविधासमेत दिलाई दिने भन्ने आसय रहेको श्रम अदालतको मिति २०६३।१०।२२ को फैसलाअनुसार विपक्षी लीलाराज खड्काले श्रम ऐन, २०४८ को दफा २५(१)मा उल्लिखित

पारिश्रमिक तथा उक्त पारिश्रमिक भुक्तानी हुँदाका बखत श्रम ऐन, २०४८ को दफा २१ मा नै भए गरेका व्यवस्थाअनुसार नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी निर्धारण गरेअनुसार नियमित रूपमा प्रदान गरिने पारिश्रमिक, भत्ता तथा सुविधा मात्र भुक्तानी पाउने हुँदा श्रम अदालतको उक्त मिति २०६३।१०।२२ को फैसलालाई अन्यथा गर्न परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुन्छ । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.ताहिर अली अन्सारी

इति संवत् २०६८ साल भदौ ६ गते रोज ३ शुभम् ..

इजलास अधिकृत : दीपककुमार दाहाल

निर्णय नं.८७३७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ताहिर अली अन्सारी
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६७-WO-०४७२

आदेश मिति: २०६८।१०।४।४

विषय: उत्प्रेषण परमादेश ।

निवेदक: नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्श बैंक लि. का
तर्फबाट अख्तियारप्राप्त ऐ. का प्रमुख
कार्यकारी अधिकृत रत्नराज बज्राचार्य
विरुद्ध

विपक्षी: अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग टङ्गल
काठमाडौँ

- एकचोटी जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सो काममा अधिग्रहित जग्गाको प्रयोग वा उपयोग भइसकेको छ भने पुनः साविक जग्गाधनीले त्यस्तो जग्गा फिर्ता प्राप्त गर्न सक्दैनन् । जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सोही काम वा प्रयोजनमा सो जग्गाको

प्रयोग अनन्तकालसम्म सदासर्वदा भई नै रहनुपर्ने भन्ने जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ र ३४ को आशय र उद्देश्य हुन नसक्ने ।

- जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३४ ले अधिग्रहण गरेपछि पनि अनन्तकालसम्म त्यस्तो जग्गामा साविक जग्गाधनीको सशर्त अधिकार वा अनिश्चित अधिकार (Conditional Right वा Contingent Right) प्रदान गरेको छैन । एकपटक अधिग्रहित जग्गाको प्रयोग र उपयोग अधिग्रहणको उद्देश्यअनुरूप भइसकेको छ भने वर्षौं वा दशकौं पछि त्यस काममा अबरोध आएमा वा सो काम नहुने भएमा उक्त दफाअनुसार सो जग्गा साविक जग्गाधनीलाई फिर्ता दिनुपर्ने भन्ने ऐनको मनसाय हुन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.७)

- एउटा निजी कम्पनीको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३९(३) अनुसार रोक्का गर्न मिल्ने नहुँदा व्यक्तिको जग्गा वा सम्पत्ति केही व्यक्तिको बनाईमा लागेर कानूनी प्रक्रियाबेगर रोक्का राख्न नमिल्ने ।

(प्रकरण नं.२०)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू सर्वज्ञरत्न तुलाधर, कृष्णप्रसाद भण्डारी र हरिहर दाहाल एवं अधिवक्ताहरू कृष्णप्रसाद सापकोटा, मेघराज पोखरेल, तुलसी भट्ट र बेदनाथ पहाडी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता प्रेमराज कार्की र विद्वान सहन्यायाधिवक्ता समिर सिलवाल

सरोकारवाला तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू अम्बिकाप्रसाद कोइराला, वोर्णबहादुर कार्की र विश्वप्रकाश भण्डारी

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, नि.नं. ८१७०, पृ. ९७८

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, चैत

सम्बद्ध कानून:

- जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा ३३ र दफा ३४
- वितीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४६(१)(छ), ५७, ४८(१) को (क)
- अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ख, ३५(ग)
- भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३९(३)

आदेश

न्या.ताहिर अली अन्सारी: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२/१०७(२) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र अन्तर्गत पर्न आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यस प्रकार रहेको छ :-

निवेदक बैंक प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापित भई बैंक तथा वितीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ तथा कम्पनी ऐन, २०६३ को अधिनमा रही सञ्चालन भई आएको संस्था हो। निवेदक बैंकको स्थापना बैंकिङ्ग कारोवार गर्नको लागि भएकोले बैंकले निक्षेप ग्रहण गर्ने ऋण कर्जा प्रवाह गर्ने लगायतका बैंकिङ्ग कारोवार गरी आएको छ। कारोवार गर्ने क्रममा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना लि. ले ऋण कर्जाको लागि बैंकमा आवेदन गरेकोले कारखानाले ऋण कर्जाको रकमबाट सञ्चालन गर्ने परियोजना तथा कारखानाले धितो सुरक्षणको रूपमा दिन खोजेको जग्गा समेत उपयुक्त देखी कारखानाको नाममा दर्ता रहेको उक्त कारखानाको निर्विवाद हक स्वामित्व रहेका कूल क्षेत्रो. २०५-२-०-० जग्गाहरू कानूनबमोजिमको पारीत लिखतबाट धितो सुरक्षण ग्रहण गरी ऋण कर्जा प्रवाह गरेको थियो। ऋणी कारखानाले बैंकबाट लिएको ऋण कर्जा निर्धारित समयमा नतिरे नबुझाएकोले प्रचलित कानूनबमोजिम धितो सुरक्षणका जग्गाहरू मध्ये १२०-१५-१-० जग्गा लिलाम गर्नको लागि मिति २०६६।२।३० को गोरखापत्र दैनिकमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दा कसैले पनि लिलाम सकार नगरेकोले बैंक तथा वितीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम बैंक आफैले सकार गरी लिई बाँकी जग्गाहरू बैंकमा धितो

सुरक्षणको रूपमा अद्यावधि रहेको छ। बैंकलाई आफ्नो उद्देश्य बमोजिम कार्यहरू गर्नको लागि नगद आवश्यक पर्ने भएकोले लिलाम सकारबाट आफ्नो हक स्थापित भएका उल्लिखित जग्गाहरू बिक्री गर्न चाहेको र जग्गाहरू हरिसिद्धि मेडिकल रेसिडेन्स प्रा.लि. ले खरीद गर्न ईच्छा जाहेर गरेकोले आपसी सहमतिमा मूल्य तय गरी उक्त जग्गाहरू हक हस्तान्तरण गर्ने सम्बन्धमा मिति २०६६।६।१९ मा बैंक र उक्त प्रा.लि. बीच सम्झौता भई जग्गाहरूको मूल्य खरीदकर्ता कम्पनीले चार लटमा बैंकलाई बुझाउने र बैंकलाई रकम कुभाएको आधारमा बैंकले जग्गा पारीत गरी दिने भन्ने व्यवस्था रहेको छ। सम्झौताको व्यवस्थाबमोजिम खरीदकर्ता कम्पनीले पहिलो लटमा क्षेत्रो. २५-२-३-० को कायमी मूल्य रु.१३,८४,४५०००।- बैंकमा जम्मा गरी उक्त जग्गा खरीदकर्ता कम्पनीले बागमती मोडर्न हाउजिङ्ग प्रा.लि. को नाममा हस्तान्तरण गरी दिन बैंकलाई अनुरोध गरेकोले विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट नियमानुसार डोर खटिई लिखत रजिष्ट्रेशन गर्नको लागि मिति २०६६।६।२३ मा लिखतमा लिने दिने कारणी तथा साक्षीहरूको समेत सनाखत सहिछाप गराई लिएको थियो।

डोरबाट सनाखत सहिछाप भएको लिखत रजिष्ट्रेशन पास गर्नको लागि विपक्षी कार्यालयमा पेश हुँदा उक्त कार्यालयबाट “यसमा पारीतका लागि पेश हुन आएको प्रस्तुत लिखत मुलुकी ऐन, २०२० रजिष्ट्रेशन महलको दफा ४ बमोजिम हदम्याद नाघी आएको तथा स्थानीय निकायको घर/बाटोको सिफारिश संलग्न नभएकोले न्यूनतम मूल्याङ्कन यकीन गर्न नसकिएको, भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम हदबन्दी छूट लिएको प्रमाण पेश हुन नआएको साथै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट समेत रोक्का राख्न मिति २०६७।२।१६ मा पत्र प्राप्त भै ईटा टायल कारखाना रहेको जग्गा हाल रोक्का समेत रहेको हुँदा उपयुक्त आधारबाट प्रस्तुत लिखत रीतपूर्वक नभै हदम्याद समेत नाघी आएको देखिँदा मुलुकी ऐन, २०२० को अदालती बन्दोबस्तको २७ बमोजिम दरपीठ गरिदिएको छ।” भन्ने व्यहोरा उल्लेख गरी लिखत दरपीठ गरिएको छ। लिखत दरपीठ गर्दा विपक्षी आयोगबाट जग्गा रोक्का राखिएको भन्ने उल्लेख भएकोले जग्गाहरू फुकुवा गरी पाउनको लागि

बैंकको तर्फबाट मिति २०६७।४।१० मा पत्र लेखिएको मा सो बमोजिम जग्गा फुकुवा गरी नदिएकोले आवश्यक कानूनी उपचारको लागि जग्गा रोक्का राख्ने गरी भएको निर्णयको नक्कल उपलब्ध गराई पाऊँ भनी मिति २०६७।५।१० मा आयोगमा निवेदन दिई निरन्तर ताकेता समेत गरिएकोमा हालसम्म कुनै कागजात उपलब्ध गराइएको छैन। विपक्षी आयोगलाई निर्णय गर्ने अधिकार नभएको र निर्णय लगायतको नक्कल नदिइएको भए पनि आयोगले विपक्षी मालपोत कार्यालयलाई लेखेको मिति २०६७।२।१२ को “हरिसिद्धि ईटा तथा टायल कारखाना सञ्चालनार्थ गठीत दबाव तथा संघर्ष समितिले यस आयोगसमक्ष दिएको उजुरीको व्यहोरा पेश हुँदा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना सञ्चालन गर्न कारखाना राखिएको जग्गा आयोगको अर्को आदेश नभएसम्म विक्री वितरण गर्न रोक्का राख्न तहाँ लेखी पठाउने भनी मिति २०६७।२।१२ मा निर्णय भएको हुँदा निर्णयानुसार अनुरोध छ” भन्ने व्यहोरा उल्लेख भएको पत्रसम्म प्रत्यर्थी मालपोत कार्यालयबाट प्राप्त हुन आएको छ। विपक्षीहरूको निर्णयपत्र र कामकारवाहीहरूले निवेदकको कम्पनी ऐन, २०६३, को दफा ७, बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी हक तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९, १०७(२) समेतद्वारा प्रदत्त संवैधानिक हक अपहरित भएको र अपहरित हकको संरक्षण तथा प्रचलन गरी पाउने अन्य प्रभावकारी वैकल्पिक कानूनी उपचारको मार्ग नरहेकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ र १०७(२) बमोजिम सम्मानित अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गराई माग्न आएको छ।

मिति २०६६।६।२३ मा डोर खटिई कारणीहरू तथा साक्षी समेतको सनाखत सहिछाप भएपछि लिखत प्रत्यर्थी मा.पो.का. कै जिम्मामा रहेको छ। उक्त लिखत निवेदक तथा खरीदकर्तालाई कहिल्यै पनि दिइएको थिएन। डोर खटिई सनाखत सहिछाप भएको लिखत स्वभाव र प्रकृतिले नै कारणीहरूसँग रहने प्रकृतिको लिखत नभई कार्यालयकै जिम्मामा रहने हो। लिखत पारीत गरी पाउनको लागि निवेदक तथा खरीदकर्ताको तर्फबाट निरन्तर अनुरोध गर्दा विभिन्न बहानामा लिखत

रजिष्ट्रेशन गर्न इन्कार गरिएको र आफ्नै जिम्मामा रहेको लिखत पारीत गर्ने सम्बन्धमा लामो समयसम्म कुनै कारवाही नगरी हदम्याद समाप्त भएकोले पारीत गर्न नमिल्ने भनी भएको आदेश मनोमानी पूर्ण तथा दुराग्रहपूर्ण रहनुका साथै रजिष्ट्रेशनको ४ तथा १२ नं. को प्रत्यक्षतः विपरीत छ। रजिष्ट्रेशनको ११ नं. ले डोरमार्फत् लिखत पास हुन सक्ने अवस्था भई लिखत रजिष्ट्रेशन गरी पाउन रीत पूर्वक डोर दस्तूर समेत तिरी कार्यालयबाट खटिई गएको डोर कर्मचारीको सामुन्नेमा लिखत सहिछाप सनाखत भएकोमा यस्तो लिखत अविलम्ब पारीत गरिदिनु पर्नेमा विभिन्न बहाना बनाई धिडन्याई गरी लिखत पारीत नगर्ने भनी भएको आदेश रजिष्ट्रेशनको ११ नं. को विपरीत छ। जग्गा रहेको हरिसिद्धि गा.वि.स. ले विभिन्न बहाना बनाई घर/बाटोको सिफारिश दिन इन्कार गरेकोले जि.वि.स. हुँदै स्थानीय विकास मन्त्रालय सम्म पुगेपछि मिति २०६६।९।१९ मा घर/बाटोको सिफारिश दिएकोले तत्कालै विपक्षी कार्यालयमा पेश गरिएको छ। मिति २०६६।९।१९ मा नै पेश भएको घर/बाटोको सिफारिशलाई पेश नै नभएको भनी आदेश गर्नुबाट प्रवृत्त र पूर्वाग्रही भावनाबाट गरिएको पुष्टि हुन्छ। ऋणी कम्पनीको नाममा हदबन्दीको विवाद नभई दर्ता कायम रहेका जग्गाहरू नै प्रचलित कानूनको अधिनमा रही निवेदक बैंकले धितो सुरक्षणको रूपमा स्वीकार गरेको हो। निवेदक बैंकले धितो सुरक्षणको रूपमा ग्रहण गर्दा र लिलाम मार्फत् सकार गरी बैंकको नाममा नामसारी गर्दा समेत हदबन्दीको विवाद नहुने तर बैंकको हक सृष्टि भई बैंकले हस्तान्तरण गर्दा मात्र हदबन्दीको विवाद आउने भन्न र मान्न मिल्ने अवस्था नहुने हुँदा हदबन्दी समेतको विवाद देखाइ लिखत दरपीठ गरी भएको आदेश प्रवृत्त र वदनियतपूर्ण छ।

जग्गाको सेस्ता राख्ने अधिकारक्षेत्र भएको मालपोत कार्यालयमा रहेको सेस्ताबाट जग्गामा निवेदक बैंकको निर्विवाद हक स्वामित्व स्थापित भएको छ। कानूनबमोजिम हक स्वामित्व सृष्टि भएका जग्गाहरू प्रचलित कानूनको अधिनमा विक्री व्यवहारलगायत गर्ने हक निवेदक बैंकमा सर्वथा निहित रहेको छ। ऋणी कम्पनीले सोहीबमोजिम मिति २०५६।११।८ र मिति २०६३।८।१९ को लिखतबाट पुनः

बैंकलाई धितो सुरक्षणको लिखत पारीत गरी दिएको छ । यस्ता लिखतहरू तथा लिखतको आधारमा भएको लिलामबाट निर्बिवाद हक स्थापित भएको जग्गाबाट नै निवेदक बैंकलाई बञ्चित गरी जग्गा रोक्का राखिएको तथा लिखत दरपीठ गरिएका कार्य र आदेशहरू कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ को प्रत्यक्षतः विपरीत रहेकोले बदरभागी छ । ऋणी हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको नाममा दर्ता भई उक्त कारखानाको निर्बिवाद हक स्वामित्व स्थापित भएको जग्गा नै बैंकले प्रचलित कानून तथा बैंक धितो सुरक्षणको रूपमा ग्रहण गरी ऋण कर्जा प्रवाह गरिरहेको छ । ऋणी कम्पनीले प्राप्त गर्दा तथा ऋणी कम्पनीले पटक पटक निवेदक बैंकलाई धितो सुरक्षण दिँदा कुनै बन्देज नहुने र निवेदक बैंकको हक सृष्टि भएपछि हक हस्तान्तरणमा कुनै प्रकारको बन्देज लाग्ने भन्न र मान्न नमिल्ने भएकोले रोक्का तथा दरपीठ आदेशहरू शून्यपूर्ण छन् । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ख. ले विपक्षी मालपोत कार्यालयलाई घर जग्गाहरू रोक्का राख्ने अधिकार प्रदान गरेको भएपनि निरपेक्ष रूपबाट घर जग्गा रोक्का राखी बिक्री व्यवहार गर्नबाट बञ्चित गर्नसक्ने अधिकार उक्त दफाले प्रदान गरेको छैन । उक्त दफाको अधिकार कानूनको सापेक्षतामा मात्र प्रयोग भइ घर जग्गा रोक्का राख्न सकिने हो । घर जग्गा रोक्का राख्नु पर्ने कुनै आधार र कारणको अभावमा राखिएको रोक्का तथा यस्तो रोक्काको आधारमा लिखत दरपीठ गर्ने गरी भएको आदेश सर्वथा अन्यायपूर्ण र स्वेच्छाचारी छ । कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ ले बैंकलाई अचल सम्पत्ती प्राप्त गर्न, राख्न र बेचबिखन गर्न वा अन्य किसिमले व्यवस्था गर्न सक्ने तथा बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ ले ऋणीले बैंकलाई गरी लेखी दिएको धितो सुरक्षणका सम्पत्ती लिलाम बिक्री गरी वा अन्य कुनै व्यवस्था गरी आफ्नो साँवा ब्याज असूलउपर गर्न सक्ने छ भन्ने व्यवस्था गरेको छ । उक्त व्यवस्थाहरूको अधिनमा प्रचलित कानूनबमोजिमको पारीत लिखत तथा दा.खा. निर्णयबाट निवेदक बैंकको निर्बिवाद हक स्वामित्व सृष्टि भएका जग्गाहरू रोक्का राखिएको तथा हक हस्तान्तरणको लिखत दरपीठ गरिएका आदेशहरू स्वच्छन्द पूर्ण र

अनधिकृत छन् । निवेदक बैंकको स्थापना वित्तीय कारोवार गर्ने उद्देश्यले भएको हो । यसको सबै कार्यहरूको लागि नगद आवश्यक पर्ने हुन्छ । सर्वसाधारणबाट निक्षेपको माध्यमबाट नगद प्राप्त गरी प्रवाह गर्ने कार्य यसले गर्दछ । प्रचलित कानूनबमोजिम हक स्वामित्व सृष्टि भएका जग्गाहरू कानूनबमोजिम बिक्री व्यवहार गर्न नदिने हो भने निवेदक बैंकको अतिरिक्त यसमा निक्षेप जम्मा गर्ने निक्षेपकर्ताको हक समेत प्रभावित भई गम्भीर प्रतिकूल अवस्था सृष्टि हुने भएकोले उक्त आदेशहरू बदरभागी छन् ।

विपक्षी आयोगले संविधान र कानूनले प्रदान गरेको अधिकारक्षेत्र मात्र प्रयोग गर्न सक्दछ । संबैधानिक निकाय भएको कारणबाट आफूमा असीमित अधिकार रहेको ठानी आयोगबाट जग्गा रोक्का राख्न लेखी पठाउने भनी भएको कथित निर्णय र निर्णयको आधारमा लेखिएको पत्र उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाहरूको विपरीत हुनुका साथै अनधिकृत रहेकोले शून्यपूर्ण छन् । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ बमोजिम प्रत्यर्थी आयोगको अधिकारक्षेत्र सृष्टि हुने र भ्रष्टाचार निवारण ऐनअन्तर्गत मुद्दा दायर हुन सक्ने अवस्था रहेको छैन । कानूनबमोजिमको पारीत लिखतबाट ऋणी कम्पनीको निर्बिवाद हक स्वामित्व सृष्टि भएका जग्गाहरू निवेदक बैंकले धितो सुरक्षणको रूपमा ग्रहण गरेको र ऋणी कम्पनीले निर्धारित समयमा साँवा ब्याज नतिरेको कारणबाट बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम बैंक आफैले लिलाम सकार गरी लिएको कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ अन्तर्गतको कुनै विषय समावेश नभएकोले आयोगले बलात रूपबाट अधिकारक्षेत्र प्रयोग गर्न खोजेको कार्य र निर्णयहरू अनधिकृत छन् । अतएव प्रत्यर्थीहरूको निर्णय पत्र र कामकारवाहीहरूले निवेदकको कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ८ समेतद्वारा प्रदत्त कानूनी हक तथा नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १३, १९, १०७(२) समेतद्वारा प्रदत्त संबैधानिक हक अपहरित भएकोले विपक्षी आयोगबाट मिति २०६७/२/१२ मा भएको भनिएको निर्णय, निर्णयको आधारमा लेखिएको सोही मितिको

पत्र, पत्रको आधारमा राखिएको रोकका, उक्त रोकका समेत उल्लेख गरी लिखत दरपीठ गर्ने गरी विपक्षी मालपोत कार्यालयबाट मिति २०६७।४।४ मा भएको आदेशलगायत सो सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट भए गरिएका सम्पूर्ण कामकारवाहीहरू उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदक बैंकको निर्बिवाद हक स्वामित्व भएका जग्गाहरू अविलम्ब फुकुवा गर्नु, गराउनु प्रचलित कानूनबमोजिम रजिष्ट्रेशन दाखेल खारेजलगायत गर्नु गराउनु भन्ने परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्जा प्रत्यर्थीहरूको नाममा जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदन पत्र ।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाका म्याद बाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको आदेश ।

हरिसिद्धि ईटा तथा टायल कारखाना लिमिटेडबाट अनियमितता भएको भनी यस आयोगमा पर्न आएको उजुरीको अनुसन्धानको सिलसिलामा सो कारखाना राखिएको जग्गा आयोगको अर्को आदेश नभएसम्मको लागि रोकका राख्न मालपोत कार्यालय ललितपुरमा लेखी पठाउने भनी मिति २०६७।२।१२ मा भएको निर्णयबमोजिम सो कार्यालयलाई यस आयोगको सोही मितिको पत्रबाट रोककाको लागि लेखिपठाएको हो । उक्त कारखाना रहेको जग्गा अनुसन्धानको सिलसिलामा रोकका राखिएको र अनुसन्धान कार्य अद्यपि जारी रहेकोले विपक्षीको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ, भन्ने विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको र ऐ. का सचिवको एकै मिलानको लिखित जवाफ ।

निवेदकले दावी गरेको कित्ता जग्गाहरू निवेदक विपक्षी नेपाल क्रेडिट एण्ड कमर्श बैंक लिमिटेडले विक्री गर्ने उद्देश्यले यस कार्यालयमा लिखत पेश गरेकोमा सोको लागी डोरमा खटिई जाने कर्मचारीले जग्गा दिने र लिनेबीच सनाखत सहिछाप गराएको भए तापनि लिनेदिने पक्षका तर्फबाट पेश गर्नुपर्ने

स्थानीय निकायको घर/बाटोको सिफारिश पेश गर्न नसकेको साथै दिने कम्पनी NCC Bank ले भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम हदबन्दी छूट पाई आफूसँग राख्न पाउने जग्गाको हद खुलेको प्रमाण लिखत साथ पेश गर्न नसकेको, मुलुकी ऐन, २०२० को रजिष्ट्रेशनको महलको दफा ४ अनुसार डोरमा सनाखत सहिछाप भएको लिखत ६ महिनाभित्र स्थानीय निकायबाट प्राप्त घर/बाटोको सिफारिश साथ लिने पक्षले अड्डामा आउनु पर्नेमा सो कागज पेश नगरी लिखत पारीतको लागि पक्ष उपस्थित हुनु पूर्व नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको च.नं. १६४६ प.सं. १ भूमि ४६८/०६६/०६७ मिति २०६७।२।१२ को पत्रबाट हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना सञ्चालन गर्न राखिएको जग्गा आयोगको अर्को आदेश नभएसम्म रोकका राख्न भनी पत्र लेखी आएको र विक्रीकर्ता NCC Bank ले भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम हदबन्दी छूट पाएको प्रमाण समेत पेश गर्न नसकेकोले उपरोक्त प्रमाणहरू/कागजातहरूको अभावमा यस कार्यालयबाट सो लिखत सहिछाप भएको मितिले ६ महिनाभित्रको म्याद नघाई पछि आएको हुँदा यस कार्यालयबाट मिति २०६७।४।४ मा भएको दरपीठको आदेश कानूनसम्मत नै भएकोले विपक्षीको उजुरी खारेजभागी देखिएको हुँदा सो रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने मालपोत कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सर्वज्ञरत्न तुलाधर श्री कृष्णप्रसाद भण्डारी र श्री हरिहर दाहाल एवं अधिवक्ताहरू श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा, श्री मेघराज पोखरेल, श्री तुलसी भट्ट र श्री वेदनाथ पहाडीले बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेतका तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता श्री प्रेमराज कार्की र विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री समिर सिलवालले बहस गर्नुभयो । यसका साथै सरोकारवालाको नाताले सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४२(२) अनुसार यसमा सहभागी भएका राममुकुन्द महर्जन, वेखाराम महर्जन, चैन महर्जन र राजेश महर्जनका तर्फबाट उपस्थित

विद्वान अधिवक्ताहरू श्री अम्बिकाप्रसाद कोइराला, श्री वोर्णबहादुर कार्की र श्री विश्वप्रकाश भण्डारीले बहस गर्नुभयो ।

निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता तथा अधिवक्ताहरूले बहस प्रस्तुत गर्दै हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले निवेदक बैंकबाट कर्जा लिँदा कारखानाको नाउँमा निर्विवाद दर्ता रहेको जग्गा सुरक्षण वापत बैंकको नाउँमा धितो पास गरिदिएको हो । कारखानाले लिएको कर्जा बुझाउन नसक्दा बैंकले उक्त जग्गा लिलाम गर्नु परेको र कसैले लिलाम सकार नगरेकाले बैंक आफैले सकार गरी लिएको हो । बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐनबमोजिम बैंकले लिलाम गरी आफैले सकार गरेको जग्गा आफ्नो नाउँमा राखिरहन नसक्ने हुँदा हरिसिद्धि मेडिकल रेसिडेन्सीलाई बिक्री गर्ने सम्झौता भै खरीदकर्ताले बागमती मोर्डन हाउजिङ्गका नाउँमा हस्तान्तरण गरिदिन भनी बैंकलाई अनुरोध गरेबमोजिम मालपोत कार्यालयबाट खटिआएको डोरमा २०६६।६।२३ मा रजिष्ट्रेशनको लिखतमा सहिछाप र सनाखत समेत भएको हो । तर मालपोत कार्यालयले सो लिखत पारीत नगरी २०६७।४।४ मा आएर लिखत हदम्याद नाघी आएको, घर/बाटोको सिफारिश नभएको, हदबन्दी छूट लिएको प्रमाण नभएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रोक्का राख्न लेखी आएको भन्ने समेतको आधारमा उक्त लिखत नै दरपीठ गर्ने भनी गरेको आदेश कानूनविपरीत छ ।

कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ बमोजिम बैंकलाई अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्ने र बेचबिखन गर्न सक्ने अधिकारप्राप्त छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम बैंकले धितो सुरक्षणवापत राखेको जग्गा लिलाम बिक्री गरी आफ्नो साँवाव्याज असूलउपर गर्न सक्ने अधिकार बैंकसँग सुरक्षित छ । मालपोत कार्यालयले खोजेको घर/बाटोको सिफारिश ०६६।९।१९ मा नै सो कार्यालयमा निवेदक बैंकले पेश गरिसकेको छ, निवेदक हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना र विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत भएका ०५९ सालको रिट नं. २५८९ को उत्प्रेषण मुद्दामा यो जग्गाको सम्बन्धमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा १२(घ) बमोजिम

हदबन्दी लाग्न नसक्ने भनी निर्णय भैसकेको छ । बैंकले आफ्नो साँवाव्याज असूल गर्नको लागि उक्त जग्गा लिलाम गरी आफै सकार गरी लिँदा र बैंकको नाउँमा जग्गा आउँदा समेत हदबन्दीको प्रश्न नउठ्ने तर सोही जग्गा बैंकले बिक्री गर्न लाग्दा हदबन्दीको प्रश्न उठाउन मिल्ने हुँदैन । हदबन्दी सम्बन्धी विषय भूमिसुधार कार्यालयको विषय हो, मालपोत कार्यालयको होइन । भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९ को जग्गा हदबन्दीको उद्देश्य व्यक्ति वा परिवारले राख्न पाउने जग्गाको अधिकतम हद निश्चित गर्नु हो ।

उक्त जग्गा बैंकले लिलाममा सकार गरी लिई सकेकोले अब सो जग्गा बैंकको सम्पत्ति हो, हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको होइन । सम्पत्ति लिने र दिने दुवै पक्ष किन्न र बेच्न सहमत भएको अवस्थामा आयोगले रोक्का राख्न भनी मालपोत कार्यालयलाई गरेको पत्राचार त्रुटिपूर्ण छ । मालपोत कार्यालयले राजीनामा लिखत हदम्याद नाघी आएको भनी दरपीठ निर्णयमा लिएको आधार गैरकानूनी छ । निवेदक बैंकले सर्वसाधारण जनताबाट संकलन गरेको निक्षेप नै कर्जा प्रवाह गरेको र सो असूलउपर गरीलिन कानूनबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरेको हो । यसरी लिलामबाट आफै सकार गरेको सम्पत्ति कानूनबमोजिम बिक्री गर्न नदिने हो भने बैंकमा निक्षेप जम्मा गर्ने सर्वसाधारण निक्षेपकर्ताको हक प्रभावित भै बैंक नै धराशायी हुने खतरा रहेकाले जग्गा रोक्का राख्ने आयोगको निर्णय र राजीनामा दरपीठ गर्ने मालपोत कार्यालयको दरपीठ आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त राजीनामा पारीत गरिदिनु भनी परमादेश समेत जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र मालपोत कार्यालयको तर्फबाट उपस्थित विद्वान नायव महान्यायाधिवक्ता र सहन्यायाधिवक्ताले निवेदकले दावी गरेको जग्गाको हदबन्दीमा छूटको सुविधा निवेदक बैंकले प्राप्त गरेको छैन । रिट नं. २५८९ को रिट निवेदक हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले सो सुविधा प्राप्त गरेको हो । हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले हदबन्दीमा पाएको छूट निवेदक बैंकले स्वतः प्राप्त गरेको भनी अर्थ गर्न मिल्ने हुँदैन । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई आफूकहाँ परेको

उजुरी सम्बन्धमा छानबीन गर्न पाउने अधिकार संबिधान र कानूनले नै प्रदान गरेको छ । हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाबाट भएको अनियमितता सम्बन्धमा आयोगमा उजुर परी सो उजुरीको अनुसन्धानको सिलसिलामा जग्गा रोक्का राख्ने आदेश गरेको हो । अनुसन्धानको अवधि समाप्त नभएसम्मको लागि रोक्का रहेको हो । जग्गाको रोक्का फुकुवाको विषय रिट क्षेत्रबाट आउने विषय होइन । मालपोत कार्यालयले रोक्का राखेको क्रामा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ बमोजिम पुनरावेदन अदालतमा उजुरी दिन जाने हो । अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) बमोजिम आयोगको निर्णयउपर बैकल्पिक उपचारको मार्ग हुँदाहुँदै सो उपयोग नगरी असाधारण अधिकारक्षेत्र भित्र प्रवेश गरी दिएको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर गर्नुभयो ।

सरोकारवालाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरूले बहस गर्दै विवादित जग्गा रिट निवेदक बैंकको Absolute Right भएको सम्पत्ति होइन । उक्त जग्गा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको Contingent Right भएको सम्पत्ति हो । कारखानाले जुन प्रयोजनका लागि व्यक्तिहरूबाट जग्गा लिएको हो सो प्रयोजनको लागि प्रयोग नगरी अन्य कार्यमा उपयोग गर्न मिल्दैन । निवेदक बैंकलाई उक्त जग्गा अरुलाई हस्तान्तरण गर्ने अधिकार नै छैन । कारखानाले जग्गा लिँदाको शर्तभन्दा बाहिर गएर जग्गा बिक्री गर्न पाउने होइन । हरिसिद्धि ईटा टायलका सञ्चालकहरूले कारखाना सञ्चालनको लागि अधिग्रहण गरेको जग्गा विभिन्न बैंक तथा वित्तीय संस्थामा धितो राखी भ्रष्टाचार गरी कारखाना सञ्चालनका लागि तत्परता नदेखाएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उक्त गलत कामकारवाही रोकी कारखाना सञ्चालन गर्ने दबाव समितिले निवेदन दिई आयोगले रोक्का राखेको हो । जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा ३४ बमोजिम जुन प्रयोजनको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो, सो प्रयोजनमा नलगाई अन्य प्रयोजनमा लगाउन नमिल्ने अन्यथा जग्गाधनीलाई फिर्ता गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । निवेदक बैंकले हदबन्दी छूट नभएको जग्गा कानूनविपरीत बिक्री गर्न लागेकोमा रिट जारी हुन

सक्दैन । मालपोत कार्यालयले गरेको दरपीठउपर अ.व. १७ नं. बमोजिम उजुर गर्ने बाटो छँदाछँदै रिट क्षेत्रबाट उपचार दिन नमिल्ने भएकाले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहस समेतलाई दृष्टिगत गरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरूको निरोपण गर्दै निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने हुन आयो । निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नहरू :-

१. निवेदक बैंकले हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको सम्पत्ति धितो सुरक्षण राखेको कार्य कानूनानुरूप छ वा छैन ?
२. निवेदक बैंकले आफूले दिएको कर्जाको रकम असूलउपर गर्न आफूले लिएको धितोको सम्पत्ति लिलाम बिक्री गर्न वा आफूले सकार गर्न पाउने हो होइन ?
३. बैंकको नाममा स्वामित्व कायम भई सकेको सम्पत्ति बैंकले आफूले चाहेअनुसार अरुलाई बिक्री गर्न वा हक हस्तान्तरण गर्न पाउने हो होइन ?
४. बैंकको नाममा स्वामित्व कायम भइसकेको जग्गा समेत बेचबिखन गर्न नपाउने भनी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले आदेश गर्न पाउने र सो अनुसार मालपोत कार्यालयले रोक्का गर्न पाउने हो, होइन ?
५. निवेदक बैंकले बिक्री गर्न लागेको लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत नगरी मालपोत कार्यालयले दरपीठ गरेको आदेश बदर गर्न मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मुख्य दावीमा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना लिमिटेडले सो कारखानाको नाममा दर्ता रहेको क्षे.फ. रो २०५-२-०-० जग्गा धितो राखी निवेदक बैंकबाट कर्जा लिएको र कारखानाले साँवा व्याज बुझाउन नसक्दा सो जग्गामध्ये १२०-१५-१-० जग्गा २०६६।२।३० को गोरखापत्र दैनिकमा लिलामको लागि सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेकोमा कसैले लिलाम सकार नगरेकाले बैंक आफैले सकार गरी लिई कारखानाको बाँकी जग्गाहरू बैंकमा नै धितो संरक्षणको

रुपमा रही आएकोमा निवेदक बैंकले लिलाम सकार गरेको जग्गा रो. १२०-१५-१-० मध्ये प्रथम चरणमा ज.रो. २५-२-३-० जग्गा तेस्रो पक्षलाई विक्री गर्ने उद्देश्यले मालपोत कार्यालयबाट डोर खटिई ०६६।६।२३ मा राजीनामा लिखत तयार गरी सहिछाप समेत गरेकोमा मालपोत कार्यालयले सो राजीनामा लिखत पारीत गरी नदिई स्थानीय निकायको घर/बाटो सिफारिश नभएको, राजीनामा लिखत हदबन्दी नाघी आएको, भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम हदबन्दी छुट्टा लिएको प्रमाण पेश नभएको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट रोक्का राख्न २०६७।२।१६ मा पत्र पठाएको भन्ने आधारमा ०६७।४।४ मा दरपीठ गरी दिएकोले उत्प्रेषणको आदेशले आयोगको जग्गा रोक्का राख्ने निर्णय र मालपोत कार्यालयको दरपीठ आदेश समेत बदर गरी उक्त राजीनामा लिखत पारीत गर्नु भनी परमादेश समेत जारी गरिपाऊँ भन्ने निवेदकको माग रहेको देखिन्छ। विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफमा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना लिमिटेडबाट अनियमितता भएको भनी परेको उजुरीको अनुसन्धानको सिलसिलामा सो कारखानाको जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाउने भनी २०६७।२।१२ मा भएको निर्णयबमोजिम जग्गा रोक्काको लागि लेखिपठाइएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ। विपक्षी मालपोत कार्यालय ललितपुरको लिखित जवाफमा निवेदकले दावी गरेका जग्गा विक्री गर्ने उद्देश्यले तयार भएको लिखतमा लिने र दिनेको सहिछाप र सनाखत समेत भएपनि स्थानीय निकायको घर/बाटो सिफारिश नभएको, हदबन्दी छुट्टाको प्रमाण पेश गर्न नसकेको, डोरमा सनाखत सहिछाप भएको लिखत ६ महिनाभित्र पारीत गराउन नसकेको र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको उक्त जग्गा रोक्का राख्नु भन्ने ०६७।२।१२ को पत्र समेतका आधारमा ०६४।४।४ मा दरपीठ गरिएको भन्ने उल्लेख भएको देखियो।

३. उपरोक्त तथ्यहरू भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निरोपण गर्नुपर्ने पहिलो प्रश्न तर्फ विचार गर्दा बैंकले हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाबाट धितो सुरक्षणमा लिई कर्जा प्रवाह गरेको तथ्य निर्विवाद छ। सोही कर्जाको रकम कर्जा लिने कम्पनीले चुक्ता गर्न

नसक्दा आफूले कर्जा सुरक्षणबापत लिई राखेको धितोको जग्गा रोपनी २०५-२-०-० मध्ये जग्गा रोपनी १२०-१५-०-० बैंक आफैले लिलामी प्रक्रियाबाट सकार गरेको देखिन्छ। आफूले धितो लिएको सम्पत्ति बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ अनुसार प्रवाहित कर्जाको विगो बापत बैंक वा वित्तीय संस्थाले सकार गर्न पाउने नै देखिन्छ। सोहीअनुसार निवेदक बैंकले जग्गा रोपनी १२०-१५-०-० जग्गा सकार गरेको र त्यसउपर कुनै कसैको उजुरी परेको छैन। उक्त सम्पत्ति बैंकको स्वामित्वमा रहेकोमा समेत कुनै विवाद छैन।

४. यस्तो अवस्थामा हरिसिद्धि ईटा तथा टायल कारखानाबाट अनियमितता भएकोले अनुसन्धानको सिलसिलामा रोक्का राखिएको भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र ईटा तथा टायल कारखानाको जग्गा कारखाना सञ्चालनको लागि अधिग्रहण भएकोमा सो कारखाना सञ्चालन नभएमा जग्गा फिर्ता हुनुपर्ने भनी यस रिट निवेदनमा सम्मिलित भएका ४ जना सरोकारवालाहरूको जिकीर तर्फ विचार गर्नुपर्ने देखियो। विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले जग्गा रोक्का राख्ने निर्णय २०६७।२।१२ मा गरेको देखिन्छ। तर आजको मितिसम्म हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना वा सो कारखानाको जग्गा धितोमा लिएको निवेदक बैंकउपर कुनै अभियोग लगाएको वा विधिवत कुनै कसूर अपराधको अनुसन्धान गरेको वा कसै उपर कुनै मुद्दा दायर गरेको समेत देखिएन। यसबाट आयोगको उक्त भनाईको पुष्टि नभई आयोगको जिकीर खण्डित भइरहेको छ। बिनाकारण व्यक्तिको जग्गा वा त्यसमा सम्पत्ति रोक्का राख्ने वा हस्तक्षेप गर्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ ले विपक्षी आयोगलाई प्रदान गरेको छैन।

५. अब हरिसिद्धि ईटा तथा टायल कारखानाको लागि अधिग्रहण गरिएको जग्गा कारखाना सञ्चालन नभएमा जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ अनुसार साविक जग्गा धनीलाई फिर्ता दिनु पर्ने भन्ने सरोकारवालाहरूले यस अदालतमा दिएको निवेदन र निजहरूका तर्फबाट वहस गर्ने कानून व्यवसायीहरूको जिकीर तर्फ पनि विचार गर्नुपर्ने देखियो। यस सम्बन्धमा जग्गा प्राप्त ऐन, २०३४ को दफा ३३ र दफा ३४ हेर्नुपर्ने हुन

आउँछ। दफा ३३ ले जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सोही काममा प्रयोग गर्नुपर्छ र सो कामका लागि आवश्यक नभएमा त्यस्तो जग्गा नेपाल सरकारले अन्य कुनै सार्वजनिक काममा प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ। सोही ऐनको दफा ३४ को उपदफा १ ले जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सो कामको लागि आवश्यक नपरी वा बढी भएमा साविक जग्गाधनीलाई फिर्ता गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको पाइन्छ। यस दफा अनुसार जुन कामको लागि निजी व्यक्तिहरूको जग्गा कानूनबमोजिम प्राप्त गरिएको छ, सो काममा प्रयोग नभए वा प्रयोग भएर बढी हुन आएको जग्गा साविक जग्गाधनीलाई फिर्ता गर्नुपर्ने हो। तर निवेदक बैंकलाई धितो सुरक्षण दिने निजी कम्पनी हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाभन्दा पहिला सोही नामको सरकारी स्वामित्वको कम्पनीको लागि प्राप्त गरिएको जग्गामा ईटा टायल कारखाना सञ्चालन भएको हो। यसमा कुनै विवाद छैन। दशकौंसम्म उक्त कारखाना सञ्चालन भएपछि मात्र २०४९।७।१४ मा सो कारखाना र त्यसको सबै सम्पत्ति निजी व्यक्तिलाई सरकारले बिक्री गरेको हो। खरीदकर्ताले स्थापना गरेका हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना भन्ने निजी कारखाना पनि धेरै वर्षसम्म सञ्चालनमा रही ईटा टायल उत्पादन गरेको तथ्यमा पनि विवाद छैन। यसरी धेरै वर्ष सञ्चालनमा रहे पछि सो कम्पनीले आफ्नो आवश्यकताअनुसार र आफ्नो हितमा आफूले चाहेको कामको लागि निवेदक बैंकबाट कर्जा लिएको र सो कर्जाबापत कम्पनीको निर्विवाद स्वामित्वको जग्गा धितो सुरक्षणमा राखेको देखिन्छ।

६. यस्तो अवस्थामा कानूनबमोजिम जग्गा प्राप्त गरी सो जग्गाको स्वामित्व सरकारी स्वामित्वको हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानामा सरिसकेको र साविक जग्गावालाहरूको नामको दर्ताको लगत कट्टा भइसकेपछि त्यसमा पुनः साविक जग्गावालाको हक पुग्न सक्ने भन्ने हुँदैन। यसका साथै जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सो काममा लामो अवधिसम्म प्रयोग भइसकेपछि कालान्तरमा सो काममा प्रयोग नभएपनि सो जग्गा साविक जग्गाधनीलाई फिर्ता हुन नसक्ने भनी निवेदक नेत्रराज पाण्डे विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय समेत भएको

२०६३ सालको रिट नं. ६६२ मा यस अदालतबाट विस्तृत विवेचनासाथ सिद्धान्त प्रतिपादन भइसकेको छ। (नेकाप २०६६, नि.नं. ८१७०, पृ.९७८) निवेदक बैंकले सुरक्षणवापत लिईराखेको जग्गाको दर्तावाला हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको स्थिति पनि समान रहेकोले यसको हकमा पनि उक्त कानूनी सिद्धान्त आकर्षित हुने अवस्था छ। यसको अतिरिक्त निजीकरण ऐनअनुसार निजीकरण गरिएको कम्पनीलाई निजीकरण ऐन, २०५० को दफा १७ अनुसार नेपाल सरकारले आवश्यक निर्देशन दिन सक्ने भन्ने व्यवस्था हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको हकमा लागू हुन सक्दैन। किनभने निजीकरण ऐन, २०५० मिति २०५०।९।१९ मा लागू भएको हो तर सो भन्दा अगावै तत्कालीन सरकारी स्वामित्वको हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना २०४९।७।१४ मा नै निजी व्यक्तिलाई बिक्री भैसकेको थियो भनी २०४९ सालको रिट नं. २५८१ निवेदक हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको तर्फबाट किशोरभक्त माथेमा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत भएको मुद्दामा अदालतबाट मिति २०६१।५।३० मा निर्णय भइसकेको छ।

७. यसरी जुन काम र प्रयोजनको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो त्यो काम भएन वा सो काममा अधिग्रहित जग्गाको प्रयोग भएन भने जग्गाधनीलाई सो जग्गा फिर्ता गर्नुपर्ने हो। तर एकचोटी जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सो काममा अधिग्रहित जग्गाको प्रयोग वा उपयोग भइसकेको छ भने पुनः साविक जग्गाधनीले त्यस्तो जग्गा फिर्ता प्राप्त गर्न सक्दैनन्। जुन कामको लागि जग्गा प्राप्त गरिएको हो सोही काम वा प्रयोजनमा सो जग्गाको प्रयोग अनन्तकालसम्म सदासर्वदा भई नै रहनुपर्ने भन्ने जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३३ र ३४ को आशय र उद्देश्य होइन। उपर्युक्त अवस्थामा जग्गावालाको स्वामित्व अन्त भइसकेको हुन्छ। जग्गा प्राप्ति ऐन, २०३४ को दफा ३४ ले अधिग्रहण गरेपछि पनि अनन्तकालसम्म त्यस्तो जग्गामा साविक जग्गाधनीको सशर्त अधिकार वा अनिश्चित अधिकार (Conditional Right वा Contingent Right) प्रदान गरेको छैन। एकपटक अधिग्रहित जग्गाको प्रयोग र उपयोग अधिग्रहणको उद्देश्यअनुरूप भइसकेको छ भने वर्षौं वा

दशकौपछि त्यस काममा अबरोध आएमा वा सो काम नहुने भएमा उक्त दफाअनुसार सो जग्गा साविक जग्गाधनीलाई फिर्ता दिनु पर्ने भन्ने ऐनले व्यवस्था गरेको छैन ।

८. प्रस्तुत सन्दर्भमा हेर्दा एकपटक ईटा टायल कारखाना निर्माण गर्ने प्रयोजनले सरकारी स्वामित्वको हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको लागि कानूनी प्रक्रियाअनुरूप जग्गा प्राप्त गरी सो कारखाना सञ्चालन भएको देखिन्छ । जग्गा अधिग्रहण हुने बित्तिकै त्यसमा साविक जग्गाधनीको स्वामित्व समाप्त भई नेपाल सरकारको स्वामित्व कायम भइसकेको छ । धेरै वर्षपछि सरकारी स्तरबाट उक्त कारखाना सञ्चालन गर्न नसकिने अवस्था भएपछि तत्कालीन नेपाल सरकारले ३० अक्टोबर सन् १९९२ तदनुसार २०४९।७।१४ मा सुन्दरलाल भवनानी र नरसिंहबहादुर श्रेष्ठलाई सरकारी स्वामित्वको ईटा तथा टायल कारखानाको सम्पूर्ण चल, अचल सम्पत्ति र व्यवसाय समेत बिक्री गरिसकेको छ । सो सम्पत्ति खरीद गर्ने व्यक्तिहरूले निजी कम्पनी हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना स्थापना गरी सो कारखाना सञ्चालन गरेको पनि देखिन्छ । सो कारखाना सञ्चालन बाहेक अन्य काममा सो सम्पत्ति प्रयोग गर्न नहुने भनी सरकारी स्तरबाट २०५२।५।३ मा सो सम्पत्तिको स्वामित्व हस्तान्तरणमा रोक लगाइपनि अर्थ मन्त्रालयको २०५६।१२।१८ को निर्णयले फुकुवा गरिएको देखिन्छ । पुनः सो सम्पत्तिको प्रयोग सोही व्यवसाय सञ्चालन गर्नुमा बाहेक अन्य प्रयोजनले हक हस्तान्तरण गर्न नपाउने भनी भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा १२(घ) बमोजिमको हदबन्दी सम्बन्धी प्रश्न समेत उठाई अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले २०५८।१०।११ मा गरेको निर्णय निर्देशन र २०५८।१।१४ को अर्थ मन्त्रालयको रोकका निर्णय तथा फुकुवा गर्न नमिल्ने भनी २०५९।४।३ को निर्णय समेत उपर खरीदकर्ता हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले यिनै विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग समेत उपर दिएको २०५९ सालको रिट नं. २५८१ मा नेपाल सरकारबाट खरीद गरेकोले भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ अनुसार खरीदकर्ताको हकमा जग्गाको हदबन्दी लागू नहुने र रोकका फुकुवा गर्ने भनी यस अदालतबाट २०६१।५।३० मा उत्प्रेषण र परमादेश समेत जारी भएको रहेछ ।

९. नेपाल सरकारको स्वामित्वबाट हक हस्तान्तरण गरी लिने हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको स्वामित्व कायम भएको सम्पत्ति सो कम्पनीले आफ्नो हितमा खरीद बिक्री व्यवहार गर्नेलगायत जे जसरी पनि आफूले भोग चलन गर्न वा दान, दातव्य वा धितो बन्धक समेत राख्न पाउने नै हुन्छ । एकपटक यसै अदालतबाट भएको निर्णय अन्तिम रूपले कायम रहँदासक्यै सोही सम्पत्तिको प्रयोगमा पुनः कतैबाट बाधा, व्यवधान गर्न पाउने देखिन आएन । तत्कालीन सरकारबाट सम्पत्ति र व्यवसाय समेत खरीद गरेकोले खरीदकर्ताको हकमा भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिमको हदबन्दी लागू नहुने भनी यस अदालतले निर्णय गरिसकेपछि सो खरीदकर्ता हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले आफ्नो स्वामित्वको जग्गालगायतको चल-अचल सम्पत्ति कानूनबमोजिम भोग, बिक्री व्यवहारलगायत आफूखुशी सो जग्गाको उपयोग गर्न पाउने नै देखिन्छ । सोहीअनुसार हरिसिद्धि ईटा तथा टायल कारखानाले बैंकसँग कर्जा लिन र सो कर्जाको सुरक्षणवापत आफ्नो स्वामित्वको जग्गा धितो राख्न पाउने समेत देखिन आएकोले यी निवेदक बैंकलाई हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले आफ्नो स्वामित्वको जग्गा धितो राखेको र बैंकले सो धितो बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४६(१)(छ) अनुसार स्वीकार गरेको कार्य समेत कानूनअनुरूपको देखिन आएको छ ।

१०. अब आफूले धितो स्वीकार गरेको सम्पत्ति आफ्नो कर्जाको रकमवापत लिलाम बिक्री गर्न वा आफैले सकार गर्न पाउने हो होइन भनी दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्नुपर्ने देखियो । प्रस्तुत रिट निवेदनको विवादित जग्गा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले यी रिट निवेदक बैंकबाट ऋण कर्जा लिई सो कर्जाको सुरक्षणवापत उक्त कारखानाको नाउँमा दर्ता रहेको क्षे.रो. २०५-२-०-० जग्गा निवेदक बैंकको नाउँमा पास गरिदिएको कुरामा विवाद देखिएन । साथै ऋणी कारखानाले निवेदक बैंकबाट लिएको ऋण नबुझाएकाले धितो सुरक्षणमा दिएको जग्गामध्ये १२०-१५-१-० जग्गा लिलाम गर्न निवेदक बैंकले २०६६।२।३० को गोरखापत्रमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गर्दा कसैले लिलाम सकार नगरेको अवस्थामा बैंक आफैले बैंक तथा वित्तीय

संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम सकार गरी लिएको भन्ने कुरामा समेत विवाद रहेको पाइएन। यसरी निवेदक बैंकले बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम लिलाम गर्न सक्ने देखिन्छ। त्यसरी लिलाम गर्दा अरु कसैले सो सम्पत्ति सकार नगर्दा बैंक आफैले सोही दफाको उपदफा (१)(छ) अनुसार आफ्नो स्वामित्वमा लिन सक्ने कानूनी व्यवस्थानुसार आफूले धितो सुरक्षणमा राखेको केही जग्गा बैंक आफैले सकार गरेको कार्य पनि कानूनविपरीत देखिन आएन। त्यसरी बैंकले आफ्नो स्वामित्वमा आएको जग्गामा बैंकको स्वामित्व कायम भई बैंकको नाममा दर्ता सेस्ता पनि कायम भइसकेको पाइन्छ। त्यसउपर कसैको उजूरबाजुर समेत छैन।

११. अब आफ्नो स्वामित्वमा लिएको उक्त जग्गा बैंकले अरु कसैलाई विक्री गर्न वा हस्तान्तरण गर्न पाउने हो, होइन भन्ने तेश्रो प्रश्न निरूपण गर्नुपर्ने देखियो। बैंक एउटा व्यापारिक संस्था हो। यसले सर्वसाधारण जनताबाट निक्षेप संकलन गरी त्यसबाट कर्जा प्रवाहलगायतको व्यापारिक गतिविधि सञ्चालन गर्दछ। बैंकले प्रवाह गरेको कर्जाको बिगोवापत अचल सम्पत्ति सकार गरेपनि त्यसैबाट बैंकको आवश्यकता पूर्ति हुँदैन। निष्क्रिय एवं स्थीर सम्पत्तिबाट बैंकले बैंकिङ्ग कारोवार गर्न सक्दैन। त्यसैले बैंकको नाममा आएको अचल सम्पत्ति बैंकले विक्री गर्नुपर्ने नै हुन्छ। बैंक तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ४८(१) को (क) ले आफ्नो प्रयोजनको निमित्त आवश्यक परेमा बाहेक “क” बर्गको बैंकले अचल सम्पत्ति खरीद गर्न पनि नपाउने हो। खरीद गर्न नपाउने भएपछि त्यस्तो अचल सम्पत्ति राख्न पाउने पनि हुँदैन। सोही ऐनको दफा ४७(१) खण्ड (ष) अनुसार बैंकले त्यस्तो अचल सम्पत्तिको प्रबन्ध वा विक्री गर्नुपर्ने नै हुन्छ।

१२. सोही अनुरूप निवेदक बैंकले आफ्नो स्वामित्वको जग्गामध्ये केही जग्गा विक्री गर्ने प्रक्रिया प्रारम्भ गरी खरीदकर्तासँग बैंकले चाहेको मूल्यमा विक्री गर्ने संभौता गरी जग्गा खरीदकर्ताको नाउँमा जग्गा राजीनामा पारीत गरिदिन मालपोत कार्यालयबाट खटिएको डोरमार्फत् २०६६।६।२३ मा राजीनामा लिखत

तयार गरी सहिछाप र सनाखत समेत गरेको भन्ने देखिन्छ। विपक्षी मालपोत कार्यालय ललितपुरले सोही डोरमार्फत् भएको राजीनामाको लिखतलाई २०६७।४।४ मा दरपीठ गरिदिएको देखिन्छ। मालपोत कार्यालयको उक्त दरपीठ आदेशमा मुख्य रूपमा निम्न चारवटा आधारहरू लिएको देखिन्छ:

- १) जग्गा लिनेदिने पक्षका तर्फबाट पेश गर्नुपर्ने स्थानीय निकायको घर/बाटोको सिफारिश पेश गर्न नसकेको।
- २) भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिमको हदबन्दी छूट पाई आफूसँग राख्न पाउने जग्गाको हद खुलेको प्रमाण लिखत साथ पेश गर्न नसकेको।
- ३) डोरमा सनाखत सहिछाप भएको लिखत ६ महिनाभित्र पास गर्नुपर्नेमा ६ महिनाको हदम्याद नघाएको।
- ४) अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको ०६७।२।१२ को पत्रबाट उक्त जग्गा रोक्का राख्न भनी लेखी आएको।

१३. मालपोत कार्यालयले रिट निवेदकको राजीनामा लिखत दरपीठ गर्ने पहिलो आधार स्थानीय निकायले गरिदिएको घर/बाटोको सिफारिश राजीनामा लिखत साथ पेश नगरेको भनिएकोमा रिट निवेदकले निवेदन पत्रमा उक्त जग्गाको घर/बाटोको सिफारिश जग्गा रहेको गा.वि.स. ले दिन इन्कार गरेकाले जि.वि.स. हुँदै स्थानीय विकास मन्त्रालयसम्म पुगेपछि ०६६।९।१९ मा घर/बाटोको सिफारिश दिएकाले सोही मितिमा अर्थात् ०६६।९।१९ मा नै मालपोत कार्यालयमा पेश गरेको भनी रिट निवेदनमा उल्लेख गरेको तथ्यलाई मालपोत कार्यालयले खण्डन गरेको देखिँदैन। यसबाट निवेदकले उल्लिखित सिफारिश पेश नगरेको भनी मालपोत कार्यालयले दरपीठ गर्दा ग्रहण गरेको आधार मनासिव र कानूनसम्मत देखिन आएन। विपक्षी मालपोत कार्यालयकै डोर कर्मचारीमार्फत् ०६६।६।२३ मा राजीनामा लिखत तयार भएको र सो राजीनामा लिखत तयार भएको छ महिनाभित्रै निवेदक तर्फबाट ०६६।९।१९ मा घरजग्गा सिफारिश पेश भएको स्थितिमा निवेदकको लिखत हदम्याद नाघेको भन्ने अवस्था रहेन।

१४. जहाँसम्म रिट निवेदकले भूमिसम्बन्धी ऐनबमोजिम हदबन्दी छूट पाई आफूसँग राख्न पाउने जग्गाको हद खुलेको प्रमाण लिखत साथ पेश गर्न नसकेको भन्ने मालपोत कार्यालयको दरपीठ आदेशमा लिइएको आधार छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा बैंकलाई धितो सुरक्षण दिने गरी कर्जा लिने हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको हकमा हदबन्दी लागू नहुने भनी २०५९ सालको रिट नं. २५८१ मा यस अदालतबाट निर्णय हुँदा बोली सकेकोले सो कम्पनीबाट धितो स्वीकार गर्ने निवेदक बैंकको हकमा पनि हदबन्दीसम्बन्धी व्यवस्था लागू नहुने भनी प्रश्न नं. १ को निरोपण सम्बन्धमा माथिका प्रकरणहरूमा उल्लेख गरी सकिएको छ। निवेदक एउटा वित्तीय संस्था भएको कारण सर्वसाधारण जनताको निक्षेप ग्रहण गर्ने र ऋण कर्जा प्रवाह गर्ने लगायतका बैंकिङ्ग कारोवार गर्ने बैंकको प्रमुख काम भएको कुरामा विवाद हुन सक्तैन। कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ७ बमोजिम निवेदक बैंकले व्यक्ति सरह चल अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्न, राख्न र बेचबिखन गर्न र अन्य किसिमले व्यवस्था गर्न सक्ने अधिकार निवेदक बैंकले प्राप्त गरेको देखिन्छ भने बैंक तथा वित्तीय संस्थासम्बन्धी ऐन, २०६३ को दफा ५७ बमोजिम बैंकले बैंकिङ्ग कारोवार गर्दा बैंकलाई गरिदिएको धितो सुरक्षणको सम्पत्ति लिलाम बिक्री गरी आफ्नो साँवा व्याज असुलउपर गर्न सक्ने अधिकार निवेदक बैंकलाई प्राप्त भएकै देखिन्छ। सोही कानूनी व्यवस्थाबमोजिम रिट निवेदक बैंकले हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको कूल ज.रो २०५-२-०-० जग्गा धितो राखी कर्जा प्रवाह गरेकोमा ऋणीले निर्धारित समयमा साँवा व्याज नबुझाएकोले धितो सुरक्षणमा रहेका जग्गामध्ये १२०-१५-१-० जग्गा निवेदक बैंकले लिलाम गरी आफैले सकार गरेको देखिन आयो। धितो सुरक्षणवापत हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाले निवेदक बैंकमा धितो राखेको बाँकी जग्गा अद्यपि निवेदक बैंकमा नै धितो संरक्षणको रूपमा रही रहेको भन्ने पनि देखिन आयो। यस्तो अवस्थामा राजीनामा लिखत दरपीठ गरेको मालपोत कार्यालयको दोस्रो आधार पनि कानूनसम्मत देखिन आएन।

१५. अब रिट निवेदकले रजिष्ट्रेशनको ४ नं. बमोजिम डोरबाट सनाखत सहिछाप भएको लिखत ६ महिनाभित्र स्थानीय निकायबाट प्राप्त घर/बाटोको सिफारिश साथ अड्डामा आउनु पर्नेमा ६ महिनाभित्रको म्याद नघाई आएको भनी मालपोत कार्यालयले दरपीठ गर्दा लिएको आधार सम्बन्धमा विचार गर्दा डोरमार्फत् ०६६।६।२३ मा राजीनामा लिखत तयार भई निवेदकले २०६६।९।१९ मा नै घर/बाटोको सिफारिश मालपोत कार्यालयमा पेश गरेको भन्ने कुरा माथि नै उल्लेख भई सकेको छ। रजिष्ट्रेशनको ४ नं. मा ऐनले रजिष्ट्रेशन गर्नुपर्ने लिखत गर्दा अड्डाबाट होस भनी अड्डैमा कागज गरी दिने लिने दुवैथरी आई लेखाउनु वा पहिले घरायसमा ऐनबमोजिम सहिछाप समेत गराई लिखत गरी सो लिखत भएका मितिले छ महिनाभित्र रजिष्ट्रेशन गरी दिने अड्डामा आई रजिष्ट्रेशन गराउन वा रीतबमोजिम घरायसमा कागज लेखी सहिछाप गराउन मात्र बाँकी राखी सो कागज लिई रजिष्ट्रेशन गरिदिने अड्डामा आई रजिष्ट्रेशन गराउन पनि हुन्छ। अड्डैबाट गरिपाऊँ भनेकोमा अड्डैबाट लेखी दिई र घरायसमा सहिछाप समेत गराई ल्याएको र सहिछाप गर्न बाँकी राखी ल्याएकोमा समेत रीत पुगे नपुगेको जाँची रीत नपुगेकोमा अर्को लेखी दिई रीत पुगेकोमा त्यसै कागजमा अड्डैको सामुन्ने लिने दिनेको र सनाखत गर्ने साक्षी समेतको सहिछाप गराई रजिष्ट्रेशन गरिदिनु पर्छ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ।

१६. निवेदकले निवेदन पत्रमा मिति २०६६।६।२३ मा मालपोत कार्यालयबाट डोर खटिई कारणी तथा साक्षी समेतको सनाखत सहिछाप भएपछि मालपोत कार्यालयकै जिम्मामा सो लिखत रही रिट निवेदक बैंक तथा खरीदकर्तालाई कहिल्यै नदिएको भनी लिएको जिकीरलाई विपक्षी मालपोत कार्यालयको लिखतजवाफमा अन्यथा हो भनी खण्डन गरिएको छैन। कार्यालयको डोरमार्फत् भएको राजीनामा लिखत कारणीसँग रहने प्रकृतिको लिखत नभई स्वाभाविक रूपमा सम्बन्धित कार्यालयकै जिम्मामा रहने प्रकृतिको लिखत हो। त्यसमाथि रिट निवेदकले घर/बाटोको सिफारिश ०६६।९।१९ मा नै विपक्षी मालपोत कार्यालयमा पेश गरिसकेको भन्ने हुँदा रजिष्ट्रेशनको ४ नं. को हदम्याद नघाई आएको भन्न मिलेन।

१७. विपक्षी मालपोत कार्यालयले गरेको दरपीठ आदेशको चौथो आधारमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सो जग्गा रोक्का राख्नु भनी पत्र लेखी आएको भनी उल्लेख गरेको पाइयो । विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफमा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना लिमिटेडबाट अनियमितता भएको भनी सो आयोगमा उजूरी परेको भन्ने आधारमा कारखानाको जग्गा रोक्का राख्न मालपोत कार्यालयमा लेखी पठाइएको भन्नेसम्म जिकीर रहेको पाइन्छ । तर उक्त जग्गाको सम्बन्धमा के कस्तो अनियमितता भएको भन्ने कुरा आयोगको लिखित जवाफमा केही उल्लेख भएको पाइँदैन । अनुसन्धानको सिलसिलामा रोक्का राखेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गरिए तापनि आजसम्म के व्यहोराको अनुसन्धान गरेको भन्ने पनि खुल्न आएको छैन । कसैउपर कुनै मुद्दा दायर गरिएको छैन भनी विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ता समेतले बहसको क्रममा भनी सक्नु भएको छ जहाँसम्म सरकारी स्वामित्वको हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना निजी क्षेत्रलाई २०४९।७।१४ मा बिक्री गर्ने गरी भएको सम्झौताको दफा १८.२ को व्यवस्था छ, सो व्यवस्थाले खरीदकर्ताले आफ्नो सम्पत्ति बिक्री गर्न वा अरुलाई हकहस्तान्तरण नै गर्न नपाउने भन्ने बन्देज नलगाएको हुनाले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट समेत रोक्का राख्न निर्देशन दिएअनुरूप समेत गरिएको रोक्का आदेश बदर गर्ने गरी यस अदालतबाट २०५९ को रि.नं. २५८१ मा रिट जारी भई नै सकेको छ । यसरी एउटा निजी कम्पनीको स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति र त्यसमा पनि निवेदक बैंकको स्वामित्व सिर्जना भई बैंकको स्वामित्वमा समेत आईसकेको जग्गा रोक्का राख्ने निर्णय गर्ने अधिकार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२क र १२ख ले उक्त आयोगलाई प्रदान गरेको देखिँदैन । त्यसकारण विपक्षी आयोगले सो जग्गा रोक्का राख्नु भनी गरेको २०६७।२।१२ को निर्णय र सो अनुसार मालपोत कार्यालयलाई रोक्का राख्न लेखी पठाएको कार्य कानूनसम्मत देखिन आएन ।

१८. जहाँसम्म रोक्का राख्न भनी विपक्षी आयोगले गरेको निर्णयउपर अख्तियार दुरुपयोग

अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्नुपर्ने भन्ने विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ताको जिकीर छ, त्यसतर्फ विचार गर्दा आयोगले जग्गा रोक्का राख्ने निर्णय गर्दा यी निवेदक बैंकलाई बुझेको देखिँदैन । आयोगको उक्त रोक्कासम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा यी निवेदकलाई सम्मिलित गराइएको छैन र आयोगले यी निवेदक बैंकलाई कारवाही गरी कुनै कुरामा जरीवाना गरेको वा कुनै रकम असूलउपर गर्न भनी आदेश दिएको समेत देखिँदैन । उपरोक्त बमोजिमको आदेश दिएमा मात्र अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ३५(ग) अनुसार आयोगको निर्णयउपर विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने र लाग्न सकिने हो । अन्यथा विपक्षी आयोगको प्रत्येक आदेशउपर उक्त दफाअनुसार विशेष अदालतमा पुनरावेदन लाग्न सक्ने होइन । आयोगले कारवाही गरी कसैलाई जरीवाना गरेको वा कुनै रकम असूल गर्न दिएको आदेशउपर मात्र पुनरावेदन लाग्न सक्ने हो, आयोगले गरेको सबै आदेशउपर पुनरावेदन लाग्न सक्ने होइन भनी पुनरावेदक अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको सचिव भगवतीकुमार कापले विरुद्ध विष्णुदेवी राजभण्डारी समेत भएको २०६६ सालको दे.पु.नं. ०५०७ को निर्णय बदर मुद्दामा २०६८।८।६ मा यस अदालतबाट फैसला हुँदा सिद्धान्त कायम भएको छ । यस्तो अवस्थामा विपक्षी आयोगको निर्णयउपर यी निवेदकले विशेष अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने बैकल्पिक बाटो थियो भनी विद्वान नायब महान्यायाधिवक्ताको बहस जिकीरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१९. अब निवेदकको जग्गा बिक्रीसम्बन्धी लिखित मालपोत कार्यालयले पारीत नगरी दरपीठ गरेको मिलेको छ, छैन ? र सो बदर गर्ने गरी मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो, होइन भनी पाँचौँ प्रश्नको निरोपण गर्नुपर्ने देखियो । यस सम्बन्धमा विचार गर्दा मालपोत कार्यालयले मिति २०६७।४।४ मा गरेको दरपीठ आदेशमा उल्लेख गरिएको सबै आधारहरू निराधार र कानूनसम्मत नरहेको भनी माथिका प्रकरणहरूमा उल्लेख गरिसकिएको छ । यस

अदालतको मिति २०६८।२।१९ को आदेशानुसार रोक्का राख्ने निर्णयसम्बन्धी फायल मालपोत कार्यालयबाट माग गरी पठाउँदा, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको २०६७।२।१२ को पत्रानुसार जग्गा रोक्का राख्दा यस कार्यालयबाट सो सम्बन्धमा छुट्टै मिसिल खडा नभई सम्मानीत आयोगको सो पत्रानुसार मात्र रोक्का राखिएको हो” भनी मालपोत कार्यालय ललितपुरबाट २०६८।३।२ को पत्र यस अदालतमा प्राप्त भएको रहेछ। यसको अतिरिक्त अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट प्राप्त मिति २०६८।२।१२ च.नं. ६९८ को पत्र हेर्दा कारखाना सञ्चालनार्थ गठित दबाव तथा सघर्ष समितिले उजूरी दिएको र सो अनुसार विपक्षी आयोगले भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३९ को उपदफा (३) अनुसार जग्गा रोक्का राखेको भन्ने देखिन्छ। तर विपक्षी आयोगबाट मालपोत कार्यालय ललितपुरलाई पठाइएको २०६७।२।१२ च.नं. ११४६ को पत्र हेर्दा हरिसिद्धि ईटा टायल कारखाना सञ्चालन गर्न कारखाना राखिएको जग्गा आयोगको अर्को आदेश नभएसम्म बिक्री वितरण गर्न रोक्का राख्ने भएको निर्णयानुसार अनुरोध छ भन्ने सम्म उल्लेख भएको पाइन्छ। एक त उक्त पत्रले स्पष्टसँग जग्गा रोक्का राख्नु भनी भनेको पनि छैन। अर्कोतर्फ भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३९(३) हेर्दा अनुसन्धान अधिकारीले अनुसन्धानको क्रममा आवश्यक ठानेका सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिको सम्पत्ति विवरण माग गर्न वा त्यस्तो सम्पत्ति रोक्का राख्न सक्ने भन्नेसम्म उल्लेख भएको पाइन्छ।

२०. उक्त दफा ३९(३) को प्रयोगको लागि विधिवत् अनुसन्धान कार्य प्रारम्भ भएको हुनु पर्छ। त्यसको लागि अनुसन्धान अधिकारी तोकिएको हुनु पर्ने र सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिको सम्पत्ति हुनुपर्ने अनिवार्य देखिन्छ। तर प्रस्तुत सन्दर्भमा उक्त तीनै तत्वको सर्वथा अभाव देखिन्छ। न विधिवत् अनुसन्धान प्रारम्भ भएको छ, न दफा ३९ अनुसार अनुसन्धान अधिकृत नियुक्त गरिएको वा तोकिएको छ र सबैभन्दा महत्वपूर्ण कुरा त के छ भने जुन सम्पत्ति रोक्का राख्न भनी विपक्षी आयोगबाट २०६७।२।१२ मा निर्णय भएको छ त्यो सम्पत्ति न सार्वजनिक सम्पत्ति हो न त कुनै

सार्वजनिक पदधारण गरेको व्यक्तिको सम्पत्ति हो। निवेदक एउटा निजी कम्पनी भएकोले यस्तो कम्पनीको सम्पत्ति भ्रष्टाचार निवारण ऐन, २०५९ को दफा ३९(३) अनुसार रोक्का गर्न मिल्ने नै होइन। व्यक्तिको जग्गा वा सम्पत्ति केही व्यक्तिको बनाईमा लागेर कानूनी प्रक्रियावेगर रोक्का राख्न मिल्दैन। यस्तो अवस्थामा बिना कानूनी आधार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले हरिसिद्धि ईटा टायल कारखानाको जग्गा रोक्का राख्ने भनी २०६७।२।१२ मा गरेको निर्णय र सोहीअनुसार मालपोत कार्यालय ललितपुरले रोक्का राखेको कार्य कानूनी आधार विहीन भएकोले मुख्यतया सोही आधारमा निवेदक बैंकको जग्गा बिक्री गर्ने सम्बन्धी २०६६।६।२३ को राजीनामा लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत नगरी मिति २०६७।४।४ मा गरेको दरपीठ आदेश अदालती बन्दोबस्तको २७ नं. को विपरीत देखिन्छ।

२१. तसर्थ उपर्युक्त आधार कारण समेतबाट रिट निवेदक बैंकको जग्गा रोक्का राख्ने विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।२।१२ को निर्णय र सो अनुसार मालपोत कार्यालयले रोक्का राख्ने गरेको कार्य र २०६६।६।२३ को राजीनामा लिखत पारीत नगरी विपक्षी मालपोत कार्यालयले मिति २०६७।४।४ मा गरेको दरपीठ आदेश समेत कानूनी त्रुटिपूर्ण देखिँदा उत्प्रेषणको आदेश जारी गरी बदर गरिदिएको छ। अब रिट निवेदक बैंकले पेश गरेको २०६६।६।२३ को राजीनामा लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत गर्न कानूनबमोजिम लाग्ने दस्तूर लिई सो लिखत रजिष्ट्रेशन पारीत गरिदिनु भनी विपक्षी मालपोत कार्यालय ललितपुरका नाउँमा परमादेशको आदेश समेत जारी हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत् विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल माघ ४ गते रोज ४ शुभम् -
इजलाश अधिकृत : विश्वनाथ भट्टराई

निर्णय नं.८७३८

सर्वोच्च अदालत संयुक्त इजलाश
माननीय न्यायाधीश श्री प्रेम शर्मा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
सम्बत् २०६२ सालको दे.पु.नं.८६७८

फैसला मिति: २०६८।१।१२

मुद्दा : कित्ताकाट दर्ता बदर दर्ता ।

पुनरावेदक वादी: जिल्ला महोत्तरी सरपल्लो गाउँ विकास
समिति वार्ड नं ८ हाल धनुषा नगरपालिका
वडा नं.८ बस्ने शान्तिदेवी कोइरिन
विरुद्ध

विपक्षी प्रतिवादी: जिल्ला धनुषा, जनकपुर नगरपालिका
६ को हाल वडा नं.४ बस्ने जैतुन खातुन

शुरु फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री लेखनाथ घिमिरे

पुनरावेदन फैसला गर्ने:-

मा.न्या.श्री नन्दराज अधिकारी

मा.न्या.श्री ऋषिराज मिश्र

- अदालतको अन्तिम फैसला हरहालतमा कार्यान्वित हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद उठाउनु मनसिब हुँदैन । अदालतले गर्ने अन्तिम फैसला कार्यान्वयन नहुने हो भने फैसला गर्नुको कुनै तुक हुँदैन र कानूनद्वारा संरक्षित अधिकारको दुहाई दिँदै अदालत प्रवेश गर्नुको कुनै अर्थ हुँदैन । कार्यान्वयन नहुने फैसलाले न्यायको आभाष दिन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.६)

- फिराद गर्दा “तर्फ” को माग गरिएन भने पनि फैसला कार्यान्वयनको क्रममा कूल जग्गामध्ये कुन ठाउँबाट कसरी कित्ताकाट गरिदिने हो, त्यो यकीन गर्न सकिन्छ । यसरी यकीन गरिएको कुरालाई फैसलामा हुँदै नभएको

फिरादमा दावी नै नभएको कुरामा प्रवेश गरेको मान्न नमिल्ने ।

- म्याद सूचना पाएर अनुपस्थित नहुनुको परिमाण फैसलाको प्रतिकूल कार्यान्वयन गरेपनि हुन्छ भनेर समर्पण गरेको अर्थमा ग्रहण गर्न नमिल्ने ।
- अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनमा हार्ने पक्षको वा जित्ने पक्षको असहमति वा सहमति कानूनले आवश्यक मानेको छैन । केवल फैसलाको प्रतिकूल सो कार्यान्वयन नहोस् भन्ने अभिप्रायले हार्ने तथा जित्ने दुवै पक्षलाई सूचना दिइने मात्र हो । फैसलाविपरीत कार्यान्वयन भए त्यसलाई चुनौती दिने कानूनी उपायको अवलम्बन गर्न पक्षहरू सक्षम हुन्छन् । उपचारका विविध उपाय भएको अवस्थामा आफूले उचित सम्भन्धको उपचार विधि छनौट गर्ने अधिकार सम्बन्धित पक्षलाई हुने ।

(प्रकरण नं.७)

- सबूद प्रमाण तथा फैसलाको आसय तथा ठहर प्रतिकूल हुन गएको कार्यान्वयनले स्वतः कानूनी मान्यता पाउन नसक्ने ।
- कानून र न्यायले आफ्नो स्वरूप स्वयं निर्धारण गरिरहेका हुन्छन् । त्यसैले फैसलाको कार्यान्वयन सो अनुकूल हुनुपर्छ भन्ने कानूनी मान्यतालाई कुनै पक्षको आचरणकै कारणबाट तिलाञ्जली दिएको अर्थ लगाउन नमिल्ने ।
- फैसलाको प्रतिकूल हुने कार्यान्वयन प्रक्रियाको त्रुटि सच्चाउने कानूनी उपचारका मार्ग सम्बन्धित पक्षले नै रोज्ने कुरा हो । फैसला कार्यान्वयन गर्न अनावश्यक बखेडा भिकिएको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता पक्षलाई कहिल्यै मद्दत गर्न नहुने ।

- फैसला कार्यान्वयन गरी काम सम्पन्न भएको मानिएको स्थितिमा फैसला प्रतिकूल गम्भीर त्रुटि गर्दै कार्यान्वयन भएको कुरा औल्याएर प्रचलित कानूनबमोजिम नै कुनै पक्ष अदालत प्रवेश गर्न चाहन्छ भने त्यसलाई ढोका थुन्नु न्यायको मान्यता होइन। सबूद प्रमाण समेतका वस्तुस्थितिले कार्यान्वयन भइसकेको फैसलाका हकमा समेत सो फैसला र त्यसको कार्यान्वयनमा तालमेल छ छैन, त्यसले कसैको अधिकारमा गम्भीरतम् रूपमा प्रतिकूल असर पारे नपारेको हेर्न नै मिल्दैन भन्नु न्यायोचित नहुने।
(प्रकरण नं.८)
  - कुनै पक्षलाई पूरै बाटोसँग जोडिएको जग्गा दिनु र अर्को पक्षलाई पिछवारको जग्गा दिने कार्य न्यायसंगत हुँदैन। दिने दिलाउने कार्यमा नरमगरम मिल्नु पर्दछ भन्ने साश्वत न्यायिक मान्यता हो। कुनै पनि सम्पत्ति विभाजित गर्दा त्यसको मूल्य र महत्वअनुसार समान विभाजन गरिदैन भने न्यायोचित हुन नसक्ने।
  - फिरादमा नै लिखतको तर्फ खोली दावी भएको र त्यसमा प्रतिवाद भई मुख नमिलेको स्थितिमा सबूद प्रमाण बुझी नरमगरम मिलाई फैसलामा बोल्नु पर्ने हुन्छ। तर, फिरादमा तर्फ खोली माग भएन भन्दैमा नरमगरम मिलाउन पर्दैन भन्ने रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने।
(प्रकरण नं.१०)
  - नरमगरम हेर्ने भनेको मूल्य र भोगको सुविधा समेत हेर्ने भएकाले बाटोमा जोडिएको सबै भू-भाग चार खण्डको एक खण्ड पाउने पक्षलाई मात्र दिलाउनु न्यायोचित हुन नसक्ने।
(प्रकरण नं.११)
  - मुद्दाको अन्त्य नभएको स्थितिलाई मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्था मान्नु पर्ने हुन्छ। मुद्दा चल्दाचल्दैको सिर्जना गरिएका प्रमाणलाई प्रमाण मान्न नमिल्ने।
  - मुद्दाको अन्त्य नभई गरिने सम्पत्तिको स्वरूप परिवर्तन र निर्माण समेतले प्रभाव पार्न सक्तैन। कसैले मुद्दा चल्दाचल्दै त्यस्ता कार्य गर्दछ भने त्यसको परिणाम निजले नै भोग्नुपर्ने।
(प्रकरण नं.१२)
- पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय
महादेव यादव र हरिहर दाहाल
प्रत्यर्थी प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू प्रसन्न
दास, लक्ष्मण सिंह, सतिशकुमार भा र महादेव
पण्डित
अवलम्बित नजीर:
सम्बद्ध कानून:
■ दण्ड सजायको ६१ नं.
■ अ.व.१७
- फैसला
न्या.प्रकाश वस्ती: पुनरावेदन अदालत
जनकपुरको मिति २०५९।१२।३० को फैसलाउपर
न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ (१)
बमोजिम मुद्दा दोहोराउने निस्सा पाई पेश हुन
आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त विवरण एवं ठहर
निम्न प्रकार छ:-
मैले नसिर राइनबाट किनेको जिल्ला धनुषा,
जनकपुर न.पा.वडा नं.८(ड) कि.नं.४५४ को ०-२-
४-५^१/_२ र सफिदासँग किनेको ऐ.ऐ.कि.नं.४५५ को
०-२-५-६^१/_२ समेत जग्गा एकै प्लटमा रही भोगी
आएकोमा कि.नं.४५५ को जग्गाको दक्षिणतर्फबाट
उत्तर मुखको ४ कोठाको घर समेत बनाई निर्विवाद
रूपमा भोग गरी आएको छु। शहरी क्षेत्र नापी हुँदा
मेरो उक्त जग्गा जिल्ला धनुषा जनकपुर न.पा.वडा
नं.८ सिट नं.१३५५,२१ कि.नं.११५ मा
०-४-७-३ कायम भएको छ। मैले सफिदासँग
किनेको उक्त जग्गा कि.नं.४५५ को जग्गाको प्रतिवादी
जैतुन खातुनले लिखत बदर मुद्दा चलाई सो मुद्दामा
यस अदालत तथा पुनरावेदन अदालतबाट समेत उक्त
जग्गाको ४ खण्डको १ खण्ड दर्ता बदर हुने ठहरी
फैसला भएकोले उक्त इन्साफ दोहोराई पाऊँ भनी श्री
सर्वोच्च अदालतमा मैले कारवाही चलाएकी छु। दर्ता

उक्त मुद्दा पुनरावेदन अदालतबाट फैसला भएपश्चात् फैसला कार्यान्वयनको लागि निज जैतुन खातुनको यस अदालतमा निवेदन परी यस अदालतबाट तर्फ छुटाउन गरेको सर्जमीन डोरमा मेरो उक्त शहरी क्षेत्र नापी हुनुपूर्वको कि.नं.४५५ को जग्गाको दक्षिणतर्फबाट पूरा अरजमा र शहरीक्षेत्र नापी पश्चात् कायम भएको कि.नं.११५ को जग्गाको दक्षिण पूर्व कुनाबाट कित्ताकाट भए ठीक हुन्छ भन्ने सर्जमीन भै सोही सर्जमीनको आधारमा सोहीअनुसार कित्ताकाट भै निज जैतुनको नाउँमा जग्गा दर्ता समेत भएको छ, जुन गैरकानूनी छ किनभने एकत इन्साफ दोहोऱ्याई पाऊँ भनी मैले चलाएको कारवाहीको टुङ्गे नै लागेको छैन भने अर्कातर्फ निज जैतुनले जग्गाको मात्रै लिखत बदर गराई पाउने ठहरेकोमा उक्त कित्ताकाट भएको जग्गामा मेरो बसोबासको घर छ साथै सो जग्गा पूरै बाटोतर्फ पछ र यतातिरबाट कित्ताकाट हुँदा मेरो जग्गाको निकास नै बन्द हुन जान्छ। उक्त सर्जमीन सम्बन्धित स्थानमा गै भएको छैन। सो सर्जमीनको मलाई कुनै जानकारी पनि दिइएको छैन। सर्जमीनमा मेरो भएको घर देखाएको छैन। अतः गैरकानूनी रूपमा मेरो कि.नं.११५ बाट कित्ताकाट गरी कि.नं.२५३ को ०-०-११ १/२ जग्गाको कित्ताकाटलगायतको दर्ता बदर दर्ता समेतको कार्य बदर गरी मेरा घर जग्गाबाट टण्टा खिचोला मेटाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको फिरोद पत्र।

विपक्षीको दावी मिथ्या बनावटी गैरकानूनी हकद्वैयाविहीन छ। वादी दावीमा उल्लिखित घर २०५२ सालमा बनेको हैन। सो घर वादीले २०५२ सालमा बनाएको नभै उक्त जग्गा मालपोत कार्यालयको २०५३।१।१६ को टिप्पणीअनुसार मेरो नाउँमा दर्ता भै २०५३ साल पौषमा मैले घर बनाई भोग गरिआएको छु। सो मुद्दाभन्दा पहिले त्यहाँ घर थिएन भन्ने कुरा यस अदालतबाट भै आएको २०५२।१।२४ को सर्जमीन मुचुल्का नापी कार्यालय धनुषाबाट कित्ताकाटका लागि गएको अमीनको प्रतिवेदनबाट समेत पुष्टि हुन्छ। कित्ताकाट अर्थात् तर्फ निर्धारण सम्बन्धमा भएको कारवाहीको सम्बन्धमा मलाई कुनै जानकारी दिइएन भन्ने वादीको भनाई पनि भूठा हो। किनभने त्यस सम्बन्धमा निज वादीका नाउँमा यस अदालतबाट जारी भै गएको म्यादमा निज वादी उपस्थित नभै

म्याद गुजारी बसेकी छन्। जुन लिखत बदर मुद्दाको आधारबाट उक्त जग्गा मेरो हुन आयो सोको इन्साफ दोहोऱ्याई पाऊँ भनी यी वादीले सर्वोच्च अदालतमा कारवाही चलाएकोले सो निर्णयबाट ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा यसबाट उक्त कारवाही वादीले बदर गराउन पाउने हैन। अतः भ्रष्ट वादी दावी खारेज गरी कानूनी उन्मुक्ति पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिउत्तर पत्र।

कित्ताकाट समेतको कार्य तथा दर्ता बदर गरी खिचोला मेटाई पाऊँ भन्ने वादी दावी पुग्न सक्दैन भन्ने व्यहोरा समेतको शुरु धनुषा जिल्ला अदालतको फैसला।

लिखत दर्ता बदर मुद्दाको फैसलामा नभनिएको कुरामा प्रवेश गरी फैसला कार्यान्वयन गर्ने अधिकार रहेको हुँदैन। उसमा पनि फैसला कार्यान्वयनको सन्दर्भमा पनि म पुनरावेदकलाई नबुझी फैसला कार्यान्वयन गर्न मिल्दैन। सर्जमीनको आधारतर्फ छुट्याउने भन्ने प्रावधान कानूनले गरेको छैन। साथै कि.नं.४५४ सँग ४५५ लाई समावेश गरी कार्यान्वयन गर्न मिल्ने होइन। लिखत दर्ता बदर मुद्दामा समावेश नरहेको कि.नं.४५४ र समावेश रहेको कि.नं.४५५ लाई एउटै ठहऱ्याई न्यायको विपरीत दर्ता बदर दर्ता कायम गर्ने गरी भएको शुरु फैसला बदर गरी वादी दावीअनुसार उल्लिखित कित्ताकाट एवं दर्ता बदर गरी पूर्ववत् मेरा नाममा कायम समेत गरी जग्गा घर खिचोला मेटाई पाऊँ भन्ने व्यहोराको समेत पुनरावेदन पत्र।

यसमा साविक कि.नं.४५५ को जग्गामध्येको चार खण्डको एक खण्ड लिखत बदर गरिपाऊँ भन्ने प्रतिवादी जैतुन खातुनको फिरोदमा लिखत बदर हुने ठहरी भएको फैसलातर्फ नखुलेको र ४५५ नं. को जग्गा दक्षिणतर्फ बाटो भएको र बाटोतर्फको मात्र ११ १/२ धुर जग्गाको कित्ताकाट भएको र त्यो जग्गाको कित्ताकाट हुँदा पुनरावेदकको मञ्जूरी नभएको अवस्थामा कि.नं.४५५ को जग्गामध्ये रोखपोख मिलाएर ११ १/२ धुर जग्गाको कित्ताकाट गर्नुपर्नेमा बाटोतर्फको जग्गा जसमा घर टहरा समेत तर्फ कित्ताकाट गरेकोमा त्यो बदर गरिपाऊँ भन्ने परेको फिरोदमा दावी नपुग्ने ठहऱ्याएको धनुषा जिल्ला

अदालतको मिति २०५६।८।२९ को ईन्साफ विचारणीय देखिएकोले प्रत्यर्थी भिकाई आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने व्यहोराको आदेश।

मिसिल संलग्न रहेको नक्सा प्रिन्ट र साविक नक्सा समेतलाई हेर्दा प्रत्यर्थी प्रतिवादीको भागमा परेको तर्फको जग्गाले यी पुनरावेदकलाई कुनै मर्का नपर्ने र नक्सा प्रिन्टबाट समेत यी पुनरावेदकको घर प्रतिवादीको भागमा परेको भन्ने जिकीर भूठा देखिन्छ। जग्गाको पश्चिमको मध्य भागमा घर रहेको र सो जग्गामा घरमा आउने जाने मूल बाटो नै रहेको देखिँदा वादी दावी नपुग्ने भनी शुरु धनुषा जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।८।२९ मा गरेको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। वादीको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्दैन भन्ने समेत पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५९।९।३०।९ को फैसला।

मिसिल संलग्न नक्सा प्रमाणहरूको विवेचना नगरी व्यवहार प्रमाणलाई समेत नहेरी वादी दावी पुन नसक्ने ठहर गरेको शुरु फैसलालाई सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी पाउन मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा पाऊँ भनी वादी शान्तिदेवी कोइरिनको यस अदालतमा पर्न आएको निवेदन।

यसमा विपक्षी प्रतिवादीले लिखित बदर मुद्दामा साविक कि.नं. ४५५ को क्षेत्रफल ०-२-५-६ ^१/_३ जग्गामध्ये ज.वि.०-०-९९ ^१/_३ जग्गा जित्ती पाएकोमा सो कि.नं. को जग्गा हाल नापीमा कि.नं. ४५४ को क्षेत्रफल ०-२-४-५ ^१/_३ समेत संयुक्त कि.नं. २५३ मा नापी भएको पाइयो। विपक्षीले फैसलाबमोजिम पाउने ०-०-९९ ^१/_३ जग्गा साविक कि.नं. ४५५ को जग्गाबाट मात्र नरमगरम मिलाई पाउन पर्नेमा उक्त सा.कि.नं. ४५५ को दक्षिणतर्फबाट पूरै बाटोमा पर्ने गरी कित्ताकाट गरी लिएकोमा वादी दावी पुन नसक्ने ठहर्‍याएको शुरुको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसलामा अ.व. ९८४ (क) नं. प्रमाण ऐन, २०३९ को दफा ५४ को व्याख्यात्मक त्रुटि देखिएकोले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९२ को उपदफा (९) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरिएको छ। नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने संयुक्त इजलासको २०६२।९।१५ को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदनपत्रसहितको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री महादेव यादव र श्री हरिहर दाहालले प्रतिवादीले लिखत बदर मुद्दामा साविक कि.नं. ४५५ को जग्गामध्ये ज.वि. ०-०-९९ ^१/_३ जितिपाएको उक्त कि.नं. ४५५ को चार भागको ९ भाग बदरको नालेस परेकोमा चार भागको एक भाग लिखत बदर हुने गरी फैसला भएकोमा कित्ताकाट गर्दा दर्तावालालाई बुभ्नुपर्नेमा नबुभी कित्ताकाट भएको कार्य प्राकृतिक न्यायको सिद्धान्त समेत विपरीत हुन गएको छ। तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी हुनुपर्छ भन्ने समेतको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो। प्रत्यर्थी प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रसन्न दास, श्री लक्ष्मण सिंह, श्री सतिशकुमार भ्ना र श्री महादेव पण्डितले विपक्षीले दावी लिए जस्तो मनोमानी ढंगबाट कित्ताकाट भएको होइन रीतपूर्वकको म्याद तामेली भएको छ। यदि अन्याय भएको भए सोही चलनको विषयमा बोल्नु पदछ पटक पटक फिराद लिएर आउनु पर्ने होइन। मिति २०५३।९।२३ मा अमीनकै प्रतिवेदनबाट कि.नं. २५३ मा कित्ताकाट भयो र मिति २०५३।८।१८ मा पूर्जा प्राप्त भएको हो। विपक्षीको दावी दुःख दिने नियतले आएको हुँदा पुनरावेदन अदालतको फैसला सदर हुनु पदछ भन्ने समेतको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपरोक्त बहस जिकीर समेत सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ छैन तथा पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने हो होइन सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा यिनै वादी प्रतिवादीबीच चलेको लिखत दर्ता बदर दर्ता मुद्दामा धनुषा जिल्ला अदालतको मिति २०४९।७।६ र पुनरावेदन अदालत जनकपुरको मिति २०५९।७।९३ को फैसलानुसार मिति २०४३।७।९९ को राजीनामामा उल्लेख भएको कि.नं. ४५५ को ०-२-५-६ ^१/_३ जग्गाको चार भागको एक भाग लिखत बदर हुने ठहरी फैसला भएपश्चात् फैसला

कार्यान्वयनको क्रममा कित्ताकाट गर्दा न्यायोचित नभएको भन्ने नै मुख्य पुनरावेदन जिकीर रहेको पाइयो । शुरु जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालतले आफ्नो फैसलाअनुसार कित्ताकाट गर्ने गरेको कार्यलाई सदर गर्दै वादी दावी नपुग्ने ठहर गरेकोमा मुख्यतः प्रस्तुत मुद्दामा वादीले म्यादमा हाजिर नभएको भन्ने कुरालाई उल्लेख गरेको पाइन्छ ।

३. सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गर्दा मिति २०४३।७।१९ को लिखत बदर माग गर्ने वादी जैतुन खातुनले कि. नं.४५५ को कित्ताबाट मात्रै चार भागको एक भाग जित्ती पाएकोमा विवाद रहेन । उक्त विवादको कि.नं.४५५ को नरम गरम मिलाई न्यायोचित ढंगले ४ भागको १ भाग वादीले पाउनु पर्ने नै देखियो । तर, प्रस्तुत मुद्दामा वादीले पाउने कुरामा विवाद नदेखिए पनि अचल सम्पत्ति कित्ताकाट गर्दा नरम गरम मिलेन भन्ने नै मुख्य जिकीर रहेको देखिँदा उक्त जग्गाको प्रकृतिअनुसार गरे नगरेको तर्फ नै हेर्नुपर्ने देखिन आयो ।

४. प्रस्तुत विवादको वस्तुस्थितिको अध्ययन गर्दा नसिरबाट शान्तिदेवीले २०४३।३।२८ मा कि.नं.४ को ज.वि.०-२-४-५^१/ निजकी श्रीमती सफीदाबाट कि.नं.४५५ को ज.वि.३-२-५-६^१/ मिति २०४३।१।७ मा खरीद गरेको देखिन्छ । कि.नं.४५४ का हकमा कुनै मुद्दा नपरी केवल कि.नं.४५५ को चार भागको एक भाग बदर गरिपाउन सफिदाकी सौता जैतुन खातुनबाट २०४३।१।२५ मा लिखत बदर मुद्दा परी २०५४।१।१९ मा सर्वोच्च अदालत समेतबाट चार भागको एक भाग बदर हुने ठहर भई अन्तिम भएको छ । मुद्दा चलाचल्दै अवस्थामा शहरी नापी हुँदा दुवै कित्ताको धनी प्रस्तुत मुद्दाकी वादी शान्तिदेवी भएबाट कि.नं.११५ मा एउटै कित्तामा नापी भएको छ ।

५. लिखत बदर मुद्दाकी वादी तथा यस मुद्दाकी प्रतिवादी जैतुन खातुनको जित्तिपाएको भाग छुट्टयाउन २०५२।१।१३ मा दरखास्त परी अन्त्यमा नयाँ कि.नं.११५ को पूर्व दक्षिणबाट ज.वि.०-०-११^१/ कित्ता कि.नं.२५३ जैतुन खातुनलाई कित्ताकाट गरिदिए विरुद्ध प्रस्तुत फिराद परेको छ ।

६. सोही लिखत बदर मुद्दाको फैसला कार्यान्वयनमा रीतपूर्वक म्याद पाई हाजिर नहुने यी

वादी शान्तिदेवीले सोही कारवाही विरुद्ध केही नगरी २०५६।८।१९ मा प्रस्तुत नयाँ फिराद दायर गर्न नमिल्ने र यसरी दायर भएको फिरादबाट विचार हुन नसक्ने भनी प्रतिवादी जैतुन खातुनका तर्फबाट प्रारम्भिक आपत्ति प्रकट गरिएको छ । यस प्रश्नतर्फ विचार गर्दा सर्वप्रथमतः अदालतको अन्तिम फैसला हरहालतमा कार्यान्वित हुनुपर्दछ भन्ने कुरामा विवाद उठाउनु मनासिव हुँदैन । अदालतले गर्ने अन्तिम फैसला कार्यान्वयन नहुने हो भने फैसला गर्नुको कुनै तुक हुँदैन र कानूनद्वारा संरक्षित अधिकारको दुहाई दिँदै अदालत प्रवेश गर्नुको कुनै अर्थ हुँदैन । कार्यान्वयन नहुने फैसलाले न्यायको आभाष दिन नसक्ने । तसर्थ जैतुन खातुनले विवादको सम्पत्तिमा जित्तिपाएको खण्ड पाउनु नै पर्ने हुन्छ । तर, फैसला मूल हो त्यसको कार्यान्वयन सो मूल कार्यको प्रतिकूल हुन सक्दैन । फैसलाको उचित ढंगले कार्यान्वयन गराइ दिने कानूनी दायित्व अदालतको हो । कुनै पक्ष उपस्थित भएन भन्दैमा फैसलाप्रतिकूल कित्ताकाट समेत गरी कार्यान्वयन गर्ने छूट अदालतलाई पनि हुँदैन । पक्षहरूले कानूनको परिधिभित्र रही मिलापत्र गरेमा बाहेक फैसलाको प्रतिकूल कार्यान्वयन गराइदिएको देखिन्छ भने अदालतले विधिवत् दायर हुन आएको मुद्दाबाट यथोचित निर्णय लिनुपर्ने नै हुन्छ ।

७. फिराद गर्दा “तर्फ” को माग गरिएन भने पनि फैसला कार्यान्वयनको क्रममा कूल जग्गामध्ये कुन ठाउँबाट कसरी कित्ताकाट गरिदिने हो, त्यो यकीन गर्न सकिन्छ । यसरी यकीन गरिएको कुरालाई फैसलामा हुँदै नभएको फिरादमा दावी नै नभएको कुरामा प्रवेश गरेको मान्न मिल्दैन । कारण फैसलाबमोजिम प्रदत्त न्याय कहिल्यै र कुनै पनि रूपमा शून्यमा परिणत हुन सक्दैन । प्रस्तुत विवादसँग सम्बन्धित फैसलाअनुसार कि.नं.४५५ को ज.वि.०-२-५-६^१/ मध्ये ०-०-११^१/ जैतुन खातुनले पाउनु पर्ने कुरा सुनिश्चित छ । फैसला कार्यान्वयनको क्रममा कित्ताकाट गरिदिने दिलाउने दायित्व अदालतको हो । प्रस्तुत मुद्दामा सर्जमीन समेत गरी पूर्व दक्षिणबाट कित्ताकाट हुनुपर्ने निर्णयमा पनि प्रस्तुत मुद्दाकी वादीबाट असहमति प्रकट गरिएको छैन । चार भागको एक

भाग छुट्याई दिने दिलाउने कारवाहीका क्रममा अदालतबाट प्रेषित म्याद रीतपूर्वक हुँदा यस विषयमा पछि आएर चुनौती दिने अधिकार प्रस्तुत मुद्दाकी वादीले छैन भन्ने तर्क न्यायसंगत छैन । कारण म्याद सूचना पाएर अनुपस्थित नहुनुको परिमाण फैसलाको प्रतिकूल कार्यान्वयन गरेपनि हुन्छ भनेर निजले समर्पण गरेको अर्थमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । तसर्थ, म्याद रीतपूर्वक छु छैन वा भयो भएन भन्ने विषयमा प्रवेश गरिरहन आवश्यक छैन । फैसला कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने दायित्व मुद्दा हार्ने पक्षको पनि हुन्छ । कुनै पक्षको कानूनी कर्तव्यले अर्को पक्षको अधिकार सिर्जना गरिरहेको पनि हुन्छ । अदालतबाट भएको फैसला कार्यान्वयनमा हार्ने पक्षको वा जित्ने पक्षको असहमति वा सहमति कानूनले आवश्यक मानेको छैन । केवल फैसलाको प्रतिकूल सो कार्यान्वयन नहोस् भन्ने अभिप्रायले हार्ने तथा जित्ने दुवै पक्षलाई सूचना दिइने मात्र हो । फैसलाविपरीत कार्यान्वयन भए त्यसलाई चुनौती दिने कानूनी उपायको अवलम्बन गर्न पक्षहरू सक्षम हुन्छन् । उपचारका विविध उपाय भएको अवस्थामा आफूले उचित सम्झेको उपचार विधि छनौट गर्ने अधिकार सम्बन्धित पक्षलाई हुन्छ ।

८. फैसला कार्यान्वयनलाई चुनौती दिने माध्यम दण्ड सजायको ६१ नं. र सोपश्चात् अ.व.१७ मात्र हुन वा अन्य कानूनी उपाय पनि छन् भन्ने यस मुद्दाको अर्को विचारणीय पक्ष हो । कारण प्रत्यर्थी तर्फका कानून व्यवसायीले दण्ड सजायको ६१ नं.को प्रक्रिया नअपनाई सो कानूनमा रहेको म्याद गुजारी प्रस्तुत फिरादको रूपमा दायर हुन आएकोले यो विषय विचारणीय नै छैन भन्ने तर्क अधि सार्नु भएको छ । फैसला कार्यान्वयनका सिलसिलामा तहसीलदार कर्मचारीले गरेको कामकारवाहीमा चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले दिन सक्ने उजूरीलाई दण्ड सजायको ६१ नं.ले समेटेछ । उपचारको यो माध्यम अपनाइएन भन्दैमा सबूद प्रमाण तथा फैसलाको आसय तथा ठहर प्रतिकूल हुन गएको कार्यान्वयनले स्वतः कानूनी मान्यता पाउन सक्दैन । कानून र न्यायले आफ्नो स्वरूप स्वयम् निर्धारण गरिरहेका हुन्छन् । त्यसैले फैसलाको कार्यान्वयन सो अनुकूल हुनुपर्छ भन्ने कानूनी

मान्यतालाई कुनै पक्षको आचरणकै कारणबाट तिलाञ्जली दिएको अर्थ लगाउन मिल्दैन । फैसलाको प्रतिकूल हुने कार्यान्वयन प्रक्रियाको त्रुटि सच्चाउने कानूनी उपचारका मार्ग सम्बन्धित पक्षले नै रोज्ने कुरा हो । फैसला कार्यान्वयन गर्न अनावश्यक बखेडा भिकिएको अवस्थामा अदालतले त्यस्ता पक्षलाई कहिल्यै मद्दत गर्न हुँदैन । तर, फैसला कार्यान्वयन गरी काम सम्पन्न भएको मानिएको स्थितिमा फैसला प्रतिकूल गम्भीर त्रुटि गर्दै कार्यान्वयन भएको कुरा औल्याएर प्रचलित कानूनबमोजिम नै कुनै पक्ष अदालत प्रवेश गर्न चाहन्छ भने त्यसलाई ढोका थुन्नु न्यायको मान्यता होइन । सबूद प्रमाण समेतका वस्तुस्थितिले कार्यान्वयन भइसकेको फैसलाका हकमा समेत सो फैसला र त्यसको कार्यान्वयनमा तालमेल छु छैन त्यसले कसैको अधिकारमा गम्भीरतम् रूपमा प्रतिकूल असर पारे नपारेको हेर्न नै मिल्दैन भन्नु न्यायोचित हुन सक्तैन ।

९. प्रस्तुत विवादमा फैसला र सोको कार्यान्वयनको स्थितिलाई हेर्दा के कुरा भुल्नु हुँदैन भने कि.नं.४५४ र ४५५ दुई अलग कित्ता हुन् । केवल ४५५ को लिखतको हकमा फिराद परी सो कित्ताको चार भागको एक भाग बदर भएको छ र पछि शहरी नापी हुँदा एउटै व्यक्तिले खरीद गरी कम्पाउण्ड समेत लगाएका कारणले एउटै कित्तामा नापी भई सो कि.नं.११५ हुन पुगेको छ । साथै लिखत बदर मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन क्रममा पूर्व दक्षिण तर्फबाट चार भागको एक भाग छुट्याउने विषय पनि निर्धारित भएको छ । पहिले अदालतले कि.नं.४५५ कै पूर्व दक्षिणबाट कित्ता काटी दिन नापी शाखामा लेखी पठाएको पनि छ । कि.नं.११५ को पूर्व दक्षिण भन्नु र साविक कि.नं.४५५ को पूर्व दक्षिण भन्नुमा अन्तर छ । संयोगले साविकका कि.नं.४५४ र ४५५ एउटै व्यक्ति अर्थात् प्रस्तुत मुद्दाकी वादी पुनरावेदिकाले खरीद गरेको स्थिति छ । यसो भन्दैमा साविकका दुई पृथक कित्ताको अस्तित्वलाई अस्वीकार गर्न मिल्दैन । यस अर्थमा लिखत बदर मुद्दा परी चार भागको एक भाग बदर हुने ठहरेको केवल कि.नं.४५५ हो भन्ने कुरा सुनिश्चित छ ।

१०. अब कि.नं.४५५ को कित्ताकाट लिखत बदर मुद्दामा भएको फैसला अनुकूल वा प्रतिकूल के कसरी भयो भन्ने विवेचना हुनुपर्ने अर्को प्रश्न हो । नयाँ नापीबाट कायम कि.नं.११५ को पूर्व दक्षिण तर्फ कि.नं.२५३ सो मुद्दाकी वादी अर्थात् जैतुन खातुनलाई दिलाइएको छ । नक्सा प्रकृति हेर्दा कि.नं.११५ (साविक ४५४ र ४५५) को दक्षिणतर्फ बाटो छ । कुनै पनि जग्गाका लागि बाटो महत्वपूर्ण कुरा हो । बाटोसँग जमिन जोडिनु र नजोडिनु त्यसको मूल्य र सुविधाका दृष्टिले ठूलो अन्तर पर्ने विषय हो । प्रस्तुत विवाद शहरी क्षेत्रको जग्गासँग सम्बन्धित छ । यस अवस्थामा चार भागको एक भाग छुट्याउँदा कुनै पक्षलाई पूरै बाटोसँग जोडिएको जग्गा दिनु र अर्को पक्षलाई पिछवारको जग्गा दिने कार्य न्यायसंगत हुँदैन । दिने दिलाउने कार्यमा नरमगरम मिल्नु पर्दछ भन्ने साश्वत न्यायिक मान्यता हो । कुनै पनि सम्पत्ति विभाजित गर्दा त्यसको मूल्य र महत्वअनुसार समान विभाजन गरिदैन भने न्यायोचित हुन नसक्ने । सम्पत्ति विभाजन गर्नु भनेको लाभ र हानि पनि समान रूपमा विभाजन गर्नु हो । प्रस्तुत विवादमा कि.नं.४५५ बाट चार भागको तीन भाग एक पक्ष अर्थात् सो लिखत बदर मुद्दाकी प्रतिवादी पक्षलाई र एक भाग अर्को पक्ष अर्थात् वादी पक्षलाई दिनु दिलाउनु भन्ने लिखत बदर मुद्दाको फैसलाले बोलिरहेको छ । फिरादमा नै तर्फ खोली बदर माग नभएको जग्गासँग सम्बन्धित लिखत बदर हुनु भनेको त्यो जग्गाको मूल्य र उपयोगिताका दृष्टिकोणले अनुपात मिलाई दिनु दिलाउनु पनि हो । फिरादमा नै लिखतको तर्फ खोली दावी भएको र त्यसमा प्रतिवाद भई मुख नमिलेको स्थितिमा सबूद प्रमाण बुझी नरमगरम मिलाई फैसलामा बोल्नु पर्ने हुन्छ । तर, फिरादमा तर्फ खोली माग भएन भन्दैमा नरमगरम मिलाउन पर्दैन भन्ने रूपमा ग्रहण गर्न मिल्दैन ।

११. सो फैसलाअनुरूप नरमगरम मिलाई कित्ताकाट भयो वा भएन भन्ने सन्दर्भमा हालको कि.नं.११५ मा समाहित साविकका कि.नं.४५४ र ४५५ को अवस्थितिलाई अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । प्रमाणस्वरूप रहेको निषेधाज्ञा मुद्दामा २०५४/१८/२५ मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरले गराएको नक्सा विश्लेषणले नै यस मुद्दालाई निर्णायक विन्दूमा

पुन्याउँछ । कारण सो नक्सामा प्रस्तुत मुद्दाका वादी प्रतिवादी दुवै पक्ष रोहवरमा छन् र त्यसको एक खण्डमा बनेको घरका हकमा बाहेक उल्लिखित नाप तथा विवरणमा दुवै पक्षको मञ्जुरी छ । सो नक्साअनुसार न.नं.६ साविक कि.नं.४५४ हो र न.नं.७ र ८ साविक कि.नं.४५५ हो । न.नं.१० मा बाटो रहेको छ । न.नं.७ र ८ को दक्षिण अर्थात् बाटोसँग जोडिएको न.नं.८ को चौडाई ५५.२ (पचपन्न फीट दुई इञ्च) रहेको छ । यसबाट बाटोतर्फको कि.नं.४५५ को सम्पूर्ण दक्षिणी भाग नै जैतुन खातुनलाई दिइएको छ । यही न.नं.८ लाई नयाँ कि.नं. ११५ बाट कित्ताकाट गरी कि.नं.२५३ कायम गरी जैतुन खातुनलाई दिलाइएको छ । यसबाट कि.नं.४५५ कै बाँकी न.नं.७ को भू भाग पिछवार तथा बाटोरहित हुन पुगेको छ । कि.नं.४५४ बाटोसँग जोडिएको भएबाट प्रस्तुत वादीलाई मर्का नपर्ने आशय पुनरावेदन अदालतको रहेको छ । कि.नं.४५५ को विभाजन फैसलाअनुरूप भयो भएन भन्ने सन्दर्भमा साँध जोडिएको र मुद्दाको विषयवस्तु नै नरहेको कि.नं.४५४ लाई जोडेर हेर्न मिल्दैन । लिखत बदर मुद्दाको फैसला कार्यान्वयन गर्दा कि.नं.४५५ (न.नं.७ र ८) को चार भागको एक भाग सो मुद्दाकी वादी जैतुन खातुनलाई दिलाउँदा नरमगरम हेर्नुपर्ने हुन्छ । नरमगरम हेर्ने भनेको त्यसको मूल्य र भोगको सुविधा समेत हेर्ने हो । यस दृष्टिकोणबाट बाटोमा जोडिएको सबै भू-भाग चार खण्डको एक खण्ड पाउने पक्षलाई मात्र दिलाउनु न्यायोचित हुन सक्दैन । अर्कोतर्फ कि.नं.४५५ को पूर्वतर्फ उत्तर दक्षिण लम्बाई १३८ फीट रहेबाट कि.नं.४५५ बाट ०-०-११ ^१/_४ विभाजन गर्दा जैतुन खातुनले भोग नै गर्न नसक्ने गरी चिरो जग्गा छुट्याउनु पनि न्यायोचित हुन सक्दैन । जग्गाको खण्डीकरण गर्दा त्यो उपभोग्य होस् भन्ने उद्देश्य पनि रहनु पर्दछ । यसका अलावा जग्गामा रहेका सबै लाभ र हानी पनि समानुपातिक रूपमा विभाजन गरी कित्ताकाट गर्नुपर्दछ । यसका लागि बाटो निकासलाई केन्द्रविन्दू बनाउनु पर्दछ । बाटोतर्फ जोडिएको भू-भागको लम्बाई ५५.२" इञ्च रहेबाट यसको चार भागको एक भागमा लिखत बदर मुद्दाकी वादीलाई दिनु दिलाउनु न्यायोचित हुने भएबाट

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, पृष्ठ

सोको चार भागको एक भाग १३ फीट $९\frac{1}{2}$ इञ्च तेह्र फीट साढे नौ इञ्च) कि.नं.४५५ को पूर्व दक्षिण विन्दुबाट पश्चिमतर्फ आई कित्ताकाट विन्दू कायम गरी यसैको समानान्तर उत्तरतर्फ पनि १३ फीट $९\frac{1}{2}$ कायम गरी जम्मा ०-०-११ $\frac{1}{2}$ (साढे एघार धुर) कित्ताकाट हुनु नै उक्त लिखत बदर मुद्दाको न्यायोचित् र कानूनसम्मत कार्यान्वयन हो। लिखत बदर मुद्दाबाट ०-०-११ $\frac{1}{2}$ पाएको पक्षलाई निषेधाज्ञा मुद्दामा भएको नक्साबाट देखिएको न.नं.८ मा ०-०-११-५ $\frac{1}{2}$ दिलाउनुबाट पनि फैसला कार्यान्वयनमा गम्भीर त्रुटि रहेको उपमा हो।

१२. कि.नं.११५ को पूर्व दक्षिणको न.नं.८ मा हाल घर बनिसकेको भन्ने कुरा पनि बहसमा उठेको छ। सो घर शहरी नापी नक्सामा देखिदैन। विवादित फैसला कार्यान्वयन कि.नं. ११५ को कित्ताकाट भै कायमी कि.नं. २५३ मा पनि घर देखिदैन। २०५२।९।२४ मा सम्पन्न सर्जमीन मुचुल्काबाट पनि सो स्थानमा घर भएको देखिदैन। सो खपडाको छानोयुक्त कच्ची घर वादी वा प्रतिवादी कसले बनाएको हो भन्ने विवाद पनि छ। २०४३।१।२५ मा लिखत बदर मुद्दाको फिरादले प्रारम्भ भएको मुद्दामा सोको कार्यान्वयनको कारवाही तामेलीमा गएको छ। यसै विषयलाई लिएर दायर निषेधाज्ञा मुद्दा मिति २०५९।५।५।४ मा सर्वोच्च अदालतबाट टुगिएको छ। यस मुद्दाकी वादी निरन्तर न्यायको खोजीमा नै रहनु भएको छ। प्रस्तुत फिराद हदम्याद नाघी दायर भएको भन्ने प्रतिवाद कथन छैन। यसरी मुद्दाको अन्त्य नभएको स्थितिलाई मुद्दा चल्दा चल्दैको अवस्था मान्नु पर्ने हुन्छ। मुद्दा चल्दाचल्दैको सर्जना गरिएका प्रमाणलाई प्रमाण मान्न मिल्दैन। साथै मुद्दाको अन्त्य नभई गरिने सम्पत्तिको स्वरूप परिवर्तन र निर्माण समेतले प्रभाव पार्न सक्तैन। कसैले मुद्दा चल्दाचल्दै त्यस्ता कार्य गर्दछ भने त्यसको परिणाम निजले नै भोग्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा पुनरावेदन अदालत जनकपुरबाट विषेधाज्ञा मुद्दामा सम्पन्न मिति २०५४।१०।२ मा सम्पन्न नक्साको न.नं.८ मा खपडाको छानोयुक्त कच्ची घर रहेको देखिँदैन। लिखत बदर मुद्दाको फैसलाविपरीत भएको कित्ताकाटको कार्य वैद्य हुन सक्तैन।

१३. तसर्थ साविक कि.नं.४५५ को बाटो तर्फको दक्षिण मोहडाको ५५.२" लाई चार भागको एक भाग गरी सोही कित्ताको दक्षिण पूर्वबाट ज.वि.०-०-११ $\frac{1}{2}$ यस मुद्दाकी प्रतिवादी जैतुन खातुनलाई कित्ताकाट गरी दिलाउनु पर्नेमा साविक कि.नं.४५५ का अतिरिक्त कि.नं.४५४ समेत समाहित शहरी नापीको कि.नं.११५ को पूर्व दक्षिणबाट कित्ताकाट गरी लिखत बदर मुद्दाको फैसलाविपरीत कि.नं.२५३ कायम गरी कित्ताकाट गरी प्रतिवादी जैतुन खातुनको नाममा गरिएको कित्ताकाट दर्ता बदर टण्टा खिचोला नमेटाई दिएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत जनकपुरको २०५९।१२।३० को फैसला मिलेको देखिन आएन। अतः सो हदसम्म पुनरावेदन अदालत जनकपुरको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छ। अरूमा तपसील बमोजिम गर्नु।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा पुनरावेदन अदालतको फैसला केही उल्टी हुने रहेकोले शुरु तथा पुनरावेदन अदालतबाट वादी दावी नपुग्ने गरेको निर्णयअनुसार शुरुबाट कित्ताकाट हुने गरेको निर्णय परिवर्तन गर्नु पर्ने हुँदा अब साविक कि.नं.४५५ को मोहडाको ५५.२ (पचपन्न फीट दुई इञ्च) मध्ये पूर्व दक्षिणबाट वादीले पाउने भई चार भागको एक भाग अर्थात् १३ फीट $९\frac{1}{2}$ (तेह्र फीट साढे नौ इञ्च) बाटोतर्फ तथा पिछवार मोहडा कायम गरी उत्तरतर्फ पनि समानान्तर १३ फीट $९\frac{1}{2}$ नै कायम गरी दक्षिणबाट पछाडी जहाँसम्म लम्बाई कायम गर्दा पश्चिमतर्फ ज.वि.०-०-११ $\frac{1}{2}$ हुन्छ। त्यहाँसम्म कित्ताकाट गरी प्रतिवादी जैतुन खातुनलाई लिखत बदर मुद्दाअनुसार जित्ती पाएको कित्ता कायम गरी दिनु भनी शुरु जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ----- १

लगत कट्टा गरी मिसील नियमानुसार बुझाई दिनु ---- २

उक्त रायमा म सहमत छु

न्या.प्रेम शर्मा

इति संवत् २०६८ भदौ ५ गते रोज २ शुभम् --
इजलास अधिकृत : हरिहर पौड्याल

निर्णय नं. ८७३९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री अवधेशकुमार यादव
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६३ सालको रिट नि.नं. ०६३-WO-०४४०
आदेश मिति: २०६३।१।२७
मुद्दा:- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: धादिङ्ग जिल्ला, नलाङ गा.वि.स. वडा नं. ३
घर भई हाल काठमाडौं जिल्ला, सितापाइला
गा.वि.स. वडा नं. २ बस्ने गेहेन्द्रबहादुर मल्ल
विरुद्ध
विपक्षी: गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय, काठमाडौं
समेत

- फौसला कार्यान्वयन हुनुपर्ने माग गरे
तापनि जिल्ला अदालतलाई
मोहीसम्बन्धी शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र
नभएकोमा अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी
गरिएको फौसलाको स्थिति कानूनतः शून्य
(Void) भएकोले उक्त फौसलाको
कार्यान्वयन नहुने ।

(प्रकरण नं.४)

- विवादका जग्गाको आफू मोही भएको
र त्यसको प्रमाण गुठीका महन्तले
विभिन्न सालको वाली बुझी भरपाई
गरी दिएको भनी उल्लेख गरे तापनि
रिट क्षेत्रबाट प्रमाणको मूल्याङ्कन एवं
परीक्षण नगरी केवल सम्बन्धित
निकायको कार्यको संवैधानिक एवं
कानूनी परीक्षणमात्र हुने ।

(प्रकरण नं.६)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बसन्तराम
भण्डारी र विद्वान अधिवक्ताद्वय रमनकुमार
श्रेष्ठ र हिरा रेग्मी

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू रामप्रसाद गौडेल,
रमेशकुमार मैनाली र ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेल,
विद्वान सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी
अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०५३, अङ्क ५ नि.नं. ६१९९, पृष्ठ
३८६
  - नेकाप २०२९, अङ्क ३ नि.नं. ६७२, पृष्ठ ७९
- सम्बद्ध कानून:
- भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क)
  - गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७, ३९

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: तत्काल प्रचलित
नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा २३
तथा तथा धारा ८८(२) बमोजिम यस अदालतको
अधिकारक्षेत्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट
निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यस प्रकार छ:-

म निवेदक २०२७ सालदेखि सुकुलढोका मठ
केदारेश्वर महादेव गुठीको लगतबाट भिङ्ने उक्त
गुठीका महन्तलाई कुतवाली बुझाई आएको छुट गुठीका
साविक वानेश्वर महादेवस्थान वडा नं.३ (क) कि. नं.
१, २, २२ ऐ. ऐ. वडा नं. ५ (क) कि. नं. ११, ११२ र
७० समेतका कित्ता कायम भई नापजाँच भएको जग्गा
कमाएको जग्गाको मोही हुँ । उक्त कित्ता साविक
महादेवस्थान ३(क) को कि. नं. १, २ र २२ मध्येबाट
हाल का. म. न. पा. वडा नं. १० सिट नं. ११०६- २१
कि. नं. १ क्षे. फ. ३-०-२-३, कि. नं. २ क्षे. फ. ०-६-
३-२, र कि. नं. ५ क्षे. फ. १-२-०-१ साविक वडा नं.
५ (क) कि. नं. ११, ११२ र ७० मध्येबाट हाल का. म.
न. पा. वडा नं. १० सिट नं. ११४६-०२ कि. नं. २६ क्षे.
फ. १-१-१-३, कि. नं. २७ क्षे. फ. ०-०-२-२, कि. नं.
१ क्षे. फ. ०-७-३-३ र कि. नं. ७३ क्षे. फ. ३-४-०-३
का जग्गा कमाई आएको छु । मैले कमाएको उक्त
जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पूर्जा पाऊँ भनी सबूद
प्रमाणसहित काठमाडौं गुठी तहसील कार्यालय,
कालमोचनमा निवेदन दिएकोमा त्यहाँबाट दावीका
जग्गा गुठी तैनाथी जनाई दर्ता भई गुठी संस्थान
केन्द्रीय कार्यालयमा पूर्जा प्राप्त भइसकेकोले कारवाही
गर्न नमिल्ने भनी निर्णय भयो । गुठी संस्थान स्वयंले

छूट गुठीको पूर्जा लिई बसेको छ। मैले उक्त जग्गा कमाएको कुरा महन्तले गरेको भरपाईले देखिन्छ। त्यसको निस्सा पाउनु पर्नेमा नदिएकोले निर्णय बदर गरी हक कायम गरिपाऊँ भनी काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा मेरो फिराद परेको थियो। काठमाडौँ जिल्ला अदालतले विपक्षी गुठीको निर्णय बदर गरी दावीको जग्गामा वादीको मोही हक कायम हुने गरी मिति २०५५।१०।११ मा फैसला भएको र सो उपर गुठी संस्थानले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा गरेको पुनरावेदन पत्र मिति २०५८।५।२५ मा खारेज भैसकेको छ। अदालतबाट भएको अन्तिम फैसला सबैले मान्नुपर्ने सवैधानिक व्यवस्था समेत रहेको छ।

मेरो पक्षमा भएका फैसला, महन्तले बाली बुभेको रसिद र मेरो भोग भएको जग्गाको जोताहाधनी पूर्जा पाउन अदालतको फैसलाअनुसार गरिपाऊँ भनी अदालतको फैसला सहित मैले गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा निवेदन गरेको थिएँ। गुठी संस्थानले लामो समयसम्म कार्यान्वयन नगरी मलाई तारिखमा पनि नराखी रहेकोमा पछि मिति २०६३।५।२९ मा बुभन जाँदा मेरो निवेदनमा निर्णय भइसकेको भनियो। के भएको रहेछ भनी निर्णय कागज सारी हेर्दा विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्देशनमा गुठी संस्थानका प्रशासकले जिल्ला अदालतको फैसलालाई अधिकारक्षेत्र नभएको फैसला कार्यान्वयन गर्न नपर्ने भनी कानून प्रतिकूलको निर्णय भएको रहेछ। विपक्षी गुठी संस्थानले जिल्ला अदालतको फैसलाउपर पुनरावेदन गरी पुनरावेदन तहबाट फैसला भइसकेपश्चात् हाल आएर जिल्ला अदालतको फैसला मान्नु नपर्ने भन्न मिल्दैन। नेकाप २०५४, नि.नं. ६३३६, पेज नं. १५१ मा अदालतले फैसला गरेकोमा गलतै गरेको भएपनि त्यो फैसला साधिकार निकायबाट कानूनद्वारा निर्दिष्ट मार्ग अवलम्बन गरी बदर गराउन सक्नु पर्दछ, यसरी बदर गराउन नसकेमा त्यस्तो फैसला जे जस्तो भए पनि कानून सरह पक्षलाई लागू हुन्छ भन्ने समेत सिद्धान्त सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादन भएको छ। अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा ४(ख) मा अदालतको न्यायिक कामकारवाहीका सम्बन्धमा अनुसन्धान वा तहकीकात गर्न वा अन्य कुनै कारवाही चलाउने

अधिकार आयोगलाई हुने छैन भन्ने व्यवस्था छ। नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ को धारा १७ द्वारा प्रदत्त मेरो सम्पत्तिसम्बन्धी मौलिक हकलाई हनन गरी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६१।१।७ च. नं. १२४/६०३८ को आवश्यक कारवाही गरी जानकारी गराउने भन्ने पत्रअनुसार विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयबाट मिति २०६१।१।२५ मा भएको निर्णय बदर गराउन अन्य बैकल्पिक उपचारको बाटो नभएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन लिई उपस्थित भएको छु।

यसरी प्रचलित कानून, नजीर र कानूनका सामान्य सिद्धान्तहरू समेत विपरीत हुने गरी विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले मिति २०६१।१।७ मा च. नं. १२४/६०३८ को निर्देशनात्मक पत्र पठाउने र सो पत्र समेतको आधारमा विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयका गुठी प्रशासकले मिति २०६१।१।२५ मा अदालतको फैसला कार्यान्वयन नगर्ने गरी गरेको निर्णय समेतले मेरो मौलिक हक हनन गरेका हुँदा ती पत्र निर्णयलगायत त्यससँग सम्बद्ध सम्पूर्ण पत्र टिप्पणी आदेश जे जो छन ती सबै उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरिपाऊँ र निवेदकले फैसला कार्यान्वयन गरिपाऊँ भनी दिएको निवेदनमा कानूनबमोजिम कारवाही गरी फैसला कार्यान्वयन गरी दिनु भन्नेलगायत उपयुक्त व्यहोराको परमादेशको आदेश विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतको नाममा जारी गरी हक प्रचलन गराई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादवाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् र विपक्षी गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय समेतका हकमा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधि मार्फत् लिखित जवाफ पठाउनु भन्ने म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अविधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासको मिति २०६३।८।१० को आदेश।

विवादित जग्गा नापीको समयमा पर्ति, बगर समेत जनिआबाट विपक्षीहरू कसैको पनि भोग आवादमा रहेको भन्ने प्रमाणित हुन आउँदैन । गुठी संस्थान ऐन, २०३३ आएपछि सम्पूर्ण गुठी जग्गामा गुठी संस्थानकै अधिनस्थ रहने भएकाले संस्थानले बन्दोबस्त गरेमा बाहेक अरु अवस्थामा कसैलाई पनि मोही कायम गरेको नदेखिएको हुँदा यी निवेदक मोही कायम हुनु सक्ने अवस्था छैन । निवेदकले महन्त क्षेत्रबहादुर पुरीसँग कथित बाली बुझाई भरपाई लिएको आधारमा मोही कायम हुनुपर्छ भन्ने मागदावी गरे तापनि महन्त क्षेत्रबहादुर पुरीले सोही अवधिमा अन्य व्यक्तिलाई पनि यिनै जग्गाको भरपाई दिएबाट निज क्षेत्रबहादुर पुरी समेत विरुद्ध भ्रष्टाचार मुद्दा दायर भएको देखिन्छ । निवेदकले विवादित जग्गाको मोही कायम गरिपाऊँ भनी गुठी संस्थानमा निवेदन दिदा कारवाहीमा आएका जग्गाको गुठीका नाममा तैनाथी पूर्जा प्राप्त हुन आएकोले अन्य कारवाही गर्न नमिल्ने भनी मिति २०५४।२।२५ मा गुठी तहसील कार्यालयले निर्णय गरेकोमा उक्त निर्णयमा चित्त नबुझे गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९(२) ले पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन गर्न जानु पर्नेमा त्यसतर्फ नगई सो निर्णय अन्तिम भैसकेको धेरै वर्षपछि प्रस्तुत रिट दायर हुन आएको देखिन्छ । कानूनबमोजिम पुनरावेदन गरी उपचार पाउन सकिने विषयमा रिट क्षेत्रबाट उपचार दिन नमिल्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । यस्तो स्थितिमा यी विपक्षीले मोही पूर्जा पाऊँ भनी दिएको निवेदनमा निर्णय हुन बाँकी रहेको दावी गरेका कतिपय जग्गा नदी बाटो र कतिपय जग्गा मार्जिन ग्यापमा परी दर्ता हुन नसक्ने अवस्थामा रहेको भन्ने समेत देखिदा गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम जे जस्तो गर्नुपर्ने हो निर्णय गरी आयोगमा जानकारी पठाउनु भनी मिति २०६१।९।२ मा आयोगबाट निर्णय भए अनुसार गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयमा च.नं. १२४/६०३८ मिति २०६१।९।७ मा पत्र पठाइएको हो । आयोगले कानूनबमोजिम कारवाही गर्न पठाएको सम्म हो । यो यस्तो कारवाही गर्नु भनी पत्र पठाएको होइन । कानूनबमोजिम कारवाही निर्णय गर्न पाउने अधिकारीसमक्ष कारवाहीको लागि लेखी पठाउँदैंमा सो कार्यलाई अनधिकृत भन्न मिल्दैन । आयोगको

मिति २०६१।९।२ को निर्णयबाटै सो स्पष्ट छ । तसर्थ आयोगको कार्य कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट ऐ. का सचिव तीर्थराज शर्माको लिखित जवाफ ।

विपक्षीको रिट निवेदन जिकीर निराधार एवं मिथ्या छ । विपक्षीले आफ्नो मौलिक हकको निर्विवाद रूपमा उल्लंघन भएको देखाउन सक्नु भएको छैन । केवल विपक्षीको असन्तुष्टिको आत्मनिष्ठ अभिव्यक्ति सम्मको प्रस्तुत रिट निवेदन हकदैयाविहीन हुँदा खारेजभागी छ । निवेदकले आफ्नो रिट निवेदनमा उल्लेख गरेका जग्गाको मोही विपक्षी निवेदक होइनन् । उल्लिखित जग्गा गुठी संस्थानको गुठी तैनाथी जग्गा हो । गुठी तैनाथी जग्गामा विपक्षीको मोही हक लाग्न सक्दैन । भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क) ले मोहियानी हकको प्राप्ति, समाप्ति तथा मोहियानी हकको तेरो मेरोसम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको छ । विपक्षी निवेदकले मोही कायम गरिपाऊँ भनी उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल काठमाडौँ जिल्ला अदालतमा नालेस गरेकोमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट फैसला भई फैसला कार्यान्वयनको लागि गुठी संस्थानमा निवेदन गरेको समेत कानूनप्रतिकूल छ । भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा ३१(क) ले मोहियानी हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको सो दफाले गुठीको जग्गालाई वाहेक गरेको समेत देखिन नआएबाट गुठी जग्गाको हकमा समेत सबूद प्रमाण बुझी मोहीसम्बन्धी तेरो मेरो प्रश्नमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको मान्नु पर्ने भनी सम्मानीत सर्वोच्च अदालतको पूर्ण इजलासबाट नेकाप २०५३, अङ्क ५, नि.नं. ६१९१, पृष्ठ ३८६ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको अवस्थामा निवेदकले कार्यान्वयन हुनुपर्ने भनी दावी गरेको काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला नै अधिकारक्षेत्र विहीन छ । त्यस्तै तत्काल प्रचलित गुठी संस्थान ऐन, २०२१ को दफा १७ मा अन्य प्रचलित नेपाल कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यस ऐनबमोजिम संस्थानले बन्दोबस्त र हेरचाह गरेको गुठीको जग्गा जमिन वा अन्य कुनै

सम्पत्तिमा यो ऐन प्रारम्भ हुँदाका बखत कसैलाई कुनै हक प्राप्त भई राखेको भए संस्थानले अन्यथा गर्न मञ्जूर गरेकोमा बाहेक यो ऐन प्रारम्भ भएपछि त्यस्तो हक समाप्त भई कसैको कुनै किसिमको हक नभए सरह राजगुठीको सम्पूर्ण हक कायम भएको मानिने कानूनी प्रावधान थियो। यसबाट संस्थानले मञ्जूर गरेकोमा बाहेक २०२७ सालमा विवादित जग्गामा कोही मोही हुन सक्ने हुँदैन। विवादित जग्गा केदारेश्वर महादेव गुठीको नाममा दर्ता गरेको बदर भई दयमन्तादेवी श्राद्ध गुठीको नाममा दर्ता हुने भन्ने समेत वादी दलमान सिंह बस्नेतको मु.स. गर्ने भैरवी बस्नेत विरुद्ध क्षेत्रबहादुर पुरी समेत भएको निर्णय दर्ता बदर समेत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०५२।३।१३ मा अन्तिम फैसला भई मालपोत कार्यालयबाट मिति २०५४।१।११ मा उक्त जग्गा दयमन्तादेवी श्राद्ध गुठीका नाममा दर्ता भइसकेका छन्। जग्गा नै केदारेश्वर गुठीको नभई दयमन्तादेवी गुठीको भएको अवस्थामा सम्मानीत काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई गुमराहमा राखी फैसला गराई उक्त फैसला कार्यान्वयन गरिपाउँ भनी विपक्षीले दिएको निवेदनमा कुनै कारवाही गर्न नपर्ने भनी यस संस्थानबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत छ।

केदारेश्वर गुठीका महन्त क्षेत्रबहादुर पुरीले राजकुमार गिरी समेतबाट यसै गुठीका यिनै कित्ता समेतका जग्गाको वाली बुझी मोही कायम गरी दिए उपर भ्रष्टाचार मुद्दा चलेकोमा उक्त मुद्दामा केदारेश्वर गुठीको जग्गा मोहीमा कमाउन दिने अधिकार उक्त गुठीका महन्तलाई नभएको र निज महन्तले गरिदिएको रसिदका आधारमा मोही कायम नहुने भनी मिति २०५४।३।११ मा पु.वे.अ. पाटनबाट भएको फैसला सो हदसम्म सदर कायम गर्ने गरी सर्वोच्च अदालतबाट मिति २०६०।१।१८ मा फैसला भएको छ। यसरी क्षेत्रबहादुर पुरीलाई गुठीको जग्गा मोहीमा कमाउन दिने अधिकार नै नभएको हुँदा त्यस्ता व्यक्तिले गरिदिएको रसिदलाई आधार मानी क्षेत्राधिकारविहीन निकाय काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला कार्यान्वयन गर्नु परेन भनी यस संस्थानबाट मिति २०६१।१।२५ मा निर्णय भएको कानूनसम्मत छ। यस संस्थानले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको

निर्देशनमा निर्णय गरेको नभई आफैले स्वतन्त्र रूपमा निर्णय गरेको हो। अदालतको फैसलाको अनादर गरी स्वतन्त्र न्यायपालिकाको क्षेत्राधिकारमा अतिक्रमण हुने गरी यस संस्थानबाट निर्णय भएको छैन। अत्यन्त विलम्ब समेत गरी अन्य कानूनी मार्गको परित्याग गरी दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालय र ऐ. का प्रशासक सेमन्तराज चापागाईंको लिखित जवाफ।

निवेदक र विपक्षी तर्फका कानून व्यवसायीबाट पेश गरिएको लिखित बहस नोट मिसिल सामेल रहेको।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री वसन्तराम भण्डारी र विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री रमनकुमार श्रेष्ठ र श्री हिरा रेग्मीले विवादित घर जग्गाहरू निवेदकले २०२७ सालदेखि महन्तलाई प्रत्येक सालको वाली बुझाई भरपाई समेत लिनु भएको छ। विवादित घर जग्गाहरू केदारेश्वर महादेव छूट गुठीको भएको भन्ने लिखित प्रमाणले पुष्टि भएको छ। विवादित घर जग्गाको निवेदकलाई मोहियानी हक प्राप्त भई सेस्तामा जनाउनसम्म बाँकी रहेको अवस्थामा निवेदकको गुठीमा निवेदन पर्दा उक्त कार्यालयबाट मोहियानी जनाउन अस्वीकार गरी निर्णय गरेबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतमा निर्णय बदर हक कायम मुद्दा परी उक्त अदालतबाट वादी दावी पुग्ने ठहर भई मिति २०५५।१।०।११ मा फैसला भएको र सो फैसलाउपर विपक्षी गुठीको म्याद नाघी परेको पुनरावेदन पत्र पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट मिति २०५८।५।२५ मा खारेज भई अन्तिम भइरहेको छ। अदालतबाट अन्तिम भई रहेको फैसलाको कार्यान्वयन हुनुपर्नेमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले गैरकानूनी रूपमा मिति २०६१।१।७ च.नं. १२४/६०३८ मा निर्देशनात्मक पत्र पठाई उक्त पत्रको आधारमा गुठी संस्थानका प्रशासकज्यूले मिति २०६१।१।२५ मा अदालतको फैसला कार्यान्वयन गर्नु नपर्ने भनी गर्नु भएको निर्णय गैरकानूनी हुँदा सो निर्णय उत्प्रेषणको आदेशबाट बदर गरी अदालतबाट अन्तिम भई रहेको फैसलाको कार्यान्वयन

गर्नु भन्ने परमादेश लगायतको उपयुक्त आदेश विपक्षीहरूका नाममा जारी गरी पाऊ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको तर्फबाट विद्वान अधिवक्ताहरू श्री रामप्रसाद गौडेल, श्री रमेशकुमार मैनाली र श्री ज्ञानेन्द्रप्रसाद पोखरेलले विपक्षी निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा विवादको जग्गाको मोही हक प्राप्तिको लागि मुद्दा दायर गर्नुभएको र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मोही कायम हुने गरी भएको फैसला अधिकारक्षेत्रविहीन रहेको छ । सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासबाट गुठी जग्गाको हकमा समेत प्रमाण बुझी मोहीसम्बन्धी निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको मान्नुपर्ने भनी *नेकाप* २०५३, अङ्क ५, नि.नं. ६१९१, पृष्ठ ३८६ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । विपक्षी रिट निवेदकले दावी गरेको जग्गा गुठी संस्थान अन्तर्गतको केदारेश्वर महादेव गुठीको राजगुठीको गुठी तैनाथी जग्गा हो भन्ने कुरा विवाद छैन । केदारेश्वर महादेव गुठी साविकमा छूट गुठी भएकोमा तत्काल प्रचलित गुठी संस्थान ऐनले त्यस्तो छूट गुठी राज गुठीमा परिणत भएको र हाल बहाल रहेकोले गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा १९ ले पनि सबै छूट गुठी राज गुठीमा परिणत भइसकेको छ । यसबाट छूट गुठीका गुठीयारका सम्पूर्ण हक समाप्त भइसकेको छ । निवेदकलाई बाली बुझेको भरपाई गरी दिने व्यक्ति क्षेत्रबहादुर पुरीले दिएका कथित भरपाईले कानूनी मान्यता प्राप्त गर्न सक्दैन । यस्तै समान प्रकृतिको मुद्दामा सर्वोच्च अदालतबाट गुठी संस्थान अधिनस्त केदारेश्वर महादेव गुठीका महन्त क्षेत्रबहादुरले विवादको जग्गामा मोही बन्दोबस्त गरेको ऐनको विपरीत कार्य गरेको मान्नुपर्ने भनी फैसला भइसकेको छ । तसर्थ, गुठी संस्थानका प्रसासकबाट भएको निर्णय कानूनसम्मत भई निवेदकको सबैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात नपरेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्ष अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री युवराज सुवेदीले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयबाट रिट निवेदकको कुनै सबैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएको छैन । निवेदकले दावी

गरेका कतिपय जग्गाहरू नदी बाटो एवं मार्जिन ग्यापमा परी दर्ता हुन नसक्ने अवस्थामा रहेको हुँदा आयोगले कानूनबमोजिम कारवाही गर्न पठाएको सम्म हो । कानूनबमोजिम कारवाही निर्णय गर्न पाउने अधिकारीसमक्ष कारवाहीको लागि लेखी पठाउँदा सो कार्य अनधिकृत भन्न मिल्दैन । निवेदकको जुन फैसलाको कार्यान्वयन हुनुपर्ने भन्ने दावी हो, उक्त फैसला अधिकारक्षेत्रविहीन निकायबाट भएको हुँदा समेत निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने होइन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत बहस गर्नुभयो ।

उल्लिखित बहस सुनी आज निर्णय सुनाउन तारिख तोकिएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निम्न प्रश्नहरू उपर विचार गरी निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

१. प्रस्तुत रिट निवेदनमा विवादित जग्गाहरूको मोही हक सम्बन्धमा निर्णय गर्ने अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई छ वा छैन ?
२. काठमाडौं जिल्ला अदालतले निवेदन दावीका जग्गाहरूमा निवेदकको मोही हक कायम हुने ठहर गरी मिति २०५५।१०।११ मा गरेको फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्ने हो वा होइन ?
३. गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६१।१२।५ को निर्णय कानूनसम्मत छ वा छैन ? निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ?

२. सर्वप्रथम पहिलो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, रिट निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा दावीको कि.नं. का जग्गाहरू काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१०।११ को फैसलाअनुसार आफ्नो नाममा मोही हक कायम भई उक्त फैसला अन्तिम भइरहेको उल्लेख गरेको देखिन्छ । विपक्षी तर्फबाट काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई मोही हकसम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र नै नभएकोमा त्यस्तो अधिकारक्षेत्रविहीन निकायको फैसलाको कानूनी हैसियत नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रस्तुत मिसिल संलग्न काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१०।११ को फैसलाको प्रमाणित प्रतिलिपि हेर्दा यी रिट निवेदक गेहेन्द्रबहादुर मल्लले दावीको कि.नं. का जग्गाहरू आफूले मोहीको हैसियतले कमाएको

उल्लेख गरी उक्त जग्गाको मोही कायम गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा पाउँ भनी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयमा निवेदन गरेकोमा केन्द्रीय कार्यालयले उक्त निवेदन गुठी तहसील कार्यालयमा पठाई गुठी तहसील कार्यालयबाट दावीको जग्गाको मोठ हेर्दा गुठीको नाममा गुठी तैनाथी जनिई दर्ता भई सेस्ता समेत खडा भई राखेको देखिँदा त्यस्तो गुठी तैनाथी जग्गाको अन्य व्यवस्था गर्ने अवस्था नहुँदा निवेदकको माग सम्बन्धमा कुनै कारवाही गर्नु परेन भनी मिति २०५४।२।२२ मा निर्णय भएको देखिन्छ। तत्पश्चात निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतमा उल्लिखित निर्णय बदर हक कायम मुद्दाको फिरोद दायर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०५५।१०।१९ मा गुठी तहसील कार्यालयबाट भएको उल्लिखित मिति २०५४।२।२२ को निर्णय बदर गरी दावी गरेको जग्गामा वादीको मोहियानी हक कायम हुने भनी फैसला भएको देखिन्छ। उक्त फैसलाउपर गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयले पुनरावेदन अदालत, पाटनमा पुनरावेदन दायर गरेकोमा म्याद नाघी पुनरावेदनपत्र दायर भएको भनी मिति २०५८।१।२५ मा पुनरावेदन अदालत, पाटनबाट उक्त पुनरावेदनपत्र खारेज भएको देखिन्छ।

३. नेपालको प्रचलित न्याय व्यवस्थामा अदालतको अधिकारक्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्था संविधान र कानूनद्वारा निर्धारित गरिएको छ। संविधानले जिल्ला अदालतलाई शुरु तहको अदालतको रूपमा स्थापित गरेको छ। जिल्ला अदालतको मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्रको व्यवस्था सामान्य कानूनको रूपमा रहेको मुलुकी ऐन र अन्य विशेष प्रकृतिका विषयमा बनेका ऐनहरूले समेत शुरु मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार नतोकेको अवस्थामा यस्ता विशेष ऐनबमोजिमको मुद्दा हेर्ने क्षेत्राधिकार पनि जिल्ला अदालतको रहेको कुरा निर्विवाद रहेको छ। तर विशेष ऐन अन्तर्गतको कतिपय प्रकृतिका विवादको शुरु निरोपण गर्ने अधिकार अर्धन्यायिक निकायलाई समेत ऐनद्वारा नै तोकिएको हुन सक्छ। सामान्य कानूनका अलावा विधायिकाले कुनै विषयमा छुट्टै विशेष ऐन बनाएको अवस्थामा सो विषेश ऐन अन्तर्गतका विवादहरूको निरोपण गर्ने अधिकारक्षेत्र सम्बन्धमा सोही विशेष व्यवस्था गर्न बनेको ऐनको कानूनी व्यवस्था लागू हुने र त्यस्तो छुट्टै विशेष ऐन

नभएको अवस्थामा मात्र अन्य सामान्य कानून लागू हुने विधिशास्त्रीय मान्यता नै हो। प्रस्तुत रिटमा मोही सम्बन्धी विवादको शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई छ वा छैन भन्ने नै विवादको मूल विषय रहेको छ। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा ३९(क) ले मोहियानी हकको प्राप्ति र समाप्ति तथा मोहियानी हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवादको शुरु निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई प्रदान गरेको र प्रस्तुत रिटमा विवादित जग्गाहरूको जग्गाधनी गुठी भएको देखिन्छ। गुठी जग्गाको व्यवस्थापन गर्ने अर्को विशेष कानून गुठी संस्थान ऐन, २०३३ रहेको छ। गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा २७ मा गुठी जग्गामा खास जोताहा किसानले प्रचलित कानूनबमोजिम मोहियानी हक पाउने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था भएको देखिन्छ। मोही हकसम्बन्धी व्यवस्थापन गर्ने प्रचलित कानून भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९ नै भएको हुँदा गुठीको जग्गामा समेत मोही हक सम्बन्धी कुनै विवाद उत्पन्न भएमा त्यस्तो विवादको निरोपण गर्न भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२९ ले तोकिदिएको कानूनी प्रक्रिया अनुरूप भूमिसुधार अधिकारीसमक्ष निवेदन गर्नुपर्ने कुरा निर्विवाद छ। यसै सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासबाट “भूमिसम्बन्धी ऐन, २०२९ को दफा ३९(क) ले मोहियानी हकको तेरो मेरो सम्बन्धी विवादको निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारी लाई प्रदान गरेको सो दफाले गुठीको जग्गालाई वाहेक गरेको समेत देखिन नआएबाट गुठी जग्गाको हकमा समेत सबूद प्रमाण बुझी मोही सम्बन्धी तेरो मेरो प्रश्नमा निर्णय गर्ने अधिकार भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको मान्नु पर्ने” भनी उपेन्द्रनाथ उपाध्याय समेत विरुद्ध गुठी संस्थान, गुठी लगत तथा तहसील कार्यालय समेत भएको उत्प्रेषणको रिटमा नैकाय २०५३, अङ्क ५, नि.नं. ६९९९, पृष्ठ ३८६ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। यसरी उल्लिखित कानूनी व्यवस्था एवं सर्वोच्च अदालतबाट स्थापित कानूनी सिद्धान्त समेतका आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा विवादित जग्गाहरूको मोहीसम्बन्धी विवाद हेर्ने शुरु अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई नभई भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको देखियो।

४. निरोपण गर्ने दोस्रो प्रश्न काठमाडौं जिल्ला अदालतले निवेदन दावीका जग्गाहरूमा निवेदकको मोही हक कायम हुने ठहर गरी मिति २०५५।१०।११ मा गरेको फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्ने वा नपर्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, माथि प्रश्न नं. १ मा गरिएको विवेचनाबाट गुठी जग्गाको समेत मोही हक कायम हुने नहुने सम्बन्धमा शुरु निर्णय गर्ने क्षेत्राधिकार जिल्ला अदालतलाई नभई भूमिसुधार अधिकारीलाई भएको पुष्टि भएको छ। यसबाट निवेदकले कार्यान्वयन हुनुपर्ने भनी दावी गरेको फैसला नै अधिकारक्षेत्र विहीन निकायबाट भएको देखिएको छ। अधिकारक्षेत्रविहीन निकायबाट भएको फैसलाको अस्तित्व के हुने भन्ने सम्बन्धमा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको ३५ नं. मा “गैर अड्डाले कानूनबमोजिम आफूले हेर्न हुने मुद्दा वाहेक अरु मुद्दा हेर्न हुदैन। हेरे छिनेको भएपनि बदर हुन्छ।” भन्ने उल्लेख भएको छ। उल्लिखित कानूनी प्रावधानको आधारमा अधिकारक्षेत्रविहीन निकायले आफ्नो अधिकारक्षेत्र भन्दा बाहिर गई अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी गरेको फैसला कानूनतः शून्य (Void) हुने र त्यस्तो कानूनतः शून्य फैसलाको कार्यान्वयन समेत हुन नसक्ने हुँदा उक्त फैसलाउपर परेको पुनरावेदनलाई पुनरावेदन अदालतबाट हदम्यादको आधारमा खारेज गरेको कारणले मात्र उक्त कानूनी मान्यता शून्य फैसलाले थप वैधता वा कानूनी मान्यताको स्वरूप धारण गर्न नसक्ने हुँदा यस वारेमा थप विवेचना गर्नु परेन। यसै सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत फूल वेन्चबाट “कानूनबमोजिम कुनै अधिकार नै नभएको व्यक्ति वा व्यक्तिको समूहको निर्णय स्वतः कानूनी प्रभावविहीन (Void) हुने उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गर्न नपर्ने फैसला कार्यान्वयन नगर्नु भन्ने सम्म आदेश दिए पुग्ने” भनी नैकाप २०२९, अङ्क ३ नि. नं. ६७२ पृष्ठ ७९ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०५५।१०।११ को फैसला कार्यान्वयन हुनुपर्ने माग गरे तापनि काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई मोहीसम्बन्धी शुरु मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र नभएकोमा अधिकारक्षेत्र ग्रहण गरी गरिएको फैसलाको स्थिति कानूनतः शून्य (Void) भएकोले उक्त फैसलाको कार्यान्वयन नहुने देखियो।

५. अब, तेस्रो निरोपण गर्नुपर्ने प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, निवेदकले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६१।९।७ को निर्देशनात्मक पत्र र गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६१।१२।५ को निर्णय कानूनसम्मत नभएको भनी दावी गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६१।९।७ को पत्रको प्रमाणित प्रतिलिपि हेर्दा आयोगले गुठी संस्थानलाई गुठी संस्थान ऐन, २०३३ को दफा ३९ बमोजिम जे जस्तो गर्नुपर्ने निर्णय गर्नु भनी विवादको विषयमा आवश्यक निर्णय गर्न पत्राचारसम्म गरेको देखिन्छ। यसरी आवश्यक निर्णय गर्न पत्राचार गर्ने कार्य स्वयं कानून प्रतिकूलको देखिन आएन। गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयले मिति २०६१।१२।५ मा निवेदकको निवेदनमा निर्णय गर्दा मोही तेरो मेरो सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र नै नभएको निकाय काठमाडौं जिल्ला अदालतमा मुद्दा गरी फैसलाबमोजिम मोही कायम गरी पूर्जा पाउँ भनी निवेदन गरेको र मोही कायम गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा दिने अधिकार गुठी संस्थानलाई नभएको समेतका आधार र कारणबाट निवेदकको निवेदनमा कारवाही गर्न परेन भनी निर्णय गरेको देखिन्छ। माथि प्रश्न नं. १ र २ उपर गरिएको विवेचना समेतका आधारमा मोही सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्रविहीन निकाय काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला कानूनी शून्य (Void) हुने पुष्टि भइसकेकाले त्यस्तो फैसला कार्यान्वयन नगर्ने गरी भएको गुठी संस्थान केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६१।१२।५ को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि नदेखिदा उक्त निर्णयलाई अन्यथा गरिरहन परेन।

६. निवेदकले प्रस्तुत रिट निवेदनमा विवादका जग्गाको आफू मोही भएको र त्यसको प्रमाण गुठीका महन्तले विभिन्न सालको वाली बुझी भरपाई गरी दिएको भनी उल्लेख गरे तापनि रिट क्षेत्रबाट प्रमाणको मूल्याङ्कन एवं परीक्षण नगरी केवल सम्बन्धित निकायको कार्यको संवैधानिक एवं कानूनी परीक्षणमात्र हुने हुँदा निवेदकको उक्त दावीका सम्बन्धमा विचार गरिरहनु परेन। साथै निवेदकले मोही हक दावी गरेको कि.नं. का जग्गाहरूको आफ्नो सबूद प्रमाणसहित मोही हकका सम्बन्धमा मुद्दा हेर्ने अधिकारक्षेत्र भएको भूमिसुधार

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, चैत

अधिकारीसमक्ष निवेदन गरेमा कानूनबमोजिम निर्णय हुन सक्ने विषय हुँदा अधिकारक्षेत्रविहीन निकाय काठमाडौं जिल्ला अदालतले मोही कायम हुने ठहर गरेको फैसला कार्यान्वयन नगरेको भनी दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गरिरहन परेन ।

७. तसर्थ, माथि विवेचना गरेका आधार प्रमाणबाट मोही हकको विषयमा निर्णय गर्ने अधिकारक्षेत्र जिल्ला अदालतलाई नभएको अवस्थामा अधिकारक्षेत्र नभएको निकायले गरेको निर्णय कानूनतः शून्य (Void) हुने हुनाले त्यस्तो निर्णय कार्यान्वयन हुन नसक्ने हुँदा गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयको मिति २०६१।१२।५ को निर्णयलाई अन्यथा गर्नु परेन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरी तर्फको लगत काटी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.अवधेशकुमार यादव

इति संवत् २०६८ साल भदौ २७ गते रोज ३ शुभम
इजलास अधिकृत - शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं. ८७४०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाश वस्ती
संवत् २०६२ सालको दे.पु.नं. ८३८४, ८३८५,
८३८६, ८३८७, ८३८८
फैसला मिति: २०६८।७।२७।१
मुद्दा:- छूट जग्गा दर्ता
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने सविर मियाँ
विरुद्ध
प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने रूपीलाल महतोको मु.स.गर्ने
सीताराम महतो
पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सप्तरी, पिप्रापूर्व गा.वि.स.
वडा नं.८ बस्ने बाबुजी मिया

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने स्व.रूपीलाल महतोको मु.स.
गर्ने सीताराम महतो

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने नूर महम्मद मियाँ
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने स्व.रूपीलाल महतोको मु.स.
गर्ने सीताराम महतो

पुनरावेदक प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने अविद मन्सुरी
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने स्व.रूपीलाल महतोको
मु.स.गर्ने सीताराम महतो पुनरावेदक
प्रतिवादी: जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जब्दी
गा.वि.स. वडा नं. ३ बस्ने वीवी जोहरा मियाँ
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: जिल्ला सुनसरी, श्रीपुर जब्दी गा.वि.स.
वडा नं. ३ बस्ने स्व.रूपीलाल महतोको
मु.स.गर्ने सीताराम महतो

शुरू फैसला गर्ने :-

मालपोत कार्यालय, सुनसरी

पुनरावेदन फैसला गर्ने :-

मा.न्या.श्री दामोदरपुरुष ठकाल

मा.न्या.श्री राघवलाल वैद्य

- मुद्दा एक वा अनेक भन्ने कुरा त्यसमा सन्निहित माग तथा प्रतिवाद र निर्णय गर्नुपर्ने विषयले निर्धारित गर्ने हो । प्रशासकीय सुविधा वा अज्ञानताले अलग-अलग फायल खडा भई टिप्पणी आदेश अलग भए भन्दैमा मुद्दा नै अलग-अलग नहुने ।

(प्रकरण नं.७)

- अ.व. १९३ नं. मा एउटै निर्णय वा विषयका सम्बन्धमा एउटै पुनरावेदन गर्न सकिने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख नभए पनि मुद्दाको विषयवस्तु समान छ भने पुनरावेदन गर्दा विवादका पक्षहरूले एउटै वा संयुक्त रूपमा गर्न सक्ने हुन्छ। यस्तोमा अलग-अलग पुनरावेदन गर्न वाध्य बनाउन नमिल्ने।
- विवादका पक्षहरूले जग्गा दर्ताका विषयमा छुट्टाछुट्टै निवेदन गरे पनि एउटै निकायमा समान विवादित विषयवस्तु भएको मुद्दाको एकै मितिको निर्णयमा सबै पुनरावेदकहरूले संयुक्त रूपमा एउटै पुनरावेदन दायर गर्दा त्यस्तो पुनरावेदन पत्र कानूनप्रतिकूल मानी खारेज गर्नु अ.व. ७२ नं. र १९३ नं. समेतका न्यायिक मान्यताको समेत प्रतिकूल हुने।
- प्राविधिक एवं कार्यविधिगत प्रश्नलाई महत्व दिई व्यक्तिको सारवान अधिकारलाई गौण बनाई पुनरावेदन पत्र नै खारेज गर्नु न्यायिक मान्यताको प्रतिकूल हुन जाने हुन्छ। न्याय माग्न अदालत प्रवेश गर्ने पक्षहरूको सारवान पक्षलाई प्राविधिक पक्षले धरासायी बनाउन नसक्ने।

(प्रकरण नं.९)

(प्रकरण नं.१०)

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
निरञ्जन आचार्य

प्रत्यर्था वादी तर्फबाट:

अवलम्बित नजीर:

- नेकाप २०६६, मसिर, नि.नं. ८२०१, पृष्ठ १२६८
- नेकाप २०६७, असार, नि.नं. ८३२८, पृष्ठ ३७२ सम्बद्ध कानून:
- अदालती बन्दोवस्तको महलको ७२, १९३ नं.
- मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१

फैसला

न्या.प्रकाश बस्ती: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६२।४।१९ को फैसलाउपर दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ :- साविक कि. नं. २६५, २६६, २६७ र २७१ बाट खारेज भै हालको श्रीपुर जव्दी गा.वि.स. वडा नं. ३(ख) को कि. नं. ३, ४, ५, ६, ७, १० र १५ समेत गरी जम्मा ७ कित्ता जग्गा मेरो पुरानो जग्गा हो। मिति २०२१।१०।२०।४ मा श्री सगरमाथा अञ्चल अदालतबाट ३६ बिगाहा जग्गा मैले जिती पाई थाती रोक्का रहेको सो जग्गाको बाली फुकुवा समेत गराई लिएको र २०२६ सालमा सर्भे नापी नक्सा हुँदा कानूनबमोजिम फिल्डबुकमा सही समेत गरेकोमा पूर्जा नपाएकाले सो जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पूर्जा दिनका लागि आदेश गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रूपीलाल महतोको मिति २०४६।५।२३ को निवेदन।

यसमा छूट दर्ताको लागि सम्बन्धित जग्गाको जिम्दारको पालाको २ नं. रसीद समेतका प्रमाण पेश गराउने र जग्गाको हकभोग विषयको सर्जमीन बुझी मुचुल्का पेश गर्ने भन्ने समेत आदेशानुसार भै आएको मिति २०४९।७।१५ को सर्जमीन मुचुल्का।

मैले द.नं. २७८० मिति २०४१।१२।३० मा दिएको निवेदनउपर टुङ्गो नलाग्दै मैले निवेदनमा दावी गरेको जग्गा समेत दावी गरी रूपीलाल महतोले दिएको निवेदनउपर तत्कालै कारवाही भैरहेको बुझिएकोले सो निवेदन समेत एकैसाथ राखी दर्तासम्बन्धी कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको महेन्द्रप्रसाद मरवैताको मिति २०५०।६।१४ को निवेदन। विपक्षीले कीर्ते जालसाज फरेबद्वारा हाम्रो हकभोगको रजिष्ट्रेशन पास गरी लिएको जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जव्दीअन्तर्गत मौजे श्रीपुर नन्कार कट्टीको रै.नं. २६५, २६६, २७६ र २७१ को ३६ बिगाहा जग्गामध्ये ४-३-९ जग्गा जालसाज गरेकोमा विपक्षीसँग श्री सुनसरी जिल्ला अदालतमा फौ.नं. ६०५ को जालसाज मुद्दा दे. नं. १३६२ को फैसला बदर आदेश पूर्जा बदर मुद्दा, दे.नं. १४०९ र १४१० को फैसला आदेश पूर्जा बदर दर्ता कायम मुद्दा चलिरहेको हुँदा उल्लिखित मुद्दा अन्तिम नभएसम्म छूट दर्ताको मिसिल मुलतवी

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, चैत

राखिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वा.स. सरिफ मियाको मिति २०५०।६।२६ को निवेदन ।

छूट जग्गा दर्ता गरिपाऊँ सम्बन्धी निवेदन दिई कारवाही चलाउने पिता रूपीलालको मिति २०५१।३।३२ मा मृत्यु भएकोले मुद्दा सकार गरी मेरा नाउँमा छूट जरग्गा दर्ताको कारवाही गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सीताराम महतोको मिति २०५१।६।१७ को मालपोत कार्यालय, सुनसरीमा दायर भएको निवेदन ।

यसमा निवेदक स्व.रूपीलाल महतोको मु.स.गर्ने सीताराम महतोको दर्ता नं. १६०० मिति २०५१।६।१७ को निवेदनबाट छूट दर्ता माग भएको जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जव्दी गा.वि.स. वडा नं. ३(ख) कि. नं. ३ को ५-१६-७, ऐ. कि. नं. ४ को ०-१६-६, ऐ. कि. नं. ५ को १-१७-६, ऐ. कि. नं. ६ को ०-१०-१०, ऐ. ७ को ०-५-१६, ऐ. कि. नं. १० को ४-३-१५, ऐ. कि. नं. १५ को ०-६-८ छूट दर्ता दा. खा. गर्न माग भएकोमा कि. नं. ३ फोड भै कि. नं. ३१५ मा ४-१६-१२ मात्र बाँकी, कि. नं. ५ फोड भै कि. नं. ३१८ मा ०-५-१५ र ऐ. कि. नं. १० फोड भै कि. नं. ३२० मा ३-११-१२ मात्र जग्गा देखिँदा यसमा अन्य कसैको हकभोग वा अन्य व्यक्तिको नाउँमा दर्ता हुनुपर्ने वा निवेदकको नाउँमा दर्ता हुनु नपर्ने भए ३५ दिनभित्र हकदावी गर्न आउनु भनी सरोकारवालाका लागि हकदावीसम्बन्धी सूचना प्रकाशित गर्ने भन्ने व्यहोराको मालपोत कार्यालय, सुनसरीको मिति २०५१।१।१९ को आदेश ।

कर्णप्रताप र तेजशमशेर ज.व.रा. बाट गराएको राजीनामा र. नं. १२३७ मिति २०१७।१।२७ गते सप्तरी मालबाट पारीत भएको लिखतबमोजिम मियाजान मियाका नाममा दर्ता भएको ५-८-१३ जग्गामध्ये साविक कि. नं. २६५ को जग्गा सभै नापीमा कायम भएको जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जव्दी गा.वि.स. वडा नं. ३(ख) कि. नं. १० को ४-३-१५ मध्ये कित्ता फोड भै कायमी कि.नं. ३२० मध्ये दक्षिणतर्फ १-१०-० जग्गा र.नं. २६३७ मिति २०१८।२।१९ को पारीत लिखतबमोजिम भोगचलन गरी आएको दर्ता हुन बाँकी रहेको जग्गा दर्ता गरी पाउन निवेदन दिई कारवाही भैरहेको छ । विपक्षी सीताराम महतोको पिता स्व. रूपीलालले पाउने र. नं. १२३७ मिति २०१७।१।२७

को जग्गा पहिल्यै दर्ता गराई बिक्री वितरण समेत गरिसकेको हुँदा विपक्षीको कारवाही मिसिल रोक्का गरी तामेली गरी मेरो निवेदनबमोजिम मेरो नाउँमा छूट दर्ता गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको बाबुजी मियाको मिति २०५१।१।१९ को निवेदन ।

विपक्षीको पिताले नै १२३७ मिति २०१७।१।२७ गतेको पारीत लिखतबमोजिम जग्गा पहिल्यै दर्ता गराई जग्गा बिक्री वितरण गरिसकेको हुँदा म निवेदकको जोतभोग बसोबासको जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जव्दी गा.वि.स.वडा नं.३(ख) कि. नं. ४ को ०-१६-६, ऐ. कि.नं. ७ को ०-५-१६ र ऐ. कि. नं. ६ को ०-१०-१० भोगचलनमा रहेको मेरो जग्गा अनाधिकार दर्ता गराउन लागेकोले विपक्षीको निवेदन मिसिल तामेलीमा राखिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको सविर मियाँको मिति २०५१।१।१९ को निवेदन ।

कामेश्वर गोडीयाको नाममा दर्ता कायम रहेको जिल्ला सुनसरी श्रीपुर जव्दी वार्ड नं.३(ख) कि. नं. ४ को ०-१६-६ जग्गा मिति २०४३।१०।६ मा निज परलोक भएपछि यसै मालपोत कार्यालयमा द. नं. ३५८८ मिति २०४६।१।२।२० मा जग्गा दर्ता गरी नामसारी गरी ज.ध.प्र. पूर्जा पाऊँ भनी मैले कारवाही चलाई आएकोमा सोही जग्गाको दावी लिई रूपीलाल महतोको छोरा सीताराम महतोले कारवाही चलाएकोले सो जग्गा मेरो एकलौटी नाममा दर्ता नामसारी गरी ज. ध. प्र. पूर्जा पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको उग्रानन गोठीया यादवको मिति २०५१।१।२।९ को निवेदन ।

मैले बच्चालाल लगनवार दर्ताको जि. सप्तरी प्रगन्ना खालीसा मौजे श्रीपुर नन्कार कट्टी मौजाको रै.नं. १३८ मा दर्ता भएको जग्गामध्ये १०-७-० तथा सोही मौजाको रै.नं. १७३ मा रैती कुसुमलाल प्रसेलाबाट २-१३-० गरी जम्मा १३-०-० जग्गा निजहरूबाट बकस पाई स्रेस्तामा दा.खा. दर्ता गराई भोगचलन गरी आएको जग्गा दर्तावालाहरूले डोरमा उपस्थित भई रसिद प्रमाण पेश गर्न र सहिछाप गर्न नसकेकोले ज.ध. पूर्जा लिन पाउन छूट भएकोले छूट जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भनी मैले २०३८ सालमा निवेदन गरेकोमा सोही जग्गाहरू नै जग्गा दर्ता गरी नामसारी गरिपाऊँ भनी रूपीलाल महतोको छोरा सीताराम महतोले तथा बाबुजी मिया, गुलवदन मण्डलको मु.स. गर्ने गोविन्द मण्डल

समेतले कारवाही चलाएको हुँदा त्यस्ता व्यक्तिले मेरो हकभोग चलनको जग्गा दर्ता नामसारीमा कारवाही चलाएको अवस्थामा सो जग्गा निजहरूका नाममा दर्ता हुने होइन । मेरो पूर्व निवेदनअनुसार मेरो नाममा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम छूट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको महेन्द्रप्रसाद मरवैताको मिति २०५९।१२।१० को निवेदन ।

सीताराम महतो समेतले हाम्रो नम्बरी हकभोगको जग्गा दर्ता गराउन यस कार्यालयमा छूट जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी निवेदन दिएउपर सार्वजनिक सूचना टाँसबाट जानकारी भै म्यादभित्र हक दावीको निवेदन गरेका छौं । कारवाहीको लागि हामी निवेदकहरूलाई तारिखमा राखिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको जोहरा मिया, नूर महम्मद मिया, बाबुजी मिया, ऐजल मिया, महिउद्दिन मिया, अमीन मिया, अधिकलाल मिया, सकीर मियाको मिति २०६०।१।९ को निवेदन ।

तारिखमा रहेका पक्ष विपक्षलाई रोहवरमा राखी स्थलगत सर्जमीन गर्न पठाउने भन्ने समेत मालपोत कार्यालय, सुनसरीको मिति २०६०।२।७ को आदेश भई मिति २०६०।२।१० मा सर्जमीन मुचुल्का भएको ।

यसमा साविक दर्ता तिरौ भोगसम्बन्धी बलियो प्रमाण निवेदक सीताराम महतोको देखिँदा र अन्य दावीकर्ता जोहरा मिया, नूर महम्मद मिया, अधिकलाल मिया, बाबुजी मिया, अविद मन्सुरी मिया, महेन्द्रप्रसाद मरवैता, उग्रानन्द गोठिया यादव, गोविन्द मण्डल समेतले पेश गरेको प्रमाण कमजोर देखिँदा बलियो प्रमाण हुने सीताराम महतोको नाउँमा दर्ता गर्न समितिमा पेश गर्न मनासिव देखिँदा पेश गरेको छु भन्ने समेत व्यहोराको टिप्पणीलाई सदर गरेको मालपोत कार्यालय, सुनसरी इनरुवाको मिति २०६०।५।१८ को निर्णय ।

रूपीलालले मिति २०१७।१२।५ को लिखतबाट प्राप्त जग्गा कानूनतः दर्ता गरी बिक्री व्यवहार गरी पुनः सोही लिखतका आधारमा निजको मु.स. गर्ने सीताराम महतोले दर्ता गराउन पाउने अवस्था नभएको र मिति २०१७।१२।५ को राजीनामाबाट हामी पुनरावेदकहरूले प्राप्त गरेको जग्गा नै दावीको जग्गा भएको, हाम्रो जग्गा दर्ताको कारवाही चलिरहेको

अवस्थामा सो कारवाहीलाई यथास्थितिमा राखी विपक्षीको नाममा जग्गा दर्ता गरिदिने निर्णय कानूनप्रतिकूल रहेकोले मालपोत कार्यालयले विपक्षीको नाममा जग्गा दर्ता गरिदिने गरी मिति २०६०।५।१७ टिप्पणीलाई सदर गरेको निर्णय बदर गरी हक बेहकको प्रश्न समाहित भएकोले हक कायममा सुनाउन पुनः मालपोत कार्यालय, सुनसरीमा फिर्ता गर्ने समेतको न्यायिक निर्णय गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको मालपोत कार्यालय, सुनसरीमार्फत् परेको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा दुई पक्षले आ-आफ्नो हकको हो भनी दावी गरेको अवस्थामा यसको हकको हो भनी निर्णय गर्ने अधिकार मालपोत कार्यालयलाई नभएकोमा कर्मचारीले उठाएको टिप्पणीलाई सदर हुने गरी गरेको शुरुको निर्णय फरक पर्ने देखिएकोले अ.वं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी फिकाई पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतको मिति २०६०।१।०।८ को आदेश ।

पुनरावेदकहरूले पुनरावेदनमा जिकीर दावी लिइएका जग्गा सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै दावी गरेको मिसिलबाट देखिन्छ । तामेलीबाट जगाई आ-आफ्नो भोगवास भएको जग्गा छूट दर्ता गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालयमा छुट्टाछुट्टै निवेदन दिएको पनि देखिन्छ । मालपोत कार्यालयबाट अन्य मिसिलमा भएको मिति २०६०।५।१८ को निर्णय पनि पुनरावेदकहरू छुट्टाछुट्टै व्यक्तिलाई पक्ष कायम गरी छुट्टाछुट्टै मिसिल खडागरी छुट्टाछुट्टै निर्णय भएको देखिन आयो । परन्तु पुनरावेदकहरूले त्यसप्रकार आ-आफ्ना हकमा छुट्टाछुट्टै निर्णय भएको विषयमा एउटै संयुक्त पुनरावेदन गरेको देखिन आयो । यसरी छुट्टाछुट्टै निर्णयउपर एउटै पुनरावेदन दिएको कार्य मुलुकी ऐन, अदालती वन्दोवस्तको महलको १९३ नं. र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ को मनसायविपरीत देखिन आउनुको साथै पुनरावेदकहरूको हकमा छुट्टाछुट्टै रूपमा मिति २०६०।५।१८ मा निर्णय भएकोमा पुनरावेदकहरूले सो मितिको निर्णय बदर गराई पाउन नआई आफ्ना हकमा निर्णय नभएको मिति २०६०।५।१७ को निर्णय बदर गरी पाउन दिएको प्रस्तुत पुनरावेदन पत्रबाट पुनरावेदन जिकीरभित्र प्रवेश गरी शुरु मालपोत कार्यालयको मिति २०६०।५।१८ को निर्णय मिले

नमिलेतर्फ प्रवेश गरी हेर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा प्रस्तुत पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६२।४।१९ को फैसला ।

पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको छ । रूपीलालको मु.स. गर्ने सीतारामको दावी भएको विवादका जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कसैको हक दावी भए ३५ दिनभित्र उजूर गर्न आउनु भनी मालपोत कार्यालय सुनसरीबाट सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएअनुसार हामीले दावी गरेका जग्गा सप्तरी मालबाट र.नं. १२३७ मिति २०१७।१।२७ को पारीत लिखतबाट प्राप्त भएको हो, विपक्षीको नाममा दर्ता हुने होइन, छूट जग्गा दर्ता कारवाही रोक्का राखिपाउँ भनी निवेदन दिएका थियौं । मालपोत कार्यालयले हामीलाई समेत तारिखमा राखी कारवाही भई मिति २०६०।५।१८ मा सीताराम महतोको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णय गरेको कानूनप्रतिकूल छ । मालपोत कार्यालय सुनसरीले जग्गा दर्ता रोक्काउपर परेका निवेदनहरू कारवाहीयुक्त एउटै मिसिलमै सामेल राख्नुपर्नेमा सो नगरी पृथक मिसिल खडा गरी निर्णय गरेको कार्य नै त्रुटिपूर्ण हो । मालपोत कार्यालयको पृथक निर्णयउपर पृथक पुनरावेदन नगरी संयुक्त रूपमा पुनरावेदन गरेको मिलेन भनी पुनरावेदन नै खारेज हुने भनी पुनरावेदन अदालत विराटनगरले गरेको फैसला अ.व. १८४(क), १८५ समेतको प्रतिकूल भै बदरभागी छ । पुनरावेदन अदालतले मिति २०६०।५।१७ को निर्णय बदर गर्न मिति २०६०।५।१८ को निर्णयभित्र प्रवेश गरी हेर्न मिलेन भनी पुनरावेदन खारेज गरेको न्यायसंगत छैन । पुनरावेदन पत्रमा मिति २०६०।५।१८ हुनुपर्नेमा सामान्य टाइपको गल्तीबाट मिति २०६०।५।१७ भएको हो । त्यस्तो टाइपको सामान्य गल्तीको कारणले नै पुनरावेदन खारेज गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा हकवेहकको प्रश्न समावेश भएको हुँदा हकवेहकमा अदालतमा फिराद गर्न सुनाउने गरी शुरूको निर्णय उल्टाई शुरूमा पठाउने निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी पुनरावेदन खारेज गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार हकवेहकमा अदालतमा जान सुनाउने निर्णय गर्नु भनी शुरूमा पठाउने गरी फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको

पुनरावेदक सविर मियाको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

हामी पुनरावेदकलाई यसै मुद्दामा प्रतिवादी कायम गरी मालपोत कार्यालय, सुनसरीबाट निर्णय भएको र सो निर्णयउपर परेको पुनरावेदन अ.व. १९३ नं. र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ तथा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ८(१) ले परेको पुनरावेदनबाटै दावीको जग्गामा हकवेहकको प्रश्न समावेश भएको स्थितिमा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७ बमोजिमको विषयमा सोही ऐनको दफा ३१ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशअनुसार हक वेहकमा अदालत जान सुनाउनुपर्ने विषयवस्तुमा तथ्यभित्र प्रवेश गरी गरेको निर्णय मुलुकी ऐन, अ.व. ३५ नं. प्रतिकूल भएकोले सो फैसला बदर गरी निर्णय गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन पत्र नै खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हक वेहकमा अदालत जान सुनाउने गरी निर्णय गर्न शुरूमा पठाउने फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वावुजी मियाको पुनरावेदन पत्र ।

मालपोत कार्यालयको पृथक निर्णयउपर पृथक पुनरावेदन नगरी संयुक्त रूपमा पुनरावेदन गरेको मिलेन भनी पुनरावेदन नै खारेज हुने भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको फैसला कानूनप्रतिकूल भै बदरभागी छ । पुनरावेदन अदालतले मिति २०६०।५।१७ को निर्णय बदर गर्न मिति २०६०।५।१८ को निर्णयभित्र प्रवेश गरी हेर्न मिलेन भनी पुनरावेदन खारेज गरेको न्यायसंगत छैन । पुनरावेदन पत्रमा मिति २०६०।५।१८ हुनुपर्नेमा सामान्य टाइपको गल्तीबाट मिति २०६०।५।१७ भएको हो । त्यस्तो टाइपको सामान्य गल्तीको कारणले नै पुनरावेदन खारेज गर्नु न्यायसंगत हुँदैन । प्रस्तुत विवादमा हकवेहकको प्रश्न समावेश भएको हुँदा हकवेहकमा अदालतमा फिराद गर्न सुनाउने गरी शुरूको निर्णय उल्टाई शुरूमा पठाउने निर्णय गर्नुपर्नेमा सो नगरी पुनरावेदन खारेज गर्ने गरेको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हकवेहकमा अदालतमा जान सुनाउने निर्णय गर्नु भनी शुरूमा पठाउने फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको नूर महम्मद मियाको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र ।

विवादका जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कसैको हकदावी भए ३५ दिनभित्र उजूर गर्न आउनु भनी मालपोत कार्यालय, सुनसरीबाट सार्वजनिक सूचना प्रकाशित भएअनुसार हामीले दावीका जग्गाहरू छुट जग्गा दर्ता कारवाही रोक्का राखिपाउँ भनी निवेदन दिएका थियौं। मालपोत कार्यालयले हामीलाई समेत तारिखमा राखी कारवाही भई मिति २०६०।५।१८ मा सीताराम महतोको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णय गरेको कानूनप्रतिकूल छ। उक्त निर्णयउपर पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालतले मालपोत कार्यालयको पृथक निर्णयउपर पृथक पुनरावेदन नगरी संयुक्त रूपमा पुनरावेदन गरेको मिलेन भनी र पुनरावेदन पत्रमा मिति २०६०।५।१८ हुनुपर्नेमा सामान्य टाइपको गल्तीबाट मिति २०६०।५।१७ भएको अवस्थामा त्यस्तो टाइपको सामान्य गल्तीको कारणले नै पुनरावेदन खारेज हुने भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको फैसला कानून एवं न्याय प्रतिकूल हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हक वेहकमा अदालतमा जान सुनाउने निर्णय गर्नु भनी शुरूमा पठाउने फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी अविद मियाको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र।

हामीले दावीका जग्गाहरू सप्तरी मालबाट र.नं. १२३७ मिति २०१७।१।१७ को पारीत लिखतबाट प्राप्त जग्गा हो, विपक्षीको नाममा दर्ता हुने होइन, छुट जग्गा दर्ता कारवाही रोक्का राखिपाउँ भनी निवेदन दिएका थियौं। मालपोत कार्यालयले हामीलाई समेत तारिखमा राखी कारवाही भई मिति २०६०।५।१८ मा सीताराम महतोको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णय गरेको कानूनप्रतिकूल छ। उक्त निर्णयउपरको पुनरावेदनमा पुनरावेदन पत्र नै खारेज हुने भनी पुनरावेदन अदालत विराटनगरले गरेको फैसला कानून एवं न्यायप्रतिकूल हुँदा उक्त फैसला बदर गरी हक वेहकमा अदालतमा जान सुनाउने निर्णय गर्नु भनी शुरूमा पठाउने फैसला गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वीवी जोहरा मियाको यस अदालतमा दायर भएको पुनरावेदन पत्र।

यसमा पुनरावेदक वादीहरूले छुट्टाछुट्टै दावी लिई निवेदन दिई छुट दर्ताको दावी गरेकोमा मालपोत कार्यालयले छुट्टाछुट्टै व्यक्तिलाई पक्ष कायम गरी छुट्टै

मिसिल खडा गरी मिति २०६०।५।१८ मा छुट्टाछुट्टै निर्णय गरेकोमा पुनरावेदकहरूले अ.वं. १९३ नं. अनुसार छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन नगरी एउटै पुनरावेदन गरेको र मालपोत कार्यालयले पुनरावेदक निवेदकहरूको निवेदनमा मिति २०६०।५।१८ मा निर्णय गरेकोमा पुनरावेदकहरू सो मितिको निर्णय बदर गराई पाउन नआई आफ्नो हकमा निर्णय नभएको छुट्टै मिति २०६०।५।१७ को निर्णय बदर गरी पाउन दिएको पुनरावेदन जिकीरभित्र प्रवेश गरी हेर्न मिल्ने अवस्था नदेखिँदा पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ भनी निर्णय गरेको देखिन आयो। एउटै फिरादमा जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर एउटै भगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि सोबमोजिम सबै कुराको सोही फिरादबाट इन्साफ गर्नुपर्छ, लेखिएभन्दा बढ्ता कुरा एउटै फिराद पत्रमा लेखी ल्याएको रहेछ भने फिराद पत्र फिर्ता गर्न हुँदैन। बढी जति लेखी ल्याएको कुराको यस फिराद पत्रबाट इन्साफ गर्न नपर्ने भनी फिराद पत्रको शिरमा लेखी फिरादपत्र दर्ता भरपाईमा लेखी दिनुपर्ने भनी अ.वं. ७२ नं. मा व्यवस्था गरेको छ। तर, पुनरोदन गर्दा एउटै विषय वा निर्णयको सम्बन्धमा व्यक्ति व्यक्तिले बेगला बेगलै पुनरावेदन गर्नुपर्ने वा एउटै निर्णय वा विषयका सम्बन्धमा एउटै पुनरावेदन गर्न सकिने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा अ.वं. १९३ नं. मा स्पष्ट उल्लेख नभएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अ.वं. १९३ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएको तथा पुनरावेदक मध्येका पहिला नाम रहेका पुनरावेदक वावुजी मियाको हकमा समेत इन्साफ नबोली पुनरावेदन खारेज गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको मिति २०६२।४।१९ को फैसला फरक पर्न सक्ने देखिँदा अ.वं. २०२ नं. बमोजिम विपक्षीहरूलाई भिकाई पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६८।४।१६ को आदेश।

नियमबमोजिम मुद्दा पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूका तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री निरञ्जन आचार्यले विवादका जग्गा दर्ता गर्ने सम्बन्धमा कसैको हकदावी भए ३५ दिनभित्र उजूर गर्न आउनु भनी मालपोत कार्यालय सुनसरीबाट सार्वजनिक सूचना प्रकाशित

नेपाल कानून पत्रिका, २०६८, चैत

भएअनुसार मेरा पक्षहरूले दावीका जग्गाहरूको हकको स्रोत मिति २०१७।१।२७ को पारीत लिखत समेत उल्लेख गरी छूट जग्गा दर्ता कारवाही रोक्का राखिपाऊँ भनी निवेदन गरेकोमा मालपोत कार्यालयले तारिखमा राखी मिति २०६०।५।१८ मा सीताराम महतोको नाममा अस्थायी दर्ता गर्ने निर्णय गरेको कानूनप्रतिकूल छ। उक्त निर्णयउपर पुनरावेदन गर्दा पुनरावेदन अदालतले मालपोत कार्यालयले गरेको पृथक निर्णयउपर पृथक पुनरावेदन नगरी संयुक्त रूपमा पुनरावेदन गरेको मिलेन भनी र पुनरावेदन पत्रमा शुरू मालपोत कार्यालयको निर्णय मिति २०६०।५।१८ हुनुपर्नेमा सामान्य टाइपको गल्लीबाट मिति २०६०।५।१७ भएको अवस्थामा पनि त्यस्तो टाइपको सामान्य गल्लीको कारणले नै पुनरावेदन खारेज हुने भनी पुनरावेदन अदालत, विराटनगरले गरेको फैसला कानून एवं न्यायप्रतिकूल छ। प्रस्तुत विवादमा वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको हकको स्रोत एउटै भई हकवेहकसम्बन्धी प्रश्नको विवाद रहेको हुँदा पुनरावेदन अदालतको उक्त फैसला बदर गरी हकवेहकमा अदालतमा जान सुनाउने निर्णय गर्नु भनी शुरूमा पठाउने फैसला गरिपाऊँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

उल्लिखित बहस सुनी हेर्दा प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत, विराटनगरको फैसला मिलेको छ वा छैन, पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्छ वा सक्दैन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, जिल्ला सुनसरी, साविक मौजे नन्कार कट्टी कि.नं. २६५, २६६, २६७ र २७१ खारेज भई हालको श्रीपुर जब्दी गा.वि.स. वडा नं. ३(ख) कि. नं. ३, ४, ५, ६, ७, १० र १५ का जग्गा रूपीलाल महतोले आफ्नो दावी गर्दै २०२६ सालको सर्भे नापीमा भूमिसम्बन्धी ऐन, नियमअनुसार फिल्डबुकमा सही गरेकोमा पूर्जा नपाएको हुँदा उक्त जग्गा दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा पाऊँ भनी मिति २०४६।५।२३ मा मालपोत कार्यालय, सुनसरीमा निवेदन गरेको देखिन्छ। दावीको जग्गामध्ये ज.वि. ४-३-९ जग्गाको जालसाजको सम्बन्धमा सुनसरी जिल्ला अदालतमा फौ.नं. ६०५ समेतका मुद्दा विचाराधीन हुँदा हाल छूट जग्गा दर्तासम्बन्धी मिसिलको

कारवाही मुलतवी राखिपाऊँ भनी सरिफ मियाले मिति २०५०।६।२६ मा निवेदन गरेको देखिन्छ। निवेदक रूपीलाल महतोको मिति २०५९।३।३२ मा मृत्यु भएको भनी निजका छोरा सीताराम महतोले मुद्दा सकार गरी मिति २०५९।६।१७ मा छूट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा कारवाही अगाडि वढाई पाऊँ भनी पुनः निवेदन गरेको देखिन्छ। मालपोत कार्यालय सुनसरीबाट जग्गा दर्ता सम्बन्धमा हक दावी गर्न मिति २०५९।१।१९ मा ३५ दिने सूचना जारी गर्ने आदेश भएको पाइयो। मालपोत कार्यालय सुनसरीको उल्लिखित ३५ दिने हकदावी गर्ने सूचना जारी भएपश्चात् कर्णप्रताप र तेज शमशेर ज.व.रा. बाट र.नं. १२३७ मिति २०१७।१।२७ मा पारीत लिखतबमोजिम मियाजान मियाका नाममा दर्ता भएमध्येको साविक कि.नं. २६५ हालको कि.नं. १० को ४-३-१५ मध्ये कित्ताफोड भई कायमी कि.नं. ३२० को दक्षिणतर्फ १-१०-० जग्गा र.नं. २६३७ मिति २०१८।२।१९ को पारीत लिखतबमोजिम भोगचलन गरी आएको र दर्ता हुन बाकी रहेको जग्गा दर्ता गरिपाऊँ भन्ने निवेदन कार्यवाही भैरहेको हुँदा विपक्षीको निवेदन तामेलीमा राखिपाऊँ भनी प्रतिवादीमध्येको बाबुजी मियाले मिति २०५९।१।१९ मा निवेदन गरेको देखिन्छ। त्यस्तै सोही मिति २०५९।१।१९ मा कि. नं. ४ को ०-१६-६, कि. नं. ७ को ०-५-१६ र कि. नं. ६ को ०-१०-१० जग्गा आफ्नो दावी गरी विपक्षीको निवेदन तामेलीमा रहनु पर्ने जिकीर लिई सविर मियाले निवेदन गरेको देखिन्छ। त्यस्तै प्रतिवादीमध्येका नूर महम्मद मियाले र.नं. १२३७ मिति २०१७।१।२७ को पारीत लिखतको हकको स्रोत देखाई विवादित जग्गामध्ये ३-५-१५ जग्गा आफ्नो दावी गरेको देखिन्छ भन्ने अर्का प्रतिवादी जोहरा मियाले विवादित कि.नं. ३१५ र कि.नं. ३२० को जग्गा आफ्नो दावी गरेको देखिन्छ। यसरी छूट जग्गा दर्ताका सम्बन्धमा वादी र प्रतिवादीहरूबाट छुट्टाछुट्टै रूपमा विवादका जग्गाहरू दावी गरी निवेदन परेको र प्रतिवादीहरू वाबुजी मिया, नूर महम्मद मिया, जोहरा मिया समेतले हामी निवेदकहरूलाई समेत तारिखमा राखिपाऊँ भनी मिति २०६०।१।९ मा निवेदन दिएको देखिन्छ।

३. यसरी दावीको जग्गा छूट दर्ताका सम्बन्धमा वादी प्रतिवादीहरूबाट आ-आफ्नो

प्रमाणसहित मालपोत कार्यालयमा निवेदन परेकोमा मालपोत कार्यालय सुनसरीले साविक दर्ता, तिरोसम्बन्धी बलियो प्रमाण रूपीलाल महतोको मु.स. गर्ने सीताराम महतोको भएको हुँदा सीताराम महतोको नाममा दर्ता गर्न समितिमा पेश गर्ने भनी टिप्पणी सदर गरी मिति २०६०।५।१८ मा निर्णय गरेको देखिन्छ ।

४. तत्पश्चात् प्रतिवादीहरू बाबुजी मिया, जोहरा मिया, नूर महम्मद मिया, सविर मिया र अविद मन्सुरीले जग्गा दर्ताको हकवेहकको प्रश्न समावेश भएको विषयमा विपक्षीको नाममा जग्गा दर्ता गर्ने गरी भएको मालपोत कार्यालय सुनसरीको मिति २०६०।५।१८ को निर्णय बदर गरिपाऊँ भनी संयुक्त रूपमा मालपोत कार्यालय, सुनसरीमार्फत पुनरावेदन अदालत, विराटनगरमा पुनरावेदन दायर गरेकामा पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदन पत्र नै खारेज हुने निर्णय गरेउपर प्रतिवादीहरूको तर्फबाट छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन पत्र यस अदालतमा दायर हुन आएको पाइयो ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा वादी सीताराम महतोको पिता रूपीलाल महतोको विवादित जग्गाको हकको स्रोत हेर्दा निजले मालपोत कार्यालय, सुनसरीमा पेश गरेको निवेदन एवं प्रमाणमा तेजप्रकाश शमसेर ज.ब.रा. र कर्णप्रकाश शमसेर ज.ब.रा. संग मिति २०१५।७।२१ को लिखतअनुसार उजूर परी हनुमाननगर इलाका अदालतको मिति २०१७।३।२० को फैसलाले मिति २०१७।१।२७ मा लिखत पारीत भई दावीको जग्गा प्राप्त भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले पनि विवादित जग्गामा दावी गर्दा आफ्नो बाबु, बाजे, ससुराका साथै १३ जनाले तेजप्रकाश र कर्णप्रकाश शमसेर ज.ब.रा. बाट मिति २०१५।७।२१ को घरसारको लिखत र मिति २०१७।१।२७ को मालपोत कार्यालयबाट पारीत लिखतबमोजिम जग्गा प्राप्त गरेको भनी हकको स्रोत उल्लेख गरेबाट वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षले दावीको जग्गाको स्रोत उल्लेख गरेको देखिन्छ । उक्त राजीनामाको स्रोतबाट प्राप्त जग्गाका सम्बन्धमा कतिपय जग्गामा मुद्दा समेत चली विभिन्न तहमा फैसला भएको समेत मिसिल संलग्न फैसलाको प्रतिलिपिबाट देखिन्छ । उल्लिखित राजीनामाको हकको स्रोतबाट प्राप्त जग्गामध्ये दर्ता हुन बाँकी रहेका

जग्गामा २०२६ सालको सर्भे नापीमा विवाद जनिई दर्ता हुन बाँकी रहेको देखियो । यसरी दर्ता बाँकी रहेका जग्गा छूट दर्ता गरिपाऊँ भनी वादी रूपीलाल महतो र निजको मुद्दा सकार गर्ने सीताराम महतोले मालपोत कार्यालयमा निवेदन गरेकोमा मालपोत कार्यालयले हकदावी उजूर गर्ने सम्बन्धमा एउटै सूचना जारी गरेको देखिन्छ । मालपोत कार्यालयको उक्त सूचनाका आधारमा प्रतिवादीहरूबाट अलग अलग रूपमा निवेदन परे तापनि सबै प्रतिवादीहरूलाई एउटै तारिख पर्चामा तारिखमा राखेको समेत देखिन्छ ।

६. पुनरावेदन अदालत विराटनगरले प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्र खारेज गर्दा मूलतः पुनरावेदकहरूले दावी लिएका जग्गाका सम्बन्धमा छुट्टाछुट्टै निवेदन गरेको र मालपोत कार्यालयले पनि छुट्टाछुट्टै मिसिल कायम गरी मिति २०६०।५।१८ मा छुट्टाछुट्टै निर्णय भएकोमा पुनरावेदकहरूबाट एउटै पुनरावेदन दिएको कार्य मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको १९३ नं. र मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३१ को मनसायविपरीत देखिन आएको भन्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोवस्तको महलको ७२ नं. मा “फिरादपत्र लिँदा देवानी फौजदारी मुद्दाको छुट्टाछुट्टै लिनुपर्छ । सोबाहेक एउटै फिरादपत्रमा एउटै मानिसले एउटै मानिसउपर जतिसुकै भगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको र जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिस उपर एउटै भगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि लिई सो बमोजिम सबै कुराको सोही फिराद पत्रबाट इन्साफ गर्नुपर्छ ।” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसै सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासबाट “परस्पर अन्योन्याश्रित क्रियाहरूको कानूनी रूपमा परीक्षण एकसाथ गर्न सकिन्छ । यसलाई अलग-अलग विषय मान्नु न्यायोचित हुँदैन । मूल क्रियाबाट निःसृत हुने अन्य सहक्रियाको संख्या अ.वं. ७२ को परिप्रेक्ष्यमा अलग विषय होइन । मूल क्रियाको कानूनी वैधताको परीक्षणमा सोसम्बन्धी अन्य सहक्रियाको अस्तित्व आश्रित रहन्छ, भने यस्तो अवस्थामा जतिसुकै क्रियाहरूको विरुद्धमा पनि एउटै फिराद दायर भई इन्साफ हुन सक्ने, अ.वं. ७२ नं.को प्रयोजन र मनसाय यही हुने” भनी नैकाप २०६६, मंसिर, निर्णय नं. ८२०१, पृष्ठ १२६८ मा सिद्धान्त प्रतिपादन भएको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबाट

एवं प्रतिपादित कानूनी सिद्धान्तबाट देवानी र फौजदारी वाहेक जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर एउटै भगडाका विषयको कुरा लेखी ल्याएको भए पनि लिई इन्साफ गर्नुपर्ने हुन्छ।

७. प्रस्तुत विवादका सबै कित्ता जग्गाहरूको एउटा नै दावी, सो जग्गाको स्रोत भनिएको राजीनामा एउटै र ती जग्गामा दावी गर्न आउने सूचना पनि एउटा नै रहेको छ। सोही सूचनाका आधारमा पुनरावेदकहरूले आ-आफ्नो निवेदनमार्फत् दावी पेश गरेका छन्। अलग-अलग निवेदन पर्दैमा मुद्दाको विषय अलग हुने होइन। यी निवेदनलाई सोही मिसिलमा राख्नुपर्नेमा अलग-अलग फायलमा राखियो भन्दैमा मुद्दा अलग अलग हुन भन्न मिल्दैन। एउटै मुद्दा अलग-अलग फायलमा रहन सक्दछ। एउटै मुद्दाका धेरै मिसिल पनि हुन सक्दछन्। मिसिल वा फायलको संख्याले मुद्दाको निर्धारण गर्दैन। मुद्दाको निर्धारण त्यसमा सन्निहित विषयले गर्दछ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रथम दावीकर्ताले दर्ता माग गरेको जग्गा निजका नाममा सबै दर्ता हुने हो वा केही दर्ता हुने हो वा दर्ता हुँदै नहुने हो वा सूचना अनुसार दावी गर्न आएका निवेदकहरूको सोही जग्गा सँगको सम्बन्ध के कसो हो भन्ने प्रश्न रहको छ। मुद्दा एक वा अनेक भन्ने कुरा त्यसमा सन्निहित माग तथा प्रतिवाद र निर्णय गर्नुपर्ने विषयले निर्धारित गर्ने हो। प्रशासकीय सुविधा वा अज्ञानताले अलग-अलग फायल खडा भई टिप्पणी आदेश अलग भए भन्दैमा मुद्दा नै अलग-अलग हुने होइन।

८. पुनरावेदन गर्दा एउटै विषय वा निर्णयको सम्बन्धमा व्यक्ति व्यक्तिले बेग्ला बेग्लै पुनरावेदन गर्नुपर्ने हो वा एउटै पुनरावेदन गर्न सकिने हो भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको महलको १९३ नं. मा, “अड्डाबाट मुद्दा फैसला गरेपछि हाजिर रहेको भगडियालाई सो फैसला बाँची सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नाम समेत बताई निजबाट सुनी पाएको व्यहोराको कागज गराई राख्नुपर्छ। भगडिया हाजिर नरहेकोमा सो फैसला भएको तीन दिनभित्र यो मुद्दामा यो कुरा ठहरेको हुनाले तिम्रीलाई यो यति सजाय भएको छ भन्ने र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन लाग्ने अड्डाको नाम समेत खुलाई सो भगडियाको नाममा म्याद जारी

गर्नुपर्छ। पुनरावेदन लाग्ने मुद्दामा भगडिया रोहवरमा भै फैसला सुनेकोमा सो सुनेको मितिले र भगडिया रोहवरमा नभई म्याद जारी भएकोमा सो म्याद तामेल भएको मितिले पैतीस दिनभित्र भगडियाले चित्त नबुझेको कुरामा सो फैसलाउपर पुनरावेदन दिन पाउँछ, सो म्याद नाघेपछि पुनरावेदन लाग्न सक्तैन” भनी उल्लेख भएको देखिन्छ। पुनरावेदन गर्दा एउटै विषय वा निर्णयको सम्बन्धमा व्यक्ति व्यक्तिले बेग्ला बेग्लै पुनरावेदन गर्नुपर्ने वा एउटै निर्णय वा विषयका सम्बन्धमा एउटै पुनरावेदन गर्न सकिने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा अ.व. १९३ नं. मा स्पष्ट उल्लेख नभएको हुँदा प्रस्तुत मुद्दामा अ.व. १९३ नं. को व्याख्यात्मक प्रश्न उपस्थित भएको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा विचार गर्दा मुद्दाको उठान र कारवाहीको प्रकृतिलाई केन्द्रविन्दुमा राख्नुपर्ने हुन्छ। प्रस्तुत विवादमा मालपोत कार्यालयले यी पुनरावेदकहरूलाई एउटै तारिख पर्चा दिएको पनि निजहरूलाई प्रतिनिधित्व गर्नुहुने विद्वान कानून व्यवसायीले इजलासमा अवलोकन गराउनु भयो।

९. मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको महलको ७२ नं. ले शुरू फिराद गर्दा एउटै विवादित विषयवस्तुमा जतिसुकै मानिसले जतिसुकै मानिसउपर एउटै फिराद लेखी ल्याएमा पनि हेर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। अ.व. १९३ नं. मा एउटै निर्णय वा विषयका सम्बन्धमा एउटै पुनरावेदन गर्न सकिने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा स्पष्ट उल्लेख नभए पनि मुद्दाको विषयवस्तु समान छ भने पुनरावेदन गर्दा विवादका पक्षहरूले एउटै वा संयुक्त रूपमा गर्न सक्ने हुन्छ। यस्तोमा अलग-अलग पुनरावेदन गर्न बाध्य बनाउन मिल्दैन। विवादका पक्षहरूले जग्गा दर्ताका विषयमा छुट्टाछुट्टै निवेदन गरे पनि एउटै निकायमा समान विवादित विषयवस्तु भएको मुद्दाको एकै मितिको निर्णयमा सबै पुनरावेदकहरूले संयुक्त रूपमा एउटै पुनरावेदन दायर गर्दैमा त्यस्तो पुनरावेदन पत्र कानूनप्रतिकूल मानी खारेज गर्नु अ.व. ७२ नं. र १९३ नं. समेतका न्यायिक मान्यताको समेत प्रतिकूल हुने हुन्छ।

१०. प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा पक्षहरूले शुरूको निर्णयउपर छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन गर्ने वा एउटै पुनरावेदन गर्ने भन्ने कुरा प्राविधिक एवं कार्यविधिगत प्रश्न हो भने

पुनरावेदनको तथ्यभिन्न प्रवेश गरी कानूनबमोजिमको निर्णय पाउनु सारवान प्रश्न हो । प्राविधिक एवं कार्यविधिगत प्रश्नलाई महत्व दिई व्यक्तिको सारवान अधिकारलाई गौण बनाई पुनरावेदन पत्र नै खारेज गर्नु न्यायिक मान्यताको प्रतिकूल हुनजाने हुन्छ । न्याय माग्न अदालत प्रवेश गर्ने पक्षहरूको सारवान पक्षलाई प्राविधिक पक्षले धरासायी बनाउन सक्दैन ।

११. त्यस्तै पुनरावेदन अदालतले पुनरावेदन पत्र खारेज गर्दा मालपोत कार्यालय सुनसरीबाट मिति २०६०।१।१८ मा निर्णय गरेको विषयमा सो मितिको निर्णय बदर गराई पाउनु नआई मिति २०६०।१।१७ को निर्णय बदर गरी पाउनु दिएको पुनरावेदन पत्रको जिकीरभिन्न प्रवेश गरी हेर्न नमिल्ने भनी अर्को निर्णयाधार उल्लेख गरेको देखिन्छ । पुनरावेदकहरूले मालपोत कार्यालय मार्फत दायर गरेको पुनरावेदनमा मिति २०६०।१।१७ उल्लेख गरेता पनि उक्त पुनरावेदन पत्र साथ मालपोत कार्यालयले मिति २०६०।१।१८ को निर्णयसहितका मिसिल पुनरावेदन अदालतमा पठाएको देखिन्छ । पुनरावेदकहरूले पुनरावेदन पत्रमा उल्लेख गरेको विवादको विषय, निर्णय गर्ने निकाय, निर्णयकर्ता र निर्णयका आधार मिति २०६०।१।१८ को निर्णयसँग मिलेको देखिन्छ भने मिति २०६०।१।१७ मा पुनरावेदकहरूको अर्को कुनै विवादका सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भएको देखिन्छ । अदालतले मालपोत कार्यालयमार्फत् आएको पुनरावेदन पत्र दर्ता गर्दा नै फरक मितिको निर्णय देखिएमा ग्रहण गर्न नहुने र दर्ता भई सकेपश्चात् पनि पुनरावेदकहरूबाट मालपोत कार्यालयको निर्णय मिति यकीन गर्न मुलुकी ऐन, अ. वं. १३३ नं. बमोजिम कागज गराउनु पर्नेमा मिति यकीन गर्न कागज नगराउने कार्य अदालतको भूल मान्नुपर्ने हुन्छ । पुनरावेदन दर्ता गरी फरक देखिएको मितिका सम्बन्धमा कागज पनि नगराई टाइपको भूलबाट मिति फरक पर्न गएको सामान्य त्रुटिको कारण न्यायको ढोका नै बन्द गर्न नमिल्ने हुन्छ । यसै सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालत पूर्ण इजलासबाट “ . . . फिवाद पत्रमा उल्लेख गरेको कित्ता नं. लिखतभन्दा फरक परे पनि लिखतमा लेखिएको कित्ता नम्बरकै जग्गाको हकमा दावी गरिएको अवस्थामा फिवाद पत्रमा लेखिएको र लिखतमा लेखिएको जग्गाको

कित्ता नम्बर फरक-फरक देखिएको अवस्थामा अड्डाको आदेशले कागज गरी दावी गरिएको कित्ता नम्बरसम्मलाई प्रष्ट पारेको अवस्थालाई दावी परिवर्तन गरेको भन्न नमिल्ने” भनी नेकाप २०६७, असार, नि. नं. ८३२८, पृष्ठ ३७२ मा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत विवादमा समेत सान्दर्भिक देखिएको छ । प्रस्तुत विवादमा कि.नं. को प्रश्न नभए पनि मितिको विवाद हुँदा पुनरावेदन पत्रमा फरक निर्णय मिति उल्लेख भए पनि मालपोत कार्यालय सुनसरीको मिति २०६०।१।१८ कै निर्णयउपर पुनरावेदन गरिएको हुँदा उक्त पुनरावेदन पत्रमा तथ्यभिन्न प्रवेश गरी कानूनबमोजिमको निर्णय गर्नुपर्नेमा पुनरावेदन पत्र नै खारेज गरेको पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला त्रुटिपूर्ण देखियो ।

१२. तसर्थ, माथि विवेचना गरिएअनुसार पुनरावेदन अदालत विराटनगरले पुनरावेदनको अन्तरवस्तुभिन्न प्रवेश नै नगरी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पत्र खारेज हुने ठहर गरेको मिति २०६२।४।१९ को फैसला मिलेको नदेखिँदा बदर गरिदिएको छ । अब जो जे बुझ्नुपर्ने बुझी सर्वोच्च अदालतमा हाजिर नरहेको पक्षलाई भिकाई कानूनबमोजिम निर्णय गर्नु भनी प्रस्तुत मुद्दामा हाँजीर रहेका पक्षहरूलाई पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा उपस्थित हुने तारिख तोकी मिसिल समेत पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पठाई दिने ठहर्छ । अरूमा तपसीलबमोजिम गर्नु ।

तपसील

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत विराटनगरको फैसला उल्टी भई पुनः इन्साफ गर्न पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पठाउने ठहर भएकोले यस अदालतमा तारिखमा रहेका पक्षहरूलाई पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा हाजिर हुने तारिख तोकी शुरू तथा रेकर्ड मिसिल पुनरावेदन अदालत विराटनगरमा पठाई दिनु -----१

प्रस्तुत मुद्दाको दायरीतर्फको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु -----२

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.गिरीश चन्द्र लाल

इति संवत् २०६८ साल कात्तिक २७ गते रोज १ शुभम्
इजलास अधिकृतः -शिवप्रसाद खनाल

निर्णय नं.८७४१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री गिरीश चन्द्र लाल
माननीय न्यायाधीश डा.श्री भरतबहादुर कार्की
२०६७-WO-०९२६

आदेश मिति: २०६८।१०।२५।४

विषय :- उत्प्रेषणयुक्त परमादेश ।

निवेदक: बारा जिल्ला, प्रसौनी गा.वि.स. वडा नं. ४

बस्ने जस्मुदिन मन्सुर समेत

विरुद्ध

विपक्षी: उद्योग मन्त्रालय समेत

- कुनै पनि उद्योगको स्थापनाबाट वातावरण र आमजनताको स्वास्थ्यमा र आवासीय क्षेत्रमा केही न केही अनुकूल एवं प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भए पनि देशको आर्थिक विकास एवं आमजनताको आवश्यकताहरू पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि सेवामूलक उद्योगहरूको योगदान र महत्वलाई न्यून आंकलन गर्न नसकिने ।
- कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम वातावरणीय पक्ष अध्ययन गरी तयार भएको प्रतिवेदन समेतको आधारमा उद्योग सञ्चालनको स्वीकृति प्रदान गरिएको र उद्योगले प्रतिकूल प्रभाव पारेको कुरा वस्तुगत रूपमा पुष्टि समेत हुन नसकेको अवस्थामा मनोगत कुराको आधारमा मात्र वातावरण, आमजनताको स्वास्थ्य एवं आवासीय क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव परेको र सो कारणले उद्योग बन्द गर्नुपर्नेसम्मको अवस्था उत्पन्न भएको भनी मान्न नसकिने ।
- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार दर्ता भएको उद्योगले अनुमति वा दर्ता

(प्रकरण नं.४)

प्रमाणपत्रमा उल्लिखित शर्तहरूमा पालना नगरेमा वा उक्त ऐनको अरु कुनै कुरा उल्लंघन गरेमा नेपाल सरकारले उद्योगको दर्ता वा अनुमति खारेज समेत गर्ने र उद्योग बन्द समेत गराउने व्यवस्था सोही ऐनको दफा २५ मा रहेको र उद्योग दर्ता गरी दिइएको प्रमाणपत्रमा उद्योगले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू पालना नगरिएमा सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित निकायले उद्योग बन्द गर्ने निर्णय समेत गर्न सक्ने उल्लेख भएकाले अन्य उद्योगहरू बारे नेपाल सरकारले निर्धारित गरेको नीति एवं नियमहरू यस उद्योगले समेत पालन गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं.५)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ताहरू प्रेमबहादुर खड्का, सतीशकुमार भा, मनोहर शाह
विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता सरोज गौतम, वरिष्ठ अधिवक्ता हरिहर दाहाल र अधिवक्ता रामप्रसाद भट्टराई
अवलम्बित नजीर: नेकाप २०४८, चैत, ति.नं. ४४३०, पृष्ठ ८१०

सम्बद्ध कानून:

- वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा (३)
- वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम (३), ७(२)
- औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५

आदेश

न्या.गिरीश चन्द्र लाल: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त व्यहोरा र आदेश निम्नानुसार छ :-

देशमा बढिरहेको औद्योगिकरणसँगै उद्योगबाट हुने प्रतिकूल वातावरणीय प्रभावबाट बचाउन वातावरण संरक्षण ऐन, नियमावली एवं निर्देशिकाहरू बनाई लागू गर्नुको साथै नेपाल सरकारले समय समयमा निर्णय गरी विभिन्न शर्तहरू तोक्ने गरेको छ । यो

विषय आम नेपाली जनताको मानवअधिकार एवं सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले राज्यमाथि त्यसको संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व रहेको छ। कहिकतैबाट सो विषयमा नकारात्मक कुराहरू भएमा सोको संरक्षण गर्न गराउन जुनसुकै नेपाली नागरिकको कर्तव्य एवं हकद्वैया रहेको हुन्छ। विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि. ले बारा जिल्ला प्रसौनी गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. १४, २०, २१, २२, १६४, २७२ र २७३ समेतको जग्गामा ग्याँस उद्योग सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव गरी उद्योग दर्ता तथा अनुमतिको लागि प्रक्रिया अगाडि बढाएकोमा उक्त स्थानको चारैतिर घना बस्ती, स्कूल, स्वास्थ्य चौकी आर्केयोलोजिकल साईट र विभिन्न संघ संस्थाहरू रहेकोले सो क्षेत्रमा उक्त उद्योग स्थापना भए त्यसबाट वातावरण प्रदूषण हुने भई त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू, त्यस क्षेत्रमा रहेको स्कूल, स्वास्थ्य चौकी, मन्दिर लगायतका संघ संस्थाहरूमा आउने व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा नराम्रो असरहरू पर्ने अवस्था रहेको छ। उद्योग दर्ता गराउन वातारण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३ र वातारण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ३ बमोजिम प्रस्तावित उद्योग स्थापना हुने क्षेत्रको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने, सो गराउन नियम ५ बमोजिम प्रस्तावको कार्यसूची सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने र सो प्रतिवेदन तयार गर्न नियम ७(२) बमोजिम प्रस्तावित उद्योग स्थापना हुने गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समिति वा सरोकार राख्ने व्यक्ति वा संस्थालाई प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्नसक्ने प्रभावको सम्बन्धमा १५ दिनभित्र लिखित राय सुझाव दिनको लागि सम्बन्धित गाउँ विकास समिति र जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, विद्यालय र स्वास्थ्य केन्द्रमा सूचना टाँस गरी मुचुल्का तयार गर्नुपर्ने र सोहीबमोजिमको सूचना राष्ट्रियस्तरको कुनै एक दैनिक पत्रिकामा समेत प्रकाशित गर्नुपर्ने साथै सो सम्बन्धमा प्राप्त राय सुझाव समेत प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्ने भन्ने रहेको कानूनी व्यवस्था विपरीत विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि.ले उक्त प्रस्तावित उद्योगको २०० मी. को दूरीमा रहेको श्री वेगा साह माध्यमिक विद्यालय, ४०० मीटरको दूरीमा रहेको स्वास्थ्य चौकी एवं जिल्ला विकास

समितिको कार्यालय बारामा उक्त १५ दिने सूचना टाँस नगरी सरोकारवालाहरूलाई कुनै थाहा जानकारी नहुने गरी उक्त गाउँ विकास समितिको सचिव सत्यनारायण साहको मिलेमतोमा गुपचुप रूपमा विपक्षी प्रसौनी, गाउँ विकास समितिको कार्यालयमा मात्र उक्त सूचना टाँस गरेको भनी कागजात मात्र बनाई सो गाउँ विकास समितिका भूठा सिफारिशसहित “प्रस्तावित ग्याँस उद्योग स्थापना हुने स्थानदेखि २ कि.मि. वरिपरिको क्षेत्रमा कुनै पनि आर्केयोलोजिकल साईट, हस्पिटल, स्कूल, गाउँ बस्तीलगायत अन्य संघ संस्थाहरू नरहेको, उक्त ग्याँस उद्योग स्थापना हुने स्थान बारा जिल्ला प्रसौनी गाउँ विकास समिति वडा नं. ८ र ९ मा पर्छ साथै उक्त ग्याँस उद्योग सञ्चालन भई हुने ग्याँस लिकेज, ध्वनि प्रदूषण, वास्ट डिस्पोजल लगायतको असरबाट त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसको स्वास्थ्य, उत्पादनशील जग्गा, जंगल, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक लगायतको क्षेत्रमा कुनै प्रभाव पर्ने छैन” भन्ने भूठा विवरणहरू उल्लेख गरी प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण प्रतिवेदन (IEE Report) बनाई विपक्षी उद्योग विभागमा पेश गरी मिति २०६६।६।२६ मा स्वीकृत गराएको रहेछ। वातावरण संरक्षण निर्देशिकाको निर्देशन नं. १०.५.४ को ६ मा L.P ग्याँस उद्योग आवास क्षेत्रभन्दा १ कि.मी टाढा स्थापना गर्नुपर्ने भन्ने निर्देशन र मानवबस्तीभन्दा २.५ कि.मी. बाहिर ग्याँस उद्योग स्थापना गर्नुपर्ने भन्ने मन्त्रिपरिषद्को मिति २०६७।२।३३ को निर्णय एवं उक्त प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण प्रतिवेदन (IEE Report) विपरीत उक्त ग्याँस उद्योग गाउँ बस्तीभन्दा ५० मि. नजिक स्थापना गर्न लागेकोले त्यस क्षेत्रमा प्रत्यक्ष प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भएकोले बन्द गराउन भनी श्री वेगा साह माध्यमिक विद्यालय प्रसौनीको मिति २०६६।१२।१२ र स्वास्थ्य चौकी प्रसौनी बाराको मिति २०६७।२।२६ को पत्रसहित उक्त ग्याँस उद्योग स्थापनाको प्रमाण पत्र रोक्का गरिपाउँ भन्ने प्रसौनी गाउँ विकास समितिका सरोकारवाला हामी निवेदकहरूले उजुरी निवेदन दिएको र सोही व्यहोराको उजुरी मिति २०६७।२।२६ मा प्रसौनी क्रिकेट क्लब एवं सामुदायिक वातावरण संरक्षण केन्द्र प्रसौनी बाराले विपक्षी उद्योग विभागमा दर्ता गराएकोमा उक्त विभागले ग्याँस उद्योग

स्थापनाउपर निवेदन उजुरी गरेकोमा उद्योग विभागले त्यस उद्योग सञ्चालनबाट बरिपरि रहेका स्थानीय बासिन्दा संघ संस्थालाई असर पर्ने भन्ने समेत आधारमा निर्माण कार्य रोक्का गरी उद्योग अन्यत्र ठाउँसारी गर्नुहुन भनी मिति २०६७३२९ को निर्णयानुसार जानकारी गराइन्छ भनी मिति २०६७३३० को पत्र विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि. लाई पठाएको रहेछ ।

विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिले एक पटक आफैले सरोकारवालाहरूसँग राय विचार लिई ठाउँसारीको लागि निर्णय भैसकेपश्चात् सोको विपरीत हुने गरी विपक्षी प्रा.लि. को सञ्चालकको मिलेमतो एवं निवेदन राय सुभावअनुसार गैरकानूनी एवं IEE report को आधारमा सञ्चालन गर्न खोजेको उक्त ग्याँस उद्योगबाट कुनै असर नपर्ने भएकोले उद्योग विभागको उक्त ठाउँसारी गर्ने निर्णय बदर गरी सोही ठाउँमा उद्योग सञ्चालन गर्न गराउन निर्णय गरिपाउँ भनी मिति २०६७५३० गते निर्णय गरी सोही अनुसारको सिफारिश पत्र मिति २०६७६३ गते उद्योग मन्त्रालय र उद्योग विभागमा पठाएको र विपक्षी प्रा.लि. ले विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिको सचिवसँग मिलेमतो गरेर छुट्टै निर्णय पुस्तिका खडा गरी मिति २०६७५३० गते उद्योग विभागको उक्त ठाउँसारी गर्ने निर्णय बदर गरी सोही ठाउँमा उद्योग सञ्चालन गर्ने गराउने निर्णय गरिपाउँ भन्ने निर्णय गरी सो निर्णयमा हामी निवेदकमध्येका आलानुर मन्सुर, खेदु गोसाई, कैलाशप्रसाद गोसाई, संजयकुमार, विद्यालयका प्रधानाध्यापक र स्वास्थ्य चौकीका इन्चार्ज समेतको कीर्ते सहिछाप गरी सिफारिश गरेको कुरा थाहा पाएकोले हामीले उक्त उद्योगबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले उद्योग विभागको उक्त निर्णय कायम राखी पाउँ भनी उद्योग विभागमा निवेदन दिएको थियौं । निवेदकमध्येका मो.आलानुर मन्सुरले विपक्षी उद्योग विभागसँग उक्त ग्याँस उद्योगको सम्बन्धमा जानकारी माग गर्दा सञ्चालन फुकुवा गर्ने भनी नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तर) बाट मिति २०६७७१२ मा निर्णय भएको भन्ने मौखिक जानकारी दिइयो । निर्णयलगायतका कागजातहरूको नक्कल दिइएन । उक्त उद्योगको सञ्चालन कार्य फुकुवा गर्ने मिति २०६७७१२ को निर्णयबाट त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने

आमजनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, स्वच्छ, तथा सुन्दर वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारमा प्रत्यक्ष असर पर्ने भई सार्वजनिक सरोकारको विषय भएकोले हामी निवेदकहरूको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १६, १७, २२ द्वारा प्रदत्त संवैधानिक एवं कानूनी हक हनन् भएकोले विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिको सिफारिश र विपक्षी उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६७७१२ को निर्णय एवं सो सम्बन्धमा भए गरेका कामकारवाही समेत उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त ठाउँमा उक्त उद्योग स्थापना नगर्नु नगराउनु भन्ने विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्म उक्त मिति २०६७७१२ को निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदनको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? यो आदेश प्राप्त भएको मितिले बाटाको म्याद बाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिनु र जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि. को सञ्चालन फुकुवा गर्ने गरी भएको मिति २०६७७१२ को निर्णय र सोसम्बन्धी उद्योग विभागको मिति २०६७७१४ को पत्र समेत प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गे नलागेसम्मका लागि कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१ बमोजिम विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिदिएको छ भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६७१२३ को आदेश ।

विपक्षीले यस कार्यालयमा निवेदनसम्म पनि नदिएको, जिल्ला प्रशासन कार्यालय बारालाई प्राप्त निवेदनको बोधार्थ प्रति सो कार्यालयमार्फत् यस कार्यालयमा प्राप्त भएको भए तापनि सो सम्बन्धमा आवश्यक कार्यवाही गर्ने विषय यस कार्यालयको कार्यक्षेत्र भित्र नपर्ने हुँदा कुनै कारवाही गरिएको थिएन । सो उद्योग यस कार्यालयको क्षेत्राधिकारभन्दा बाहिर रहेको र त्यस्ता उद्योगको उद्योग प्रशासन सम्बन्धी आवश्यक सम्पूर्ण कार्यहरू उद्योग विभागबाट नै आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी गरिने हुँदा विपक्षीले यस

कार्यालयलाई विपक्षी बनाई रिट दिए पनि सो रिट खारेजयोग्य भएकोले खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालय कलैया, बाराको लिखित जवाफ ।

मिति २०६६।७।१३ को उद्योग विभागको निर्णयानुसार जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि. सेवामूलक मझौला उद्योगको रूपमा दर्ता गरिएको हो । यस्तो प्रकृतिको उद्योग दर्ता गर्नुपूर्व Initial Environmental Examination गर्नुपर्ने हुनाले सो प्रयोजनको लागि जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि.ले मिति २०६६।४।२० को राष्ट्रिय दैनिक हिमालय टाइम्समा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरेको, गाउँ विकास समितिको कार्यालय प्रसौनीले मिति २०६६।४।२० मा आफ्नो कार्यालयमा सूचना टाँस गरेको र सो सम्बन्धमा कोही कसैको उजूर, राय, सुझाव समेत प्राप्त नभएको भनी मिति २०६६।५।१९ मा मुचुल्का गरी जानकारी दिएको लगायतका सक्कल कागजात सहित IEE प्रतिवेदनमाथि कारवाही गरिदिन भनी यस विभागमा मिति २०६६।५।२८ मा IEE प्रतिवेदन पेश गरेको र सो सम्बन्धमा आवश्यक कारवाही गर्न मिति २०६६।६।४ मा उद्योग विभागको महानिर्देशकको संयोजकत्वमा IEE पुनरावलोकन समितिको बैठक बसेको र उक्त बैठकले जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि. ले पेश गरेको IEE प्रतिवेदनको विभिन्न बुँदामा संशोधन, स्पष्ट लगायतका कामकारवाही गर्न निर्देशन दिएबमोजिम उद्योगले IEE प्रतिवेदन सच्याई पेश गरेपछि मिति २०६६।६।२७ मा IEE प्रतिवेदन स्वीकृत भएको हो । यसरी विधिवत रूपमा उजूर गर्ने समय दिई सो सम्बन्धमा कुनै उजूर, राय, सुझाव नपरेपछि मात्र यस विभागबाट उद्योग दर्ता गरिएको हो । विपक्षीहरूले उद्योग दर्ता सम्बन्धी काम कारवाही सम्पन्न काम भएको करिव डेढ वर्षपछि विलम्ब गरी रिट निवेदन लिई सम्मानीत अदालतसमक्ष प्रवेश गर्नु भएको छ । जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि. रहने स्थानका सम्बन्धमा स्थानीय व्यक्तिहरूबाट उद्योग विभागमा उजूर गरेको हुँदा उक्त उद्योगको निर्माण कार्य रोक्का गर्न र उद्योग ठाउँसारी गर्न भनी विभागको २०६७।३।२९ को निर्णय र पत्र बदर गरी फुकुवा पूर्जी पाऊँ भनी मिति २०६७।६।१२ मा उद्योगले विभाग समक्ष नापी कार्यालय

बारा, गा.वि.स. कार्यालय, प्रसौनी बारा, उद्योग वाणिज्य संघ, फ्रेण्डसीप युवा क्लब र क्रिएटिभ युवा क्लबको सिफारिश साथ निवेदन गरेको र सो उद्योगको स्थलगत निरीक्षण गरी प्रतिवेदन समेत लिई प्रस्तुत विषयको कारवाही अगाडि बढाउने क्रममा आवश्यक निर्देशन एवं निर्णयका लागि फाइल उद्योग मन्त्रालयसमक्ष पेश गरिएकोमा उद्योग मन्त्रालयबाट उद्योग सञ्चालन गर्न फुकुवा गर्ने सम्बन्धमा विभागलाई आदेश दिने भनी मिति २०६७।७।१२ मा मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भएअनुसार यस विभागबाट मिति २०६७।७।१४ मा उद्योग सञ्चालन फुकुवाको पत्र सम्बन्धित उद्योगलाई दिइएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योग विभागको लिखित जवाफ ।

जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि. रहने स्थानका सम्बन्धमा स्थानीय व्यक्तिहरूबाट उद्योग विभागमा उजूर गरेको र सो सम्बन्धमा प्रसौनी गाउँ विकास समिति र घरेलु तथा साना उद्योग कार्यालयसँग जानकारी लिँदा विद्यालय, मठ, मन्दिर, स्वास्थ्य चौकी समेतलाई प्रत्यक्ष असर पर्ने भनी लेखी आएको हुँदा उक्त उद्योगको निर्माण कार्य रोक्का गर्न र उद्योगको ठाउँसारी गर्न उद्योग विभागको मिति २०६७।३।२९ को निर्णयानुसार सो उद्योगलाई लेखी पठाएको थियो । सो निर्णय र पत्र बदर गरी फुकुवा पूर्जी पाऊँ भनी मिति २०६७।६।१२ मा सो उद्योगले विभाग समक्ष नापी कार्यालय बारा, गाउँ विकास समिति कार्यालय, प्रसौनी बारा, उद्योग वाणिज्य संघ, फ्रेण्डसीप युवा क्लब र क्रिएटिभ युवा क्लबको सिफारिशसाथ निवेदन दिएको थियो । सो उद्योगको स्थलगत निरीक्षण गरी प्रतिवेदन समेत लिई प्रस्तुत विषयको कारवाहीका लागि फाइल यस मन्त्रालयमा पेश गरिएकोमा यस मन्त्रालयबाट उद्योग सञ्चालन गर्न फुकुवा गर्ने सम्बन्धमा विभागलाई आदेश दिने भनी मिति २०६७।७।१२ मा मन्त्रीस्तरबाट निर्णय भएअनुसार उद्योग सञ्चालन गर्न अनुमति दिइएको हो । नेपाल सरकार (कार्य विभाजन) नियमावली, २०६४ अनुसार यस मन्त्रालयलाई उद्योगसम्बन्धी सार्वजनिक प्रतिष्ठान हेर्ने अधिकार समेत भएकोले प्रचलित कानूनको अधिनमा रही यस मन्त्रालयबाट निर्णय भएको हुँदा कानूनबमोजिम गरिएको काम कारवाहीलाई विधिशास्त्रीय दृष्टिकोणबाट अधिकारविहीन निकायले

गरेको हो भनी भन्ने नमिल्ने हुँदा रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

निवेदक जगदम्बा ग्याँस उद्योगले औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अन्तर्गत उद्योग विभागबाट मिति २०६६।७।१५ मा उद्योग दर्ता प्रमाणपत्र पाई मिति २०६६।८।१ देखि ग्याँस उद्योग निर्माण कार्य शुरु भई मिति २०६७।२।३० सम्म यस उद्योगको अधिकांश निर्माण कार्य सम्पन्न भएकोमा विपक्षीहरू समेतको सक्रियतामा उद्योग विभागबाट मिति २०६७।३।२९ मा निर्णय गरी तत्कालका लागि ग्याँस उद्योग निर्माण कार्य रोक्का गरी अन्यत्र ठाउँसारी गर्ने भनी निर्णय गरिएको थियो । विभिन्न युवा क्लवहरू, गाउँ विकास समिति प्रसौनीको मिति २०६७।५।३० को निर्णय, स्थलगत सर्जमीन मुचुल्का, नापी शाखा बाराको दूरी प्रमाणित गरिएको मिति २०६७।६।७ को पत्र, उद्योग वाणिज्य संघ बाराको मिति २०६७।६।८ को पत्र, घरेलु तथा साना उद्योग बाराको मिति २०६७।६।१० को पत्र समेतका वस्तुनिष्ठ प्रमाणहरूको मूल्याङ्कन गरी उद्योग विभागबाट मिति २०६७।७।२२ मा उद्योगको निर्माण कार्य फुकुवा भएको हो । फुकुवा भएपछि उद्योगको बाँकी निर्माण कार्य तत्काल सम्पन्न गरी मिति २०६७।१।२ देखि उद्योग सञ्चालनमा आइसेको छ । उद्योग स्थापना गर्नु अघि वातावरणीय प्रभावको मूल्याङ्कन भई उद्योग निर्माण र सञ्चालन गरिएको हो । हिमालयन टाईम्समा मिति २०६६।४।२० मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी असर पर्ने पक्षले ३५ दिन भित्र उजुर गर्न आउनु होला भनी समय दिइएको थियो । प्रसौनी गाउँ विकास समिति कार्यालयले ठाउँ ठाउँमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरेकोमा कानूनको म्यादाभित्र कसैको पनि उजुरी परेको थिएन । कानूनबमोजिम स्थापना भई उद्योग सञ्चालनमा आएपछि केही निहीत स्वार्थ भएका व्यक्तिहरूले सार्वजनिक हकहित र सरोकारको विषय उठाउँदैमा उद्योग बन्द गर्न मिल्दैन । साविकदेखि कृष्णा सिमेन्ट उद्योग रहेको ठाउँमा जगदम्बा ग्याँस उद्योग स्थापना भई सञ्चालन हुँदा रिट निवेदकलाई ठूलो असर परेको भन्ने आधार आफैँमा विरोधाभाषपूर्ण छ । रिट निवेदकहरू सरोकारवाला होइनन् र विपक्षीले उठाएको

विवादमा निजहरूको सार्थक सम्बन्ध पनि छैन । उद्योग स्थापनाबाट वातावरण गाउँ समाज र सार्वजनिक स्थलमा कुनै नोक्सानी वा नकारात्मक असर परेको नहुँदा विपक्षीले दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि. को लिखित जवाफ ।

जगदम्बा ग्याँस उद्योग स्थापना हुनुअघि वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अधिनमा रही वातावरणीय परीक्षण तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरी कानूनले तोकेको मापदण्ड पूरा गरी गा.वि.स. मा उद्योग स्थापना र सञ्चालनमा आएको हो । मिति २०६७।५।३० मा वस्तुगत अवलोकन गरी गाउँ विकास समिति कार्यालय प्रसौनीको बैठकले गरेको निर्णय र स्थलगत सर्जमीन मुचुल्काको आधारमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक र हेल्थपोष्टका ईञ्चार्जसहित विभिन्न राजनैतिक दलका आधिकारिक प्रतिनिधिहरू समेतको उपस्थितिमा निर्णय भई सम्पूर्ण मापदण्ड पूरा गरेको आधारमा जगदम्बा ग्याँस उद्योगले बाँकी निर्माण कार्य पूरा गरी उद्योग सञ्चालन गर्न गाउँ विकास समिति कार्यालयबाट सिफारिश भएको हो । साविकमा कृष्णा सिमेन्ट उद्योग रहेको परिसरमा जगदम्बा ग्याँस उद्योग स्थापना भई सञ्चालनमा आएकोमा रिट निवेदकहरूको बसोबास उद्योगबाट १ कि.मि. भन्दा टाढा रहेको तथा निवेदकमध्ये १ जना मात्र प्रसौनी गाउँ विकास समिति वडा नं. ५ बस्ने भए तापनि निज समेत उद्योगभन्दा १ कि.मी. टाढा बसोबास गर्ने व्यक्ति भएकाले उद्योग स्थापना र सञ्चालनबाट कुनै विपक्षीलाई कुनै प्रकारको असर परेको नहुँदा विपक्षीले दायर गरेको रिट र अन्तरिम आदेश समेत खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिका सचिव सत्यनारायण साहको लिखित जवाफ ।

विपक्षीकातर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भट्टराईले बहसको क्रममा निवेदन गरेअनुसार लिखित जवाफको प्रकरण १.३'ग' मा उल्लिखित भएको एवं सम्बन्धित कागजातहरू समेत हेर्दा विपक्षी जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि.ले मिति २०६७।७।१२ को माननीय मन्त्रीस्तरीय निर्णयअनुसार

उद्योग फुकुवा गराई नेपाल आयल निगमको पत्रानुसार मिति २०६७१११२ देखि मिति २०६७१११६ मा ल्याएका ग्याँस मध्ये १०,२८७ लि. ग्याँस रिफिल (Refill) गर्न उद्योगमा बाँकी रहेको देखिनाले सो बाँकी ग्याँस भित्र राखी राख्दा आवासीय क्षेत्रका जनताको स्वास्थ्यमा एवं अन्य खतरा समेत हुने सम्भावना हुँदा उक्त बाँकी ग्याँस मिति २०६८१०१२० सम्म सिलिण्डरहरूमा रिफिल (Refill) गरी विक्रीवितरण गर्न पाउने गरी तत्कालको लागि यो आदेश जारी गरी दिइएको छ, भन्ने समेत व्यहोराको यस अदालतको मिति २०६८११२७ को आदेश।

रिट निवेदक तथा विपक्षीको तर्फबाट प्रतिनिधित्व गर्नु हुने विद्वान कानून व्यवसायीहरूले पेश गर्नु भएको बहस नोट मिसिल सामेल रहेको।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलास समक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताहरू श्री प्रेमबहादुर खड्का, श्री सतीशकुमार भा, श्री मनोहर शाहले विपक्षी जगदम्बा ग्याँस उद्योगले सञ्चालन गर्न लागेको ग्याँस उद्योगको चारैतिर बारा जिल्लाको प्रसौनी गाउँ विकास समितिका वडा नं. ३, ४, ६, ७ रहेको र उक्त वडामा घना वस्तीहरू रहेको छ। उक्त उद्योगको ५० मि. को दूरीमा घना वस्ती, २०० मि. को दूरीमा उच्च मा. वि. ४०० मि. को दूरीमा इलाका स्वास्थ्य चौकीलगायत मदर्सा, स्थानीय बजार, सामुदायिक वातावरण संरक्षण केन्द्र लगायतका संघ संस्था तथा आर्कैयोलोजिकल साइट रहेको छ। यस्तो क्षेत्रमा उद्योग स्थापना र सञ्चालन गर्दा त्यसबाट उत्पन्न हुने प्रदूषणले स्थानीय बासिन्दा तथा सो क्षेत्रका जीवजन्तुलाई समेत असर पार्दछ। ग्याँस उद्योग भएकोले विष्फोटनको जोखिम समेत रहन्छ। यस्तो विषय सार्वजनिक सरोकारको विषय समेत भएकोले स्थानीय बासिन्दाले उक्त उद्योग बन्द गरी वातावरणको संरक्षण गर्ने असल नागरिकको दायित्व पूरा गर्न तथा आफ्नो स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकार संरक्षण गर्न यो रिट निवेदन दिएका हुन्। विपक्षीले स्थापना गरेको ग्याँस उद्योगले सो क्षेत्रमा पार्ने वातावरणीय प्रभावको सम्बन्धमा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७(२) बमोजिमको

प्रक्रिया पूरा गरी प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (IEE Report) तयार गर्नुपर्नेमा सरोकारवाला निकाय, व्यक्ति, संघ संस्थालाई जानकारी नदिई वातावरण प्रभावको बारेमा राय सुझाव माग गर्ने १५ दिने सूचना गुपचुप गरी टाँस नगरी, उक्त सूचना नेपाली राष्ट्रिय दैनिकमा प्रकाशन नगरी अंग्रेजी दैनिकमा प्रकाशित गरी कसैलाई थाहा जानकारी नै नदिई सो सम्बन्धमा कसैको उजूरी नपरेको भनी उक्त वातावरणीय प्रतिवेदन तयार गरेको र सोही आधारमा इजाजत लिएको यी निवेदकहरूले थाहा पाएपछि निजहरूले विरोध गरेपछि उद्योग विभागले काम रोक्न र उद्योग अर्को स्थानमा सार्न मिति २०६७३२९ मा निर्णय भई पत्राचार गरेको हो। विपक्षी ग्याँस उद्योगले विपक्षी गाउँ विकास समितिका सचिवलाई प्रभावमा पारी मिति २०६७५१३० मा निर्णय गराई सो निर्णयअनुसारको उद्योगको रोक्का फुकुवा गराउने सिफारिश पत्र मिति २०६७६३ मा लेखाएकै आधारमा विपक्षी मन्त्रालयले उद्योग सञ्चालन गर्न दिने भनी गरेको मिति २०६७७१२ को निर्णय वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३ विपरीत छ। उक्त उद्योगले एक कि.मि. भित्रका घना वस्ती, विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी बजार एरिया, तथा अन्य संघ संस्था र सो क्षेत्रका जीवजन्तुको स्वास्थ्यमा नै प्रभाव पर्ने अवस्था रहेको पुष्टि भएको अवस्थामा सो उद्योगलाई सञ्चालन गर्न दिनु स्वच्छ वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारको विपरीत रहेकोले विपक्षी मन्त्रालयको मिति २०६७७१२ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी सो स्थानमा उद्योग स्थापना नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेश समेत जारी हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भयो।

विपक्षी उद्योग मन्त्रालय समेतका सरकारी निकायको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री सरोज गौतमले जगदम्बा ग्याँस उद्योगले उद्योग दर्ता गर्नुपूर्व Initial Environmental Examination को लागि मिति २०६६१४२० को हिमालय टाइम्स राष्ट्रिय दैनिकमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित गरी सरोकारवालाको राय, सुझाव, परामर्श माग गरेको, प्रसौनी गाउँ विकास समितिको कार्यालयले मिति २०६६१४२० मा वातावरण संरक्षण नियमावली,

२०५४ को नियम ७(२) बमोजिम राय, सुभाब, उजूरी सम्बन्धमा सूचना टाँस गरेकोमा कसैको उजूरी परेको छैन। सोही बेहोराको सिफारिश सम्बन्धित गाउँ विकास समितिले गरेको र मिति २०६६।६।४ मा उद्योग विभागको महानिर्देशकको संयोजकत्व IEE प्रतिवेदनको पुनरावलोकन समितिको बैठक बसी विभिन्न बुँदामा स्पष्ट गर्न दिएको निर्देशनको आधारमा IEE प्रतिवेदन सच्याई पेश भएपछि मिति २०६६।६।२७ मा IEE प्रतिवेदन स्वीकृत भएको हो। यसरी विधिवत रूपमा प्रक्रिया पूरा गरी उद्योगको स्थापना भएको र विपक्षीहरूले मौकामा आफ्नो सरोकार र उजूरी नदिएको अवस्थामा उद्योग दर्ता भएपछि डेढ वर्ष विलम्ब गरी दिएको रिट विलम्बको आधारमा समेत खारेज हुने अवस्था छ। स्थानीय व्यक्तिहरूले उद्योगले मठ-मन्दिर, स्कूल, स्वास्थ्य चौकी समेतलाई असर गर्छ भनी उजूरी दिएपछि उद्योग विभागले उद्योगको निर्माण कार्य रोक्न र उद्योगको ठाउँसारी गर्न भनी मिति २०६७।३।२९ मा उद्योगलाई पत्राचार गरेको थियो। उक्त उद्योगले नापी कार्यालय बारा, प्रसौनी गाउँ विकास समिति, उद्योग वाणिज्य संघ, फ्रेण्डसीप युवा क्लब समेतको सिफारिश राखी रोक्का फुकुवा गर्न निवेदन दिएकोले मिति २०६७।७।१२ मा उक्त रोक्का फुकुवा गर्न उद्योग विभागलाई आदेश दिने भनी भएको निर्णयअनुसार विभागले मिति २०६७।७।१४ मा उद्योग सञ्चालन गर्न फुकुवा गर्ने पत्र उद्योगलाई दिएको हो। उक्त उद्योग सञ्चालन गर्न फुकुवा गर्ने अधिकार मन्त्रीलाई भएकोले नै सो निर्णय भएको हो। स्थानीय निकायलगायत स्थानीय संस्थाहरूको सिफारिशको आधारमा नै निर्णय समेत भएकोले रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी जगदम्बा ग्याँस उद्योगको तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिहर दाहाल तथा विद्वान अधिवक्ता श्री रामप्रसाद भट्टराईले जगदम्बा ग्याँस उद्योग कम्पनी ऐन, २०६३ बमोजिम स्थापना भएको र कानूनबमोजिम उद्योग विभागमा दर्ता भएको उद्योग हो। उक्त उद्योग स्थापना भएको ठाउँमा पहिले कृष्णा सिमेन्ट उद्योग रहेको थियो। उद्योग रहेकै स्थानमा यो ग्याँस उद्योग स्थापना गरिएको हो। स्थापना

गर्नुपूर्व प्रसौनी गाउँ विकास समितिबाट स्थलगत सरजमीन गराइएको थियो। प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गरिएको र सो उद्योग स्थापनाको सम्बन्धमा सबै सरोकारवालाहरूको राय, परामर्श तथा कुनै उजूरी वा भनाई भए सो पेश गर्नु होला भनी राष्ट्रिय दैनिक हिमालय टाइम्स तथा प्रसौनी गाउँ विकास समितिमा मिति २०६६।४।२० मा सार्वजनिक सूचना प्रकाशित एवं टाँस भएकोमा कसैको कुनै प्रतिक्रिया वा सुभाब केही प्राप्त नभएपछि उद्योग दर्ता भई सञ्चालनमा आएको हो। वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १८ र १९ ले ऐनबमोजिम भए नभएको प्रचलित कानूनको परिपालना गरिएको छ, छैन भन्ने सम्बन्धमा तोकिएको अधिकारीले हेर्ने र पुनरावेदन सुन्ने कानूनी व्यवस्था गरेको छ। उद्योगले वातावरणमा असर पार्छ भन्ने निवेदकहरू मध्ये अधिकांश अन्य वडाका व्यक्तिहरू भएको निवेदनबाट देखिन्छ। उक्त स्थानमा उद्योग सञ्चालन गर्न नदिने प्रवृत्त भावनाले यो रिट निवेदन दिएको अवस्था छ। निवेदकहरूले उद्योगले सो वरपरका स्थानमा रहेका विद्यालय, स्वास्थ्य चौकी, बजार, मठ-मन्दिरलाई असर पार्छ भन्ने समेत उल्लेख गरी उद्योग बन्द गर्न माग गरी दिएको निवेदनको आधारमा उद्योग विभागले सो उद्योगको निर्माण बन्द गर्न र ठाउँसारी गर्न मिति २०६७।३।२९ मा पत्र पठाएको थियो। तर स्थानीय व्यक्तिहरूको चाहाना र अनुरोधअनुसार नै सो स्थानमा उद्योग सञ्चालन गर्ने, उद्योगको स्थापना र सञ्चालन कानूनबमोजिम भएको अवस्थामा केही व्यक्तिको निहित स्वास्थ्यको आधारमा उद्योग सार्नु उपयुक्त नहुने भएको तथा प्रसौनी गाउँ विकास समिति, स्थानीय फ्रेण्डसीप क्लब, उद्योग वाणिज्य संघ, नापी कार्यालय समेतको सिफारिशको आधारमा उक्त रोक्का फुकुवा गरी पाउन उद्योगले गरेको निवेदनमा मिति २०६७।७।१२ मा भएको मन्त्रीस्तरीय निर्णयले उक्त रोक्का फुकुवा भएको हो। मन्त्रालयलाई आफू अन्तर्गतको विभागले गरेको रोक्का फुकुवा गर्ने अधिकार भएकोले उक्त निर्णयलाई कानूनविपरीतको निर्णय भन्न मिल्दैन। वातावरणीय दृष्टिबाट कसैलाई असर नपर्ने, उद्योग सञ्चालन हुनसक्ने भनी प्रतिवेदन प्राप्त भएको, मौकामा कसैले उजूरी नगरेको, पहिले उद्योग रहकै ठाउँमा उद्योग स्थापना भएका,

अधिकारप्राप्त निकायले उद्योग सञ्चालन गर्ने अनुमति दिएको, उद्योगको सञ्चालनबाट स्थानीय स्तरमा रोजगारीको अवसर सिर्जना भई स्थानीय व्यक्तिहरूलाई फाइदा हुने स्थिति भएकोमा अधिकांश अन्य वडाका निवेदकहरू मिली निहित स्वार्थको लागि उद्योग बन्द गर्न दिएको निवेदनको आधारमा उद्योग बन्द गर्नु अन्यायपूर्ण हुन जाने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने समेत बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

मिसिल संलग्न कागज प्रमाण तथा बहस नोट समेतको अध्ययन गरी दुवै पक्षको तर्फबाट उपस्थित कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकीर सुनी विचार गर्दा विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि. ले बारा जिल्ला प्रसौनी गा.वि.स. वडा नं. ५ कि.नं. १४, २०, २१, २२, १६४, २७२ र २७३ समेतको जग्गामा ग्याँस उद्योग सञ्चालन गर्ने प्रस्ताव गरी उद्योग दर्ता तथा अनुमतिको लागि प्रक्रिया अगाडि बढाएकोमा उक्त स्थानको चारैतिर घना वस्ती, स्कूल, स्वास्थ्य चौकी आर्केयोलोजिकल साईट र विभिन्न संघ संस्थाहरू रहेकोले सो क्षेत्रमा उक्त उद्योग स्थापना भए त्यसबाट वातावरण प्रदूषण हुने भई त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने स्थानीय बासिन्दाहरू, त्यस क्षेत्रमा रहेको स्कूल, स्वास्थ्य चौकी, मन्दिरलगायतका संघ संस्थाहरूमा आउने व्यक्तिहरूलाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष रूपमा नराम्रो असरहरू पर्ने अवस्था रहेको छ । उद्योग दर्ता गराउन उद्योग स्थापना हुने क्षेत्रको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने, सो प्रयोजनको लागि प्रस्तावको कार्यसूची सम्बन्धित निकायबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने समेतका कानूनी व्यवस्थाको परिपालना नगरिएकोले उक्त ग्याँस उद्योग स्थापनाको प्रमाण पत्र रोक्का गरिपाउँ भन्ने सरोकारवाला निवेदकहरूले उजुरी निवेदन दिएको र सोही बेहोराको उजुरी प्रसौनी क्रिकेट क्लब एवं सामुदायिक वातावरण संरक्षण केन्द्रले विपक्षी उद्योग विभागमा दर्ता गराएकोमा उक्त विभागले ग्याँस उद्योग स्थापना उपर निवेदन उजुरी गरेकोमा उद्योग विभागले निर्माण कार्य रोक्का गरी उद्योग अन्यत्र ठाँउसारी गर्नु हुन भनी विपक्षी जगदम्बा ग्याँस प्रा.लि. लाई पठाएको रहेछ । सो सन्दर्भमा विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिले ग्याँस उद्योगबाट कुनै असर नपर्ने भएकोले उद्योग विभागको उक्त ठाउँसारी गर्ने निर्णय बदर गरी

सोही ठाउँमा उद्योग सञ्चालन गर्न गराउन निर्णय गरिपाउँ भनी २०६७।३।३० गते निर्णय गरी सोही अनुसारको सिफारिश पत्र मिति २०६७।६।३ गतेमा उद्योग मन्त्रालय र उद्योग विभागमा पठाएको र विपक्षी प्रा.लि. ले सोही ठाउँमा उद्योग सञ्चालन गर्ने गराउने निर्णय गरिपाउँ भन्ने निवेदन गरेको कुरा थाहा पाएकोले हामीले उक्त उद्योगबाट वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्ने भएकोले उद्योग विभागको उक्त निर्णय कायम राखी पाउँ भनी उद्योग विभागमा निवेदन दिएको थियो । तर उक्त ग्याँस उद्योगको सञ्चालन फुकुवा गर्ने भनी नेपाल सरकार (मन्त्री स्तर) बाट मिति २०६७।७।१२ मा निर्णय भएकोले सो निर्णयबाट त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने आमजनताको शिक्षा, स्वास्थ्य, स्वच्छ सुन्दर वातावरणमा बाँच्न पाउने अधिकारमा प्रत्यक्ष असर पर्ने भएकोले विपक्षी प्रसौनी गाउँ विकास समितिको सिफारिश र विपक्षी उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६७।७।१२ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी उक्त ठाउँमा उक्त उद्योग स्थापना नगर्नु नगराउनु भन्ने परमादेश जारी गरिपाउँ भनी पर्ने आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको माग दावी सम्बन्धमा मुख्यतया निम्न बुँदाहरूमा केन्द्रित रही विचार गर्नु पर्ने देखिन आउँछः

१. निवेदकहरूलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया छ, छैन ?
२. विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित जगदम्बा ग्याँस उद्योगको स्थापना एवं सञ्चालन कानूनसम्मत रूपले भएको छ, छैन ?
३. सो उद्योगले स्थानीय वातावरण, जनताको स्वास्थ्य र आवासीय क्षेत्रका जनतामा के कस्तो प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको छ ?
४. निवेदन दावीअनुसार यस अदालतको असाधारण अधिकार प्रयोग गरी रिट जारी हुने अवस्था छ, छैन ?

२. यी निवेदकहरूलाई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर गर्ने हकद्वैया छ, छैन भन्ने पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा नै सर्वप्रथम विचार गर्दा जगदम्बा ग्याँस उद्योग बारा जिल्लाको प्रसौनी गाउँ विकास समिति वडा नं.५ मा स्थापित भएको कुरा निवेदनमा उल्लिखित व्यहोरा तथा विपक्षीको लिखित जवाफबाट देखिन

आउँछ। यी निवेदकहरू मध्येका एक जना भोला गोसाईं मात्र वडा नं. ५ को व्यक्ति भै अन्य निवेदकहरू सो वडाको नभई वडा नं. ३, ४, ६, ७ र ९ समेतका अन्य वडाका बासिन्दा भएको देखिए पनि अन्य वडाहरू उक्त उद्योग स्थापना भएको वडा नं. ५ को साँध सीमा जोडिएका वडाहरू देखिएको र उद्योगबाट वातावरणमा पर्नसक्ने प्रभाव अन्य सीमा जोडिएका वडाहरूका बासिन्दासम्म पनि विस्तारित हुनसक्ने अवस्थालाई विचार गर्दा यी निवेदकहरू माथि तथा सो स्थानमा रहेका स्कूल, स्वास्थ्य चौकी एवं आर्केयोलोजिकल साइटहरू तथा मठ-मन्दिर समेतलाई पर्नसक्ने प्रभावको बारेमा सचेत भई यस अदालतको असाधारण क्षेत्र गुहार्न आएको देखिन्छ। तसर्थ, वैकल्पिक कानूनी उपचार नभएमा वा त्यस्तो कानूनी उपचार प्रभावकारी नभएमा यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्र आकर्षित हुने व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७(२) मा गरिएको हुनाले यी निवेदकहरूले उठाएको विषयको संवेदनशीलता तथा निजहरू स्थानीय बासिन्दा समेत भएको देखिएको अवस्थामा यी निवेदकहरूको सार्थक सम्बन्ध नभएको भन्ने आधारमा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी विपक्षीले लिएको जिकीर मनासिब देखिन आएन। अतएव: यी निवेदकहरूले प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालतमा दायर गर्न सक्ने नै देखिन आयो।

३. विरुद्ध खण्डमा उल्लिखित जगदम्बा ग्याँस उद्योगको स्थापना एवं सञ्चालन कानूनसम्मत रूपले भएको छ, छैन भन्ने दोस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त उद्योग कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालयबाट मिति २०६५।१।७ मा कम्पनी ऐन, २०६३ को दफा ५ (१) बमोजिम प्राइभेट लिमिटेड कम्पनीको रूपमा दर्ता भै औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार उद्योग विभागबाट मिति २०६६।७।१५ मा दर्ता प्रमाणपत्र प्राप्त गरी उक्त उद्योग स्थापित एवं सञ्चालित भएको कुरामा विवाद रहेको देखिँदैन। जहाँसम्म सो उद्योग दर्ता हुनको लागि आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरे/नगरेको सम्बन्धमा रिट निवेदनमा प्रश्न उठाइएको छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा सेवामूलक मझौला उद्योगको रूपमा सो उद्योग दर्ता भएको देखिएको र उद्योग दर्ता गर्नुभन्दा पूर्व वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा (३) एवं

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम (३) को व्यवस्थाअनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण (Initial Environmental Examination) र प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन समेत गर्नुपर्ने भएकोले सोको लागि नियममा व्यवस्था भएबमोजिम राष्ट्रिय दैनिक हिमालयन टाइम्समा सार्वजनिक सूचना मिति २०६६।४।२० गते प्रकाशित गराएको देखिन्छ। सो नियमावलीको नियम ७(२) अनुसार सम्बन्धित गाउँ विकास समितिबाट राय, सुझाव तथा उजुरीको सम्बन्धमा सूचना सोही मितिमा टाँस गरेको र सो सम्बन्धमा कसैको उजुरी समेत नपरेको भनी गाउँ विकास समितिबाट मिति २०६६।५।९ मा मुचुल्का भएको भन्ने तथ्य मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन आउँछ। यसको अतिरिक्त मिति २०६६।६।४ मा उद्योग विभागको महानिर्देशकको संयोजकत्वमा Initial Environmental Examination (IEE) प्रतिवेदन पुनरावलोकन समितिको बैठक बसी विभिन्न बुँदामा स्पष्ट गर्न दिएको निर्देशनको आधारमा IEE प्रतिवेदन सच्याई पेश भएपछि मिति २०६६।६।२७ मा IEE प्रतिवेदन स्वीकृत गरेको कुरा समेत सम्बन्धित कागजातहरूबाट देखिन आएको छ। वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को व्यवस्थाअनुसार सो सम्बन्धमा स्थलगत सर्जमीन मुचुल्का हुँदा निवेदनमा उल्लिखित विद्यालयको प्रधानाध्यापक र हेल्थपोष्टको इन्चार्ज सहित विभिन्न राजनैतिक दलहरूका प्रतिनिधिहरूको उपस्थिति रहेको र सम्बन्धित गाउँ विकास समितिको कार्यालय प्रसौनीको बैठकले गरेको निर्णयको आधारमा उद्योग स्थापनाको लागि सिफारिश गरिएको देखिनले समेत उद्योग स्थापनाको निर्णय कानूनअनुसारको प्रक्रिया पूरा नगरी लुकिछिपी वा सरोकारवालाहरूको जानकारी बेगर गुपचुप रूपमा भएको भन्न सकिने अवस्था देखिँदैन। यसको अतिरिक्त पनि केही व्यक्तिहरूको उजुर परेको आधारमा उद्योग विभागबाट मिति २०६७।३।२९ मा सो विभागले ग्याँस उद्योग निर्माण कार्य रोक्का गरी अन्यत्र सार्न निर्णय गरेकोमा गाउँ विकास समिति प्रसौनीको मिति २०६७।५।३० को निर्णय सर्जमीन मुचुल्का, प्रसौनी गा.वि.स. वडा नं. ५ कि. नं. २७३ समेतको जग्गादेखि हाल बहदो बस्तीका कारण केही नजिकिए पनि

साविकमा बस्तीदेखि १ कि.मि. दूरीमा रहेको र उक्त जग्गाको छेउछाउमा मठ मन्दिर विद्यालयलगायतका सार्वजनिक स्थल नरहेको भन्ने समेत व्होराको नापी कार्यालय बाराको मिति २०६७६।७ को पत्र, उद्योग वाणिज्य संघ बाराको मिति २०६७६।८ को पत्र, घरेलु तथा साना उद्योग बाराको मिति २०६७६।१० को पत्र एवं स्थानीय युवा क्लबहरूको सिफारिशपत्र समेतको आधारमा उद्योग विभागबाट मिति २०६७।७।१२ मा सो उद्योगको निर्माण कार्य फुकुवा भएको र पुनः ग्याँस उद्योग सञ्चालनमा आई यस अदालतबाट मिति २०६७।१।१५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश सो उद्योगलाई मिति २०६८।१।२२ मा तामेल नभएसम्म सो उद्योग सञ्चालनमा नै रहेको देखिनाले सो उद्योगको स्थापना एवं सञ्चालन कानूनविपरीत भएको भन्न सकिने अवस्था देखिन आउँदैन ।

४. सो उद्योगले स्थानीय वातावरण, जनताको स्वास्थ्य र आवासीय क्षेत्रका जनतामा के कस्तो प्रतिकूल प्रभाव पारिरहेको छ ? भन्ने तेस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा कुनै पनि उद्योगको स्थापनाबाट वातावरण र आमजनताको स्वास्थ्यमा र आवासीय क्षेत्रमा केही न केही अनुकूल एवं प्रतिकूल प्रभाव पर्ने भए पनि देशको आर्थिक विकास एवं आमजनताको आवश्यकताहरू पूरा गर्ने प्रयोजनको लागि यस प्रकारका सेवामूलक उद्योगहरूको योगदान र महत्वलाई न्यून आंकलन गर्न सकिँदैन । यस्ता उद्योगहरूको स्थापना र सञ्चालन गर्दा यथासम्भव वातावरणीय तथा मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभावलाई न्यूनीकरण गरी उद्योग सञ्चालनको स्वीकृति दिनुपर्ने हुन्छ । उक्त कुराको बाबजूद पनि वातावरण एवं आमजनताको स्वास्थ्य सम्बन्धमा साह्रै प्रतिकूल प्रभाव पार्ने अवस्था भएमा विकास वा स्वास्थ्य अथवा वातावरण सम्बन्धमा अवस्था अनुसार रोज्नु पर्ने नै हुनाले सो कुराहरूलाई ध्यानमा राखेर नै वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ मा कानूनी व्यवस्थाहरू गरिएको पाइन्छ । सो कानूनी व्यवस्थाअनुसारको प्रक्रिया पूरा गरी विपक्षी बनाइएको जगदम्बा ग्याँस उद्योगको स्थापना भएको कुरा माथिल्लो प्रकरणहरूमा उल्लिखित व्यहोराबाट स्पष्ट भएको कुरामा दुइमत हुन नसक्नुको साथै उक्त उद्योगको

सञ्चालनले वातावरण, आमजनताको स्वास्थ्य एवं आवासीय क्षेत्रमा कुनै प्रतिकूल प्रभाव पारेको तथ्य रिट निवेदनमा जिकीर लिन सकेको र सो तथ्यलाई पुष्टि गर्ने वस्तुगत प्रमाण निवेदकहरूबाट प्रस्तुत भएको देखिँदैन । कानूनमा व्यवस्था भएबमोजिम वातावरणीय पक्ष अध्ययन गरी तयार भएको प्रतिवेदन समेतको आधारमा उद्योग सञ्चालनको स्वीकृति प्रदान गरिएको र उद्योगले प्रतिकूल प्रभाव पारेको कुरा वस्तुगत रूपमा पुष्टि समेत हुन नसकेको अवस्थामा रिट निवेदकको मनोगत कुराको आधारमा मात्र वातावरण, आमजनताको स्वास्थ्य एवं आवासीय क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव परेको र सो कारणले उद्योग बन्द गर्नुपर्ने सम्मको अवस्था उत्पन्न भएको भनी मान्न सकिने अवस्था देखिँदैन ।

५. निवेदन दावीअनुसार यस अदालतको असाधारण अधिकार प्रयोग गरी रिट जारी हुने अवस्था छु छैन ? भन्ने अन्तिम प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ अनुसार दर्ता भएको विपक्षी बनाइएको जगदम्बा ग्याँस उद्योगले अनुमति वा दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित शर्तहरूमा पालना नगरेमा वा उक्त ऐनको अरु कुनै कुरा उल्लंघन गरेमा नेपाल सरकारले उद्योगको दर्ता वा अनुमति खारेज समेत गर्ने र उद्योग बन्द समेत गराउने व्यवस्था सोही ऐनको दफा २५ मा गरेको पाइन्छ । उद्योग दर्ता गरी दिइएको प्रमाणपत्रमा उद्योगले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू समेत उल्लेख भएको देखिन्छ । ती शर्तहरूमा छरछिमेकी तथा अरुलाई पीर मार्का नपर्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्नुपर्ने, वातावरण सम्बन्धमा विभागबाट दिइने निर्देशन तथा शर्तहरू पालन गर्नुपर्ने, उद्योगबाट निस्कने फोहरलाई व्यवस्थित रूपमा निष्काशन गर्नुपर्ने, वातावरण, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले वातावरण नियन्त्रण सम्बन्धमा तथा अन्य सम्बन्धित निकायले तोकेको शर्तहरू र कार्यविधि समेत अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्ने कुराहरू स्पष्ट उल्लेख गरिएको र उक्त शर्तहरूको पालना नगरिएमा सो कानूनी व्यवस्थाअनुसार सम्बन्धित निकायले उद्योग बन्द गर्ने निर्णय समेत गर्न सक्ने उल्लेख भएको देखिन्छ । यस प्रकारका अन्य उद्योगहरू बारे नेपाल सरकारले निर्धारित गरेको नीति एवं नियमहरू यस उद्योगमा समेत लागू हुने र यस उद्योगले समेत

पालन गर्नुपर्ने देखिन्छ। उद्योगले अनियमित कार्य गरेमा वा शर्तहरूको पालन नगरेमा बन्द गराउन सक्नेसम्मको अधिकार पाएको सरकारले त्यस प्रकारको अन्य उद्योगहरूमा अपनाएको मापदण्डविपरीत यस उद्योगलाई सुविधा प्रदान गरेको भन्ने कुरा निवेदन दावी रहेको समेत देखिँदैन। उपर्युक्त कुराहरूको साथसाथै यस सम्बन्धमा वातावरणको प्रदूषण, आमजनताको स्वास्थ्य समेतको उल्लेख भै यसै प्रकारको निवेदन दावी भएको लक्ष्मणप्रसाद घिमिरे समेत विरुद्ध मनकामना ईटा उद्योग समेत भएको संवत् २०६७ सालको रिट नं. ०८७२ को उत्प्रेषण मुद्दामा यसै अदालतबाट मिति २०६८।२।२२।१ मा निर्णय हुँदा उद्योग दर्ता गर्ने सिलसिलामा आवश्यक सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरेर एकपटक उद्योग दर्ता गर्दैमा अनियन्त्रित र स्वेच्छाचारी ढङ्गले उद्योग सञ्चालन गर्न पाउने भनी अर्थ गर्न मिल्दैन। उद्योग दर्ता गर्दा तोकिएको शर्त विपरीत र वातावरणमा नकारात्मक रूपले प्रभाव पार्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्न पाइँदैन। यदि विपक्षी उद्योगले तोकिएको शर्त र कानूनविपरीत उद्योग सञ्चालन गरेको भन्ने नियमित रूपमा अनुगमन गर्ने क्रममा देखिएमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ बमोजिम उद्योग बन्द गराउनेसम्मको कारवाही हुन सक्ने नै हुँदा हाल कानूनबमोजिम प्रक्रिया पूरा गरेर उद्योग दर्ता भएको अवस्थामा निवेदकहरूको संवैधानिक हकमा आघात परेको नदेखिएकोले मागबमोजिम आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन भनी निर्णय निष्कर्षमा उल्लिखित भएको र प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तु समेत सोही मुद्दामा अन्तर्निहित विषयवस्तुसँग मिल्दो-जुल्दो प्रकृतिको भएको र उल्लेखित शर्तहरू एवं ग्याँस उद्योगहरूका सम्बन्धमा सरकारबाट निर्धारण गरिएको मापदण्ड विपक्षी बनाइएको जगदम्बा ग्याँस उद्योगले पालन गरेमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ आकर्षित हुनसक्ने नै देखिन्छ।

६. माथि उल्लिखित अवस्थाहरूलाई मध्यनजर राखी हेर्दा विपक्षी बनाइएको जगदम्बा ग्याँस उद्योग प्रा.लि.को स्थापना र सञ्चालन एल.पी. ग्याँस रिफिल (Refill) मात्र गर्ने सेवामूलक मफौला उद्योगको रूपमा कानूनले निर्धारित गरेको प्रक्रिया पूरा गरी भएको छ। सो उद्योगको कारणले स्थानीय वातावरण, आमजनताको स्वास्थ्य, सुरक्षा वा आवासीय क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव

परेको कुराको वस्तुगत प्रमाण निवेदकहरूद्वारा प्रस्तुत हुन सकेको देखिँदैन। निवेदन दावीमा उल्लिखित कुराहरू अर्थात् उद्योग स्थापना हुँदा प्रदान गरिएको उद्योग दर्ता प्रमाणपत्रमा उल्लिखित उद्योगले पालना गर्नुपर्ने शर्तहरू मध्ये शर्त नं. ३ मा छरछिमेकी तथा अरुलाई पीरमर्का नपर्ने गरी उद्योग सञ्चालन गर्नुपर्नेछ, शर्त नं. ९ मा अनुमति पत्र वा दर्ता प्रमाणपत्रमा तोकिएका शर्तहरू पालना नगरेमा वा उद्योगलाई प्रदान गरिएको सुविधा दुरुपयोग गरिएको पाइएमा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ अनुसार कारवाही हुनेछ, शर्त नं. १० मा वातावरण सम्बन्धमा विभागबाट दिइएको निर्देशन तथा शर्तहरू पालना गर्नुपर्नेछ तथा उद्योगबाट निष्कने फोहरलाई व्यवस्थित रूपमा निष्काशन गर्नुपर्नेछ र शर्त नं. ११ मा वातावरण विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालयले वातावरण नियन्त्रण सम्बन्धमा तथा अन्य सम्बन्धित निकायले तोकेका शर्तहरू र कार्यविधि समेत अनिवार्य रूपमा पालना गर्नुपर्नेछ भन्ने कुराहरू समेत उल्लिखित भैरहेको देखिन्छ। त्यसकारण विपक्षी उद्योगले रिट निवेदनमा जिकीर लिइएका प्रतिकूल प्रभाव पर्ने कुनै कामकारवाही गरेमा, अन्य उद्योग सरह नै नेपाल सरकारको सम्बन्धित विभागबाट विपक्षी उद्योगलाई समेत अनुगमन, निरीक्षण एवं कारवाही हुनसक्ने औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०४९ को दफा २५ को कानूनी व्यवस्था रहेको हुनाले प्रस्तुत निवेदन दावीबमोजिमको आदेश जारी गरी रहनु पर्ने अवस्थाको विद्यमानता देखिन आएन।

७. अतएव: उपर्युक्त विवेचित आधार र कारणबाट प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस अदालतको असाधारण अधिकारक्षेत्र प्रयोग गरी निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने र यस अदालतबाट मिति २०६७।१।१५ मा जारी भएको अन्तरिम आदेश समेत निष्क्रिय हुने ठहर्छ। दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझ्नु दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या.डा.भरतबहादुर कार्की

इति संवत् २०६८ साल माघ २५ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : श्रीप्रकाश उप्रेती

निर्णय नं. ८७४२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री भरतराज उप्रेती
संवत् २०६७-७०-०८१३
आदेश मिति: २०६८।१।१३।३
विषय:-उत्प्रेषण समेत।

निवेदक: गोरखा जिल्ला, रानीस्वारा गा.वि.स.वडा नं. ९
स्थायी घर भई हाल विज्ञान तथा प्रविधि
मन्त्रालयमा राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणी।
(प्रा).पदमा कार्यरत विश्वबाबु पुडासैनी समेत
विरुद्ध

विपक्षी: लोकसेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय समेत

- कुनै उम्मेदवारले अधिकृतस्तरमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तराष्ट्रिय संस्थाको स्तर, यस्ता संस्थाहरूले गर्ने काम, यिनीहरूको उद्देश्य, यस्ता संस्थाहरूले अधिकृतस्तरका कर्मचारीहरूलाई भर्ना गर्दा अपनाउने कार्यविधि, अधिकृतस्तरको सेवा प्रवेशको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता तथा अनुभव जस्ता कुराहरूको मूल्याङ्कनपछि मात्र प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएका संगठित संस्था वा अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थामा काम गरेको अनुभवलाई मान्यता दिनुपर्ने।

(प्रकरण नं.३)

- कुनै व्यक्तिले सरकारी सेवावाहेकका अन्य क्षेत्रको सेवामा रही निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१६) मा निर्धारित पाँच वा सात वर्ष अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा वस्तुगत तथ्य र प्रमाणको आधारमा यकीन नगरी खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षाको

आवेदन स्वीकार गर्ने काम आफैमा अनियमित हुने।

(प्रकरण नं.४)

- सरकारी सेवा बाहेक अन्य सेवा अर्थात् प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका संगठित संस्थाहरूमा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई उक्त ऐनको दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि मान्यता दिनु पूर्व त्यस्तो संगठित संस्थाको कामको प्रकृति तथा त्यस्तो संस्थामा अधिकृत स्तरको कामको जिम्मेवारी वहन गर्ने कर्मचारी आवश्यक पर्ने वा नपर्ने र यी संस्थाले अधिकृत स्तरको कर्मचारी भर्ना वा छनौट गर्दा अवलम्बन गर्ने आधारहरू समेत देखिने नियमहरू बनाई लागू गरेको छन वा छैनन भन्ने कुरा हेर्नुपर्ने।
- सरकारी सेवाबाहेक अन्य क्षेत्रमा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई मान्यता दिँदा काम गरी अनुभव हासिल गरेको भनिएको संगठित संस्थाको स्तर, कामको प्रकृति र यस्तो संस्थाले सञ्चालन गर्ने व्यवसायमा अधिकृतस्तरको कर्मचारीको संलग्नता र जिम्मेवारीको आवश्यकता र सान्दर्भिकताको आधारमा निर्णय गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं.७)

- सरकारी सेवाका नियम र श्रम ऐनका व्यवस्था लागू नहुने कुनै संगठित संस्था वा अन्तराष्ट्रिय संघ संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवको आधारमा कुनै व्यक्तिले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१६) मा उल्लिखित अधिकृतस्तरको अनुभव हासिल गरेको छ भन्ने न्यायोचित् अनुमान गर्नका लागि पनि यस्तो अनुभवको दावी गर्नेले प्रत्येक कार्य दिनको कम्तीमा ६ (छ) घण्टादेखि ८ (आठ) घण्टासम्म काम गरेको भन्ने तथ्यगत पुष्टि हुनुपर्ने।

(प्रकरण नं.८)

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१) (छ) तथा (ज) र दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि कुनै उम्मेदवारले सरकारी सेवा बाहेक

प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्थामा वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको अधिकृतस्तरमा काम गरेको भनिएको अनुभवलाई पनि सरकारी सेवाको अधिकृतस्तरमा काम गरी हासिल गरेको अनुभव सरह मानी लोकसेवा आयोगले समान रूपले मान्यता दिन नसक्ने ।

(प्रकरण नं.१२)

निवेदक तर्फबाट: विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ता नरेन्द्रप्रसाद गौतम

विपक्षी तर्फबाट: विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजीवी घिमिरे, विद्वान अधिवक्ताद्वय हरिप्रसाद उप्रेती, देशबहादुर साकी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१) (ज), दफा ७(१६)
- संस्था दर्ता ऐन, २०३४
- कम्पनी ऐन, २०६३
- लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा १६ तथा १७

आदेश

न्या.भरतराज उप्रेती: नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा १०७(२) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्र पर्ने प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :

प्रत्यर्थी लोकसेवा आयोगद्वारा विज्ञापन नं.२४०६/०६७-०६८ को खुल्ला प्रतियोगिता निजामती सेवा ऐनको दफा ७(१) को खण्ड (ज) अनुसार रहेको र त्यस्तो प्रतियोगिताका लागि ऐ.ऐन को उपदफा (१६) ले प्रथम श्रेणीको पदको लागि चाहिने न्यूनतम योग्यता सम्बन्धित विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गरेको र कुनै सरकारी सेवा वा प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको अधिकृतस्तरको पदमा

सात वर्षको अनुभव हुनुपर्ने स्पष्ट रहेको छ । कुनै पनि निजामती कर्मचारीले नेपाल सरकारको स्वीकृति नलिई अन्यत्र नोकरी स्वीकार गर्न नमिल्ने कुरा उक्त ऐनको दफा ४६(१०) को देहाय खण्ड (ग) मा उल्लेख भई सोको उलंघन गर्ने निजामती कर्मचारीलाई दफा ५९ अनुसार विभागीय सजाय समेत हुने कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल प्रत्यर्थी बिक्रम मल्लले मिति २०५८।१।२ देखि हालसम्म दिव्यज्योति इङ्गलिस स्कूलमा शिक्षक पदमा काम गरी रहेको भनी पेश गरेको कथित कागजलाई प्रमाणमा लिई सात वर्षको अनुभव रहेको भन्ने मानी निजलाई अन्तरवार्तामा सामेल गराई नतिजा प्रकाशन गर्ने भनी गरिएको मिति २०६७।१।१९ को निर्णय तथा उक्त निर्णयअनुसार निजलाई अन्तरवार्तामा सामेल गराई अन्तरवार्ताबाट समेत निज सफल भएको भन्दै नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, केमिष्ट्री समूह, राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदमा नियुक्तिको लागि प्रत्यर्थी समान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई सिफारिश गर्ने मिति २०६७।१।१० को निर्णयलगायत त्यससँग सम्बन्धित अन्य दूषित र गैरकानूनी निर्णय कामकारवाही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १०७ को उपधारा (२) बमोजिम उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी लिखित परीक्षामा सफल भई सकेका हामी निवेदकहरूलाई मात्र अन्तरवार्तामा सामेल गराई सफल उम्मेदवारको नतिजा प्रकाशन गर्ने र नियुक्ति सिफारिश गर्ने काम गर्नु गराउनु भनी प्रत्यर्थीहरूको नाउँमा परमादेश लगायत जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पूर्ज जारी गरिपाउँ । साथै प्रत्यर्थीहरूले गैरकानूनी रूपले नियुक्तिपत्र दिने र पदस्थापना गराउने कार्य हुन सक्ने प्रबल सम्भावना भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म आयोगको सिफारिशअनुसार नियुक्तिपत्र दिने तथा पदस्थापना गर्ने कुनै पनि कामकारवाही नगर्नु नगराउनु भन्ने अन्तरिम आदेश समेत जारी गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको रिट निवेदन ।

यसमा के कसो भएको हो, निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु नपर्ने भए बाटाका म्याद बाहेक १५ दिन भित्र लिखित जवाफ पेश गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाउनु भनी

रिट निवेदनको एक प्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई म्याद सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेश गर्नु ।

अन्तरिम आदेश समेतको मागका सम्बन्धमा दुवै पक्ष राखी छलफल गराउन उपयुक्त देखिँदा अन्तरिम आदेश जारी हुने नहुने सम्बन्धमा छलफल गर्न यही मिति २०६७१११९ गतेको पेसी तारिख तोक्यो उक्त दिन छलफलमा उपस्थित हुनु भनी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७१११५ को आदेश ।

यसमा सरकारी पक्षबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ताले इजलाससमक्ष विपक्षी विक्रम मल्लले नियुक्ति पत्र पाईसकेको भनी प्रतिलिपि समेत पेश गरेको देखिँदा निवेदन मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी हुने देखिएन । निवेदकले उठाएको कानूनी प्रश्नको रोहबाट विचार गर्दा अग्राधिकार दिई हेरिनु बान्छनीय देखिएकोले विपक्षीहरूको लिखित जवाफ परेपछि प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकार दिई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०६७११२९ को आदेश ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१६) बमोजिम राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदको लागि न्यूनतम योग्यता सम्बन्धित विषयमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गरेको र कुनै सरकारी सेवा वा प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ, संस्थाको अधिकृतस्तरको पदमा राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदको हकमा सात वर्षको अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने उल्लेख भएको र नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा(गठन,समूह तथा श्रेणी विभाजन र (नियुक्ति) नियमहरू, २०५१ मा केमेष्ट्री समूहको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदको लागि केमेष्ट्री विषयमा कम्तिमा स्नातकोत्तर उपाधि प्राप्त गरी निजामती सेवा नियमावलीको नियम १५ को उपनियम (२) बमोजिम अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्नेमा निज विक्रम मल्लले उल्लिखित शैक्षिक योग्यता प्राप्त गरी अधिकृतस्तरको अनुभवको प्रयोजनको लागि दिव्यज्योति इङ्गलिस स्कूलमा मा.वि.तहमा मिति २०५८।९।२ देखि अध्यापन गरेको कागजात पेश गरेको देखिन्छ । निज विक्रम मल्ल प्रा.स.(रा.प.अनं.प्रथम) पदमा कृषि तथा

सहकारी मन्त्रालयअन्तर्गत कार्यरत रहे पनि निजले निजामती सेवा प्रवेश गर्नुभन्दा अघिदेखि अर्थात् मिति २०५८ सालदेखि नै माध्यमिक शिक्षकको रूपमा अध्यापन गर्दै आएको आधारमा आयोगले मिति २०६७।१।१९ मा निज विक्रम मल्ललाई समेत समावेश गरी नतिजा प्रकाशन गर्ने गरी गरेको निर्णय कानूनसम्मत हुँदा रिट निवेदन खारेजभागी छ । खारेज गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको लोकसेवा आयोगको लिखित जवाफ ।

मलाई रा.प.प्रथम श्रेणीको उक्त पदमा नियुक्ति दिँदा मन्त्रपरिषद्को मिति २०६७।१।१७ को निर्णयानुसार उद्योग मन्त्रालयको मिति २०६७।१।१९ को पत्रबाट नियुक्ति दिएकोमा सो नियुक्ति दिने निर्णय गर्ने अधिकार भएको मन्त्रपरिषद्लाई विपक्षी कायम गर्न नै नसकेको हुँदा विपक्षी कायम नै नगरेको निकायको निर्णयलाई बदर गर्न कदापि मिल्दैन । जसले गर्दा निवेदकहरूको निवेदन प्रथम दृष्टिमा नै खारेजभागी छ । म प्रत्यर्थीले मिति २०५८।९।२ देखि उक्त पदको लागि दरखास्त पेश गर्दाका मितिसम्म दिव्यज्योति इङ्गलिस स्कूल बुडमती ललितपुरको विज्ञान शिक्षकको रूपमा अध्यापन गराउदै आएको कुरामा किञ्चित विवाद छैन । मिति २०५८।९।२ देखि उक्त पदको विज्ञापन प्रकाशित भएको दिन मिति २०६७।६।२७ मा मा.वि.शिक्षकमा सेवा गरेको अनुभव ८ वर्ष ९ महिना २५ दिन पुगेको र दरखास्त दिने अन्तिम मिति २०६७।७।१६ सम्ममा ८ वर्ष १० महिना १४ दिन हुने कुरा गणितीय छनौटबाटै प्रष्ट हुन्छ । मैले उक्त विद्यालयमा प्रातः कक्षा (Morning Class) मा अध्यापन गर्ने गरेको हुनाले म कार्यरत रहेको कार्यालयको काममा कुनै बाधा नपरेको हुनाले निजामती सेवामा प्रवेश गर्नु पूर्वदेखि अध्यापन गरी आएको कार्यलाई निरन्तरता दिइएको हो । त्यसरी शिक्षकको रूपमा गरी आएको कामलाई निरन्तरता दिनको लागि मैले विभागीय स्वीकृति लिन नसकेको भए पनि मैले प्रस्तुत प्रतियोगितामा भाग लिन नपाउने, उम्मेदवार हुन अयोग्य हुने कार्य गरेको छैन र नि.से.ऐनको दफा १० को कुनै अयोग्यता सिर्जना भएको पनि छैन । नि.से.ऐनको दफा ६ (२) तथा ७(१६) बमोजिमको मेरो शैक्षिक योग्यता र कामको अनुभव वारेमा निर्णय गर्ने

अधिकार भएको साधिकार निकाय लोकसेवा आयोगले मेरो योग्यता जाँची योग्य ठहर गरेको अवस्थामा विपक्षीहरूले व्यर्थको प्रश्न उठाउँदैमा म अयोग्य हुने होइन। कानूनले तोकेको योग्यता पुगेको निर्विवाद छ। निजामती सेवामा उच्च पदमा खुल्ला प्रतियोगिताबाट दक्ष र योग्य कर्मचारीलाई प्रवेश गराउने उद्देश्यले नि.से.ऐनको दफा (७)(१)(ज) मा रा.प.प्रथम श्रेणीको पदमा रिक्त पदमध्ये दश प्रतिशत खुल्ला प्रतिस्पर्धाको आधारमा छनौट गर्ने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम आयोगले मिति २०६७६।२७ को नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवा, केमेष्ट्री समूहको रा.प.प्रथम श्रेणीको पदका लागि उपयुक्त उम्मेदवार छनौट गर्न आयोगबाट सञ्चालित स्वच्छ निस्पक्ष परीक्षाबाट छनौट भई सफल भएको हुँ। विपक्षीहरूले दावी लिए भै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ४७(१)(ग) को व्यवस्था प्रस्तुत विवादमा आकर्षित नै हुँदैन। आकर्षित नै नहुने वेप्रसङ्गको कानूनी आधार देखाई दायर भएको रिट निवेदन स्वतः खारेजभागी छ। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत विपक्षी विक्रम मल्लको लिखित जवाफ।

आन्तरिक तथा खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति हुने पदमा लोकसेवा आयोगको सिफारिशमा नियुक्ति हुने भएकाले नेपाल इन्जिनियरिङ्ग सेवाको पदमा लोकसेवाआयोगको सिफारिशको आधारमा सेवा, समूह वा उपसमूह सञ्चालन गर्ने मन्त्रालयलाई नियुक्तिको लागि पठाउनेसम्मको कार्य यस मन्त्रालयबाट हुने हो। रिट निवेदकहरूले दावी गरेको विषयमा यस मन्त्रालयबाट निजहरूको हक अधिकार उल्लंघन हुने गरी कुनै कामकारवाही नभएकोले विना आधार र कारण यस मन्त्रालय समेतलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट खारेजयोग्य छ भन्ने समेत व्यहोराको सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

निजामती सेवाका कुनै पनि पदपूर्तिको लागि सम्पूर्ण कार्य लोकसेवा आयोगबाट हुने सिलसिलामा विक्रम मल्लको नियुक्ति सम्मको सम्पूर्ण कार्य लोकसेवा आयोगबाट भएको र निजलाई नियुक्ति दिने काम उद्योग मन्त्रालयबाट भएको हुँदा यस मन्त्रालयलाई रिट निवेदकले किन विपक्षी बनाएको हो भन्ने स्पष्ट भएको छैन। विना कारण र आधारमा यस मन्त्रालयलाई

विपक्षी बनाई दायर गरेको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ बमोजिम निजामती सेवाको पदमा नियुक्तिको निमित्त उपयुक्त उम्मेदवार छनौट गर्ने, परीक्षा सञ्चालन गर्ने विषय लोकसेवा आयोगको कर्तव्यभित्र पर्दछ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ मा निजामती सेवाको पदपूर्तिअर्न्तगत खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदको लागि प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको अधिकृत सरहको पदमा सात वर्षको अनुभव प्राप्त गरेको हुनुपर्ने तोकिएको छ। खुल्ला प्रतियोगितामा सहभागी हुनको लागि फर्म भर्दाकै बखतमा लोकसेवाआयोगले कुनै उम्मेदवारको आवश्यक अनुभव पुगे वा नपुगेको भनी परीक्षण गर्नु र कानूनबमोजिम योग्यता नपुगेकोलाई उम्मेदवार नै बनाउँदैन। लोकसेवाआयोगले प्रचलित कानूनबमोजिम उम्मेदवार ठहर गरी लिखित तथा अर्न्तर्वाता समेतबाट छनौट गरी सिफारिश भई आएको उम्मेदवारको योग्यता पुगेको थिएन भनी निवेदकको दावी पुग्ने देखिदैन। रिट निवेदन खारेजभागी छ। खारेज गरिपाउँ भन्ने समेत व्यहोराको उद्योग मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेश हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदनपत्र सहितका मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात अध्ययन गरियो। निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान वरिष्ठ अधिवक्ता श्री बद्दीबहादुर कार्की तथा विद्वान अधिवक्ता श्री नरेन्द्रप्रसाद गौतमले विपक्षी विक्रम मल्लको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१६) बमोजिम अनुभव प्राप्त भएको देखिदैन। निजले २०५६।१।२ देखि विद्यालयमा पढाएको भनी अनुभवको दावी लिएको देखिन्छ। तर निज मिति २०६३।३।२२ मा राजपत्र अनंकित (प्रथम श्रेणी) ना.सु.पदमा नियुक्ति भएको देखिन्छ। ना.सु.भएपश्चात् अन्यत्र नोकरी स्वीकार गर्न निजले विभागीय स्वीकृति समेत लिएको नदेखिँदा निजको अधिकृतस्तरको अनुभव २०६३।३।२२ सम्म ऐनले तोकेको ७ वर्ष नपुगेको हुँदा रिट निवेदन जारी हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान सहन्यायाधिवक्ता श्री कृष्णजिवी घिमिरेले विपक्षी विक्रम मल्लले माध्यमिक शिक्षकको रूपमा पढाएको देखिँदा ऐनको दफा ७(१६) बमोजिमको अनुभव देखिएको र निज ना.सु.भएपश्चात अन्यत्र नोकरी स्वीकार गर्न अनुमति नलिएपनि सो विषय विभागीय कारवाहीको विषय भएकोले निजको अनुभवको योग्यतामा प्रस्तुत विषय आकर्षित नहुने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्ने बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी विक्रम मल्लको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री हरिप्रसाद उप्रेती तथा श्री देशबहादुर साकीले प्रस्तुत विषयमा दुईवटा रिट निवेदन परेका छन् । प्रस्तुत रिट निवेदनमा नियुक्ति गर्ने मन्त्रीपरिषदलाई विपक्षी बनाइएको छैन । पहिलो रिट निवेदन विचार गरी दोस्रो रिट निवेदन परेको अवस्था छ । प्रस्तुत विवाद खुल्ला प्रतियोगिताको हो, बहुवाको होइन । निवेदकहरू परीक्षाका सबै प्रक्रियामा सहभागी भई अन्तिम परिणाममा मात्र चित्त नबुभाई रिट निवेदन गर्न आएको अवस्था छ । कुन पदलाई कस्तो शैक्षिक योग्यता र अनुभव आवश्यक पर्छ त्यसको मापन गर्ने निकाय लोकसेवा आयोग भएकोले त्यस्तो विषयमा अदालतले हस्तक्षेप गर्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । दुवै पक्षको बहस जिकीर सुनी मिसिल संलग्न प्रमाण कागजात अध्ययन गर्दा अब निवेदन माग दावीबमोजिम रिट निवेदन जारी हुने नहुने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

निर्णयतर्फ विचार गर्दा, लोकसेवा आयोगद्वारा विज्ञापन नं. २४०६।०६।७।०६८ को खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१) को (ज) अनुसार खुल्ला विज्ञापनद्वारा पदपूर्तिको विज्ञापन भएकोमा लिखित परीक्षामा सफल भएका तर अन्तर्वार्ताको लागि उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा निर्धारित अनुभवको योग्यता हासिल नभएका व्यक्ति विपक्षीमध्येका विक्रम मल्लको नाम अन्तर्वार्ता सूचिबाट हटाउन लोकसेवा आयोगमा उजुरी परेपछि लोकसेवा आयोगबाट मिति २०६७।१।१९ मा निर्णय हुँदा विपक्षी विक्रम मल्ललाई समेत समावेश गरी नतिजा प्रकाशन गर्ने निर्णय गरी मिति २०६७।१।१० मा विपक्षी विक्रम मल्ललाई सिफारिश समेत गरेको

हुँदा सो निर्णय बदर गरी लिखित परीक्षामा सफल भइसकेका हामी निवेदकहरूलाई मात्र अन्तर्वार्तामा सामेल गराई नतिजा प्रकाशित गराई पाऊँ भन्ने रिट निवेदनको मुख्य जिकीर रहेको पाइयो ।

विपक्षी तर्फबाट पेश भएका लिखित जवाफ हेर्दा विपक्षी विक्रम मल्लले केमेष्ट्री समूहको राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको लागि आवश्यक पर्ने स्नाकोत्तर उपाधि प्राप्त गरी अधिकृतस्तरको अनुभवको लागि मिति २०५८।१।२ देखि दिव्यज्योति इडलिस स्कूलमा माध्यमिक तहमा अध्यापन गरेको प्रमाण पेश गरेकोले निज विक्रम मल्ल समेतलाई समावेश गरी नतिजा प्रकाशित गरिएको भन्ने लिखित जवाफको मुख्य सार रहेको देखिन्छ ।

प्रस्तुत विज्ञापन निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१) को खण्ड (ज) बमोजिमको खुल्ला प्रतियोगिताअर्न्तगतको विज्ञापन हो भन्ने कुरा लोकसेवा आयोगबाट प्रकाशित विज्ञापनबाट देखिन्छ । सो बमोजिमको विज्ञापनमा सहभागी हुन चाहने उम्मेदवारको आवश्यक न्यूनतम योग्यता उक्त ऐनको दफा ७(१६) ले निर्धारण गरेको देखिन्छ । सो बमोजिम उम्मेदवारले सम्बन्धित विषयमा स्नाकोत्तर उपाधि प्राप्त गरेको र कुनै सरकारी सेवा वा प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको अधिकृतस्तरको पदमा राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको पदको लागि पाँच वर्ष र राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको पदको लागि सात वर्षको अनुभव प्राप्त गरेको हुनु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । निवेदकले विपक्षी विक्रम मल्लको शैक्षिक योग्यतामा प्रश्न नउठाई निजले हासिल गरेको अनुभव ऐनले तोकेबमोजिम नभएको भन्ने जिकीर लिएको देखिँदा निजले अधिकृतस्तरको काम गरेको भनी पेश गरेको प्रमाणको आधारमा उल्लिखित कानूनमा निर्धारित अनुभवको योग्यता हासिल गरेको मान्न सकिन्छ वा सकिँदैन भन्ने कुरा नै सर्वप्रथम निर्णय गर्नुपर्ने हुन आयो । यस विषयमा निर्णय गर्नुपूर्व निम्न प्रश्नहरूको निराकरण गर्नुपर्ने देखियो :-

(१) निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१)(ज) अनुसार खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने प्रथम श्रेणीको अधिकृतस्तरको उम्मेदवारले काम

गरेको अनुभवसम्बन्धी न्यूनतम योग्यता निर्धारण गर्ने प्रयोजनका लागि उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा उल्लिखित प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थामध्ये कस्ता संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय निकायमा काम गरेको अनुभवको लागि मान्यता दिने ?

- (२) कस्तो पदलाई अधिकृतस्तरको पद मान्ने र खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने राजपत्रांकित प्रथम तथा द्वितीय श्रेणीका पदमा उम्मेदवार हुन आवश्यक पर्ने अधिकृतस्तरमा काम गरेको पाँच वर्ष वा सात वर्षको अनुभव हासिल गर्ने प्रयोजनको लागि कुनै उम्मेदवारले न्यूनतम दैनिक कति घण्टा र मासिक कति दिन काम गरेको अनुभव हुनुपर्ने हो र यो दैनिक न्यूनतम कार्य घण्टा वा न्यूनतम मासिक कार्य दिन यकीन गर्ने आधार के हुन सक्छ ?
- (३) प्रस्तुत विवादमा विपक्षी विक्रम मल्लले दफा ७(१६) मा तोकिएअनुसार अधिकृतस्तरमा रही सात वर्ष काम गरेको अनुभव प्राप्त गरेको मानिने अवस्था छ वा छैन ?

२. पहिलो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१)(छ) तथा (ज) र उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा गरिएको व्यवस्थाको उद्देश्य र प्रयोजनलाई हेर्नुपर्ने हुन्छ। दफा ७ (१)(छ) तथा (ज) अनुसार निजामती सेवाको राजपत्रांकित द्वितीय तथा प्रथम श्रेणीका रिक्त पदहरू पूर्ति गर्दा अधिकांश पदहरूमा एकतह मुनिका अधिकृतहरूको कार्य सम्पादन मूल्याङ्कन तथा आन्तरिक प्रतियोगिताबाट पूर्ति गरिने भए पनि पूर्ति गर्नुपर्ने जम्मा पदको दश प्रतिशत पदहरू खुल्ला प्रतियोगिताबाट पूर्ति गर्ने र यसको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता तथा अधिकृतस्तरको अनुभवको योग्यता दुवैको सम्बन्धमा उक्त ऐनको दफा ७(१६) ले व्यवस्था गरेको देखिन्छ। उक्त ऐनको दफा ७(१)(छ) तथा (ज) मा गरिएको व्यवस्थाअनुसार राजपत्रांकित द्वितीय तथा प्रथम श्रेणीको रिक्त पदमा खुल्ला प्रतियोगिताबाट पूर्ति गर्दा शैक्षिक योग्यताको विषयमा नभई कुनै उम्मेदवारले अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गरेको

थियो वा थिएन भन्ने विषयमा समय-समयमा विवाद उत्पन्न भएको देखिन्छ।

३. उक्त दुवै दफामा गरिएको व्यवस्थालाई समग्र रूपमा हेर्दा पनि सरकारी सेवामा रहेका अधिकृतभन्दा उल्लेखनीय अनुभव, दक्षता र क्षमता भएका गैरसरकारी क्षेत्रमा काम गरिरहेका अधिकृतलाई निजामती सेवाको उच्च पदमा खुल्ला प्रतियोगिताबाट माध्यमबाट सोभै प्रवेश गराई खुल्ला प्रतियोगिताबाट पूर्ति गरिने पदभन्दा लगत्तै तल्लो पदमा रहेका सरकारी सेवामा रहेका अधिकृतबाट उपलब्ध हुनसक्ने स्तरको सेवाभन्दा गैरसरकारी क्षेत्रमा काम गरिरहेका अधिकृतहरूको अनुभवबाट राष्ट्रले उच्चस्तरीय सेवा तथा नयाँ सिर्जना र सोचको फाइदा लिन सकियोस र यस्ता अधिकृतहरूको प्रवेशले निजामती सेवामा नयाँ गति र आयाम स्थापित भई यसबाट सेवाग्राहीहरूले प्राप्त गर्ने सेवाको स्तरमा वृद्धि ल्याउने उद्देश्य प्राप्तिको एक उपायको रूपमा उक्त दफा ७(१)(छ) तथा (ज)मा गैरसरकारी क्षेत्रमा काम गरेका अधिकृतहरू पनि निजामती सेवाको राजपत्रांकित द्वितीय तथा प्रथम श्रेणीको पद पूर्तिको लागि हुने प्रतियोगितामा भाग लिने अवसर प्रदान गरेको देखिन्छ। उक्त दुवै दफामा गरिएको व्यवस्थाको उद्देश्य सरकारी सेवामा रहेका अधिकृतभन्दा कम अनुभव वा क्षमता भएका गैरसरकारी क्षेत्रका अधिकृतलाई निजामती सेवाको उच्च पदमा प्रवेश गराउने नभई उच्च दक्षता तथा उल्लेखनीय अनुभव भएका यस्ता व्यक्तिलाई निजामती सेवाको उच्च पदमा प्रवेश गराउनु रहेको कुरा उक्त दफामा गरिएको प्रावधानबाट स्पष्ट हुन्छ। सरकारी सेवाको अधिकृतमा भन्दा तुलनात्मक रूपमा उच्च दक्षता, उल्लेखनीय अनुभव, नयाँ सोच तथा सिर्जनाको क्षमता भएका गैरसरकारी क्षेत्रका अधिकृतलाई मात्र निजामती सेवाको उच्च पदमा सिधै प्रवेश गराउन नै उक्त दफा ७(१)(छ) तथा (ज) र दफा ७(१६) मा गरिएको व्यवस्थाको मूल उद्देश्य मान्ने हो भने कुनै उम्मेदवारले अधिकृतस्तरमा काम गरी अनुभव प्राप्त गरेको प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको स्तर, यी संस्थाहरूले गर्ने काम, यिनीहरूको उद्देश्य, यी संस्थाहरूले अधिकृतस्तरका कर्मचारीहरूलाई भर्ना गर्दा अपनाउने कार्यविधि, अधिकृतस्तरको सेवा

प्रवेशको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यता तथा अनुभव जस्ता कुराहरूको मूल्याङ्कनपछि मात्र प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएका संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थामा काम गरेको अनुभवलाई मान्यता दिनुपर्ने हुन्छ ।

४. प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता हुने संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरू विभिन्न उद्देश्य, प्रकृति र स्तरको हुन सक्छन् भन्ने कुरा पनि प्रस्तुत सन्दर्भमा उल्लेखनीय छ । एक परिवारका सात सदस्य वा उनीहरूका नजिकका नातेदार सदस्य रहेको सातजना संस्थापक भएपछि संस्था दर्ता ऐन, २०३४ अनुसार दर्ता भएको संस्थालाई पनि प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्था मानिन्छ । यसै गरी रु.१०,०००-मात्र चुक्ता पूँजी रहने गरी कुनै एक व्यक्तिमात्र संस्थापक भएर पनि कम्पनी ऐन, २०६३ अनुसार प्राईभेट कम्पनी दर्ता हुन सक्छ र यस्तो कम्पनीलाई पनि संगठित संस्था नै मानिन्छ । उक्त दुवै प्रकारका संगठित संस्थामा एकजना कर्मचारीको लागि पनि पूर्णकालीन जिम्मेवारीको काम नहुन सक्छ । त्यस्तै अवस्था अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको पनि हुन सक्छ । त्यसैले उक्त ऐनको दफा ७(१)(छ) तथा (ज) र दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता भएका सबै संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थालाई समानस्तरमा राखी यस्ता संस्थाले कुनै व्यक्तिले अधिकृतस्तरको कर्मचारीको रूपमा यति वर्ष काम गरेको छ भनी दिएको पत्रलाई आधारमानी सोहीको आधारमा यस्तो व्यक्तिले उक्त ऐनको दफा ७(१६) अनुसार आवश्यक पर्ने न्यूनतम पाँच वा सात वर्ष अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवको योग्यतालाई मान्यता दिने हो भने उक्त ऐनको दफा ७(१)(छ) तथा (ज) र दफा ७(१६) को उद्देश्य प्रयोजनहिन हुन पुग्दछ । त्यसैले कुनै व्यक्तिले सरकारी सेवावाहेकका अन्य क्षेत्रको सेवामा रही उक्त दफा ७(१६) मा निर्धारित पाँच वा सात वर्ष अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गरेको छ वा छैन भन्ने कुरा वस्तुगत तथ्य र प्रमाणको आधारमा यकीन नगरी खुल्ला प्रतियोगितात्मक परीक्षाको आवेदन स्वीकार गर्ने काम आफैमा अनियमित हुन सक्छ । उक्त दफा ७(१६) ले प्रचलित कानूनअनुसार दर्ता

भएका संगठित संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई पनि सरकारी सेवाको अधिकृतको समकक्षमा राखेको हुँदा त्यस्तो व्यक्तिले अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गरिएको भनिएको निकाय वा संगठित संस्था वा संघ, अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको प्रकृति, कार्यक्षेत्र, यस्ता संगठित संस्थामा अधिकृतस्तरका कर्मचारीले गर्ने प्रकृतिको काम भए नभएको र यस्ता संस्थाले आफूलाई आवश्यक पर्ने अधिकृतस्तरका कर्मचारीको छनौट वा नियुक्त गर्दा अपनाउने प्रक्रियालाई पनि हेर्नु पर्दछ ।

५. सरकारी सेवामा प्रवेश गर्ने अधिकृतहरूले लोकसेवा आयोग वा सो सरहका स्वतन्त्र निकायबाट सञ्चालन भएका प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षाहरू उत्तीर्ण गर्नुपर्ने हुँदा तुलनात्मक रूपमा योग्य र दक्ष व्यक्तिले यस्तो अधिकृतस्तरको पदमा छनौट हुने र नियुक्त हुने भन्ने विवेकपूर्ण अनुभव गर्न सकिन्छ । यसैले सरकारी सेवा बाहेक अन्य सेवा अर्थात् प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका संगठित संस्थाहरूमा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई उक्त ऐनको दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि मान्यता दिनु पूर्व त्यस्तो संगठित संस्थाको कामको प्रकृति तथा त्यस्तो संस्थामा अधिकृतस्तरको कामको जिम्मेवारी वहन गर्ने कर्मचारी आवश्यक पर्ने वा नपर्ने र यी संस्थाले अधिकृतस्तरको कर्मचारी भर्ना वा छनौट गर्दा अवलम्बन गर्ने आधारहरू समेत देखिने नियमहरू बनाई लागू गरेका छन् वा छैनन् भन्ने कुरा हेर्नु पर्दछ । लोकसेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा १६ तथा १७ मा व्यवस्था भएअनुसार निर्धारित सामान्य सिद्धान्त लागू हुने र पालना गर्नुपर्ने संगठित संस्थामा अधिकृतस्तरमा कामगर्ने व्यक्तिहरूको अनुभवलाई लोकसेवा आयोगले उक्त दफा ७(१६) को प्रयोजनका लागि स्वतः मान्यता दिन सक्छ । तर उक्त सामान्य सिद्धान्त लागू नहुने संगठित संस्थामा काम गरेको अनुभवलाई सरकारी सेवामा काम गरेको अनुभवको समकक्षमा राखी मान्यता दिनको लागि यस्ता संगठित संघ संस्थाहरूमा अधिकृतस्तरका कर्मचारीको सेवाको आवश्यकता रहन्छ र यिनीहरूले छनौट गर्नु पूर्व निर्धारित आधारहरू तथा कर्मचारी सेवा शर्त सम्बन्धी नियमावलीको पालना गरेका हुन्छन् भन्ने कुरामा सन्तुष्ट हुने आधार तथा

प्रमाणको अभावमा यस्ता संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको भनिएको अनुभवलाई दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि मान्यता दिन सक्ने अवस्था देखिएन ।

६. दोस्रो प्रश्न, कस्तो प्रकृतिको काम गरेको अनुभवलाई अधिकृतस्तरमा काम गरेको मान्यता दिने र राजपत्रांकित द्वितीय वा प्रथम श्रेणीको पदपूर्तिको लागि हुने खुल्ला प्रतिस्पर्धामा सामेल हुनको लागि उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा निर्धारित पाँच वा सात वर्ष अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवको योग्यता हासिल गर्ने यस्तो व्यक्तिले प्रतिदिन कति घण्टा वा प्रति महिना कति दिन काम गरेको हुनु पर्दछ भन्ने विषयसँग सम्बन्धित छ । कस्तो पद अधिकृतस्तरको पद हुने भन्ने निजामती सेवा ऐनमा कुनै व्याख्या भएको देखिँदैन । यस्तो अवस्थामा सामान्य बोलीचालीको भाषा र व्यवहार प्रयोगबाट बुझिने अर्थमा नै “अधिकृतस्तरको पद” कस्तो पद हो भन्ने कुरा बुझ्नु पर्दछ । यसको अर्थ बुझ्नको लागि अधिकृतस्तरको पदलाई सो भन्दा तल्लोस्तरको पदबाट छुट्याउँदा उक्त पदमा नियुक्ति हुन आवश्यक पर्ने न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र सो पदमा नियुक्त हुने व्यक्तिलाई दिइने जिम्मेवारी वा कामको प्रकृतिबाट छुट्याउनु पर्ने हुन्छ ।

७. न्यूनतम स्नातक उपाधि हासिल नगरेको व्यक्तिलाई सरकारी सेवामा खुल्ला प्रतियोगिताबाट अधिकृतस्तरमा नियुक्त गरिँदैन । यो सामान्य ज्ञान र बाध्यतात्मक कानूनी पूर्व आवश्यकता हो । अधिकृतस्तरको कर्मचारीले गर्ने कामको प्रकृति र जिम्मेवारी शैक्षिक योग्यतासँग रहने हुँदा अधिकृतस्तरको व्यक्तिले सम्पादन गर्ने काम तथा जिम्मेवारीको प्रकृति पनि अधिकृतस्तरभन्दा तल्लो तहका कर्मचारीको जिम्मेवारी र कामको प्रकृतिअनुसार फरक हुन्छ भन्ने कुरा पनि निर्विवाद छ । सामान्यतया आफू नियुक्त भएको संस्था वा निकायले गर्ने कामको प्रकृतिअनुसार यस्तो संस्थामा काम गर्ने अधिकृतस्तरका कर्मचारीले यस्तो संस्थाको प्रशासकीय वा प्राविधिक विषयमा निर्णय गर्ने वा निर्णयको प्रक्रियामा प्रत्यक्षरूपमा संलग्न हुने जिम्मेवारी प्राप्त गरेको हुन्छ भन्ने विवेकसम्मत अनुमान गरिन्छ । सरकारी सेवाबाहेक अन्य क्षेत्रमा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई मान्यता दिँदा काम गरी अनुभव हासिल गरेको भनिएको संगठित

संस्थाको स्तर, कामको प्रकृति र यस्तो संस्थाले सञ्चालन गर्ने व्यवसायमा अधिकृतस्तरको कर्मचारीको संलग्नता र जिम्मेवारीको आवश्यकता र सान्दर्भिकताको आधारमा निर्णय गर्नु पर्दछ । प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका अधिकांश संगठित संस्थाहरूमा अधिकृतस्तरका कर्मचारीको पदको आवश्यकता नै नहुन पनि सक्तछ । यस्तो संगठित संस्थाको स्वामित्व लिन व्यक्ति वा निजका परिवारका सदस्यले नै सबै काम गरेको अवस्था हुन सक्तछ । यस्तै स्थिति नेपाल स्थित अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको कार्यालयहरूको पनि हुन सक्तछ । यी संस्थाका प्रमुख भनिएका व्यक्तिहरू कुनै सरकारी निकायप्रति जिम्मेवार वा उत्तरदायी नहुने हुँदा यी प्रमुख भनिएका व्यक्तिहरूले भनेका, लेखेका र प्रमाणित गरिदिएका लिखतका व्यहोराको सत्य तथ्यलाई स्वतः विश्वास गर्न र मान्यता दिने अवस्था नहुन सक्तछ । यसैले सरकारी सेवा बाहेक नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका भनिएका अन्य संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको लेटर हेडमा लेखिएको व्यहोराको आधारमा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव वा चारित्रिक प्रमाणपत्र नामाकरण गरिएका पत्र वा लिखतलाई प्रमाणमा लिई उक्त दफा ७(१६) को प्रयोजनको लागि कुनै उम्मेदवारले अधिकृतस्तरको काम गरेको अनुभवलाई निरपेक्ष रूपमा मान्यता दिन मिल्दैन ।

८. अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गर्न एक दिनमा कति घण्टा वा महिनामा कति काम दिन काम गरेको हुनुपर्ने भन्ने अर्को महत्वपूर्ण प्रश्न पनि छ । प्रचलित कानूनबमोजिम दर्ता भई लोकसेवा आयोगको सामान्य सिद्धान्त पालन गर्नु पर्ने कर्तव्य भएका पूर्ण वा आंशिक सरकारी स्वामित्व भएका संगठित संस्थाहरूको सेवामा कार्यरत जुनसुकै स्तरको कर्मचारीहरूले प्रतिदिन काम गर्नुपर्ने समयको निर्धारण नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना वा सेवा सम्बन्धी नियम तथा विनियबाट नै व्यवस्थित हुने विषय भएकोले उक्त क्षेत्रको सेवामा रही अधिकृतस्तरको अनुभव हासिल गर्नको लागि न्यूनतम प्रतिदिन कति घण्टा वा महिनामा कति दिन काम गर्नुपर्ने कुरामा विवाद नहुन सक्तछ । यसैको आधारमा प्रत्येक दिन न्यूनत ६ (छ) घण्टा देखि ७(सात) घण्टा र शनिवार र

सरकारद्वारा घोषित सार्वजनिक विदा वा स्वीकृत विदाका दिन बाहेक प्रत्येक महिनाको पूरा समय काम गरेको आधारमा मात्र अधिकृतस्तर लगायत सबै स्तरको अनुभवको गणना गरिने कुरा मान्य प्रचलनको रूपमा विकास भएको छ र सो विषयमा विवाद नहुन सक्छ । निजी क्षेत्रमा काम गर्ने कामदार तथा कर्मचारीहरूको हकमा श्रम ऐन, २०४८ लागू हुने र उक्त ऐन लागू हुने संगठित संस्थाहरूमा पनि न्यूनतम दैनिक ८(आठ) घण्टा काम गर्नुपर्ने हुँदा उक्त ऐन लागू हुने संगठित संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गर्नको लागि पनि सरदर प्रत्येक दिन आठ घण्टा काम गरेको हुनुपर्ने भन्ने कुरा पनि स्वाभाविक तथा न्यायोचित अनुमान गर्न सकिन्छ । यसैले सरकारी सेवाका नियम र श्रम ऐनका व्यवस्था लागू नहुने कुनै संगठित संस्था वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवको आधारमा कुनै व्यक्तिले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७ (१६) मा उल्लिखित अधिकृतस्तरको अनुभव हासिल गरेको छ भन्ने न्यायोचित अनुमान गर्नका लागि पनि यस्तो अनुभवको दावी गर्नेले प्रत्येक कार्य दिनको कम्तीमा ६ (छ) घण्टा देखि ८ (आठ) घण्टा सम्म काम गरेको भन्ने तथ्यगत पुष्टि हुनुपर्ने अनिवार्य देखियो । प्रत्येक कार्य दिनमा २ घण्टा काम गरेको भन्ने आधारमा उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा निर्धारित अधिकृतस्तरको अनुभवप्राप्त गरेको भनी सोको आधारमा अनुभवको गणना गरी सरकारी सेवामा कार्यरत अधिकृतहरूको अनुभवको समकक्षतामा राख्ने वा मान्यता दिन सकिने अवस्था देखिएन ।

९. अब प्रस्तुत विवादमा प्रत्यर्थी विक्रम मल्लले उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा उल्लिखित गरेअनुसार अधिकृतस्तरमा ७ वर्षको अनुभव हासिल गरेको मान्न सकिन्छ वा सकिँदैन भन्ने तैस्रो प्रश्नको सम्बन्धमा विचार गर्दा विपक्षी विक्रम मल्लले मिति २०५८।९।२ देखि हालसम्म दिव्यज्योति इडलिस स्कूलमा विज्ञान शिक्षकको पदमा काम गरेको भन्ने निजको लिखित जवाफ तथा पेश गरेको मिसिल संलग्न दिव्यज्योती इडलिस स्कूलको पत्रबाट देखिन्छ । निजले पेश गरेको उक्त पत्र नियुक्ति पत्र नभई चारित्रिक स्वरूपको प्रमाणपत्र देखिन्छ भने उक्त पत्रानुसार

निजले बिहान ७.०० बजेदेखि ९.०० बजेसम्म आंशिक विज्ञान शिक्षकको रूपमा काम गरेको भन्ने देखिन्छ । उक्त विद्यालयलाई कानूनबमोजिम दर्ता भएको संगठित संस्था मान्न सकिने वा नसकिने के हो र उक्त विद्यालय कुन स्तरको विद्यालय हो र यस्तो विद्यालयमा आंशिक समय पढाउने शिक्षकलाई अधिकृतस्तरको पदमा रही काम गरेको मान्न सकिने नसकिने के हो भन्ने जस्ता वस्तुगत प्रश्नउपर प्रत्यर्थी लोकसेवा आयोगबाट विवेचना भएको नदेखिनुको साथै निरूपण भएको पनि देखिएन । यस्तो अवस्थामा प्रत्यर्थी विक्रम मल्लले उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा निर्धारण गरिएअनुसार अधिकृतस्तरमा काम गरी सात वर्षको अनुभव हासिल गरेको छ भन्ने कुरा तथ्य र प्रमाणबाट पुष्टि भएको अवस्था देखिएन ।

१०. अर्कोतर्फ विपक्षी विक्रम मल्ल मिति २०६३।३।२२ देखि नेपाल सरकारको रा.प.अन.प्रथम (प्रा.) पदमा स्थायी नियुक्ति पाई कार्यरत रहेको मिसिल संलग्न प्रमाण कागजातबाट देखिन्छ । जसलाई विपक्षीले अन्यथा भन्न सकेको पाईदैन । निजामती सेवा ऐनको दफा ४८(ग) बमोजिम निजामती कर्मचारीले नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृत नलिई अन्यत्र कुनै प्रकारको नोकरी स्वीकार गर्न प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ । विपक्षी विक्रम मल्ल २०६३।३।२२ देखि निजामती सेवामा प्रवेश गरिसकेपछि निजले अन्यत्र नोकरी स्वीकार गर्न विभागीय स्वीकृति प्राप्त नगरेको भन्ने मिति २०६७।१।१५ च.नं.१०६१ को कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय, खाद्य प्रविधि तथा गुण नियन्त्रण विभागको पत्रबाट देखिन्छ । स्वीकृति प्राप्त नगरी अन्यत्र सेवा स्वीकार गर्न ऐनले नै बन्देज गरिसकेको अवस्थामा निजामती सेवामा प्रवेश गरिसकेपश्चात् विपक्षीले मिति २०६३।३।२२ देखि अन्यत्र सेवा गरी अनुभव प्राप्त गरेको भएपनि त्यस्तो गैरकानूनी कार्यलाई मान्यता दिन मिल्ने पनि देखिँदैन । विपक्षी निजामती सेवामा प्रवेश गरेपछि निजले २०५८।९।२ देखि दिव्यज्योति इडलिस स्कूलमा आंशिक शिक्षकको रूपमा पढाएको अनुभव पनि सोही मिति २०६३।३।२२ देखि कानूनी प्रयोजनको लागि गणना गर्न नसकिने हुँदा निजको अनुभव ऐनको दफा ७(१६) बमोजिम सात वर्षको नपुग्ने देखिँदा निजको ऐन बमोजिमको योग्यता पुगेको मान्न मिल्नेन ।

११. तसर्थ माथि उल्लिखित तथा विवेचित आधार कारणबाट विपक्षी विक्रम मल्लले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१६) मा निर्धारित अनुभवको योग्यता हासिल गरेको भनी निजलाई समेत अन्तरवार्तामा समावेश गराई नतिजा प्रकाशन गर्ने लोकसेवा आयोगको मिति २०६७/११/१९ को निर्णय र सोही निर्णयको आधारमा विपक्षीलाई नियुक्तिको सिफारिश गर्ने मिति २०६७/११/१० को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब लिखित परीक्षामा सफल भएका निवेदकहरूलाई मात्र सामेल गराई नतिजा प्रकाशित गर्नु गराउनु भनी विपक्षी लोकसेवा आयोगका नाममा परमादेशको आदेश समेत जारी गरिदिइएको छ। यसको सूचना विपक्षीहरूलाई दिनु।

१२. साथै उपरोक्त प्रकरणहरूमा विवेचना गरिएअनुसार प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका संगठित संस्थाहरू वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको संस्थागत स्वरूप, कामको प्रकृति, कार्यवोभ (Work Volume) अनुसार यस्ता संस्थामा अधिकृतस्तरका कर्मचारी सेवाको आवश्यकता नै नरहने तथा कतिपय यस्तो संगठित संस्था तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूको कारोबार यस्तो संस्थाको मालिक स्वयं वा संस्थाका एकल प्रतिनिधिले अन्य सहायक वा सहयोगस्तरका कर्मचारीहरूबाट पूर्ण सञ्चालन हुन सक्ने र हुने गरेका अवस्था समेतलाई विचार गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा ७(१)(छ) तथा (ज) र दफा ७ (१६) को प्रयोजनको लागि कुनै उम्मेदवारले सरकारी सेवा बाहेक प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्थामा वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाको अधिकृतस्तरमा काम गरेको भनिएको अनुभवलाई पनि सरकारी सेवाको अधिकृतस्तरमा काम गरी हासिल गरेको अनुभव सरह मानी लोकसेवा आयोगले समान रूपले मान्यता दिन सक्ने अवस्था देखिएन।

१३. प्रस्तुत विवादमा विपक्षी रहेका विक्रम मल्ल निजामती सेवाको राजपत्र अनंकित प्रथम श्रेणीमा काम गरेको र दिनको दुई घण्टा दिव्यज्योति इङ्लिस स्कूलमा पठाएको अनुभवलाई अधिकृतस्तरको अनुभव हासिल गरेको भनी निजले उक्त दफा ७(१६) अनुसार राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको उम्मेदवार हुने अधिकृतस्तरमा सात वर्ष काम गरेको अनुभव तथा

योग्यता हासिल गरेको भन्ने आधारमा निजलाई दफा ७(१)(ज) अनुसार खुल्ला प्रतियोगिताद्वारा पूर्ति गरिने राजपत्रांकित प्रथम श्रेणी जस्तो महत्वपूर्ण पदको लिखित परीक्षा र अन्तरवार्तामा सामेल गराएको देखियो। तर लोकसेवा आयोगले यस अदालतमा पेश गरेको लिखित जवाफमा सरकारी सेवा बाहेक नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएका विभिन्न प्रकार, स्तर, प्रकृतिको संगठित संस्था मध्ये कस्ता संगठित संस्थाको अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवलाई उक्त ऐनको दफा ७ (१६)को प्रयोजनको लागि मान्यता दिने भन्ने बारेमा कुनै निर्देशिका वा सामान्य सिद्धान्त वा नियम बनाई लागू गरेको छ, भन्ने कुरा यस अदालतमा प्राप्त लिखित जवाफबाट देखिएन। यस्तो कुनै निर्देशिका, सामान्य सिद्धान्त वा नियम नबनाई केवल हचुवाको भरमा अंग्रेजी भाषामा पढाई गर्ने एउटा स्कूलले (To whom it may Concern) भनी लेखिएको पत्रमा निजले उक्त स्कूलमा दिनको २(दुई) घण्टा पढाउने गरेको भन्ने कुरालाई विश्वास गरी सोही पत्रको आधारमा राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीको जस्तो उच्च जिम्मेवारी भएको नेपाल सरकारको निजामती सेवामा सोभै प्रवेश पाउने परीक्षाको लागि कानूनद्वारा निर्धारित गरिएको सात वर्ष अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभव हासिल गरेको भनी मान्यता दिने बारेमा लोकसेवा आयोग जस्तो गरिमामय तथा अति महत्वपूर्ण संवैधानिक जिम्मेवारी बोकेको संस्थाबाट भएको कामकारवाही गैरकानूनी मात्र नभई गैरजिम्मेवारी पूर्ण कार्य भए गरेको देखियो। अब उपरान्त यस्तो कार्य नगर्नु नगराउनु र कुनै व्यक्तिले प्रचलित नेपाल कानूनअनुसार दर्ता भएको संगठित संस्थाहरू वा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थामा अधिकृतस्तरमा काम गरेको अनुभवको आधारमा उक्त ऐनको दफा ७(१) (छ) (ज) अनुसार संचलान हुने खुल्ला प्रतियोगिताको परीक्षामा दरखास्त दिएको अवस्थामा निजले उक्त ऐनको दफा ७(१६) मा निर्धारित ५ वर्ष वा ७ वर्ष अधिकृतस्तरको अनुभव हासिल गरेको छ वा छैन भन्ने विवाद उत्पन्न भएमा यस्तो विवाद समाधान गर्नको लागि आवश्यक नियम, सामान्य सिद्धान्त वा निर्देशिका बनाई लागू गर्नु र यस्तो नियम सामान्य सिद्धान्त वा निर्देशिका तयार

नगरी वा नबनाई उक्त ऐनको दफा ७(१)(छ) र (ज) अनुसार राजपत्रांकित द्वितीय तथा प्रथम श्रेणीको अधिकृतस्तरको खुल्ला प्रतियोगिताको परीक्षा सञ्चालन नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षी लोकसेवा आयोगको नाममा यो निर्देशात्मक आदेश जारी गरिएको छ । यो आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत् लोकसेवा आयोग, सोका अध्यक्ष तथा सचिवलाई गराउनु । यस अदालतको अनुगमन महाशाखा तथा फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयले यो आदेशको पालना भए नभएको कुराको अनुगमन गर्नु भनी यो आदेशको जानकारी अनुगमन महाशाखा तथा फैसला कार्यान्वयन निर्देशनालयलाई दिनु । प्रस्तुत निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल पुस ५ गते रोज ३ शुभम् -
इजलास अधिकृत:- रामप्रसाद भट्टराई

निर्णय नं.८७४३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री सुशीला कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तर्कराज भट्ट
संवत् २०६६ सालको CR-०६३५, ०८०४, ०७४३
संवत् २०६७ सालको CR-००५१
फैसला मिति: २०६८।४।१८।४

मुद्दा :- लागू औषध खैरो हेरोइन ।

पुनरावेदक प्रतिवादी: का.जि.,बुढानिलकण्ठ गा.वि.स.वडा
नं.८ घर भै हाल कारागार कार्यालय
डिल्लीबजारमा थुनामा रहेको शकुल शाही
ठकुरी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: गुल्मी जिल्ला तुरुङ्गा गा.वि.स.वडा
नं.५ घर भै हाल कारागार कार्यालय जगन्नाथ
देवलमा थुनामा रहेको विशालबहादुर सार्की
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: प्र.नि.जीवन श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल
सरकार

पुनरावेदक प्रतिवादी: पर्सा जिल्ला मटियानी
गा.वि.स.वडा नं.५ घर भै हाल कारागार
कार्यालय जगन्नाथ देवलमा थुनामा रहेको
रवी भन्ने महमद सागिर आलम
विरुद्ध

प्रत्यर्थी वादी: नेपाल सरकार

पुनरावेदक वादी: नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी प्रतिवादी: गोरखा जिल्ला, दर्बङ्ग गा.वि.स.वडा
नं.२ घर भै का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.१५
चौमती बस्ने पदमबहादुर श्रेष्ठ समेत

शुरु फैसला गर्ने :

मा.न्या.श्री सत्यराज गुरुङ

पुनरावेदन फैसला गर्ने :

मा.मु.न्या.श्री वैद्यनाथ उपाध्याय

मा.न्या.श्री ठाकुरप्रसाद शर्मा

- लागू औषधको परिमाण र मात्रानुसार सजाय गर्नु नै वैज्ञानिक एवं न्यायिक हुने ।
- आ-आफूले बोकेको अर्थात् आफूबाट बरामद भएको लागू औषधसम्मको दायित्व बहन गर्नुपर्ने । सबैबाट बरामद भएको परिमाणलाई एकै ठाउँमा गाभेर सजाय गर्नु न्यायोचित् र कानूनको मर्मअनुरूप हुँदैन तसर्थ जो जसबाट जति बरामद भएको हो सोही परिमाणको आधारमा सजाय हुने ।

(प्रकरण नं.४)

नेपाल कानून पत्रिका, २०७८, पृष्ठ

पुनरावेदक प्रतिवादी तर्फबाट: विद्वान अधिवक्ता
प्रेमबहादुर खड्का र लभकुमार मैनाली
पुनरावेदक वादी तर्फबाट: विद्वान उपन्यायाधिवक्ता
रेवतीराज त्रिपाठी

अवलम्बित नजीर:

सम्बद्ध कानून:

- लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा ८(२), १२, १४(१)(छ)(१)

फैसला

न्या.तर्कराज भट्ट: न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकार भित्रको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यस प्रकार छ :-

मिति २०६४।१।९ गतेका दिन अं.१४:०० बजेको समयमा का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.३१ पुरानो बसपार्कस्थित हाल नाम थर खुल्न आएका पदमबहादुर श्रेष्ठ समेतको व्यक्तिहरूलाई फेला पारी निजहरूको खानतलासी लिँदा तिमध्ये शकुल शाहीको साथबाट नगद रु.२२,०००।- र लागू औषध हेरोइन ११ ग्राम १५ मि.ग्राम, शेरबहादुर भुजेलको साथबाट नगद तथा १ ग्राम १० मिलिग्राम लागू औषध हेरोइन, रवी भन्ने महमद सागिर आलमको साथबाट १० ग्राम ९५ मि.ग्रा.हेरोइन, अजय भन्ने विशालबहादुर सार्कीको साथबाट २९ ग्राम ४० मिलिग्राम हेरोइन बरामद भएको हुँदा उक्त हेरोइन बरामद गरी निज प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरिएको भन्ने समेत व्यहोराको खानतलासी तथा बरामदी मुचुल्का ।

हाल पक्राउ परी आएका पदमबहादुर श्रेष्ठ, शेरबहादुर भुजेल, विशालबहादुर सार्की, महमद सागिर आलम, शकुल शाह भन्ने शकुल शाही ठकुरी, दीलिप रोक्का समेतलाई शंकास्पद अवस्थामा फेला पारी निजहरूको खानतलासी लिँदा तिमध्ये शकुल शाहको साथबाट नगद रु.२२,०००।- र ११ ग्राम १५ मि.ग्रा.लागू औषध हेरोइन, रवी भन्ने महमद सागिर आलमको साथबाट १० ग्राम ९५ मि.ग्रा.हेरोइन, अजय भन्ने विशालबहादुर सार्कीको साथबाट २९ ग्राम ४० मिलिग्राम हेरोइन बरामद भएको हुँदा उक्त हेरोइन बरामद गरी निज प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरी

आवश्यक कारवाहीका लागि पेश गरेका छौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रहरी प्रतिवेदन ।

प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ समेतको सँग साथबाट बरामद भै आएको अवैध लागू औषध खैरो हेरोइनमध्येबाट कानूनबमोजिम ३/३ ग्रामका दरले तिन भाग लगाई नमूना निकाली शिलबन्दी गरिएको ठीक साँचो हो भन्ने समेत व्यहोराको नमूना निकालिएको मुचुल्का ।

जमिन उल्लाह खान, भाग्य नारायण वैठा, दीलिप रोक्का, सुन्दर तामाङ्ग, पदम तामाङ्ग, शंकर राई, भोला चौधरी समेतको मिलेमतोबाट उक्त लागू औषध हेरोइनको कारोवारमा संलग्न भएको हुँ । म समेतलाई बरामदी मुचुल्कामा उल्लेख भएको लागू औषध हेरोइन सहित प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको रवी भन्ने महमद सागिर आलमले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

चिनजानका जमिर उल्लाह खान, नारायण वैठा, दीलिप रोक्का, सुन्दर लामा समेतको मिलेमतोमा लागू औषध हेरोइनको कारोवारमा लागेको हुँ । लागू औषध हेरोइन बिक्री वितरण गर्ने उद्देश्य लिई हिडेको अवस्थामा महमद सागिर आलम, शेरबहादुर भुजेल, शकुल साही समेतलाई लागू औषध हेरोइनसहित प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी अजय भन्ने विशाल सार्कीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

विशालबहादुर सार्की, शेरबहादुर भुजेल, महमद सागिर आलम, सन्तोष सिंह भन्ने जमरुद्दिन खान, भाग्य नारायण वैठा, दीलिप रोक्का समेतले लागू औषध हेरोइनका कारोवार गरेमा धेरै फाइदा हुन्छ भनेकाले लागू औषध हेरोइन बिक्री वितरणको लागि साथमा बोकी हिडिरहेको अवस्थामा प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शकुल शाही ठकुरीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

शकुल शाही, महमद सागिर आलम, विशालबहादुर सार्की, दीलिप रोक्का, सन्तोष सिंह भन्ने जमरुद्दिन खाँ समेतका व्यक्तिहरूको मिलेमतोमा लागू औषध हेरोइनको कारोवारमा फाइदा हुने भएकोले लागू औषध हेरोइन संकलन एवं बिक्री वितरण गर्न

हिडेको अवस्थामा पक्राउमा परेका हौं भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी नारन भन्ने शेरबहादुर भुजेलले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

म समेत भई मानिस अपहरण गर्ने तथा लागू औषध खरीद बिक्री गर्ने गरेको छु, हाल म लागू औषध खैरो हेरोइन सहित पक्राउ परेको हो भनी प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ समेतको साथबाट बरामद भै आएको लागू औषधमध्ये कानूनबमोजिम नमूना जाँचको लागि निकाली बाँकी रहेको लागू औषध कानूनबमोजिम जलाई नष्ट गरेको मुचुल्का ।

परीक्षणको लागि पठाइएको नमूनामा लागू औषध पाइयो भन्ने व्यहोराको राष्ट्रिय विधि विज्ञान प्रयोगशालाको प्रतिवेदन ।

हाल पक्राउ परी आएका शकुल शाही, पदमबहादुर श्रेष्ठ समेतका मानिसहरू लागू औषध कारोवार गर्ने खालका मानिसहरू हुन र फरार रहेका व्यक्तिहरू हाल कहाँ के छन् थाहा छैन भन्ने समेत व्यहोराको बुझिएका नेत्रबहादुर तामाङ्ग र प्रेम बहादुर तामाङ्गले गरेको एकै मिलानको कागज ।

प्रतिवादीहरू जमिर उल्लाह खान र दीलिप रोक्का समेतका व्यक्तिहरू सम्भावित एरियामा खोजतलास गर्दा फेला नपरेको भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवेदन ।

बरामदी मुचुल्का, प्रहरी प्रतिवेदन, प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान, बुझिएका मानिसहरूका कागज एवं केन्द्रीय प्रहरी विधिविज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन समेतका आधार प्रमाणबाट मिति २०६४।१।९ गतेका दिन का.जि.का.म.न.पा.वडा नं.३१ पुरानो बसपार्क स्थित शंकास्पद अवस्थामा हिडिरहेका प्रतिवादीहरूलाई शंकास्पद अवस्थामा फेला पारी निजहरूको साथबाट अवैध लागू औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको, ओसारपसार, खरीद बिक्री समेतको कारोवार गरेको सप्रमाण पुष्टि हुन आएकोले निज प्रतिवादीहरू पदमबहादुर श्रेष्ठ, नारायण भन्ने शेरबहादुर भुजेल, विशालबहादुर सार्की, रवी भन्ने महम्मद सागिर आलम शकुल शाह भन्ने शकुल शाही ठकुरी र दीलिप रोक्काले

लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(घ) र (च) बमोजिम निषेधित कसूर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई सोही ऐनको दफा १४(१)(छ)(२) बमोजिम सजाय गरी लागू औषध कारोवारमा प्रयोग भएको प्रतिवादी शकुल शाह भन्ने शकुल शाही ठकुरीबाट बरामद भएको रु.२२,०००।- र प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलबाट बरामद भएको रु.७७०।- सोही ऐनको दफा १८ (क) बमोजिम जफत गरिपाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको अभियोग दावी ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरी आफैले व्यहोरा लेखी सही मलाई गराएको हो । मैले लागू औषध कारोवार गरेमा साविती बयान दिएको हैन । प्रहरीले केवल नाम र थर मात्र मलाई सोधेको र अन्य व्यहोरा नसोधेको हुँदा उक्त बयान व्यहोरा भूठा हो । मैले लागू औषध खैरो हेरोइन लिई नहिडेको र बिक्री वितरण समेत नगरेको हुँदा र म निर्दोष भएको हुँदा मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन, सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शकुल शाही ठकुरीले अदालतमा गरेको बयान ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरी आफैले व्यहोरा लेखी सही मलाई गराएको हो । मैले लागू औषध कारोवार गरेमा साविती बयान दिएको छैन । प्रहरीले केवल नाम र थर मात्र मलाई सोधेको र अन्य व्यहोरा नसोधेको हुँदा उक्त बयान व्यहोरा भूठा हो । म र प्रतिवादी सागिर आलमलाई जावलाखेलमा चिया खाँदा खाँदै प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मैले लागू औषध खैरो हेरोइन लिई नहिडेको र बिक्री वितरण समेत गरेको नहुँदा र म निर्दोष भएको हुँदा मलाई अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन, सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीले अदालतमा गरेको बयान ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरी आफैले व्यहोरा लेखी सही मलाई गराएको हो । म एक निम्नस्तरको प्रहरी कर्मचारी हुँ । मेरो ड्युटीमा नै रात दिन खटेको थिएँ । मिति २०६३।१।२८ गते रेष्टुरेण्टमा बसेर चिया

खाएका बखत अचानक प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मसँग लागू औषध पनि नभेटिएको र सावित्री बयान पनि दिएको छैन । मैले आरोपित कसूर गरेको नहुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन, म निर्दोष भएको हुँदा सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी मोहम्मद सामिर आलमले अदालतमा गरेको बयान ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान मैले भनेबमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरी आफैले व्यहोरा लेखी सही मलाई गराएको हो । म सँग लागू औषध भेटिएको र मैले कारोवार गरेको पनि छैन । एस.पी.राजेन्द्रमान श्रेष्ठसँग ज्याला विषयमा भगडा भएको हुँदा सोही रिसइविमा मलाई फसाएको हो । बरामदी मुचुल्का र बयान प्रहरी आफैले तयार गरी सही गराएको हो, मैले आरोपित कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलले अदालतमा गरेको बयान ।

अनुसन्धानको क्रममा भएको बयान मैले भने बमोजिम लेखिएको होइन । प्रहरी आफैले व्यहोरा लेखी सही मलाई गराएको हो । म सँग लागू औषध भेटिएको र मैले कारोवार गरेको पनि छैन । म आफ्नो पेशा व्यवसाय गरी खाने मानिस हुँ । प्रहरी प्रतिवेदन बनाउन जाँदा पक्राउ परेको हो । बरामदी मुचुल्का र बयान प्रहरी आफैले तयार गरी सही गराएकोले, मैले आरोपित कसूर नगरेको हुँदा सजाय हुनुपर्ने होइन सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी शकुल साहलाई चिनेको छु । निजले चलाएको सन्देश बचत तथा ऋण सहकारी संस्थामा मेरो पनि लगानी छ । निज प्रतिवादीले आफूसँग बरामद भएको लागू औषध मैले दिएको भने तापनि सो भूठा हो । मैले निजलाई लागू औषध बिक्री गर्न भनी दिएको छैन । किन भूठा बयान दिए मलाई थाहा छैन । अन्य प्रतिवादीहरूले गरेको कारोवारमा मेरो संलग्नता छैन । तसर्थ सजाय हुनुपर्ने होइन, सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी दीलिप रोक्काले अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी शकुल साहको साक्षी भगवान भण्डारी, प्रतिवादी मोहम्मद सागिर आलमको साक्षी समसुल हक मियाँ, प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलको

साक्षी तिर्थबहादुर भुजेल, प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीको साक्षी जीवन महर्जन, प्रतिवादी दीलिप रोक्काका साक्षी राजाराम विसुन्खे, प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठका साक्षी रोशन धिताल, बरामदी मुचुल्काका मानिस तथा प्रतिवेदक प्रहरी नायव निरीक्षक जीवन श्रेष्ठ, प्र.ह.राजेश्वर सापकोटा, प्र.ना.नि.विश्वनाथ गौतम, प्रहरी जवान विकास मान लामा र विशेष प्र.नि.अजय कुमार चौधरी समेतले अदालतमा गरेको बकपत्र मिसिल संलग्न रहेको ।

मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी शकुल शाहबाट ११.१५ ग्राम, प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलको साथबाट ११.१० ग्राम, प्रतिवादी मोहम्मद सागिर आलामको साथबाट १०.९५ ग्राम प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीबाट २९.४० ग्राम लागू औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको भन्ने तथ्य पुष्टि भएको देखिएको र निजहरू लागू औषधको दुर्व्यसनी हो भन्ने नदेखिएको हुँदा निजहरूले लागू औषध खैरो हेरोइनको बिक्री वितरणको कसूर गरेको देखिन आयो । तसर्थ प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेल, प्रतिवादी महम्मद सागिर आलम, प्रतिवादी शकुल साही ठकुरीलाई लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(६)(१) बमोजिम जनही ५ वर्ष कैद र रु.५,०००/- जरीवाना, प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीलाई ऐन ऐनको १४(१)(६)(२) बमोजिम १० वर्ष कैद र रु.७५,०००/- जरीवाना गर्ने ठहर्छ । प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ र प्रतिवादी दीलिप रोक्काले अभियोग दावीबमोजिम कसूर गरेको नदेखिई वादी दावी पुग्न नसकी निजहरूले सफाई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादी शकुल साही ठकुरी र प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलबाट बरामद भएको नगद लागू औषध कारोवारबाट आएको भन्ने पुष्टि नभएकोले जफत गरिपाऊँ भन्ने दावी पुग्न नसक्ने ठहर्छ भन्ने काठमाडौँ जिल्ला अदालतको मिति २०६५।५।८ को फैसला ।

अधिकारविहीन व्यक्तिहरूद्वारा गरिएको बरामदी मुचुल्का, बयान कागजलगायतका सम्पूर्ण अनुसन्धानसम्बन्धी काम कारवाही कानूनविपरीत भएको हुनाले त्यस्तो कागजातलाई मेरो विरुद्धको प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी गरिएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त, प्रमाणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत

अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानको पोलको आधारमा मैले कुनै पनि कसूर नगरेको प्रमाणित हुँदाहुँदै पनि मलाई कसूरदार ठहर गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतले गरेको फैसला बदर गरी वादी दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शकुल शाही ठकुरीको पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतले मलाई सजाय गर्दा लिइएका आधारहरू विल्कुलै सतही र न्यायिक मनको भावना विपरीत छ । काल्पनिक वारामदी मुचुल्कालाई आधार बनाई बुझ्नु पर्ने प्रमाणहरू नबुझी भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तको विपरीत हुँदा सो फैसला बदर गरी सफाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादी शेरबहादुर भुजेलको मिति २०६५।८।१९ को पुनरावेदन अदालतमा परेको पत्र ।

मेरो हकमा अञ्जु खडकाले सर्वोच्च अदालतमा दायर गरेको बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदन सम्बन्धमा विवेचना नै नगरी शुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला बदरभागी छ । कथित वारामदी मुचुल्कालाई मेरो विरुद्ध प्रमाणमा ग्रहण गर्न मिल्दैन । सह-अभियुक्तको बयानलाई विश्वसनीय प्रमाणहरूबाट पुष्टि नभै प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न हुँदैन भन्ने सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तविपरीत मलाई हचुवाको भरमा कसूरदार ठहर गरिएको छ । मैले लागू औषधको बिक्री वितरण गरेको भन्ने प्रमाण मिसिल संलग्न छैन । तसर्थ का.जि.अ.बाट भएको फैसला कानून तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा बदर गरी मलाई सफाई दिने गरी इन्साफ दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको अजय भन्ने विशालबहादुर साकीको मिति २०६५।९।२७ को पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

म मिति २०६३।१२।५ गते रेष्टुरेण्टमा बसेर चिया खाएका बखत अचानक प्रहरीले पक्राउ गरेको हो । मसँग लागू औषध पनि नभेटिएको र मैले साबिती बयान पनि दिएका छैन । फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त प्रमाणसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था र सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको विपरीत हुने

गरी शुरु अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदरभागी छ । सो फैसला बदर गरी वादी दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेत व्यहोराको रवी भन्ने महमद सागिर आलमको मिति २०६५।१०।१० को पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ, दीलिप रोक्कालाई सफाई दिने र प्रतिवादीहरू शेरबहादुर भुजेल, महम्मद सागिर आलम र शकुल साही ठकुरीलाई अभियोग दावी भन्दा कम सजाय गर्ने र लागू औषध कारोवारको बरामद रकम जफत नगर्ने गरेको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण भएकोले निज प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउन सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने समेत व्यहोराको वादी नेपाल सरकारको मिति २०६५।११।१८ को पुनरावेदन अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यिनै प्रतिवादी सरहका पदमबहादुरले सफाई पाएको र यी प्रतिवादीहरू शेरबहादुर भुजेल, रवी भन्ने महमद सागिर आलम, अजय भन्ने विशालबहादुर साकी र शकुल साही ठकुरी समेतको हकमा ठहर सजाय गरेको फैसलामा प्रमाणको विवेचनाको अभाव देखिँदा नेपाल सरकारको पुनरावेदन समेत अन्तरप्रभावी हुने भै दुवैको पुनरावेदन एक अर्कालाई सुनाई दुवैको पुनरावेदनमा दुवै पक्षलाई भिकाई आएपछि नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०६६।१।१० मा भएको आदेश ।

शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।५।८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।७।१७ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा अधिकारविहीन व्यक्तिहरूद्वारा अधिकारक्षेत्रको अभावमा अनुसन्धानलगायतको कार्य गरिएको छ । मलाई कसूरदार कायम गर्न पहिलो निर्णयधारको रूपमा अनुसन्धानको सिलसिलामा आरोपित कसूरमा सावित भएको तर अदालतमा बयान गर्दा कसूरमा इन्कार रहेको भनी उल्लेख गरिएको छ । मेरो स्वेच्छाविपरीत गराएको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयानलाई प्रमाणमा

ग्रहण गरी फैसला गरिएको छ । वादी पक्षले कुनै पनि व्यक्तिलाई आफ्नो हिरासतमा राखेर गराएको बयान निजको स्वेच्छाविपरीत गराइएको हुन सक्दछ, भनेर अदालतले सधैं अनुमान गर्दछ । साबितीलाई प्रमाण लिनको निमित्त स्वतन्त्र र विश्वसनीय प्रमाणहरूबाट शंकारहित तवरबाट पुष्टि भएको हुन सक्नु पर्दछ । खान तलासी मुचुल्कामा एक जना मात्र साक्षी राखेको देखिएको छ । जुन विद्यमान कानूनविपरीत छ । पुनरावेदन अदालतमा भएको मेरो बयानलाई प्रमाणमा लिन अस्वीकार गरिएको छ । तसर्थ तथ्य, सबूद प्रमाणहरू, न्यायका मान्य सिद्धान्त, सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू समेतको आधारमा वादी दावीबमोजिम कुनै पनि कसूर नगरेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मेरा हकमा बदर गरी वादी दावीबाट सफाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी शकुल शाही ठकुरीको यस अदालतमा गरेको पुनरावेदन पत्र ।

कथित बरामदी मुचुल्का, जसमा उपस्थित भएको भनी जनाइएको एकजना व्यक्तिको हस्ताक्षर समेत छैन । म बाट बरामद भयो भनिएको कथित लागू औषध हिरोइन कहाँबाट आयो मेरो सँगसाथमा नभएकोले मलाई जानकारी भएन । पुनरावेदकलाई म्याद थप गर्नु पूर्व नै पुनरावेदकको तर्फबाट बन्दिप्रत्यक्षीकरण मुद्दा दायर भै सर्वोच्च अदालतबाट कारण देखाउ आदेश जारी भएकोबाट पनि विपक्षीको बदनियत प्रष्ट भएको छ । प्रहरीले बयान आफैले तयार पारी राखेको लिखत र कागजमा जबरजस्ती सही गर भनी सहिछाप गराएको हो । अवैध लागू औषध खैरो हेरोइन बिक्री वितरण कारोवार सञ्चय ओसार पसारमा अभियोग लगाई मुद्दा चलाउने कार्य भयो । सो कपोलकल्पित भूठा मुद्दामा मेरो संलग्नता छैन । तसर्थ तथ्य कानून तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त समेतको आधारमा काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६६।७।७ को फैसला बदर गरी मैले सफाई पाउने ठहर इन्साफ गरिपाउँ भन्ने समेतको प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

म पुनरावेदक विरुद्ध लागू औषध हिरोइनको सम्बन्धमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(६)(१) बमोजिम विपक्षी वादी नेपाल सरकारले अभियोग पत्र दायर गरेको छ र काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट सजाय गरिएको छ । लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ३(क)(७) बमोजिम २०५१।२।२ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचना बमोजिम लागू औषध (Narcotics) अन्तर्गत पर्ने लागू औषधको सम्बन्धमा लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ) कदापि पनि आकर्षित हुन सक्दैन । सो सम्बन्धमा केवल १४(१) को (ज) र (झ) मात्र आकर्षित हुन सक्ने भएको हुनाले आकर्षित नै हुन नसक्ने ऐनको दफा उल्लेख गरी दायर गरिएको अभियोग पत्र खारेज गर्नुपर्नेमा म पुनरावेदकलाई सजाय गरी काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण एवं बदरभागी छ । स्वेच्छाले अदालतमा भएको बयानलाई प्रमाणमा ग्रहण नगरी अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष स्वेच्छाविपरीत गराइएको बयानलाई महत्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा ग्रहण गरी सोको आधारमा मलाई सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला तथ्य एवं सबूद प्रमाणहरू कानूनी व्यवस्थाहरू फौजदारी न्यायका मान्य सिद्धान्त सम्मानीत सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजीर सिद्धान्त समेतको विपरीत हुँदा उक्त फैसला मेरो हकमा बदर गरी वादी दावीबाट सफाई दिलाई पाऊँ भन्ने समेतको प्रतिवादी रवी भन्ने महम्मद सागिर आलमको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ र अन्य प्रतिवादीहरू लागू औषध कारोवार गरेको कुरामा मौकामा साबित भै बयान गरेका र यी सबै प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामदी मुचुल्कामा उल्लिखित परिमाणमा लागू औषध बरामद भएको, सहअभियायुक्तहरूको पोल समेतबाट कसूरदार देखिँदा-देखिँदै काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादी पदमबहादुर श्रेष्ठ, दीलिप रोक्कालाई सफाई दिने र प्रतिवादीहरू शेरबहादुर भुजेल महम्मद सागिर आलम र शकुल शाही ठकुरीलाई अभियोग दावी भन्दा कम

सजाय गर्ने र लागू औषध कारोवारको बरामद रकम जफत नगर्ने ठहर्‍याई भएको फैसलालाई नै सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला सो हदसम्म त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दावीबमोजिम सजाय गरी पाउन अनुरोध छ भन्ने समेतको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

नियमबमोजिम दैनिक पेशी सूचीमा चठी पेश हुनआएको प्रस्तुत मुद्दाको पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान उपन्यायाधिवक्ता श्री रेवतीराज त्रिपाठीले सहअभियुक्तहरूले एक आपसमा पोल गरेको अवस्थामा पनि प्रतिवादीहरू पदमबहादुर श्रेष्ठ र शेरबहादुर भुजेललाई सफाई दिने गरेको मिलेको छैन त्यस्तै अन्य प्रतिवादीहरूलाई पनि माग दावीबमोजिम नगरी कम सजाय गर्ने गरेको मिलेको छैन तसर्थ पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म उल्टी हुनुपर्दछ भनी बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नु भयो । प्रतिवादी शकुल शाही ठकुरीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ताद्वय श्री प्रेमबहादुर खड्का र लभकुमार मैनालीले बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वक नभएको, कानूनमा स्पष्ट लेखिएको भन्दा बाहिर गएर निर्णय गरिएको उचित आधार र कारणबिना प्रहरीमा भएको सावितीलाई मुख्य प्रमाणको रूपमा लिई गरिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी हुनुपर्दछ भन्ने समेतको बहस जिकीर प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपरोक्तानुसारको बहस जिकीरसमेत सुनी पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन तथा पुनरावेदकहरूको पुनरावेदन जिकीर पुन सक्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादी दीलिप रोक्का बाहेक सबै प्रतिवादीहरू अनुसन्धानको सिलसिलामा आरोपित कसूरमा सावित भएका तर अदालतमा बयान गर्दा सबै प्रतिवादीहरू कसूरमा इन्कार रहेको पाइन्छ । प्रतिवादीहरू मध्ये दीलिप रोक्का र पदमबहादुर श्रेष्ठ बाहेक अन्य सबै प्रतिवादीहरूबाट लागू औषध हेरोइन बरामद भएको बरामदी मुचुल्का देखिएको छ । उक्त बरामदी मुचुल्का रीतपूर्वकको छैन भनी पुनरावेदक प्रतिवादीहरूको तर्फबाट जिकीर लिएतर्फ हेर्दा उक्त

बरामदी मुचुल्काको रोहवरमा प्रतिवादीहरूको सहिछाप गराएको, काम तामेल गर्नेमध्ये एक जनाको सहिछाप परेको नदेखिएको र देखेबमोजिम सही गर्ने भनी चार जना व्यक्तिहरूले बतन समेत खुलाई सही गरेको देखिन्छ । मुचुल्कामा ५ जनामध्ये १ जनाको सही नपरेकोलाई अन्यथा अर्थ स्पष्ट नलागेसम्म सही गर्न सम्म छुटेको मान्नु पर्ने हुन्छ । लागू औषध नियन्त्रण ऐन २०३३ को दफा ८ को उपदफा २ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा “तर नगरपालिका वा गाउँ विकास समिति वा वडा समितिका सदस्य वा त्यस ठाउँका भलाद्मी वा कुनै अर्को सरकारी कार्यालयका कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्ने प्रयास गर्दा पनि त्यस्ता व्यक्तिहरू उपलब्ध नभएको उचित आधार भए कम्तिमा २ जना लागू औषध अनुसन्धान अधिकारी वा कम्तिमा २ जना प्रहरी सहायक निरीक्षक दर्जासम्मको कर्मचारीको रोहवरमा मुचुल्का तयार गर्न सकिनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको हुँदा २ जना प्रहरी कर्मचारीहरू रोहवरमा बसी सहिछाप गरेको देखिँदा पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले जिकीर लिए जस्तो बेरीतको मान्न मिलेन । यसरी मुचुल्का हुँदा प्रतिवादीहरू रोहवरमा रहेको, काम तामेल गर्नेहरू रोहवरमा रहेको र अन्य ४ जना व्यक्तिहरूले पनि सहिछाप गरेको देखिँदा उक्त बरामदी मुचुल्काको लिखत रीतपूर्वककै देखिन आयो । लागू औषध बरामद भएको तथ्यलाई बरामदी मुचुल्काका व्यक्तिहरू जीवन श्रेष्ठ, राजेश्वर सापकोटा, विश्वमणि गौतम, विकासमान लामाले अदालतमा आई बकपत्र गरी प्रमाणित गरिदिएको देखिन्छ । यसरी प्रतिवादीहरूबाट लागू औषध बरामद भएको र बरामदी मुचुल्कामा प्रतिवादीहरूले सहिछाप गरेको देखिएको छ । प्रतिवादीहरूबाट लागू औषध बरामद भएको तथ्य स्थापित भएकोमा लागू औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १२ मा “कुनै व्यक्तिका साथमा कुनै लागू औषध भएको फेला परेमा.... त्यस्तो पदार्थ निजले यो ऐन र यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियम वा जारी गरिएको आदेशबमोजिम प्राप्त गरेको वा राखेको हो भन्ने कुराको प्रमाण निजले पेश गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो प्रमाण पेश गर्न नसकेमा र अन्यथा प्रमाणित भएमा बाहेक निजले यस ऐन अन्तर्गत सजाय हुने अपराध

गरेको मानिनेछ ।” भन्ने व्यवस्था गरिएकोबाट आफू निर्दोष रहेको प्रमाण पुऱ्याउने भार प्रतिवादीहरूमा नै निहित रहेको देखियो । सो अनुसार पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले प्रमाण पुऱ्याउन सकेको देखिएन ।

३. अर्कोतर्फ लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ)(१), लागू औषध हेरोइनको सम्बन्धमा ऐनको दफा ३ (क)(७) बमोजिम २०५१।२।२ मा नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित सूचनाबमोजिम लागू औषध (Narcotics) अन्तर्गत आकर्षित हुन सक्दैन भन्ने प्रतिवादीहरूको जिकीरका सम्बन्धमा उक्त सूचनाले प्रतिवादीहरूको कार्यलाई समेटेको छ कि छैन भनी लागू औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(५) मा भएको व्यवस्था हेर्दा “अफीम कोका वा सोबाट बनेको लागू औषधको सेवन र खेती गर्ने कार्य बाहेक अन्य निषेधित कार्य गर्ने व्यक्तिलाई पच्चीस ग्रामसम्मको कारोवार गर्नेलाई पाँच बर्षदेखि दश बर्षसम्म र पाँच हजार रुपैयाँदेखि पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना भनी ताकेको अवस्थामा यी प्रतिवादीहरूबाट लागू औषध हेरोइन बरामद भएको परिमाणका आधारमा यो दफा नै आकर्षित हुने देखिँदा उक्त दफा आकर्षित हुँदैन भन्ने प्रतिवादीको जिकीर मनासिव देखिन आएन ।

४. माथि उल्लिखित आधार र कारणहरूबाट शुरु तथा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादीहरूलाई कसूरको मात्रा र परिमाण समेतलाई मध्यनजर राखी कसूरदार ठहर गरेको मिलेकै देखिन आयो । जहाँसम्म वादी नेपाल सरकारको अभियोग दावीबमोजिम सजाय हुन पर्नेमा सो नभएको जिकीरका सम्बन्धमा हेर्दा प्रतिवादीहरू मध्ये शकुल शाही ठकुरीको साथबाट लागू औषध ११.१५ ग्राम, प्रतिवादी शेरबहादुरको साथबाट ११.१० ग्राम लागू औषध, प्रतिवादी महमद सागिरको साथबाट १०.९५ ग्राम लागू औषध र प्रतिवादी विशालबहादुर सार्कीको साथबाट २९.४० ग्राम हेरोइन बरामद भएकोमा प्रतिवादीहरूको साथबाट बरामद भएको लागू औषधको परिमाण र मात्राअनुसार सजाय

गर्नु नै वैज्ञानिक एवं न्यायिक हुने हुन्छ । सबै प्रतिवादीहरूले आ-आफूले बोकेको अर्थात् आफूबाट बरामद भएको लागू औषधसम्मको दायित्व बहन गर्नुपर्ने हुन्छ । सबै प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको परिमाणलाई एकै ठाउँमा गाभेर सजाय गर्नु न्यायोचित् र कानूनको मर्म अनुरूप हुँदैन तसर्थ जो जसबाट जति बरामद भएको हो सोही परिमाणको आधारमा सजाय हुने हो । प्रतिवादीहरू आ-आफूले बोकेको लागू औषधको परिमाणअनुरूप निजहरूलाई सजाय गर्ने गरी शुरु जिल्ला अदालतबाट फरक-फरक कैद र सजाय गर्ने गरी भएको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिँदा वादी नेपाल सरकारको बढी सजाय गर्नुपर्ने भन्ने पुनरावेदन जिकीर मनासिव देखिन आएन । साथै प्रतिवादीहरू मध्येका पदमबहादुर श्रेष्ठ र दीलिप रोक्काको साथबाट कुनै लागू औषध बरामद भएको नदेखिएको अवस्थामा सहअभियुक्तको पोल अन्य स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि पनि नभएको अवस्थामा शंकाको भरमा सजाय गर्न नमिल्ने हुँदा निज प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने समेत ठहर गरेको शुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

५. अतः शुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६५।५।८ मा भएको फैसला सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६६।७।७ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकीर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु ।

उक्त रायमा म सहमत छु ।

न्या.सुशीला कार्की

इति संवत् २०६८ साल साउन १८ गते रोज ४ शुभम्
इजलास अधिकृत : भोलानाथ ढकाल